

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XXXVI

2001

Číslo 1

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVNICTVA A
SPISOVEJ SLUŽBY

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Dubovský, Adriana Ďudíková,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Jana Pražáková, Elo Rákoš,
Gabriela Ripková, Ladislav Ružička, František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívnictva a spisovej služby
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívnictva a spisovej služby, Bratislava 2001

ARCHÍVY A INFORMAČNÁ SPOLOČNOSŤ V BUDÚCOM TISÍCROČÍ 14. MEDZINÁRODNÝ KONGRES ARCHÍVOV

(Sevilla 21.–26. septembra 2000)

PETER KARTOUS – MÁRIA ŠPANKOVÁ

Ponuka Medzinárodnej rady archívov hlavnému mestu Andalúzie, Seville, usporiadať 14. medzinárodný kongres archívov, nebola iba prejavom zdvorilosti. Je všeobecne známe, že Archivo General de Indias od čias svojho vzniku, v roku 1785, bol a je jedinečným archívom svojho druhu v celej Európe. Bola to aj Sevilla, ktorej prístav bol po stáročia východiskom námorských objaviteľských ciest španielskej koruny.

Výsledkom týchto ciest sú aj podrobné správy o nových svetoch, ľuďoch a ich kultúrach a samozrejme mapy nových svetov. A práve tieto dokumenty, obsahujúce bohatstvo zemepisných, etnografických, vedeckých, obchodných a kultúrnych informácií, „archív Indii“, jeden z prvých a najkompletnejších historických archívov, starostlivo ochraňuje. Je len prirodzené, že miesto ich ochrany, budova archívu, sa stalo oficiálnym logom kongresu.

Časy sa zmenili; proces globalizácie všetkých oblastí ľudskej činnosti je aj procesom globalizácie v archívoch; moderné informačné technológie nás zmenili a zmenili aj vzťah a formu dokumentov. Správy a informácie už nemusíme iba zapisovať alebo zložitým spôsobom vyhľadávať v starých zväzkoch a listinách. Zapisujeme a vyhľadávame ich aj v stále neúprosnejšie sa rozširujúcich rozsiahlych databázach. Nové technológie nám umožňujú digitálne spracovať a študovať aj najcennejšie archívne dedičstvo predchádzajúcich období. Túto možnosť využil aj archív Indii. Moderné informačné technológie značným spôsobom rozširujú aj možnosti spolupráce archívov pri ochrane archívneho dedičstva v globálnom meradle. Bol to práve archív Indii, ktorý vypracoval modelový projekt spracovania databázy pre opis a následné digitálne spracovanie archívov Kominterny.

Proces globalizácie v archívoch nastoľuje viacero otázok, ktorými sa budú musieť archívy v budúcom tisícročí zaoberať. Je to najmä nevyhnutnosť zjednotiť kritériá hodnotenia, výmena údajov a skúseností, ako aj zabezpečiť šírenie informácií.

Názov hlavnej témy 14. medzinárodného kongresu Archívy a informačná spoločnosť v budúcom tisícročí indikuje ako ďaleko archívy pokročili, ale predovšetkým, čo všetko ešte musia urobiť, aby mohli plnohodnotným spôsobom plniť úlohy, ktoré spoločnosť budúceho tisícročia od nich očakáva.

Rokovania kongresu, plenárne zasadnutia, generálne zhromaždenia delegátov, paralelné rokovania, zasadnutia výborov a komisií, ako aj odborné-prezentačné a komerčné výstavy sa uskutočnili v modernom kongresovom a výstavnom centre Seville. Čestné predsedníctvo a záštitu nad kongresom prevzal španielsky kráľovský pár a predseda vlády.

Slávnostnému otvoreniu kongresu, na ktorom sa zúčastnilo do 3000 delegátov zo 130 krajín, predsedal španielsky kráľ Juan Carlos I.; nie je bez zaujímavosti, že prítomných delegátov upútal zasvätenou znalosťou španielskych archívov, ale aj neformálnosťou osobného prejavu. Delegátov kongresu pozdravil prostredníctvom videozáznamu aj úradujúci prezident Medzinárodnej rady archívov Wang Gang (Čína).

Hlavná téma bola predmetom rokovaní troch plenárnych zasadnutí. Na programe prvého z nich bola problematika elektronických záznamov.

Úvodný referát *Správa a využívanie elektronických záznamov v kontexte globalizácie* predniesla Magdalena Canella Anozová, riaditeľka Archivio General de Indias (Sevilla). Pri formulovaní všeobecne platných záverov vychádzala z materiálov, ktoré vypracoval a publikoval Výbor MRA pre elektronické záznamy. V súlade s už známou a publikovanou definíciou upozornila na jednotlivé prvky elektronického záznamu (ďalej len EZ), ktoré ho odlišujú od ostatných tradičných záznamov. Úlohu a funkciu archívára v životnom cykle EZ treba chápať ako súbor činností vedúcich k ich identifikovaniu, správe a ochrane najmä z pohľadu zabezpečenia ich zrozumiteľnosti a prístupu k nim. Jednou z nevyhnutností ako dosiahnuť tento stav je zvýšenie priamej účasti archívára v procese celého životného cyklu EZ, osobitne v štádiu jeho vzniku. Funkcia archívára sa pohybuje v rozpätí troch základných princípov: kontrola nad ich vznikom, zabezpečením ich autenticity, opätovného vyhľadania a uchovania. Ďalej archívár musí vykonávať intelektuálnu kontrolu nad archívnymi záznamami. Toto tzv. funkčné hodnotenie musí vychádzať z dokonalej znalosti pôvodcu EZ, jeho funkcií a pracovných procesov; archívár by ho mal vykonávať v štádiu koncepcnej prípravy životného cyklu EZ. V treťom základnom princípe sú spojené ochrana, prístup a využívanie. EZ musia zostať dostupné, prístupné a zrozumiteľné. Nie je to úloha ľahká pri enormne rýchlom rozvoji informačných technológií, od ktorých EZ závisia.

Autorka sa stručne dotkla aj legislatívnych otázok; vyslovila názor, že archívári by mali ovplyvňovať proces prípravy zákonov, noriem a postupov týkajúcich sa správy EZ, a to najmä jej právnych a politických, organizačných a technických aspektov.

Základným problémom ochrany a tým aj prístupu je rýchle zastarávanie pôvodného nosiča, EZ musí byť prekopírovaný na nové médiá. Zabezpečiť prístup k EZ majú napomôcť tri metódy: kopírovanie na fyzické nosiče, doručovanie telekomunikačnými prostriedkami, ktoré uľahčuje rýchle rozširovanie internetu; a nakoniec on-line prístup.

K jej referátu odznali štyri vecne orientované príspevky. Otázkou uchovávaní a migrácie sa zaoberal K. Thibodeau (NARA, USA). Konštatoval, že v oblasti informačných technológií sa pôvodne ignoroval problém dlhodobého uchovávaní digitálnych informácií; v posledných rokoch sa mu však venuje zvýšená pozornosť. Navrhovalo sa viacero prístupov, niektoré z nich sa odskúšali iba formou testu a ešte menej z nich v konkrétnej praxi. Vo všeobecnosti ich možno rozdeliť do piatich skupín: uchovanie originálnej technológie použitej pri vzniku

alebo uchovávaní záznamov, emulácia pôvodnej technológie na novú platformu, migrácia softvéru potrebného na vyhľadanie, doručovanie a používanie záznamov, migrácia záznamov na aktuálne formáty a konverzia záznamov do štandardných formátov. Právne otázky spojené s EZ – porovnávacia štúdia boli predmetom vystúpenia V. Harrisa (NA, Južná Afrika). Pozornosť archivárov, ktorú venujú otázke vhodnosti EZ z pohľadu dlhodobého uchovávania, ich uznaniu ako dôkazu v súdnom konaní a problémom ich dlhodobého uchovávania by mala byť iba súčasťou ich úsilia v porovnaní s činnosťou archivára pri skúmaní a sprístupňovaní ich obsahu. Jadrom referátu C. Salminiovej (ŠA Benátky, Taliansko) bolo využitie informačných technológií v prospech služieb bádateľom; autorka vychádzala z projektov a analýz vypracovaných talianskymi archivármi; v praxi ide o vyriešenie vzťahu medzi tradičnými a elektronicky spracovanými archívnymi pomôckami, ako aj o vybudovanie informačného systému archívu pre verejnosť. Na vplyv technologických zmien prostredia na archívnu teóriu upozornila L. Durantiová (Univerzita Britskej Kolumbie, Kanada); zamerala sa na aktualizáciu niektorých základných teoretických postupov a metód archivistiky a diplomatiky z pohľadu správy EZ v rámci ich životného cyklu.

Na druhom plenárnom zasadnutí základný referát k hlavnej téme Rozvoj archívnej vedy ako vedeckej disciplíny predniesol Hermann Rumschöttel, generálny riaditeľ bavorských štátnych archívov (Mníchov). Obsahom úvodnej časti referátu, popri poznámkach k terminológii a definíciám, bola historická retrospektíva, opis a analýza rozvoja archívnej vedy od čias Francúzskej revolúcie. Jadrom referátu bola otázka emancipácie teoretickej a aplikovanej archívnej vedy do podoby samostatnej spoločensko-vednej disciplíny v oblasti výskumu a teórie za ostatných päťdesiat rokov. V ďalšej časti autor skúmal ciele poznania a predmet poznania (obsah a štruktúru), metódy a výsledky doterajšieho výskumu. Pozornosť venoval aj spôsobom vedeckej komunikácie formou vedeckých publikácií, odborných podujatí, profesionálnych organizácií a odborného vzdelávania. Zdôraznil aj význam interdisciplinárnej orientácie, spätnej väzby medzi archívnou vedou a odbornou prípravou, ako aj vzťahov medzi regionálnymi a globálnymi aspektmi tak v teoretickej, ako aj aplikovanej archívnej vede. V záverečnej časti referujúci poukázal na niektoré aktuálne úlohy teoretického výskumu a na úlohu MRA v procese ďalšieho rozvoja archívnej vedy.

Jeho vystúpenie opäť doplnili štyri referáty. Švédsky zástupca vo svojom vystúpení podal prehľad o súčasnom stave v oblasti výskumu dejín archívnej vedy. Čínsky delegát sa orientoval na dejiny čínskeho archívnictva a jeho vplyvu na rozvoj archívnej vedy v susedných krajinách s osobitným dôrazom na obdobie ostatných dvadsať rokov. Brazílska delegátka načrtla spôsob formulovania modelu vzdelávania archivárov pre nové tisícročie; o nových úlohách archívov v spojitosti s modernými technológiami a ich vplyvom na vznik nového druhu archívnych dokumentov referoval zástupca Rakúska a posledným bol príspevok španielskeho delegáta o postavení a funkciách archívov vo svetle právnych predpisov.

Nesporne netradičnou, ale zaujímavou bola téma tretieho plenárneho zasadnutia Úlohy archívov v spoločnosti voľného času; hlavný referát predniesol José Bernal Rivas (Kostarika).

Predtým ako sa dá hovoriť o úlohe archívov v spoločnosti voľného času, treba vysvetliť, ako takýto fenomén vznikol a potom treba skúmať vzťah medzi ním a technologickým pokrokom spoločnosti. A až potom možno hovoriť o archívoch a informačných a komunikačných technológiách a ich vplyve na archívy. Pri bližšom dejinnom pohľade na tento fenomén zistíme, akými zmenami prešiel v rozličných kultúrach od antiky počnúc cez stredovek až do našich čias. Zistíme aj akým spôsobom ho spracovali niektoré spoločenské vedy ako sociológia, antropológia a psychológia. Ďalej, majúc na zreteli úzky vzťah medzi povinnosťami, voľným časom a vedeckým a technologickým pokrokom, určíme akým spôsobom sa problém skúmal vo vzťahu k fenoménu práce. Vedecký a technologický pokrok spoločnosti vytvoril vo viacerých oblastiach nové možnosti pre voľný čas a tým aj nové požiadavky na možnosti zábavy, oddychu a získavanie informácií. V tejto súvislosti treba vidieť archívy, ako aj informačné a komunikačné technológie ako produkty toho istého spoločenského vývoja, a to v rozsahu, ktoré im otvorili nové možnosti, nielen z pohľadu rozličných funkcií, ktoré budú archívy vykonávať, ale musíme vziať do úvahy aj uspokojenie tak vnútorných, ako aj vonkajších požiadaviek na informácie. Nástroje, ktoré nám do rúk dávajú nové technológie informačného veku, viedli k nárastu požiadaviek bádateľov, ktorí nevyužívajú archívy iba prostredníctvom osobného štúdia, ale aj zasielaním svojich požiadaviek prostredníctvom telekomunikačných sietí. Dôležitú úlohu zohráva aj výskum požiadaviek bádateľov na prístup do archívov. Nejde tu totiž iba o právo každého občana na informácie, ale aj o uskutočnenie opatrení smerujúcich k zabezpečeniu vecnej stránky správy a uchovania archívneho dedičstva budúcim generáciám. Prístup k informáciám a tým aj možnosť spoznať ich a spracovať, sa nesmie obmedziť iba na tých, ktorí majú prístup k potrebným technologickým nástrojom. Z uvedeného dôvodu archívy musia podniknúť kroky, ktoré zaručia, že všetci budú mať rovnaké možnosti prístupu k ich informáciám, avšak pri dodržaní občianskych práv ako sú právo na súkromie a dôvernosť informácií. Pri stanovení úlohy archívov v spoločnosti voľného času musíme jednoznačne povedať o akom druhu voľného času a type spoločnosti hovoríme. Možnosti prístupu k informačným a komunikačným technológiám sú maximálne rozdielne vo vyspelých krajinách, resp. v rozvojových krajinách, a tým nie sú v žiadnom prípade rovnaké pre všetkých ľudí. Tieto technológie však archívy používať musia, aby mohli splniť požiadavky stále narastajúcej masy bádateľov; požiadavky, ktorých vznik vyvolala spoločnosť voľného času. Archívy musia splniť aj úlohu vypracovať stratégiu prístupu k nimi spravovaným fondom, aby v žiadnom prípade nedošlo k škodám na dokumentárnom dedičstve a prostredníctvom uplatnenia informačných a komunikačných technológií neboli znevýhodnené niektoré skupiny bádateľov.

Obsahom nadväzných štyroch vystúpení delegátov z Holandska, Senegalu, Singapúru a Ruska boli pre klasického archivára netradičné otázky – marketing – skúsenosti a perspektívy, výchova používateľov, obraz archívov a ich percep-

cia spoločnosťou; a nakoniec vypracovanie stratégie vzťahu archívov k občanovi.

Na paralelných zasadnutiach delegáti mali možnosť pozrieť sa očami archívára na prínos archívov ku skvalitneniu pracovných výsledkov orgánov a organizácií, resp. súkromných subjektov. Pohľadom do vlastných radov bolo rokovanie o uplatnení manažmentu kvality ako metódy zlepšenia činnosti archívov. Druhá skupina paralelných zasadnutí mala na programe výsostne špecifické otázky archívnej terminológie z pohľadu možností a hraníc medzinárodnej výmeny údajov, ako aj problematiku šandardizácie ako odborného nástroja v kontexte národnej a regionálnej tradície.

Okrem plenárnych zasadnutí a paralelných zasadnutí sa uskutočnili aj štyri diskusné fóra Agora k nasledujúcim témam – archívy v čase politicky prechodného obdobia, závislosť archívov na spolupráci so štátnou mocou a rozvoj archívnej vedy, súčasnosť a budúcnosť latinsko-amerického archívnictva s dôrazom na prírodné katastrofy, hodnotenie programov konzervovania a reštaurovania dokumentov a prírodné katastrofy, archívy architektúry.

Počas kongresu sa uskutočnilo aj osobitné stretnutie k prezentácii publikácie normy ISADg. Jej vydanie v anglickom, francúzskom, španielskom, portugalskom a talianskom jazyku spolu s druhou publikáciou obsahujúcou bibliografiu k medzinárodným normám pre opis, zabezpečilo španielske Ministerstvo vzdelávania, kultúry a športu.

Medzinárodné kongresy archívov, popri prezentácii odborných výsledkov uplynulých štyroch rokov a prijatia programu činnosti MRA na ďalšie obdobie, majú za úlohu vyhodnotiť aj administratívnu, ekonomickú, riadiacu a programovú činnosť MRA. Tradičným fórom tohto hodnotenia sú generálne zhromaždenia delegátov.

Delegáti kongresu na troch zasadnutiach prerokovali a schválili celý rad dokumentov, či už to bola správa o výsledkoch 13. kongresu (Čína, 1996), správa Výkonného výboru MRA, správa o konferenciách Table ronde des Archives v rokoch 1997–1999, ďalej správy predsedov jednotlivých výborov a komisií rady. Predmetom rokovania bola aj správa o finančnom hospodárení organizácie a návrh rozpočtu na obdobie do roku 2004. Generálne zhromaždenie delegátov schválilo aj nové členské poplatky. Členský poplatok MV SR bude s účinnosťou od roku 2001 594 US dolárov (doterajší poplatok bol 605 USD). Delegáti odhlasovali aj strategický plán činnosti organizácie na roky 2000–2010, zmeny štatútu MRA. Predmetom hodnotenia bola aj edičná a publikačná činnosť rady, ako aj správa Koordinácie rady pre európske programy. Výsledkom rokovania sú aj isté štrukturálne zmeny tak v zložení regionálnych združení, ako aj skladbe, počte výborov a komisií. Európske krajiny budú v budúcnosti užšie spolupracovať na pôde samostatného regionálneho európskeho združenia. Dočasné výbory pre vojenské archívy a archívy architektúry sa stávajú riadnymi výbormi.

Zástupcovia slovenského archívnictva boli potvrdení do funkcie členov – korešpondentov štyroch výborov – pre legislatívne otázky, archívne budovy, sigilografiu a ochranu archívnych dokumentov.

Generálne zhromaždenie prijalo pozvanie islandskej vlády uskutočniť rokovania XXXV. medzinárodnej konferencie Table ronde des Archives v októbri 2001 v tejto krajine. Hostiteľom 15. medzinárodného kongresu archívov bude v auguste 2004 hlavné mesto Rakúska, Viedeň. Pozvanie, tlmočené generálnym riaditeľom rakúskych štátnych archívov prof. L. Mikoletzky, vhodne doplnil emotívne ladený film o kultúrno-historickom bohatstve a kráse mesta Viedne.

Súčasťou rokovaní generálneho zhromaždenia boli aj voľby nových funkcionárov; prezidentom MRA sa na nasledujúce štyri roky stáva zástupca Španielska.

Výsledky odborných rokovaní delegáti kongresu materializovali do podoby odporúčaní 14. medzinárodného kongresu archívov jednotlivým členským štátom.

Preambula odporúčaní upriamuje pozornosť na medzinárodne záväzné právne dokumenty z oblasti ľudských práv – právo každého prijímať a šíriť informácie. Dôsledkom globálneho toku informácií je aj nevyhnutnosť štandardizácie archívnej terminológie, ochrany, hodnotenia, správa a prístup k archívnym dokumentom. Nevyhnutnou súčasťou je kontinuita archívneho vzdelávania tak, aby archívy a archivári mohli plnohodnotne plniť úlohy, ktoré spoločnosť od nich očakáva.

Samotné odporúčania sú rozdelené do šiestich vecných skupín. Prvú skupinu tvoria odporúčania pre elektronické záznamy. Dôraz sa kladie na zachovanie kontinuity prístupu, autenticity a ich ochrany; akceptuje sa skutočnosť, že tieto záznamy nie je možné uchovávať v ich pôvodnom fyzickom formáte. Zachovať elektronické záznamy znamená zabezpečiť práva občanov. Archívy vítajú zvýšenie možností prístupu prostredníctvom moderných technológií a zaručujú rovnaký prístup a rovnaké možnosti využívať ich informačné bohatstvo bez ohľadu na technologické možnosti používateľa. Výbor MRA pre legislatívne otázky bude priebežne monitorovať vývoj v oblasti autorských práv, s osobitným dôrazom na autorské práva k elektronickým záznamom.

Obsahom druhej skupiny odporúčaní je oblasť štandardizácie archívnych činností. Všetky výbory a pracovné skupiny sú poverené spracovať štandardy pre oblasť svojej odbornej činnosti a zabezpečiť ich používanie. Archivári členských štátov by mali vyvíjať iniciatívu, aby sa štátne orgány zodpovedné za vypracovanie noriem aktívne podieľali na spracovaní nových ISO noriem pre rozličné oblasti archívnej činnosti a podporovali postupy založené na normách ISO a MRA. Archivári a príbuzné vedné disciplíny by mali zvýšiť svoju angažovanosť v technickej oblasti manažmentu kvality s cieľom priebežne skvalitňovať riadenie archívov.

Tretia skupina odporúčaní bola zameraná na oblasť vzdelávania archivárov. Dôraz sa má klásť na princípy Etického kódexu archivára prijatého generálnym zhromaždením MRA na 13. kongrese v Pekingu. Archivári by mali vyvíjať vplyv na vzdelávacie inštitúcie, aby poskytovali základné kurzy archívnictva aj poslucháčom práva, manažmentu, spoločenských vied, histórie a pod. MRA je poverená vypracovať modelový program takéhoto základného kurzu.

Do štvrtej skupiny boli zaradené odporúčania týkajúce sa rozvoja profesie archivára. MRA má vypracovať analýzu požiadaviek, informovať o potrebách archívnej komunity svojich členov.

Piata skupina odporúčaní sa venovala požiadavkám nevyhnutnosti ochrany archívneho dedičstva. Osobitný dôraz je kladený na spoluprácu s UNESCO pri vypracovaní programu na záchranu a zachovanie archívov bývalých represívnych režimov – archívov ich tajných služieb. Táto úloha je považovaná za urgentnú. Východiskom činnosti MRA a UNESCO bude ich spoločná štúdia z roku 1995 o správe a stave archívov tajných služieb bývalých represívnych režimov.

V šiestej skupine odporúčaní delegáti kongresu vyslovili poďakovanie všetkým jeho organizátorom.

Usporiadatelia kongresu poskytli priestor a čas pre prezentáciu archívov, v početných expozíciách mali účastníci možnosť oboznámiť sa s činnosťou hlavne španielskych archívov. Dominantou výstavných priestorov a väčšiny vystavovateľov bola prezentácia moderných informačných technológií v službách archívov.

Kongres bol aj vďačnou pôdou na uskutočnenie početných bilaterálnych rokovaní s jednotlivými riadiacimi predstaviteľmi MRA, ako aj s vedúcimi delegácií jednotlivých krajín. Vytvoril sa aj dostatočný priestor na viacero neformálnych stretnutí.

Takto sa uskutočnilo rokovanie s členmi Výkonného výboru MRA o ich žiadosti opätovne usporiadať v SR zasadnutie niektorého z výborov MRA – do úvahy prichádza usporiadanie zasadnutia Výboru MRA pre ochranu archívnych dokumentov v roku 2002.

S generálnym riaditeľom Národného archívu Rumunska sa opätovne (1999, Budapešť) prerokoval termín podpisu dokumentu o dvojstrannej spolupráci.

S prezidentom Spolkového archívu v Koblenzi (SRN) bolo prerokované plnenie dokumentu o spolupráci v roku 2001.

Predmetom rokovaní s generálnym riaditeľom Maďarského krajinského archívu bola príprava stretnutia v Budapešti o plnení programu výmeny mikrofílmov archívnych dokumentov.

So zástupcami genealogickej spoločnosti v Utahu sa rokovalo o organizačnom zabezpečení ďalšej, štvrtej etapy mikrofílmovania historických matrik.

Generálny riaditeľ rakúskych štátnych archívov prof. L. Mikoletzky, hlavný organizátor budúceho kongresu, požiadal o možnosť spolupráce pri jeho príprave formou zabezpečenia exkurzie do Bratislavy.

Medzi najkrajšie, skutočne neformálne a s kvapkou nostalgie, patrilo dnes už tradičné stretnutie prítomných absolventov Medzinárodnej archívnej stáže v Paríži. Tohoročné malo slávnostný charakter; nieslo sa v znamení jej 50. výročia; organizátori, Generálne riaditeľstvo francúzskych štátnych archívov a Národný archív rozdali účastníkom dve pamätné publikácie s pôsobivými fotografiami stážistov a príhovormi všetkých jej doterajších riaditeľov.

Po slávnostnom ukončení oficiálnych rokovaní kongresu sa ešte uskutočnili zasadnutia niektorých novokonštituovaných výborov MRA.

Uskutočnilo sa aj zasadnutie Výboru MRA pre legislatívne otázky. Predseda výboru C. Gränström (Švédsko) stručne oboznámil nových členov s hlavnými úlohami výboru. Ako člen – korešpondent P. Kartous informoval o príprave nového zákona o archívoch a registratúrach. Predseda výboru nevylúčil možnosť posúdenia návrhu výborom. Rokovanie výboru predseda ukončil pozvaním všetkých členov na prvé riadne zasadnutie výboru, ktoré sa uskutoční v Berne v apríli roku 2001.

*

Sevillský kongres tlmočil názory archivárov tohto storočia a končiaceho sa tisícročia; upozornil aj na úlohy archívov a archivárov v budúcom storočí a tisícročí. Budú ich však plniť archivári rôznych generácií, prichádzajúci z končiaceho sa storočia. Ako a či tieto úlohy archívy a archivári plnia dobre, podá svedectvo budúci 15. medzinárodný kongres archívov vo Viedni v roku 2004.

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

OSOBNÉ ARCHÍVNE FONDY A ARCHÍVNE ZBIERKY

(Úvaha)

ELO RÁKOŠ

R á k o š, E.: Personal Archival Fonds and Archival Collections (Essay). Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 1, 2001, p. 11–22.

Author researches the problem of the two types of archival fonds: personal archival fonds and archival collections. Personal archival fonds is an organic set of archival documents of one originator of registry, archival collection is an artificial set of archival documents of several originators of registry.

Slovakia. Archives. Archival theory.

PhDr. Elo Rákoš, CSc., Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Archívne dokumenty chránené a spravované v archívoch tvoria súčasť organických celkov, ktoré nazývame archívnymi fondmi. Z hľadiska archívnej typológie rozoznávame viacero typov archívnych fondov: archívne fondy, osobné archívne fondy, archívne fondy rodov (rodové archívy), archívne fondy rodín (rodinné archívy), archívne zbierky. Typológia archívnych fondov je, pochopiteľne, zložitejšia a pestrejšia, ale o to nám nejde. Predmetom našej úvahy sú osobné archívne fondy a archívne zbierky, ktorým venujeme pozornosť vo vzťahu k archívu, archívnym fondom a zbierkam. Archívne fondy aj archívne zbierky vznikajú z činnosti právnických a fyzických osôb. Touto činnosťou vznikajú najskôr predarchívne organické celky – registratúry, ktoré sa v archívoch odbornou a vedeckou činnosťou archivárov pretvárajú na archívne fondy. Registratúra a archívny fond predstavujú dve samostatné entity. Majú síce spoločný základ, ale ich funkčné zameranie je z veľkej časti iné. Archívny fond má iný význam, zmysel a podstatne odlišné poslanie. Registratúra je administratívnym objektom s časovo obmedzeným poslaním, archívny fond tvorí historický objekt s časovo neobmedzeným poslaním. Archívny fond akéhokoľvek typu, včítane archívnej zbierky, predstavuje samostatný organizmus (systém) skladajúci sa z archívnych dokumentov a vzťahov medzi nimi. Základnými prvkami registratúry sú registratúrne dokumenty, ktoré podobne ako archívne dokumenty v archívnom fonde predstavujú spravidla pestrú paletu druhov dokumentov diplomatického i nediplomatického charakteru.

Rozdiel medzi registratúrnymi a archívnymi dokumentmi spočíva v ich hodnote (dočasná a trvalá hodnota) a funkčnom zameraní. Archívne dokumenty

okrem trvalej hodnoty, ktorá znamená ich historicitu, sa vyznačujú ďalšími znakmi, ktoré znamenajú ich archívitu. Historicko-dokumentárna hodnota, proveniencia a archívitá tvoria základné znaky, pomocou ktorých odlišujeme archívne dokumenty nielen od registratúrnych dokumentov, ale aj od iných historických (knižničných, muzeálnych či iných) dokumentov.

Registratúrny pôvod archívneho fondu (proveniencia) sa vzťahuje na písané, tlačené, obrazové, zvukové, príp. iné dokumenty právnických aj fyzických osôb. Registratúrou nazývame súbor písomných a iných dokumentov, ktorý vznikol činnosťou právnickej alebo fyzickej osoby z dokumentov organicky spolu súvisiacich a účelovo spravovaných svojím pôvodcom alebo právnym nástupcom. Registratúra sa v konečnej fáze tvorby v spisovni pôvodcu skladá z registratúrnych dokumentov (spisov, úradných kníh, účtov a pod.). Registratúrne dokumenty sú v rámci registratúry usporiadané do rôznych registratúrnych jednotiek.

Rozlišujeme registratúry právnických osôb a registratúry fyzických osôb. Už dávnejšie viacerí archívni teoretici dospeli k záveru, že súbor dokumentov vzniknutý z činnosti fyzickej osoby (súčasť pozostalosti človeka) predstavuje taktiež registratúru, ktorá sa v archíve pretvára na archívny fond (osobný archívny fond). Nazdávam sa, že je vhodné poznamenať i to, že jeden pôvodca registratúry je tvorcom iba jednej registratúry, nezávisle na tom, či ide o právnickú alebo fyzickú osobu. Týka sa to aj tvorby archívneho fondu. Z činnosti jedného pôvodcu sa v archíve tvorí iba jeden archívny fond.

Hodnotenie predstavuje jeden z najvýznamnejších počínov v predarchívnej i v archívnej činnosti. Hodnotenie (skartácia) prebiehajúce v spisovni pôvodcu spôsobuje zmenu kvantity a kvality registratúry. Vzťah registratúry k svojmu pôvodcovi a majiteľovi sa hodnotením nemení, nemenia sa ani vzájomné vzťahy medzi registratúrnymi dokumentmi. Podstatne sa však mení štruktúra registratúry v dôsledku skartácie, keďže väčšie-menšie množstvo registratúrnych dokumentov sa vyraduje z registratúry na znehodnotenie, pretože stratili význam pre činnosť svojho pôvodcu a nemajú ani trvalú dokumentárnu hodnotu. Stručne môžeme konštatovať, že archívna starostlivosť o dokumenty, ktoré nedisponujú historicitou ani archívitou, je nadbytočná. Po vykonaní skartácie ostávajú na trvalú úschovu aj záznamy vyradených registratúrnych dokumentov na znehodnotenie (skartačné zoznamy), ako aj registratúrne pomôcky, najmä podacie denníky, ktoré evidujú všetky pôvodcovi registratúry došlé aj ním odoslané dokumenty. Skartačné zoznamy a základné registratúrne pomôcky sa stávajú archívnymi dokumentmi. Ich trvalá hodnota má skôr právny a administratívny, ako historický význam.

Registratúra po svojom zhodnotení (skartácii), teda jej časť, ktorá bola určená na trvalú archívnu úschovu, tvorí archívny fond v stave zrodu. Pojem „archívny fond v stave zrodu“ používame v archívoch iba zriedka, hoci je realitou, keďže to už nie je registratúra v pravom slova zmysle. Nie je však ani skutočným archívnym fondom. Archívnym fondom sa tento celok preskartovaných dokumentov stáva až po odborných zásahoch do jeho štruktúry v archíve. Pod týmito zásahmi rozumieme vnútroarchívne hodnotenie, klasifikovanie (triedenie), syste-

matizáciu (usporiadanie), inventarizovanie, opísanie a vypracovanie archívneho inventára. Teda skutočným archívnym fondom je archívne spracovaný fond spolu s archívnym inventárom. Ide o odborné spracovanie archívneho fondu na základe archívnych princípov, archívnych metód a archívnych techník. Súčasťou tvorby archívneho fondu je aj doplnenie registratúry zbierkou, prípadne zbierkami, ktoré vznikli v spisovni pôvodcu, resp. v iných jeho kanceláriách a majú vzťah k pôvodcovi registratúry. To znamená, že tvoria súčasť registratúry a teda aj súčasť archívneho fondu ako oddelenie fondu.

Vyššie sme konštatovali, že právnická osoba aj fyzická osoba je pôvodcom iba jednej registratúry. Nemôže nás mýliť skutočnosť, že viaceré úrady a inštitúcie časti svojej registratúry nazývajú tiež registratúrami (prezidiálna, administratívna, účtovná, technická, utajovaná a pod.). Ide v skutočnosti iba o súčasti jednej registratúry, ktorá sa štrukturálne člení na oddelenia registratúry (čiastkové registratúry). Uvedené čiastkové registratúry majú tvoriť aj v archívnom fonde fondové oddelenia. Podobne je to aj so zbierkou, ktorej dokumenty nie sú obyčajne registrované v registratúrnych pomôckach pôvodcu, ale sa zbierajú a ukladajú v spisovni, príp. v inej kancelárii pôvodcu a majú význam, nakoľko sa viažu na registratúru, najmä tým, že dopĺňujú registratúru a dokresľujú činnosť pôvodcu. Z takýchto zbierok sa nemajú tvoriť osobitné a samostatné archívne zbierky na úrovni archívneho fondu, ale majú tvoriť v rámci archívneho fondu iba samostatné oddelenia fondu.

Osobné archívne fondy

Osobné archívne fondy, v minulosti nazývané pozostalosťami, tvoria jeden typ archívnych fondov. Patria do skupiny archívnych fondov vzniknutých z činnosti fyzických osôb. K príbuzným archívnym fondom však patria aj rodinné archívne fondy (rodinné archívy) a rodové archívne fondy (rodové archívy). O rodinných a rodových archívoch nemožno jednoznačne hovoriť, že ide o fondy fyzických osôb. Problematike osobných archívnych fondov sa venovali a venujú viacerí archivári aj na Slovensku. V publikovaných odborných príspevkoch prevláda najmä riešenie problematiky archívneho spracúvania osobných archívnych fondov a rozborov konkrétnych archívnych fondov osôb, prípadne rodín. Menej pozornosti sa venuje otázkam terminologickým a archívno-teoretickým. Ide najmä o príslušnosť týchto fondov do archívov, knižníc alebo múzeí, o archívnu typológiu a najmä o hodnotenie a klasifikovanie dokumentov vzniknutých z činnosti osôb, rodín a rodov.

Osobné archívne fondy sa v minulosti a nezriedka i dnes nachádzajú v archívoch, múzeách a knižniciach. V minulosti dochádzalo často k sporom, ktoré inštitúcie majú zhromažďovať, chrániť a spravovať tieto dokumenty. Väčšiu pozornosť venovala týmto otázkam česká archivárka Milada Wurmová v príspevku o vzťahoch archívov k múzeám a knižniciam, kde v stati Špeciálna problematika rieši otázky nielen písomných pozostalostí, ale aj otázky tzv. súčasnej dokumen-

tácie, rukopisov, máp a plánov.¹ Písomné pozostalosti významných osobností chápe autorka ako osobné fondy patriace jednoznačne do archívov. Zdôvodňuje to ich schopnosťou tvoriť registratúru (osobnú registratúru), čo umožňuje kvalifikovať tieto dokumenty ako archívne dokumenty. Teda všetky dokumenty písomnej pozostalosti, pokiaľ dosahujú archívnu zrelosť a majú historickú hodnotu, sú archívnymi dokumentmi a patria do archívov a nie do múzeí a knižníc.² Môžeme doplniť, že osobné písomné aj iné dokumenty nejakej osobnosti, ak spĺňajú základné archívne kritériá, t. j. majú historicko-dokumentárnu hodnotu, provenienciu a archivitu, tvoria organický súbor archívnych dokumentov, t. j. osobný archívny fond. Osobný archívny fond charakterizuje, podobne ako iné archívne fondy, aj princíp archívnej integrity. To znamená, že zo súboru archívnych dokumentov jednej osoby sa nemajú vytvárať dva, príp. viac archívnych fondov. Nie je vhodné oddeľovať archívne dokumenty napr. literárneho charakteru od archívnych dokumentov iného charakteru (osobné doklady, korešpondencia, dokumenty z úradnej a verejnej činnosti, ilustračný materiál a pod.) toho istého pôvodcu. Starší, často používaný pojem „literárna pozostalosť“ sa vzťahuje iba na jeden druh osobných archívnych fondov, na fondy literátov. Azda je možné pripustiť dočasné osobitné uloženie a spravovanie časti fondu v inej inštitúcii, ako je archív, najmä ak si to želá porúčiteľ, avšak celistvosť fondu sa má zachovať i v takomto prípade.

S problematikou osobných archívnych fondov úzko súvisí aj problém rodinných a rodových archívov, taktiež archívnych zbierok. Ide o zložitejšie otázky archívno-teoretického aj praktického charakteru, ako je to v prípade archívnych fondov právnych subjektov (úradov, orgánov, organizácií a inštitúcií). Je to aj otázka archívnej terminológie a typológie. Nazdávam sa, že aj dnes je potrebné opäť skúmať základné archívne pojmy, akými sú „archív“ (inštitúcia, fond, nadfondový súbor, budova, sklad?), „archívny fond“ (právnických osôb, osobný, rodinný, rodový?), „archívna zbierka“ (zbierka archívnych dokumentov, zbierka archívnych fondov, archívna zbierka na úrovni fondu, archívna zbierka na úrovni fondového oddelenia?), ako aj ďalšie pojmy.

Otázkami osobných, rodinných a rodových archívov sa zaoberali o. i. aj archívári českí, maďarskí a poľskí. Ich poznatky publikované v príslušných archívnych periodikách je možné a vhodné porovnať s našimi poznatkami a skúsenosťami. Netreba však zabúdať na isté teoretické a terminologické odlišnosti. Napríklad maďarská archívna terminológia používa iba jeden pojem pre rodinný, aj pre rodový archív. V praxi archívov používa iba pojem „családi levéltárak“ (rodinné archívy), hoci existuje v maďarskom jazyku aj pojem „nemzetség“ (rod, kmeň). Pojmom osobný archívny fond rozumieme jeden druh archívneho fondu, ktorý vznikol z písomných a iných archívnych dokumentov fyzickej osoby. V archívnej praxi na Slovensku chápeme ako pôvodcov osobných fondov také fyzické osoby, ktoré sú verejne známe, svojou prácou v príslušnom odvetví

¹ WURMOVÁ, M.: Vztah archivů k muzeím a knihovnám. In: Sborník archivních prací (SAP), XIX, 1969, 2, s. 305–347.

² Tamže, s. 327.

činnosti dosiahli pozoruhodné výkony a ktorých život a dielo je zachované v dokumentoch, ktoré si sami spravovali a chránili. Medzi osobné archívne fondy je potrebné zaradiť aj osobné pozostalosti členov šľachtických a meštianskych rodov a rodín. Český archivár V. Voldán konštatuje vo svojej práci z roku 1969, že časťami šľachtických, prípadne veľkostatkárskych rodinných archívov sú typické osobné archívne pozostalosti.³ Aj ďalší český archivár J. Hanzal v štúdiu o moderných osobných a rodinných archívoch chápe šľachtické rodinné archívy ako súbory osobných pozostalostí.⁴ Obidvaja autori však konštatujú i to, že chápanie archívnych fondov šľachtických rodín iba ako súčtu jednotlivých osobných pozostalostí nie je jednoznačné. V rodových a rodinných archívoch existujú určité skupiny dokumentov, ktoré provenienčne nepatria jednotlivým členom rodiny, ale spravidla celému rodu, či rodine. V. Voldán hovorí v takýchto prípadoch o rodových generáliách.⁵ Toto sú zložité otázky, ktoré je potrebné ďalej skúmať aj v súvislosti so spracúvaním ďalších archívov rodov a rodín v našich archívoch. Problematike archívnych fondov rodových archívov venoval pozornosť náš archivár Dr. František Sedlák vo svojej známej štúdii o archívnych fondoch rodov a panstiev.⁶ V našej úvahe venujeme pozornosť iba osobným archívny fondom a archívny zbierkam, teda nie archívny fondom panstiev. V súvislosti s archívmi šľachtických rodov a rodín je potrebné riešiť problematiku nielen samotných archívov ako inštitúcií, ale najmä (vo viacerých prípadoch) otázku tvorby archívnych fondov jedného šľachtického rodu či rodiny. Dr. F. Sedlák rozlišuje archívne fondy, ktoré vznikli z činnosti rodu od archívnych fondov, ktoré vznikli z činnosti správy rodových majetkov (správy panstiev) a správy priemyselných podnikov rodu. Upozorňuje na skutočnosť, že sa to týka predovšetkým archívov vyššej šľachty. Stredná a najmä nižšia šľachta nedisponovala osobitnými, samostatnými orgánmi administratívnej správy rodových majetkov. Rodovým archívom je v takomto prípade spravidla iba jeden archívny fond, ktorý obsahuje archívne dokumenty všetkých agend rodu, včítane agend správy majetkov. Problematika, ktorú rieši F. Sedlák, nás zaujíma iba v spojitosti s archívnymi fondmi rodov v užšom slova zmysle,⁷ teda s archívnym fondom rodu (rodiny). Archívne fondy správy panstiev (majetkov rodu) ponechávame bokom, keďže ide o fondy právnických osôb. Otázkou je, či archívny fond rodu v užšom slova zmysle je archívnym fondom registratúrneho pôvodu, alebo je fondom zbierkovým? Sedlák v uvedenej štúdii hovorí o archívnom fonde rodu, prípadne o viacerých fondoch šľachtického rodu (v prípade jednotlivých vetiev a línií rodu). Vymenúva 6 hlavných agend patriacich do kompeten-

³ VOLDÁN, V.: Šlechtické a velkostatkářské rodinné archivy jako soubory osobních pozůstalostí. In: Slovenská archivistika (SA) IV, 1969/2, s. 45–66.

⁴ HANZAL, J.: Moderní osobní a rodinné archivy. In: SA X, 1975/2, s. 67–84.

⁵ VOLDÁN, c. d., s. 56, Hanzal, c. d., s. 71.

⁶ SEDLÁK, F.: K základním otázkám archívnych fondov rodov a panstiev. In: SA I, 1966/1, s. 73–97, 1966/2, s. 204–229.

⁷ Pojem „rodový archív v užšom slova zmysle“ použil F. Sedlák v citovanej štúdii na s. 82 a n.

cie rodu.⁸ Z nich prvé tri sa dotýkajú agendy právnej ochrany privilégií rodu, agendy vyplývajúcej z verejných hodností a funkcií jednotlivých členov rodu vo verejnej správe, súdnictve, cirkevnej administratíve i v riadení obrany krajiny a agendy správy šľachtického dvora a súkromných rodinných vecí. Tieto tri agendy vykonávajú spravidla príslušníci rodu a archívne dokumenty z výkonu týchto agend tvoria rodový archív v užšom slova zmysle, teda jeden archívny fond. Archívne dokumenty ďalších troch agend vykonávali osobitné administratívne orgány v dvoch až troch stupňoch správy šľachtických majetkov príslušného rodu, ktoré sú pôvodcami viacerých archívnych fondov. Naproti tomu maďarský archivár Ember Győző považuje archívny fond rodu (rodiny) za archívny fond zbierkový, teda za zbierku osobných archívnych fondov príslušnej rodiny či rodu.⁹ Autor kladie otázku, či súhrn členov rodiny, rodu možno považovať za tvorcu jednej registratúry a teda aj jedného archívneho fondu? Jeho odpoveď znie, že iba v tom prípade, ak rodina, rod pôsobí ako funkčný organizmus, ktorý je nositeľom práv a ktorý vykonáva určité zverené funkcie ako právny subjekt.¹⁰ Takýmto právnym subjektom je napríklad osobitný orgán správy majetkov. Ember však pripúšťa možnosť tvorby jednej registratúry rodu, rodiny v osobitných prípadoch archívnych dokumentov, ktoré sa dotýkajú všetkých alebo viacerých členov rodu, rodiny a v archíve je možné túto registratúru rekonštruovať. Vo väčšine prípadov rodov a rodín, najmä šľachtických rodov, však ide iba o súhrn, teda o zbierku osobných archívnych fondov členov rodu, rodiny. Potrebné je tieto konštatovania doplniť aj tým, že pozostalosti rodín vykonávajúcich podnikateľské a podobné aktivity (živnosti, obchody, firmy a pod.) a ktoré sú evidované v príslušných registroch, pôsobia ako právne subjekty, teda sú tvorcami registratúr. Každá takáto rodina tvorí jednu registratúru, z ktorej môže vzniknúť jeden archívny fond. Ide potom o osobitný druh archívnych fondov – rodinné archívne fondy. Ak rodina netvorí takýto právny subjekt, avšak niektorí príslušníci rodiny sa prejavujú významnými aktivitami, čím tvoria písomné aj iné dokumenty, ktoré sú ich osobnými registratúrami, v archíve tvoria osobné archívne fondy alebo zbierku osobných archívnych fondov rodiny XY, t. j. archív rodiny (napríklad v SNA Archív rodiny Čajak).

Rodové archívne fondy, vrátane archívnych fondov správ majetkov, tvorili pôvodne súčasť archívov ako inštitúcií príslušných rodov. Archívy ako inštitúcie rodov u nás zanikli. Pokiaľ sa zachovali ich archívne fondy a zbierky, tieto sa dnes na Slovensku nachádzajú v správe štátnych archívov. V štátnych archívoch sa spravujú, ochraňujú a spracúvajú archívne fondy jedného šľachtického rodu pod strešným názvom celého archívu rodu. (Napríklad „Archívy rodu Pálfi“ v SNA, „Koháry-Coburgovské archívy“ v Štátnom oblastnom archíve v Banskej Bystrici). Pochopiteľne, každý archívny fond má svoj názov.

⁸ SEDLÁK, F.: tamže, s. 78, 79.

⁹ EMBER, Gy.: A családi levéltárak tagolódása. In: Levéltári Közlemények 34, 1963/2, s. 149–162.

¹⁰ Tamže, s. 153 a n.

Problematika osobných archívnych fondov, aj archívnych fondov rodov a rodín, je oveľa zložitejšia ako sa nám vidí na prvý pohľad, čo konštatujú nielen tu spomenutí archívni teoretici, ale aj ďalší naši aj zahraniční archivári. Táto skutočnosť iba potvrdzuje tézu o tom, že každý archívny fond je samostatným systémom, osobitou individualitou, ku ktorej má archivár pristupovať zodpovedne. Riešenie týchto otázok tvorí taktiež súčasť archívnej teórie, ktorá môže pozitívne ovplyvniť archívnu prax a využívanie archívnych dokumentov v oblasti bádania.

Archívne zbierky

Archívne zbierky predstavujú jeden druh archívnych fondov. V minulosti sa zbierkami, resp. archívnymi zbierkami, zvykli nazývať všetky archívne celky uložené, spravované a chránené v archívoch. Zbierkami sa nazývali archívne fondy ešte aj po prijatí a rozšírení provenienčného princípu. Archívne celky vytvorené na báze pertinenčného princípu sotva možno považovať za archívne fondy v dnešnom slova zmysle. Ide skôr o fondy, ktoré sa v niektorých archívoch nazývajú manipuláciami, zbierkami, repozitóriami a pod. V starých archívoch uložené archívne dokumenty boli skutočnými archívnymi zbierkami, nakoľko boli účelovo zozbierané na základe požiadaviek majiteľa archívu, prípadne podľa želaní a predstáv niektorých historikov. Môžeme azda konštatovať, že v archívoch na Slovensku existujú súbory archívnych dokumentov, ktorých najstaršie časti majú formu archívnych zbierok. Vo vtedajšom chápaní sa vyberali a chránili iba „cenné“ dokumenty a tie sa ukladali v archívoch. Týmito cennými dokumentmi boli prevažne iba listiny a úradné knihy. Ostatný pomocný, sprievodný a podkladový materiál sa buď vyradľoval, alebo osobitne ukladal mimo archívu. V začiatkoch väčšieho rozmachu spisových registratúr v období novoveku sa spisy v archívoch nedoceňovali. V stredoveku na Slovensku vznikali súbory dokumentov v úradoch, ktoré dnes nazývame listinnými, prípadne listinnoknižnými registratúrami. Skutočnými registratúrami sú až spisové registratúry, ktoré u nás začali vznikať na úradoch verejnej aj súkromnej správy približne od 16. st. Väčší rozmach dosiahli až koncom 18. storočia. Archívy tých čias spravovali prevažne len zbierkový archívny materiál. V Uhorsku bol takýmto archívom napríklad aj Uhorský kráľovský archív (*Archivum regni*) a Archív Uhorskej kráľovskej komory. Tieto archívy, najmä ich najstaršie časti, boli skutočnými archívnymi zbierkami. Až v novšom období vznikali spisové registratúry, ktoré sa formovali v archíve na archívne fondy.¹¹ Záujem starších archívov sa sústredil vo väčšej miere na zbierky archívnych dokumentov rôznej (zmiešanej) proveniencie. Aj vtedajší historici, ktorí začali v archívoch bádať, sa sústreďovali na starší, listinný materiál. Registratúrny materiál sa podceňoval. V súčasnosti možno pozorovať v archívoch takmer opačnú tendenciu. Približne od druhej polovice 20. st. viacerí archivári aj archívni teoretici nedoceňujú význam novodobých zbierok v archívoch. Viedli sa a vedú vedecké dišputy a spory o význame a zmysle zbierkového materiálu v archívoch. Nie je to na škodu veci, nakoľko

¹¹ Tamže, s. 151.

tieto diskusie vedú k rozvoju archívnej teórie. V našich archívoch sme si problematiku zbierok dosiaľ nevelmi všímali. Poznáme však odpoveď na otázku, čo je zbierka, zbierka dokumentov a najmä archívna zbierka? Majú svoje miesto v archíve aj zbierky archívnych dokumentov? Alebo patria zbierky do knižníc či múzeí? Azda by bolo vhodné a potrebné skúmať i to, či archívna zbierka je súborom archívnych dokumentov na úrovni archívneho fondu, alebo iba na úrovni časti archívneho fondu ako fondové oddelenie. Možno považovať archívne zbierky za jeden druh archívnych fondov? Na viaceré takéto otázky sa snažia odpovedať archivári aj v susedných krajinách, v Česku, Poľsku, Maďarsku a najmä v Nemecku.¹² Patrílo by sa archívnu literatúru týchto krajín sledovať, výsledky porovnávať s našimi praktickými poznatkami a tak obohatiť archívnu teóriu na Slovensku.

Definícia archívnej zbierky podľa archívnej príručky z roku 1988 znie: „súbor písomných a iných dokumentov, ktorý vznikol zo zberateľskej činnosti inštitúcie alebo osoby.“¹³ Treba povedať, že ide o neúplnú definíciu, ktorej chýba vyjadrenie historicity a archivity. Archívy nespravujú akékoľvek zbierky. Ved' už z názvu vyplýva, že archívne zbierky sú zbierkami archívnych dokumentov. Domnievam sa, že prijateľnejšou definíciou archívnej zbierky je, že ide o umelý súbor jednotlivých, formálne alebo vecne príbuzných archívnych dokumentov získaných zámernou alebo záujmovou zberateľskou činnosťou. Teda archívna zbierka nie je zbierkou akýchkoľvek dokumentov, ale len archívnych dokumentov. Rozdiel medzi archívnu zbierkou a archívnym fondom spočíva v tom, že archívny fond je organickým súborom archívnych dokumentov jedného pôvodcu registratúry a archívna zbierka je umelým súborom archívnych dokumentov viacerých pôvodcov registratúr. Zberateľskú činnosť ako určujúci faktor archívnych zbierok môžu vykonávať nielen fyzické, ale aj právnické osoby. To znamená, že môžu existovať *zbierky predarchívne* a *zbierky archívne*. Rozdiel medzi nimi je aj v tom, že zbierka archívnych dokumentov v podstate nepodlieha skartačnému hodnoteniu, pretože sa utvorila v archíve, v ktorom sa archívne dokumenty nachádzajú. Predarchívna zbierka je tiež umelým súborom jednotlivých, formálne alebo vecne príbuzných *dokumentov* zozbieraných fyzickou alebo právnickou osobou. Teda ešte nie archívnych dokumentov! Predarchívne zbierky dokumentov podliehajú hodnoteniu (skartácii) v archíve, kde sa stanú skutočnými zbierkami archívnych dokumentov. Môžeme azda konštatovať, že proces hodnotenia a spracovania predarchívnej zbierky („archivizácia“) je podobný procesu hodnotenia a spracovania archívneho fondu. Preto archívne zbierky predstavujú jeden druh archívnych fondov. Archívnymi dokumentmi predarchívnej zbierky sa môžu stať iba tie dokumenty, ktoré disponujú znakmi historicity a archivity. Tieto dokumenty sa vyznačujú aj znakom proveniencie, nakoľko majú registratúrny pôvod, lebo tvorili skutočne, alebo aspoň potenciálne súčasť registratúry. Pred-

¹² KARTOUS, P.: Zbierkový materiál v nemeckej archívnej teórii. In: SA V, 1970/1, s. 110–125.

¹³ Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov. Archívna správa MV SSR, Bratislava 1988, s. 9.

archívne zbierky spravidla tvorili v spisovni pôvodcu registratúry osobitné oddelenie. Registratúra právnickej osoby sa v archíve pretvára na archívny fond v archíve, jej súčasťou okrem registrovaných dokumentov je aj zbierka archívnych dokumentov pôvodcu registratúry vo forme samostatného oddelenia fondu. Týka sa to aj zbierky dokumentov fyzickej osoby, ktorá vyvíjala zberateľskú činnosť súvisiacu s jej činnosťou pracovnou alebo záujmovou. Takto vzniknutá zbierka dokumentov tvorí v archíve taktiež súčasť osobného archívneho fondu ako jej fondové oddelenie. Aj zbierkové dokumenty osobnej registratúry musia disponovať historicitou, archivitou i provenienciou.

Registratúry pozostávajú z registratúrnych dokumentov. Ich súčasťou sú už dávnejšie nielen písomné dokumenty, ale aj tlačené, obrazové a zvukové dokumenty. Tieto dokumenty tvoria spolu s písomnými dokumentmi súčasť registratúry, buď ako prílohy k spisom, alebo osobitné zbierky registratúrnych dokumentov uložených v spisovni pôvodcu.¹⁴ Úvahy, ktoré publikovala M. Wurmová v citovanej štúdii, možno uplatniť aj v slovenských archívoch. Podobný proces vzniku archívnych zbierok prebiehal aj v spisovniach úradov na Slovensku. Ak enormne vzrástol určitý typ registratúrnych dokumentov v spisovni pôvodcu, tak sa z praktických dôvodov postupne začali tieto monotypické dokumenty ukladať osobitne, napríklad: mapy, plány, rukopisy vedeckovýskumných prác a pod. Spravidla sa takéto dokumenty ukladali na osobitné miesto v spisovni, príp. aj do inej miestnosti, mimo spisovej registratúry. Dialo sa to aj v záujme zjednodušenia orientácie. Takéto dokumenty, formálne i vecne odlišné od spisového materiálu, tvoria oddelenie (oddelenia) registratúry. Tieto oddelenia registratúry pôsobili navonok ako umelé zbierky. Postupom času sa tieto oddelene spravované časti registratúry začali nazývať zbierkami. Súčasne sa začalo strácať aj vedomie vzájomnej súvislosti s registratúrou.¹⁵ Typickým príkladom sú zbierky katastrálnych máp, zbierky výskumných prác, napokon aj matriky, podobne aj iné verejné knihy a pod. Všetky tieto tzv. zbierky boli vytvorené skôr z technických a pragmatických dôvodov a aj keď boli osobitne uložené, sú súčasťou príslušných registratúr a v archívoch súčasťou archívnych fondov ako fondové oddelenia, čiže podfondy.

Existujú archívne zbierky, ktoré sa tvoria vyslovene v archíve z archívnych dokumentov, ktoré archív získal darom, kúpou i depozitom. Ide o archívne dokumenty, ktoré sa zachovali iba ako jednotlivé dokumenty, prípadne iba malé zlomky bývalých registratúr. Z týchto jednotlivín či malých zlomkov sa v archíve tvoria archívne zbierky na základe vecnej alebo formálnej príbuznosti, spravidla ako otvorené archívne zbierky.

Ďalej existujú archívne zbierky vytvorené v archíve zámernou zbierkovou činnosťou archívu. Napríklad zbierka súčasnej dokumentácie, zbierka pečatí a pečatidiel, prípadne iná zbierka takých dokumentov, ktoré dopĺňujú a dokresľujú obsahový profil archívu.

¹⁴ WURMOVÁ, M.: Archiv jako instituce. In: SAP XIX, 1969/1, s. 33.

¹⁵ Tamže.

Zbierka listín vznikajúca v archíve ako zbierka vzácných jednotlivín, ktorých fondová príslušnosť nie je zistiteľná, alebo už neexistujú ďalšie archívne dokumenty príslušného fondu. V archíve vzniká archívna zbierka listín aj tak, že listiny sa vyberú z príslušných archívnych fondov a uložia sa osobitne. Tieto listiny tvoria súčasť svojich materských archívnych fondov. Tým, že sú osobitne uložené, sú to v podstate účelové zbierky, teda repozitória. Archívy často zakladajú zbierky na doplnenie a skompletizovanie archívnych fondov vo svojom archíve ako inštitúcii. Okrem zbierky súčasnej dokumentácie to môže byť aj zbierka plagátov a letákov, zbierka výstrižkov z novín a časopisov, zbierka albumov a fotografií, prípadne iné zbierky, ktorých registratúrna príslušnosť je značne oslabená, prípadne i neistá.

Maďarský archívny teoretik Ember Győző člení archívne zbierky na homogénne archívne zbierky a na heterogénne archívne zbierky.¹⁶ Homogénnymi sú tie zbierky, ktoré vznikli v predarchívnom štádiu, môžu však vznikať aj v archíve počas archívneho spracovania. Ide o zbierky dokumentov budovaných na určitých vecných súvislostiach z dokumentov príbuzných pôvodcov a ich registratúr. Napríklad z registratúr materského podniku a dcérskych podnikov (závodov) účelovo vybrané a spolu zmanipulované majetkovoprávne spisy. Heterogénnymi archívnymi zbierkami sú tie zbierky, ktoré vznikli v archíve.

Domnievam sa, že homogénnymi archívnymi zbierkami sú zbierky archívnych dokumentov monotypického charakteru (napríklad mapy, plány, technické výkresy, stavebné projekty a pod.). Heterogénnymi archívnymi zbierkami sú archívne dokumenty rôznych typov a druhov dokumentov, ktoré zvyčajne spája záujem zberateľa alebo zámer archívu.

Na záver našich úvah konštatujeme, že v archívoch existujú archívne fondy viacerých typov i druhov. K nim jednoznačne patria aj osobné archívne fondy a archívne zbierky. Nie je vhodné zamieňať archívne zbierky s osobnými archívnymi fondmi, aj keď to tvrdia niektorí zahraniční archivári. Sú však prípady, keď súčasťou osobného archívneho fondu je aj archívna zbierka, ktorá vznikla aktivitou pôvodcu osobnej pozostalosti. Takáto zbierka netvorí samostatný systém (archívny fond), je len súčasťou osobného archívneho fondu. K osobným archívnym fondom patria aj bývalé osobné registratúry jednotlivých členov šľachtického alebo meštianskeho rodu či rodiny.

Archívnymi zbierkami sú zbierky archívnych dokumentov pochádzajúcich z činnosti viacerých právnických alebo fyzických osôb, ktorých registratúry sa nezachovali, alebo zachovali sa iba jednotliviny. Súčasťou archívnych zbierok sa môžu stať aj ojedinelé, z archívneho i historicko-dokumentárneho hľadiska vzácne dokumenty, prípadne dokumenty dopĺňujúce profil archívu, jeho fondov a zbierok. Ide teda o dokumenty zmiešanej proveniencie, ktoré disponujú znakom historicity a archivity. Existujú zbierky archívne aj zbierky predarchívne. Rozlišujeme zbierky na úrovni archívnych fondov a zbierky iba na úrovni fondových oddelení. Na druhej strane môžu existovať aj zbierky archívnych fondov príbuzného či podobného charakteru (rody, rodiny, osobné archívne fondy

¹⁶ EMBER, Gy.: c. d., s. 152, 153.

a pod.). V takýchto prípadoch je vhodnejšie hovoriť o archívoch a nie o zbierkach (ide v podstate o „nadfondové súbory“).

Nazdávam sa, že je už najvyšší čas na to, aby sme nezamieňali archívne zbierky s repozitóriami archívnych dokumentov. Archívne dokumenty účelovo vybrané z archívnych fondov archívu tvoria neoddeliteľnú súčasť materských fondov, aj keď sú uložené na osobitnom mieste v tom istom archíve. Nie sú to archívne zbierky. Archívny dokument, ktorý patrí do príslušného archívneho fondu v archíve, nemá tvoriť súčasť dvoch fondov (archívneho fondu aj archívnej zbierky). Repozitórium nie je archívnym fondom, teda ani archívnu zbierkou.

PERSÖNLICHE ARCHIVBESTÄNDE UND ARCHIVSAMMLUNGEN

(Eine Betrachtung)

Elo Rákoš

Zu den Haupttypen der Archivbestände in den slowakischen Archiven gehören persönliche Archivbestände und Archivsammlungen. Das Grundmerkmal jedes Archivbestandes, einschließlich der Archivsammlung ist, dass er aus Archivdokumenten und den Beziehungen zwischen ihnen besteht. Die Archivdokumente zeichnen sich im Vergleich zu anderen historischen Dokumenten durch Merkmale wie historisch-dokumentarischer Wert, Provenienz und Archivfähigkeit aus. Der Unterschied zwischen dem Archivbestand und der Archivsammlung besteht darin, dass der Archivbestand eine organische Kollektion von Archivdokumenten eines Registraturhebers und die Archivsammlung eine künstliche Kollektion von Archivdokumenten mehrerer Registraturheber ist (Bestand mit gemischter Provenienz). Der Synergieeffekt der Beziehungen zwischen Archivdokumenten im Archivbestand ist wesentlich größer als in einer Archivsammlung.

Die Urheber von Archivbeständen sind juristische und natürliche Personen. Die persönlichen Archivbestände entstehen aus persönlichen Registraturen bedeutender und öffentlich tätiger natürlicher Personen. Zu den persönlichen Archivbeständen zählen auch Kollektionen von Archivdokumenten der Mitglieder von Adels- und Bürgerfamilien. Persönliche Archivbestände, häufig persönlicher Nachlass genannt, befanden und befinden sich wohl auch heute nicht nur in Archiven, sondern auch in Bibliotheken und Museen. Sie gehören allerdings eindeutig in die Archive. Die persönlichen Archivbestände stehen in verwandtschaftlicher Beziehung zu den Familienarchiven. Aber Urheber der Archivbestände von Geschlechtern und Familien sind außer natürlichen auch juristische Personen (zum Beispiel Registraturen administrativer Organe der Vermögensverwaltung, Registraturen von Unternehmerfamilien erfasst in den betreffenden Registern). Mehrere Archivare hielten in der Vergangenheit die persönlichen Archivbestände für Archivsammlungen, bzw. Sammlungen von Archivdokumenten. Den Dokumenten einer natürlichen Person gestanden sie nicht die Fähigkeit eine Registratur zu bilden, zu.

Archivsammungen stellen ebenfalls einen Typ von Archivbeständen dar. Früher nannte man Sammlungen, oder einfach Archive, alle archivischen Kollektionen, die bis zur Anwendung des Provenienzprinzips entstanden. Gegenwärtig bilden Archivsammlungen, vor allem in Archiven aus Sammlungen von Einzelstücken oder einer kleinen Menge erhaltener Archivadokumente, die das Archiv häufig als Geschenk, oder durch Ankauf erwirbt, sowie Archivsammlungen von Dokumenten, die das Archiv zwecks Ergänzung und Abrundung des inhaltlichen Profils seiner Institution sammelt. Solche Archivsammlungen stellen einen Typ von Archivbeständen dar, insofern sie auf ihrer Ebene als eigene Systeme da stehen. Archivsammlungen, die im Vorarchivstadium durch die Aktivität der Institutionen, oder der natürlichen Personen durch die gezielte oder Interessentätigkeit eines Urhebers entstehen, bilden einen Teil des Archivbestands der Institution oder des persönlichen Archivbestandes in Form einer Bestandsabteilung. Sie sind somit kein eigener Typ des Archivbestandes (der eigenen Archivsammlung). Das sog. Repositorium ist ebenfalls keine echte Archivsammlung.

Übersetzt von Ute Kurdelová

FONDOVÁ PRÍSLUŠNOSŤ ARCHÍVNÝCH DOKUMENTOV TVORIACICH KOMPLEX ARCHÍVNÝCH FONDOV RODU PÁLFI

(Príspevok k metodike postupov určovania proveniencie
archívnych dokumentov)

ZORA BAKOŠOVÁ – MIRIAM KUZMÍKOVÁ

Bakošová, Z. – Kuzmíková, M.: Fonds Relevance of Archival Documents Creating the Complex of Archival Fonds of the Family Pálfi (the Contribution to the Methodology of the Determination of Archival Documents Provenience). Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 1, 2001, p. 23–40.

The compiler of any archival fonds from the complex of archival fonds of the family Pálfi uses a certain methodology in the proces of investigation about the fonds relevance of a certain archival documents. The scheme and an attempt to use the proper terminology are presented in this article.

Archival science. Methodology. Fonds of families and estates.

Zora Bakošová, Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Mgr. Miriam Kuzmíková, Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Úvod

Rod Pálfi patril od 17. storočia medzi najvýznamnejšie šľachtické rody v Uhorsku. Vlastnil panstvá na území dnešného Slovenska, Maďarska a Rakúska. Zo stáročnej činnosti členov pálfiovského rodu vo významných politických a vojenských funkciách a zo správy ich panstiev vznikol rozsiahly komplex rôznych typov archívnych fondov. Tento komplex archívnych fondov pozostávajúci z rodových archívnych fondov, archívnych fondov ústredných správ majetkov, z Ústredného pálfiovského archívu (ÚPA), archívnych fondov správ panstiev, archívneho fondu Súkenka Rudolfa Pálfiho v Častej a Zbierky pálfiovských máp a plánov označujeme termínom *komplex archívnych fondov rodu Pálfi*.¹ Slovenská archívna terminológia zatiaľ nepozná vhodnejší termín na označenie súboru provenienčne a pertinenčne príbuzných fondov rôzneho typu, ktoré vznikli na podstate majetkovej držby jedného šľachtického rodu.

Archívne spracúvanie a prístupňovanie jednotlivých archívnych fondov, patriacich do komplexu archívnych fondov rodu Pálfi, je dlhodobou úlohou pracov-

¹ Archívne fondy rodu Pálfi sú uložené v Slovenskom národnom archíve (SNA), predtým Štátny slovenský ústredný archív (ŠSÚA). Pozri: Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Spríevodca po archívnych fondoch. I. Oddelenie feudalizmu. Spracovali SEDLÁK, F. – ŽUDEĽ, J. – PÁLKÓ, F., Slovenská archívna správa, Bratislava 1964, s. 89–174 (ďalej ŠSÚA – Spríevodca I.).

nikov Oddelenia starších fondov Slovenského národného archívu.² Spracúvanie týchto archívnych fondov je ovplyvnené skutočnosťou, že sú prevažne neregistračného charakteru, alebo má pôvodná registratúra, z ktorej boli utvorené, jednoduchú chronologicko-numerickú štruktúru nevyhovujúcu pre štúdium a historické bádanie. Z tohto dôvodu je nevyhnutné vytváranie nových štruktúr založených na aplikácii provenienčného a pertinenčného princípu. Vytváranie novej štruktúry vnútorného usporiadania archívnych fondov prebieha súčasne v dvoch rovinách – horizontálnej a vertikálnej. Horizontálna rovina zahŕňa členenie archívnych dokumentov do fondových, prípadne podfondových oddelení. Fondové oddelenia sa vertikálne členia na menšie skupiny a podskupiny, z ktorých konštituuje inventárne jednotky.

Nutnosť vytvárať nové štruktúry vnútorného usporiadania archívnych fondov rodu Pálfi posúva spracovateľa do pozície bádateľa, keďže je jeho úlohou objavovanie nových väzieb, ktorými sú jednotlivé archívne dokumenty pospájané do jedného organického celku. Pri zisťovaní vnútorného vzťahu medzi jednotlivými archívnymi dokumentmi zaradenými do konkrétneho archívneho fondu spracovateľ často dochádza k záveru, že niektoré archívne dokumenty nespĺňajú kritériá fondovej príslušnosti k archívnemu fondu, do ktorého sú zaradené. V každom archívnom fonde nami sledovaného komplexu fondov, s výnimkou Ústredného pálfiovského archívu, nachádzame značné množstvo archívnych dokumentov, ktoré narúšajú „provenienčnú čistotu“ archívneho fondu, do ktorého boli zaradené, a naopak v inom archívnom fonde z uvedeného komplexu absentujú. Spracovateľ je nútený vyrovnáť sa s touto skutočnosťou a pristúpiť k riešeniu uvedeného problému: na základe poznatkov o integrite archívneho fondu musí vyčleniť archívne dokumenty s inou fondovou príslušnosťou a zaradiť ich provenienčne správne.

Problém zmiešania pálfiovských archívnych dokumentov vznikol po roku 1945, keď boli pôvodné pálfiovské archívy skonfiškované a prevezené z bývalých pálfiovských archívnych stredísk na hrad Červený Kameň. Neodborným prístupom došlo k premiešaniu archívnych dokumentov a to až do takej miery, že pôvodné pálfiovské archívy vo svojej pôvodnej skladbe zanikli.³ V päťdesiatych rokoch pracovníci Pôdohospodárskeho archívu na základe provenienčného princípu jednotlivé archívne fondy vytriedili a zrekonštruovali. Ich prácu treba i v súčasnosti hodnotiť veľmi vysoko, ba dokonca ju vo svojej podstate považujeme za neprekonateľnú. Boli nútení orientovať sa vo veľmi veľkom množstve archívnych dokumentov, identifikovať jednotlivé archívne fondy a nakoniec ich zrekonštruovať. A skutočne to i dokázali. Napriek všetkej snahe však nebolo možné zaradiť provenienčne správne všetky archívne dokumenty. Správne určenie proveniencie archívneho dokumentu je často podmienené dosiahnutím určitého stupňa spracovania archívneho fondu a teda i vnútorného usporiadania, kto-

² S rekonštrukciou jednotlivých archívnych fondov patriacich do komplexu archívnych fondov rodu Pálfi začali v roku 1951 pracovníci Pôdohospodárskeho archívu. Po ich včlenení do ŠSÚA pokračovali v prácach na usporadúvaní fondov pracovníci Oddelenia feudalizmu ŠSÚA. ŠSÚA – Sprievodca I., s. 96.

³ Tamže.

rý ako jediný umožňuje spracovateľovi zisťovať organické väzby medzi archívnymi dokumentmi.

Opis metodických postupov určovania fondovej príslušnosti archívnych dokumentov

Stupeň obtiažnosti identifikácie fondovej príslušnosti archívneho dokumentu alebo i celej skupiny archívnych dokumentov je rôzny. Na základe poznatkov získaných archívnou praxou môžeme hovoriť o troch základných stupňoch obtiažnosti:

1. Fondová príslušnosť archívneho dokumentu do archívneho fondu je jednoznačná.
2. Fondová príslušnosť archívneho dokumentu musí byť určená na základe rozboru obsahovej a formálnej stránky vyhotovenia archívneho dokumentu.
3. Fondová príslušnosť je problematická a nejednoznačná.

Riešenie identifikácie fondovej príslušnosti archívnych dokumentov je osobitný proces, ktorý je prepojený vnútorným usporadúvaním archívnych dokumentov a prebieha v horizontálnej rovine. Vyžaduje si špecifické postupy práce. Tie to vo svojej podstate hodnotíme ako výskum, ktorého predmetom je zisťovanie súvislostí organicky spájajúcich archívny dokument s archívnym fondom.⁴ Pri zisťovaní proveniencie archívneho dokumentu využíva spracovateľ metódy a poznávacie formy používané i historickou vedou, napr. heuristiku, syntézu, analýzu, komparáciu. Predmetom štúdia sú dejiny rodu, dejiny správy panstiev, dejiny ústredných správ majetkov, dejiny archívnych fondov, teda pôvodných pálfiovských archívov (ich starých usporiadaní) a podobne. Cieľom výskumu je ukončenie konštituovania archívneho fondu na základe provenienčného princípu. Spracovateľ v procese zisťovania fondovej príslušnosti archívneho dokumentu volí také metodické postupy, ktoré sú určované stupňom obtiažnosti identifikácie proveniencie skúmaného archívneho dokumentu. Cieľom nášho príspevku je vytvoriť náčrt schémy dôležitých metodických postupov riešenia proveniencie archívnych dokumentov a pokus o terminologické pomenovanie jednotlivých konkrétnych činností.⁵

Na základe poznatkov, nadobudnutých praktickými skúsenosťami v procese spracúvania viacerých archívnych fondov z nami sledovaného komplexu archívnych fondov, môžeme metodiku postupov určenia identifikácie fondovej príslušnosti archívnych dokumentov rozdeliť do štyroch okruhov (fáz):

1. heuristika – zisťovanie údajov pre určenie kritérií proveniencie archívnych dokumentov patriacich do spracúvaného archívneho fondu a násled-

⁴ RÁKOŠ, E.: Teória archívneho fondu v slovenskom archívniectve. In: Sborník archivních prací. Roč. 49, č. 2, 1999, s. 447.

⁵ Na potrebu bližšieho špecifikovania a terminologického pomenovania činností identifikácie proveniencie archívnych dokumentov nás upozornili PhDr. Peter Draškaba a PhDr. Elo Rákoš, CSc.

ne určenie kritérií pre správne zaradenie archívnych dokumentov podľa proveniencie;

2. identifikácia archívnych dokumentov, ktoré do príslušného archívneho fondu na základe proveniencie patria;
3. identifikácia archívnych dokumentov chybné zaradených do spracúvaného archívneho fondu;
4. zaradenie vyčleneného archívneho dokumentu podľa fondovej príslušnosti.

Každý okruh sa člení na niekoľko činností. Ich poradie, počet a rozsah závisí od stupňa spracovanosti archívneho fondu a od stupňa obtiažnosti riešeného problému. Nie je však zriedkavosťou, že spracovateľ pozná kritériá určenia fondovej príslušnosti archívnych dokumentov pre jednotlivé archívne fondy z uvedeného komplexu archívnych fondov, vie skúmaný archívny dokument identifikovať podľa jeho vnútorných a vonkajších znakov, a napriek tomu nedokáže určiť jeho fondovú príslušnosť. Obdobný problém majú spracovatelia aj pri určovaní vnútornej súvislosti archívneho dokumentu s inými archívnymi dokumentmi v spracúvanom archívnom fonde a pri jeho zaradení do fondového či podfondového oddelenia.

1. Prvý okruh, teda *heuristika – zisťovanie údajov pre určenie kritérií proveniencie archívnych dokumentov patriacich do spracúvaného archívneho fondu a následne určenie kritérií pre správne zaradenie archívnych dokumentov podľa proveniencie*, zahŕňa tieto činnosti:

1.1 heuristiku prameňov o dejinách rodu (založenie rodu, majetková držba, majetkové delby, vznik vetiev a línii rodu);

1.2 heuristiku prameňov o typoch pôvodcov archívnych fondov, t. j. či je pôvodcom archívneho fondu člen (príslušník) rodu, vetva, línia, správa panstva alebo ústredná správa majetkov;

1.3 heuristiku prameňov o dejinách pôvodcu spracúvaného archívneho fondu;

1.4 heuristiku prameňov o dejinách nadriadenej inštitúcie v prípade, ak je spracúvaným archívnym fondom fond správy panstva, alebo podriadených inštitúcií v prípade, ak je spracúvaným archívnym fondom fond ústrednej správy majetkov, a to spolu s heuristikou prameňov o dejinách ich archívnych fondov;

1.5 heuristiku prameňov o formálnej a obsahovej stránke archívnych dokumentov, ktoré vznikli organickou činnosťou pôvodcu archívneho fondu;

1.6 heuristiku prameňov o archivovaní archívnych dokumentov v pôvodných pálfiovských archívoch.

Uvedená schéma činností prvého okruhu je ideálna. V praxi sa však často jednotlivé činnosti prelínajú. Pre lepšiu orientáciu uvádzame pri každej činnosti základné údaje potrebné pre riešenie danej problematiky.

1.1 *Heuristika prameňov o dejinách rodu Pálfi*. Táto činnosť je zameraná najmä na získanie poznatkov o majetkovoprávných záležitostiach rodu, ktoré boli značne komplikované a vyžadujú si výskum aj pri vnútornom usporadúvaní archívneho fondu. Osobitnú pozornosť musí spracovateľ venovať majetkovým

deľbám, najmä tým, ktoré mali za následok vznik vetiev a línií.⁶ Vznik dvoch základných vetiev rodu Pálfi je spojený s delením majetkov v roku 1707. Staršiu vetvu založil Mikuláš Pálfi (1657–1732), jeho mladší brat Ján (1664–1754) sa stal zakladateľom mladšej vetvy, nazývanej podľa jej sídel tiež kráľovskou, najčastejšie však pezinskou.⁷ V roku 1735 došlo k ďalšej majetkovej deľbe a to medzi vnukmi Mikuláša Pálfiho. Zo staršej vetvy rodu Pálfi tak vznikli tri línie – malacká, červenokamenská a stupavská.⁸ Pezinská vetva a uvedené tri línie sa hospodársky osamostatňovali a vybudovali si vlastné sídla. Svoje rodové záležitosti a majetky spravovali predstavitelia línií a pezinskej vetvy hneď od počiatku osobitne. V ich sídlach začali organicky vznikať archívy. Tieto okolnosti spôsobili existenciu viacerých archívnych fondov toho istého typu, ktoré nesú súhrnný názov archívne fondy rodu Pálfi.⁹

1.2 *Heuristika prameňov o jednotlivých typoch archívnych fondov.* Základ pre riešenie otázky určenia proveniencie archívnych dokumentov tvoria poznatky o typoch pálfiovských archívnych fondov, o charaktere archívnych dokumentov v rámci týchto archívnych fondov a o hraniciach medzi jednotlivými archívnymi fondmi. Táto téma je veľmi široká a vyžadovala by si spracovanie formou osobitného príspevku. Pre priblíženie problému uvedieme len všeobecne známe poznatky o archívnych fondoch šľachtických rodov a panstiev, ktoré aplikujeme na vývoj archívnych fondov rodu Pálfi.¹⁰

Vznik všetkých typov archívnych fondov rodu Pálfi bol podmienený diferenciaciou správy pálfiovských panstiev. Veľké majetkové bohatstvo pozemkového charakteru, sústredené v rukách tohto rodu, si vynútilo oddelenie správy majetkov od vedenia rodových záležitostí, tzv. rodových agend. Z činnosti jednotlivých diferencovaných orgánov správy majetkov a oddeleného vedenia rodových záležitostí vznikali potom samostatné archívne fondy. Vznik vetiev a línií následne spôsobil vznik viacerých archívnych fondov toho istého typu, preto sa komplex pálfiovských archívnych fondov skladá z viacerých samostatných celkov – súborov. Súbor rodových archívov pozostáva z Ústredného pálfiovského archívu (ÚPA), archívnych fondov Rod Pálfi – Malacká línia, Rod Pálfi – rodo-

⁶ Základný prehľad majetkovoprávného vývoja rodu Pálfi podáva ŠSÚA – Sprievodca I., s. 91–92.

⁷ Na základe majetkovej deľby pripadli Mikulášovi Pálfiemu panstvá Malacky, Stupava, Heidenreichstein, časti panstiev Červený Kameň, Pezinok a Svätý Jur. Ján Pálfi vlastnil panstvo Bojnice a časti panstiev Červený Kameň, Pezinok a Svätý Jur.

⁸ Podľa majetkovej dohody z roku 1735 najstarší Mikulášov vnuk Mikuláš (1710–1773), zakladateľ malackej línie, dostal panstvá Malacky, Devín, Bátorove Kesy, Marchegg, Krumbach a Heidenreichstein. Zakladateľom stupavskej línie bol Leopold (1716–1773), ktorý získal panstvo Stupava. Najmladší Mikulášov vnuk Rudolf (1719–1768) bol zakladateľom červenokamenskej línie. Získal časti panstiev Červený Kameň, Pezinok a Svätý Jur.

⁹ SEDLÁK, F.: K základným otázkam archívnych fondov rodov a panstiev. Časť I. In: Slovenská archivistika, roč. I, č. 1, Bratislava 1966, s. 74.

¹⁰ Problematiku archívnych fondov rodov a panstiev podrobne spracoval F. Sedlák. SEDLÁK, F.: c. d., Časť I., s. 73–95; Časť II. In: Slovenská archivistika, roč. I, č. 2, Bratislava 1966, s. 204–228.

vý archív Pálfi – Daun, Rod Pálfi – Červenokamenská línia, Rod Pálfi – Pezinská vetva.¹¹

Osobitné postavenie medzi uvedenými rodovými archívnymi fondmi má *Ústredný pálfiovský archív*. Na rozdiel od ostatných archívnych fondov rodu Pálfi vznikol umelo, nie organicky a jeho podstatná časť má charakter zbierky. Založili ho Mikuláš a Ján Pálfi v roku 1729. Podľa pôvodnej koncepcie mal mať sídlo v Stupave a mal obsahovať iba písomnosti majetkovoprávneho charakteru týkajúce sa všetkých Pálfiovcov. V praxi však došlo k odchýlke od tejto pôvodnej koncepcie a do archívu boli okrem horeuvedených majetkovoprávnych písomností a rodových písomností, ktoré vznikli ešte v čase pred delením rodu v roku 1707, sústredované aj vybrané písomnosti ústredných správ majetkov a správ panstiev. Vyberaním archívnych dokumentov z organicky vznikajúcich archívov sa takto nielen porušili vnútorné väzby medzi archívnymi dokumentmi a archívnymi fondmi, do ktorých tieto dokumenty provenienčne patria, ale samotné archívne fondy sa značne ochudobnili o rôzne dôležité faktografické údaje. Túto skutočnosť musí spracovateľ brať do úvahy, pretože mnohé poznatky, dôležité pre spracovanie hociktorého archívneho fondu z daného komplexu archívnych fondov, môže zistiť iba štúdiom archívnych dokumentov zaradených v Ústrednom pálfiovskom archíve (napr. skutočné kompetencie úradníkov správ panstiev a Ústrednej správy majetkov pezinskej vetvy rodu Pálfi). Základom pre budovanie ostatných pôvodných rodových archívov vetiev a línií sa stali písomnosti, ktoré vznikali z vybavovania tzv. rodových agend, čiže agendy ochrany privilégií a majetkov rodu, agendy vyplývajúcej z verejných funkcií Pálfiovcov a agendy šľachtického dvora. Písomné produkty, ktoré vznikli z výkonu týchto agend, označujeme ako písomnosti majetkovoprávne, verejnosprávne a písomnosti súkromných a rodových záležitostí. Predstavitelia vetiev a línií, najmä však členovia pezinskej vetvy, často umiestňovali do svojich rodových archívov aj časť archívnych dokumentov z archívov správ panstiev a ústredných správ majetkov a narúšali tak „provenienčnú čistotu“ pôvodného rodového archívu. Tieto archívne dokumenty sa spravidla stali súčasťou tzv. starého usporiadania. Problematikou usporiadania archívnych dokumentov v pôvodných pálfiovských archívnych strediskách sa budeme zaoberať neskôr.

Ďalšími typmi archívnych fondov sú archívne fondy ústredných správ majetkov a archívne fondy správ panstiev, ktoré vznikli z činnosti týchto samostatných operatívnych administratívnych orgánov. Názov pôvodcu sa vždy premieta do názvu príslušného archívneho fondu. Vytvorenie dvojstupňového riadenia panstiev si vynútil samotný veľký komplex majetkov rodu Pálfi.

Ústredné správy majetkov boli založené ako kontrolné a riadiace orgány pre viaceré panstvá, riadili a kontrolovali celú hospodársku činnosť správ jednotlivých panstiev. Ústredné správy majetkov môžeme vo všeobecnosti charakterizovať ako súkromné inštitúcie, ustanovizne, ktoré zastupovali zemepána v hos-

¹¹ Základný prehľad o rodových archívnych fondoch pozri: ŠSÚA – Sprievodca I., s. 97–130.

podárskych, ale aj iných záležitostiach.¹² Okrem riadenia a kontroly činnosti správ jednotlivých panstiev vykonávali činnosť spojenú s právnou ochranou majetkov a v zastúpení zemepána sa úradníci ústredných správ majetkov zúčastňovali i zasadnutí zemepanských stolíc.

Do komplexu archívnych fondov rodu Pálfi patria archívne fondy štyroch ústredných správ majetkov (ÚSM).¹³ Na vytvorenie a zánik týchto inštitúcií mali vplyv predovšetkým majetkové a vlastnícke zmeny predstaviteľov rodu.¹⁴ Boli to vyvinuté samostatné administratívne orgány so značnou diferenciáciou agend. Základnými agendami ústredných správ majetkov v 17.–18. storočí boli: agenda hlavného riadenia panstiev, agenda právnej ochrany majetkov a agenda kontroly (revízie) účtov. Diferenciácia agend sa v 19. storočí prehĺbila. V dvoch vtedy existujúcich ústredných správach majetkov, teda v Ústrednej správe majetkov pezinskej vetvy rodu Pálfi a Ústrednej správe majetkov malackej línie rodu Pálfi, pribudli samostatní úradníci, ktorí viedli stavebný úrad, lesný úrad a hlavnú pokladnicu.¹⁵ Písomné produkty týchto druhostupňových administratívnych orgánov správy majetkov opodstatnene tvoria samostatné archívne fondy (archívne fondy ústredných správ majetkov).

Archívne fondy panstiev rodu Pálfi vznikali z písomnej produkcie operatívnych riadiacich orgánov samostatných hospodárskych celkov – správ panstiev.¹⁶ Spravidla malo každé panstvo samostatnú správu.¹⁷ Výnimkou boli panstvá Pezinok a Svätý Jur, ktoré tvorili jeden hospodársky celok, to znamená, že ne-

¹² SEDLÁK, F.: c. d., Časť II., s. 204 – 205.

¹³ Základný prehľad o fondoch ústredných správ majetkov pozri: ŠSÚA – Sprievodca I., Ústredná správa majetkov Pavla Pálfiho a dedičov, s. 130–131; Tamže, Ústredná správa majetkov Mikuláša Pálfiho a dedičov, s. 131–133; Tamže, Ústredná správa pezinskej vetvy, s. 134–141; Tamže, Ústredná správa majetkov malackej línie, s. 141–144.

¹⁴ Vznik Ústrednej správy majetkov Pavla Pálfiho a dedičov (približne v roku 1634) si vynútil veľký komplex majetkov Pavla Pálfiho. Zaniká vymretím jeho potomkov v roku 1707. Ústredná správa majetkov Mikuláša Pálfiho a dedičov vznikla z rovnakých dôvodov v roku 1646. Zaniká v roku 1752, keď jej vlastníkov, Rudolfovi Pálfiu z červeno-kamskej línie, ostala z jeho majetkov len časť panstva Červený Kameň I. Založenie vetiev si vynútilo vznik Ústrednej správy majetkov pezinskej vetvy (1708–1938). Rozčlenenie staršej vetvy na línie v roku 1735 znamenalo popud pre vznik v poradí už štvrtej ústrednej správy majetkov – Ústrednej správy majetkov malackej línie.

¹⁵ ŠSÚA – Sprievodca I., s. 136, 141.

¹⁶ Základný prehľad o archívnych fondoch panstiev rodu Pálfi pozri: ŠSÚA – Sprievodca I., Panstvo Bojnica, s. 144–147; Tamže, Panstvo Bratislava, s. 147–149; Tamže, Panstvo Červený Kameň I., s. 149–153; Tamže, Panstvo Červený Kameň II., s. 153–155; Tamže, Panstvo Devín, s. 155–156; Tamže, Panstvo Dolný Nárazd, s. 156–157; Tamže, Panstvo Kráľová, s. 157–158; Tamže, Panstvo Malacky, s. 158–160; Tamže, Panstvo Pezinok a Svätý Jur, s. 160–165; Tamže, Panstvo Smolenice a Dobrá Voda, s. 165–168.

¹⁷ Spoločnú správu mali panstvá Kirchschlag a Krumbach. Okrem nepatrného fragmentu sa ich archívne fondy nenachádzajú na území Slovenska. ŠSÚA – Sprievodca I., s. 94; Panstvá Smolenice a Dobrá Voda mali osobitné správy do polovice 19. storočia. Tamže, s. 94; V roku 1780 získal Karol Pálfi malé panstvo Marcelová a to podliehalo pod správu panstva Bátorove Kesy. ŠSÚA – Sprievodca I., s. 141; Približne od roku 1882 bolo panstvo Devín podriadené správe panstva Malacky.

existovala osobitná správa pre panstvo Pezinok a osobitná správa pre panstvo Svätý Jur.

Vývoj správ panstiev bol v značnej miere daný majetkovými a vlastníckymi vzťahmi ich majiteľov. Majetková deľba v roku 1707 a vytvorenie dvoch vetiev rodu značne ovplyvnili vývoj správ panstiev Červený Kameň, Pezinok a Svätý Jur, ktoré boli rozdelené medzi oboch zakladateľov vetiev, čiže Mikuláša a Jána Pálfiho.¹⁸ Neskôr, v roku 1735, majetkové diely patriace Mikulášovi Pálfiemu zdedil zakladateľ červenokamenskej línie Rudolf Pálfi. V roku 1752 sa Rudolf Pálfi zadlžil a bol nútený dať svoje časti panstiev Pezinok a Svätý Jur do zálohu Karolovi Pavlovi Pálfiemu z pezinskej vetvy. Tým boli obe časti panstiev opäť spojené do jedného hospodárskeho celku.¹⁹

Po spomínanom rozdelení panstiev v roku 1707 sa Mikuláš i Ján Pálfi rozhodli spravovať svoje časti panstiev oddelene. Mikuláš ako starší prevzal pre svoje časti panstiev už existujúce správy, Ján si pre svoje majetkové diely vytvoril nové, vlastné administratívne orgány.²⁰ Po spojení častí panstiev Pezinok a Svätý Jur boli obe panstvá opäť spravované z jedného centra, keďže v nových podmienkach už existencia dvoch správ nebola opodstatnená.

Panstvo Červený Kameň ostalo naďalej rozdelené a každý majetkový diel bol spravovaný osobitne. Existencia dvoch samostatných operatívnych administratívnych orgánov na tomto panstve znamená, že ich písomné produkty tvoria dva samostatné archívne fondy a to archívny fond Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň I. a archívny fond Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň II. Archívny fond Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň I. tvorí súbor archívnych dokumentov, ktoré vznikli činnosťou správy panstva pred rokom 1707 a súbor archívnych dokumentov správy majetkového dielu staršej palfiovskej vetvy a neskôr červenokamenskej línie.²¹ Archívne dokumenty, ktoré vznikli z činnosti správy druhej časti panstva Červený Kameň, patriacej pezinskej vetve, tvoria archívny fond Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň II.²²

Pri konštituovaní archívneho fondu Rod Pálfi – Panstvo Pezinok a Svätý Jur skutočnosť existencie dvoch správ nebola akceptovaná, pretože tu išlo len o prechodné obdobie a panstvo bolo po krátkom čase opäť scelené pod jednu

¹⁸ Majetkový diel pezinskej vetvy na panstve Červený Kameň vznikol už od roku 1688. ŠSUA – Sprievodca I., s. 153; Panstvá Pezinok a Svätý Jur boli medzi bratov Mikuláša a Jána Pálfiho rozdelené v roku 1694. Majetková deľba v roku 1707 bola teda iba definitívnym potvrdením skutkového stavu.

¹⁹ Slovenský národný archív (SNA), Rod Pálfi – červenokamenská línia, inv. č. 3.

²⁰ Pre svoj komplex majetkov vytvoril Ján Pálfi novú ústrednú správu majetkov (asi v roku 1708). ŠSUA – Sprievodca I., s. 134. Pre svoju časť panstva Červený Kameň zriadil Ján Pálfi osobitnú správu už v roku 1702. Panstvo Červený Kameň I., Inventár, sprac. ŽUDEL, J., Bratislava 1969, s. 5; Osobitná správa pre panstvá Pezinok a Svätý Jur bola zriadená v roku 1708. ŠSUA – Sprievodca I., s. 162.

²¹ Podrobný vývoj vlastníckych pomerov na panstve Červený Kameň, ich odraz na vývoji správy, presné vymedzenie archívneho fondu podáva J. Žudel v úvode inventára. Panstvo Červený Kameň I., Inventár, sprac. ŽUDEL, J., Bratislava 1969, s. 3–11.

²² Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň II., Inventár, sprac. BAKOŠOVÁ, Z., Bratislava 1986, s. 2.

správu. Skutočnosť, že existovali dve správy, je však zohľadnená pri vnútornom usporiadaní archívneho fondu tohto panstva formou manipulačných období.

Správy pálfiovských panstiev prechádzali vývojom, ktorý zodpovedá štandardu vývoja správ panstiev bohatých šľachtických rodov na území Slovenska. Ťažisko administratívnej činnosti správ pálfiovských panstiev spočívalo v agende hospodárskej správy, ktorá bola členená na jednotlivé hospodárske úseky. S ňou bola úzko spojená patronátna agenda. Osobitnú skupinu agend tvoria agendy prvoinštančnej verejnej správy a súdnictva. Archívne dokumenty z výkonu týchto agend sú typickými produktmi orgánov správ panstiev. To znamená, že charakter agendy jednotlivého úradníka sa premietol do obsahu celého súboru archívnych dokumentov, ktorý z výkonu danej agendy vznikol. Poznanie závislosti obsahu súboru archívnych dokumentov na charaktere agendy úradníka, z činnosti ktorého vznikol, umožňuje spracovateľovi nielen vytvárať vnútornú štruktúru spracúvaného archívneho fondu (fondové oddelenia, skupiny, podskupiny), ale aj vymedziť jeho hranice. Dôkladné poznanie agend jednotlivých úradníkov administratívnych orgánov správy panstiev a charakteru ich písomnej produkcie bolo pri rekonštrukcii archívnych fondov kľúčom pre rozlišovanie jednotlivých súborov archívnych dokumentov patriacich do archívnych fondov ústredných správ majetkov a archívnych fondov správ panstiev. Iba vďaka takémuto postupu neboli vnímané archívne dokumenty z činnosti ústredných správ majetkov a správ panstiev ako produkt, ktorý vznikol ako výsledok činnosti jedného administratívneho orgánu. Na obtiažnosti procesu konštituovania jednotlivých archívnych fondov sa podpisuje značná obsahová príbuznosť jednotlivín i celých súborov archívnych dokumentov, ktoré vznikli činnosťou ústredných správ majetkov na jednej a správ panstiev na druhej strane. Táto skutočnosť je pochopiteľná, pretože podstata činnosti oboch administratívnych orgánov spočívala v zabezpečovaní hospodárskeho chodu panstiev. Poznanie jednotlivých typov archívnych dokumentov ako produktov určitých agend pomáha tiež pri určovaní hraníc archívnych fondov.²³ Typickými produktmi orgánov správ panstiev sú predovšetkým úradné knihy, hospodárska korešpondencia, hospodárske inštrukcie, účtovné knihy, účty, účtovné výťahy a podobne.

Identifikovanie proveniencie určitého typu archívneho dokumentu v mnohých prípadoch nie je možné len na základe formálneho rozboru bez jeho prepojenia na obsah archívneho dokumentu. Napríklad korešpondencia je druh archívnych dokumentov, ktorý sa nachádza v rodových archívnych fondoch a archívnych fondoch ústredných správ majetkov a správ panstiev. Okrem formálneho rozboru aj rozbor obsahu archívnych dokumentov nám pomáha odlíšiť korešpondenciu súkromnú (produkt agendy šľachtického dvora) od hospodárskej korešpondencie z činnosti správy panstiev. Obsahová a typová príbuznosť archívnych dokumentov, napríklad písomností účtovnej evidencie, spôsobuje, že nie je možné jednoznačne určiť ich provenienciu a tak sa vymedzovanie hraníc archívneho

²³ Klasifikáciu písomností patrimoniálnej správy rozoberá v rovnomennej štúdii F. Sedlák. Porov. SEDLÁK, F.: Klasifikácia písomností patrimoniálnej správy. In: Slovenská archivistika, roč. XVII, č. 2, Bratislava 1982, s. 38–62.

fondy stáva časovo náročnou záležitosťou, ktorá si vyžaduje dosiahnutie určitého stupňa spracovanosti archívneho fondu a konfrontáciu poznatkov získaných ďalšími činnosťami.

1.3 *Heuristika prameňov o dejinách pôvodcu spracúvaného archívneho fondu.* Zahŕňa štúdium prameňov o dejinách pôvodcu spracúvaného archívneho fondu. Táto činnosť sa prelína s činnosťami popísanými v predchádzajúcich bodoch, ktoré sú však viac zamerané na získanie základných a všeobecných poznatkov a ich množstvo a kvalita sú ovplyvnené obtiažnosťou určenia proveniencie archívneho dokumentu. Dôkladné poznanie dejín pôvodcu spracúvaného archívneho fondu je dôležité pri procese jeho vnútorného usporiadovania, ale aj pre samotné vymedzenie jeho hraníc. Podľa typu pôvodcu archívneho fondu musí potom spracovateľ zamerať svoj výskum. Pri pôvodcoch rodových archívov to znamená dôkladne poznať okrem majetkových a vlastníckych zmien i genealógiu rodu, čiže jednotlivých príslušníkov vetiev a línií rodu, ich verejno-politickú a súkromnú činnosť. Pri archívnych fondoch správ panstiev a ústredných správ majetkov sú tiež dôležité poznatky o majetkovej držbe jednotlivých panstiev a ústredných správ majetkov, vývoji ich administratívnych orgánov, t. j. o jednotlivých úradníkoch a ich kompetenciách.

1.4 *Heuristika prameňov o dejinách nadriadenej inštitúcie v prípade, ak je spracúvaným archívnym fondom fond správy panstva, alebo podriadených inštitúcií v prípade, ak je spracúvaným archívnym fondom fond ústrednej správy majetkov, a to spolu s heuristikou prameňov o dejinách ich archívnych fondov.* Vymedzovanie fondových hraníc je najproblematickejšie práve v prípade hraníc medzi archívnymi fondmi jednotlivých panstiev a archívnymi fondmi im nadriadených ústredných správ majetkov. Príčina tohto problému spočíva predovšetkým v typovej príbuznosti či identickosti archívnych dokumentov, ktoré boli produktmi agend týchto dvojstupňových administratívnych orgánov hospodárskej správy panstiev. Napríklad určovanie proveniencie už spomínaných písomností účtovnej evidencie sa nezaobíde bez poznania nadriadenej či podriadenej inštitúcie ako pôvodcu samostatného archívneho fondu a rovnako i jeho písomnej produkcie.

1.5 *Heuristika prameňov o formálnej a obsahovej stránke archívnych dokumentov, ktoré vznikali organickou činnosťou pôvodcu archívneho fondu.* Táto činnosť spočíva v štúdiu archívnych dokumentov zaradených do spracúvaného archívneho fondu. Jej cieľom je získanie poznatkov o všetkých znakoch formálneho opisu archívnych dokumentov s využitím poznatkov spracovateľa z viacerých pomocných vied historických od archívneho a diplomatického rozboru (úradné poznámky, signatúry starého usporiadania, čísla registratúry, forma zachovania atď.) až po paleografický rozbor a komparáciu písma jednotlivých archívnych dokumentov, ktoré organicky patria do spracúvaného archívneho fondu. Konečným výsledkom je zostavenie kritérií formálneho opisu archívnych dokumentov zodpovedajúcich spracúvanému archívnemu fondu, ktorý je konštituovaný na základe provenienčného princípu. Formálne znaky sú totiž nielen primárnymi, ale v tých prípadoch, keď boli archívne dokumenty vyhotovené vo viacerých exemplároch (paria), často jedinými znakmi pre určenie provenien-

cie. Ako príklad môžeme uviesť písomnosti účtovnej evidencie, ktoré sú z hľadiska určovania proveniencie najproblematickejším súborom archívnych dokumentov. Niektoré účtovné písomnosti, napríklad účty, boli vyhotovené vo viacerých zhodných exemplároch. Pri rekonštrukcii archívnych fondov boli tieto archívne dokumenty na základe poznania princípu revízie účtovných písomností roztriedené do jednotlivých archívnych fondov. Revízorovi účtov boli predkladané spravidla overené účty (podpísané účtujúcim úradníkom a spečatené), vyhotovené na základe účtovných kníh a iných druhov účtovných písomností. V archívnych fondoch panstiev sa tak nachádzajú prevažne neoverené exempláre a podpísané nespečatené exempláre účtov, v archívnych fondoch ústredných správ majetkov zase podpísané a spečatené exempláre, ktoré však zase nie vždy nesú znaky uskutočnenej revízie účtov. Rozlišujúcimi znakmi pre určenie proveniencie sú teda v tomto prípade iba podpisy účtujúcich úradníkov a overenie písomnosti pečatou.

1.6 *Heuristika prameňov o usporiadaní archívnych dokumentov v pôvodných pálfiovských archívoch.* Riešeniu problematiky určovania proveniencie archívnych dokumentov pomáhajú aj poznatky o mieste ich uloženia v pôvodných pálfiovských archívnych strediskách, o spôsobe ich usporiadania, prípadne údaje o ich prevezení do iného archívneho strediska.²⁴

Našou úlohou nie je hodnotenie kvality starých, pôvodných usporiadaní, ide nám len o upozornenie, že signatúra archívneho dokumentu nie vždy zodpovedá jeho skutočnej fondovej príslušnosti. Tento jav vznikol na jednej strane v dôsledku premanipulovania pôvodného usporiadania Ústredného pálfiovského archívu a tiež rodového archívu pezinskej vetvy ešte za pôsobenia Pálfiovcov a na strane druhej nerešpektovaním pôvodného usporiadania rodového archívu pezinskej vetvy pri rekonštrukcii archívnych fondov.²⁵ Z neho vybraté archívne dokumenty boli podľa proveniencie roztriedené do archívnych fondov zo súboru archívnych fondov pezinskej vetvy. Dôsledkom tohto rozhodnutia je skutočnosť, že vo všetkých typoch archívnych fondov z tohto súboru sa nachádzajú archívne dokumenty, ktoré nesú viaceré typy signatúr. Z poznatkov, získaných štúdiom takýchto archívnych dokumentov s viacerými typmi signatúr, vyplýva, že najstarším typom je signatúra prvého usporiadania Ústredného pálfiovského archívu z päťdesiatych rokov 18. storočia.²⁶ Pred vykonaním druhého usporiadania tohto archívu v tridsiatych rokoch 19. storočia boli z neho niektoré archívne dokumenty delimitované a vrátené do archívov príslušných vetiev a línii, preto sa tento typ signatúry vyskytuje vo všetkých archívnych fondoch komplexu.²⁷

Ďalšie dva typy signatúr na skúmaných archívnych dokumentoch svedčia o tom, že prevažná časť archívnych dokumentov vybratých z Ústredného pál-

²⁴ Pálfiovci sústreďovali písomnosti vo svojich najvýznamnejších sídlach ako bol hrad Červený Kameň, Stupavský hrad, ďalej kaštiele v Malackách, v Kráľovej pri Senci, zámok v Pezinku, seniorátny dom v Bratislave a zámok v Smoleniciach.

²⁵ ŠSÚA – Sprievodca I., s. 119.

²⁶ Forma Ladula – fascikel – číslo (Nr.). Tamže, s. 99–101.

²⁷ Tamže, s. 101; SNA, Rod Pálfi, Ústredný pálfiovský archív (ÚPA), Elenchy Štefana Vicziana k prvému usporiadaniu ÚPA.

fiovského archívu bola bez ohľadu na provenienciu zaradená do rodového archívu pezinskej vetvy. Táto skutočnosť nebola ničím výnimočným, pretože predstavitelia pezinskej vetvy do svojho rodového archívu sústreďovali okrem písomných súborov rodových agend aj heterogénne celky povýberané z registratúr Ústrednej správy majetkov pezinskej vetvy i správ panstiev. Už z prvého usporiadania tohto rodového archívu z roku 1839 vidno, že tento nadobudol charakter zbierky. Signatúra bola veľmi jednoduchá, pozostávala zo skratky Nr. a poradového čísla dokumentu.²⁸

V druhej polovici 19. storočia bol tento archív prevezený z Pezinka do Bratislavy, kde došlo k jeho úplnej premanipulácii. Pôvodná stará signatúra bola preškrtnutá a nahradená novou v tvare zlomku.²⁹

Po vymretí pezinskej vetvy v roku 1908 boli viaceré archívne dokumenty z rodového archívu rozpredané. Časť z nich postupne v rokoch 1932–1943 odkúpil Archív mesta Bratislavy. Tieto archívne dokumenty boli neskôr delimitované do Štátneho ústredného archívu SSR. Samozrejme, nesú identifikačný znak, že boli súčasťou archívnych fondov a zbierok Archívu mesta Bratislavy.³⁰

Pri rekonštrukcii jednotlivých archívnych fondov z komplexu archívnych fondov rodu Pálfi nebolo zo starých pôvodných usporiadaní akceptované jedine staré usporiadanie rodového archívu pezinskej vetvy.³¹ Hlavným dôvodom bola už spomínaná skutočnosť, že tento celok bol vytvorený zmanipulovaním archívnych dokumentov z registratúr Ústrednej správy majetkov pezinskej vetvy a správ ich panstiev s čisto rodovými agendami tejto vetvy. Zaradenie archívnych dokumentov podľa proveniencie však na druhej strane znamenalo obohatenie tých archívnych fondov, z ktorých boli tieto archívne dokumenty na podnet samotných Pálfiovcov povýberané. Pri posudzovaní správneho zaradenia uvedených archívnych dokumentov do archívneho fondu postupuje spracovateľ rovnako ako pri ostatných archívnych dokumentoch. Existencia viacerých signatúr na dokumente pôsobí síce zmätočne, avšak často je kľúčom pre scelenie skupín archívnych dokumentov, ktoré boli rozdelené do viacerých archívnych fondov, napr. archívnych dokumentov majetkovoprávného charakteru. V súvislosti so spomínaným neakceptovaním pôvodného usporiadania rodového archívu pezinskej vetvy však spracovatelia archívnych fondov tejto vetvy stoja pred problémom, ktorý spočíva v tom, že niektoré archívne dokumenty (napríklad urbáre) boli vyhotovené vo viacerých exemplároch. Z formálneho rozboru niektorých exemplárov vyplýva, že boli vyhotovené priamo za účelom uloženia v Ústrednom páfiovskom archíve alebo v rodovom archíve. Napriek tomu boli pri rekonštrukcii archívnych fondov zaradené buď do archívneho fondu Ústredná

²⁸ Rod Pálfi – pezinská vetva, Inventár, sprac. BUZINKAYOVÁ, A., Bratislava 1982, s. 3; ŠSÚA – Sprievodca I., s. 117–118.

²⁹ BUZINKAYOVÁ, A.: c. d., s. 4–5; ŠSÚA – Sprievodca I., s. 118.

³⁰ BUZINKAYOVÁ, A.: c. d., s. 5.

³¹ Staré usporiadanie má časť archívnych dokumentov rodových archívnych fondov (Rod Pálfi – malacká línia, Rod Pálfi – rodový archív Pálfi – Daun) a archívnych fondov správ panstiev (Rod Pálfi – Panstvo Smolenice, Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň II.). ŠSÚA – Sprievodca I., s. 124–125, 127–128, 154–155, 167.

správa majetkov pezinskej vetvy alebo do archívnych fondov jednotlivých panstiev. O tomto ich zaradení znovu rozhodla skutočnosť overenia archívneho dokumentu – overené exempláre boli zaradené do archívneho fondu Ústredná správa majetkov pezinskej vetvy, neoverené do archívneho fondu príslušného panstva. Takýmto postupom sa však stiera ich kontextová informácia, pretože sa ignoruje dôvod ich vzniku.

2. Identifikácia archívnych dokumentov, ktoré do príslušného archívneho fondu na základe proveniencie patria.

Jednotlivé činnosti definované v prvom okruhu majú prevažne všeobecný charakter a ich syntéza v praxi znamená zhromaždenie všetkých dôležitých poznatkov, ktoré slúžia ako kritériá pre určenie fondovej príslušnosti skúmaného archívneho dokumentu na základe proveniencie. Druhý okruh činností spočíva v komparácii týchto poznatkov s poznatkami, získanými rozborom obsahovej a formálnej stránky každého archívneho dokumentu, zaradeného do spracúvaného archívneho fondu. Pritom tu nejde o činnosť zameranú priamo na určovanie proveniencie archívnych dokumentov, ale na ich vnútorné usporiadanie v archívnom fonde. V podstate je to teda zisťovanie organických väzieb medzi jednotlivými archívnymi dokumentmi alebo súbormi archívnych dokumentov pri vytváraní vnútornej štruktúry fondu. Výsledkom tejto činnosti je okrem samotného vnútorného usporiadania archívneho fondu tiež vytýpanie tých archívnych dokumentov, ktoré nezodpovedajú kritériám fondovej príslušnosti k spracúvanému archívnemu fondu.

Do tohto okruhu zaradíme činnosti:

2.1 Syntézu – zhrnutie všetkých poznatkov získaných v prvom okruhu činností a potrebných na potvrdenie správneho zaradenia archívneho dokumentu do spracúvaného archívneho fondu;

2.2 predbežný rozbor obsahu a formálneho opisu každého archívneho dokumentu zaradeného do spracúvaného archívneho fondu;

2.3 komparáciu poznatkov získaných pri výskume na stanovenie kritérií fondovej príslušnosti archívnych dokumentov k spracúvanému archívnemu fondu s poznatkami získanými rozborom archívneho dokumentu;

2.4 vytýpanie archívnych dokumentov, ktoré na základe vykonanej komparácie do spracúvaného archívneho fondu nepatria.

Ako príklad metodických postupov pri identifikácii fondovej príslušnosti archívnych dokumentov v praxi môžeme uviesť súbor archívnych dokumentov, ktoré sme identifikovali ako korešpondenciu Františka Barlanghiho, prefekta Rudolfa Pálfiho, z rokov 1752–1770. Tieto archívne dokumenty boli pôvodne zaradené do archívneho fondu Ústredná správa majetkov pezinskej vetvy. Syntézou sme zhromaždili nasledujúce dôležité poznatky o pezinskej vetve a o ústrednej správe majetkov tejto vetvy: V rokoch 1757–1770 bol vlastníkom majetkov pezinskej vetvy Karol Pavol Pálfi (1697–1774). Ústredná správa majetkov pezinskej vetvy spravovala iba majetky, ktoré pezinskej vetve patrili dedičným alebo záložným právom. Prefekt bol v tomto období jedným z úradníkov ústrednej správy majetkov. Rozborom obsahovej a formálnej stránky skúmaných

archívnych dokumentov, najmä adries vyskytujúcich sa na niektorých z nich, sme zistili, že táto korešpondencia má majetkovoprávny a hospodársky charakter, avšak týka sa nie majetkov pezińskiej vetvy, ale majetkov Rudolfa Pálfiho, zakladateľa červenokamenskej línie. Barlanghi bol teda prefektom ústrednej správy, ktorá spravovala Rudolfove majetky. Na základe vyhodnotenia týchto poznatkov môžeme skúmaný súbor archívnych dokumentov jednoznačne hodnotiť ako súbor dokumentov, ktorý nespĺňa kritériá fondovej príslušnosti k spracúvanému archívnemu fondu, čiže fondu Ústredná správa majetkov pezińskiej vetvy.

3. Identifikácia archívnych dokumentov chybné zaradených do spracúvaného archívneho fondu.

Je to proces zahŕňajúci všetky postupy potrebné pre potvrdenie chybného alebo správneho zaradenia archívneho dokumentu do archívneho fondu a určenie jeho fondovej príslušnosti na základe provenienčného princípu. Niektoré z týchto postupov sme už opísali v prvých dvoch okruhoch činností, v tejto fáze ich však uplatňujeme len smerom k vytypovanému archívnemu dokumentu. Počet a rozsah činností závisí od stupňa obtiažnosti určenia proveniencie skúmaného archívneho dokumentu. Ideálnu schému jednotlivých činností (ich počet a rozsah) sme z tohto dôvodu zostavili na základe určovania proveniencie najproblematickejšej kategórie archívnych dokumentov v daných fondoch a to písomností účtovnej evidencie. Skutočnosť vytypovania archívneho dokumentu ako nesprávne zaradeného do spracúvaného archívneho fondu sa totiž nie vždy jednoznačne kryje s potvrdením inej fondovej príslušnosti. Naopak, je možné, že sa v tomto procese jeho fondová príslušnosť k spracúvanému archívnemu fondu potvrdí. Pri problematických archívnych dokumentoch, u ktorých sa ani po vykonaní všetkých opísaných činností nedá určiť ich fondová príslušnosť, spracovateľ na základe tohto výskumu pristupuje k „náhradnému riešeniu“. V praxi to znamená zjednotenie určitého celku archívnych dokumentov po obsahovej alebo formálnej stránke a po konzultáciách so spracovateľom archívneho fondu nadriadenej alebo podriadenej inštitúcie sa tieto archívne dokumenty zaradia do nimi určeného archívneho fondu. Ide tu o určitú manipuláciu archívnych dokumentov, ktorá je však v niektorých prípadoch nevyhnutná práve z dôvodu ich nezistiteľnej proveniencie.

Na základe praktických skúseností zahŕňame do tohto okruhu nasledujúce činnosti:

- 3.1 Rozbor obsahu skúmaného archívneho dokumentu;
- 3.2 kritiku formálneho opisu archívneho dokumentu (úradné poznámky, adresy, spisové značky, signatúry);
- 3.3 analýzu a vyhodnotenie poznatkov získaných rozborom skúmaného archívneho dokumentu, predbežné zistenie agendovej a fondovej príslušnosti;
- 3.4 komparáciu poznatkov o dejinách rodu, vetiev a línií, poznatkov o formálnej a obsahovej stránke archívnych dokumentov patriacich do spracúvaného archívneho fondu s poznatkami získanými kompletným rozborom skúmaného archívneho dokumentu;

3.5 klasifikáciu – vyhodnotenie výsledkov získaných komparáciou, potvrdenie alebo vyvrátenie fondovej príslušnosti archívneho dokumentu k spracúvanému archívnemu fondu;

3.6 vyradenie archívneho dokumentu zo spracúvaného archívneho fondu na základe zistenia inej proveniencie.

Na ilustráciu môžeme znova uviesť konkrétne riešenie určenia fondovej príslušnosti už spomínanej korešpondencie prefekta Františka Barlanghiho. Vytýpovanie tohto súboru ako chybné zaradeného do archívneho fondu Ústredná správa majetkov pezinskej vetvy bolo vcelku bezproblémové a nebolo v tomto smere potrebné vykonávať ďalšie činnosti zamerané na potvrdenie inej proveniencie. Budeme len skúmať skutočnú fondovú príslušnosť tohto súboru.

Obsahovým a formálnym rozborom archívnych dokumentov sme zistili, že Barlanghi bol prefektom Rudolfa Pálfiho. Prefekt bol v tomto období typickým úradníkom palfiovských ústredných správ majetkov.³² Predpokladáme fondovú príslušnosť skúmaných dokumentov k archívnemu fondu Ústredná správa majetkov Mikuláša Pálfiho, ktorej po roku 1735 podliehali už len Rudolfove majetky – časti panstiev Červený Kameň, Pezinok a Svätý Jur. V roku 1752 bol Rudolf Pálfi nútený dať do zálohu svojmu príbuznému Karolovi Pavlovi Pálfimu z pezinskej vetvy svoje časti panstiev Pezinok a Svätý Jur, ktoré boli následne vyňaté spod správy Ústrednej správy majetkov Mikuláša Pálfiho a dedičov. Rudolfovi Pálfimu ostala vo vlastníctve len časť panstva Červený Kameň, čím však zanikla opodstatnenosť existencie uvedenej ústrednej správy majetkov. Skúmaná korešpondencia Františka Barlanghiho však pochádza práve z rokov, keď už táto inštitúcia nejestvovala. Určenie fondovej príslušnosti skúmaného súboru je teda značne problematické. Do úvahy tu prichádzajú dva archívne fondy – Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň I. a Rod Pálfi – Červenokamenská línia. Samotné určenie fondovej príslušnosti tohto súboru archívnych dokumentov zahŕňa posledný, štvrtý okruh činností metodiky určenia proveniencie archívnych dokumentov.

4. Zaradenie vyčleneného archívneho dokumentu podľa fondovej príslušnosti.

Štvrtý okruh činností v procese riešenia proveniencie archívnych dokumentov zahŕňa postupy, ktoré sú zamerané na určenie fondovej príslušnosti skúmaného archívneho dokumentu a jeho zaradenie do príslušného archívneho fondu. Ide o tieto činnosti:

4.1 Syntézu poznatkov o kritériách fondovej príslušnosti archívneho fondu, ku ktorému sa hlási vyčlenený archívny dokument na základe činností zahrnutých v okruhoch 1 a 2;

4.2 komparáciu získaných poznatkov o kritériách fondovej príslušnosti skúmaného archívneho fondu s poznatkami o fondovej príslušnosti archívneho dokumentu vyčleneného zo spracúvaného archívneho fondu;

4.3 klasifikáciu výsledkov a definitívne určenie fondovej príslušnosti archívneho dokumentu.

³² ŠSÚA – Sprievodca I., Ústredná správa majetkov pezinskej vetvy, s. 133; Tamže, Ústredná správa majetkov malackej línie, s. 141.

Počet a rozsah činností samozrejme opäť závisí od obtiažnosti problému. Spomínaný problém korešpondencie Františka Barlanghiho je ukázkou zložitého určovania fondovej príslušnosti. Situáciu komplikuje skutočnosť, že tento súbor archívnych dokumentov je z hľadiska proveniencie písomným produktom agendy prefekta ako úradníka ústrednej správy majetkov, avšak vznikol v čase, keď už príslušná ústredná správa neexistovala. Obidva archívne fondy, ktoré vznikli činnosťou predstaviteľov červenokamenskej línie a správy im patriacej časti panstva Červený Kameň, sú spracované a sú k nim vypracované inventáre, čo umožňuje orientáciu v týchto fondoch. Z nich zisťujeme, že archívne dokumenty z činnosti prefekta Barlanghiho boli zaradené do archívneho fondu Rod Pálfi – Červenokamenská línia, avšak archívne dokumenty z činnosti ďalšieho prefekta Andreja Mazúra sú už súčasťou archívneho fondu Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň I.³³ Štúdiom účtovných písomností z fondu Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň I., konkrétne platových tabuliek, sme zistili, že prefekt sa už od roku 1752 uvádza ako úradník panstva Červený Kameň, preto boli archívne dokumenty z činnosti prefekta Andreja Mazúra zaradené provenienčne správne.³⁴

Iná je situácia pri archívnych dokumentoch z činnosti prefekta Františka Barlanghiho. Ich zaradenie do archívneho fondu Rod Pálfi – Červenokamenská línia ovplyvnilo už pri jeho rekonštrukcii niekoľko skutočností – časový rozsah, obsah i pôvodné usporiadanie časti archívnych dokumentov z činnosti Františka Barlanghiho. Toto pôvodné usporiadanie vytvoril Andrej Mazúr, v tom čase fiškál panstva Červený Kameň. K usporiadanej časti bol vypracovaný zoznam.³⁵ Archívne dokumenty boli rozdelené do fasciklov, ktorých obsah zodpovedal predmetu agendy prefekta a splnomocnenca, t. j. týkal sa majetkovoprávných záležitostí Pálfiovcov, agendy hospodárskej správy všetkých majetkov červenokamenskej línie – častí panstiev Červený Kameň, Pezinok a Svätý Jur. Viaceré archívne dokumenty pochádzajú spreď roku 1752, teda z obdobia ešte fungujúcej ústrednej správy majetkov.

Archívne dokumenty boli do fasciklov zaradené tak, že vytvárajú obsahovo homogénne celky. Oddelenie archívnych dokumentov z obdobia existencie Ústrednej správy majetkov Mikuláša Pálfiho a dedičov a ich zaradenie do archívneho fondu tejto inštitúcie by nebolo vhodné, pretože by sa tým narušili vnútorné väzby medzi archívnymi dokumentmi. Súbor archívnych dokumentov z činnosti prefekta Františka Barlanghiho bol už pri konštituovaní archívnych fondov (odhliadnuc od existencie Ústrednej správy majetkov Mikuláša Pálfiho a dedičov do roku 1752) správne vnímaný ako produkt druhostupňovej správy majetkov neoddelenej od rodových agend a z tohto dôvodu bol včlenený do archívneho fondu Rod Pálfi – Červenokamenská línia, čiže do rodového archívu tejto línie.³⁶ Takže súbor archívnych dokumentov z činnosti prefekta Barlanghiho, ktorý sme vyčlenili z archívneho fondu Ústredná správa majetkov

³³ SNA, Rod Pálfi – Panstvo Červený Kameň I., inv. č. 682.

³⁴ Tamže, inv. č. 1737.

³⁵ SNA, Rod Pálfi – Červenokamenská línia, inv. č. 13.

³⁶ Tamže, inv. č. 13–41, 840–870.

pezinskej vetvy, môžeme na základe nášho skúmania zaradiť k ostatným dokumentom z jeho činnosti do fondu Rod Pálfi – Červenokamenská línia.

Sprístupňovanie archívnych fondov patriacich do komplexu archívnych fondov rodu Pálfi je veľmi zložitý proces. Jednotlivé archívne fondy z uvedeného komplexu si vyžadujú osobitný prístup založený na akceptovaní typu archívneho fondu, poznatkov o historickom vývoji pôvodcu i celého rodu Pálfi, poznatkov o uložení archívnych dokumentov a o ich osudoch po roku 1945.

Záver

Podstatu spracúvania archívneho fondu tvorí zisťovanie vnútorných organických väzieb medzi archívnymi dokumentmi, ktoré ho tvoria. V tomto procese je vytváraná vnútorná štruktúra archívneho fondu, uskutočňuje sa jej „napĺňanie“ príslušnými archívnymi dokumentmi a tiež sú vytypované archívne dokumenty nezodpovedajúce organickým väzbám v spracúvanom archívnom fonde. Identifikovanie proveniencie týchto vytypovaných archívnych dokumentov a následné určenie ich fondovej príslušnosti je proces, ktorým sa prerušuje proces samotného vnútorného usporadúvania fondu. Môžeme ho charakterizovať ako dotváranie fondových hraníc. Identifikovanie proveniencie archívnych dokumentov si vyžaduje špecifické postupy práce. Možno ich prirovnať k metódam práce historika, ktorý skúma istý historický jav či udalosť. V prípade archivára ide o skúmanie proveniencie archívneho dokumentu ako objektívnej konštantnej veličiny. V podstate môžeme hodnotiť skúmanie proveniencie archívnych dokumentov ako výskum rovnocenný výskumu akéhokoľvek historického javu. Z tohto dôvodu sme na označenie viacerých činností – metodických postupov určovania proveniencie archívneho dokumentu – prevzali termíny označujúce metodické postupy práce historika. V našom príspevku sme sa pri opise jednotlivých činností obmedzili iba na ich všeobecnú charakteristiku. Až na malé výnimky, dôležité pre ilustráciu niektorých postupov, sme sa zámerne vyhýbali konkretizovaniu problému, aby tak nedošlo k určitému zahmlievaniu podstaty charakteristiky činnosti. Uvedomujeme si, že si predmet výskumu niektorých činností prebiehajúcich počas spracúvania archívneho fondu zasluhuje podrobnejší rozbor, to však bude azda témou ďalších špeciálnych štúdií. Cieľom nášho príspevku bol pokus o pomenovanie a označenie tých metodických postupov riešenia proveniencie archívneho dokumentu, pre ktoré archívna terminológia doposiaľ označenie nemá, čo považujeme za značné ochudobnenie slovenskej archívnej vedy.

DIE BESTANDSZUGEHÖRIGKEIT DER ARCHIVDOKUMENTE,
DIE DEN KOMPLEX DER ARCHIVBESTÄNDE DER FAMILIE PÁLFFY BILDEN

(Ein Beitrag zur Verfahrensmethodik zur Bestimmung
der Provenienz der Archivadokumente)

Zora Bakošová – Miriam Kuzmíková

Die Familie Pálffy gehörte seit dem 17. Jahrhundert zu den bedeutendsten ungarischen Adelsgeschlechtern. Aus der Tätigkeit der Angehörigen des Geschlechts in politischen und militärischen Funktionen und aus der Verwaltung ihrer Besitztümer entstand ein umfangreicher Komplex von verschiedenartigen Archivbeständen, deren archivarchische Bearbeitung und Erschließung die Aufgabe der Mitarbeiter der Abteilung Ältere Bestände des Slowakischen Nationalarchivs ist. Die jeweiligen Archivbestände aus dem Komplex erfordern ein besonderes Herangehen seitens des Bearbeiters, das auf der Akzeptierung des Typs des zu bearbeitenden Archivbestandes, der Kenntnis der historischen Entwicklung des Urhebers und des ganzen Geschlechts, der Kenntnis der Geschichte des Archivbestandes selbst begründet ist. Außer der Schaffung neuer innerer Strukturen der jeweiligen Archivbestände steht vor den Bearbeitern das Problem der Identifizierung der Provenienz einzelner Archivadokumente, der Lösung ihrer Bestandszugehörigkeit und anschließend der Definition der Grenzen der jeweiligen Archivbestände im Rahmen des genannten Komplexes. Dieses Problem hängt mit der Vermischung der Archivadokumente aus den einzelnen Archivbeständen des Komplexes und damit auch mit der Verletzung des Provenienzprinzips infolge des unsachgemäßen Herangehens an ihre Aufbewahrung nach 1945 zusammen. Bei der Rekonstruktion der Archivbestände des Komplexes in den fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts war es nicht möglich alle Archivadokumente nach der Provenienz richtig einzuordnen, da das die Erreichung einer gewissen Bearbeitungsstufe des Archivbestandes voraussetzt. Die Lösung der Identifizierung der Bestandszugehörigkeit des Archivadokuments bedarf spezifischer Arbeitsverfahren. Es handelt sich im Grunde um eine Forschung, deren Gegenstand die Ermittlung der Zusammenhänge ist, die das Archivadokument organisch mit dem Archivbestand verbinden, wobei der Bearbeiter für die Geschichtswissenschaft spezifische Arbeitsmethoden verwendet. Der Untersuchungsgegenstand ist hier die Provenienz des Archivadokuments als objektiv konstante Größe. Die Autorinnen des Beitrages umreißen das Schema der einzelnen methodischen Vorgehensweisen bei der Identifizierung der Provenienz des Archivadokuments, bei der Bestimmung seiner Bestandszugehörigkeit und der Grenzziehung zwischen den einzelnen Archivbeständen. Im Rahmen dieser methodischen Verfahren bemühen sie sich um die terminologische Bezeichnung konkreter Tätigkeiten.

Übersetzt von Ute Kurdellová

HOSPODÁRSKE A MAJETKOVOPRÁVNE VZŤAHY PRI SPRÁVE FÁR NA SLOVENSKU DO POLOVICE 14. STOROČIA

STANISLAV ŠOTNÍK

Šotník, S.: *Economical Relations and Relations of Property Rights at the Administration of Parishes in Slovakia until the Half of 14th Century*. Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 1, 2001, p. 41–58.

The study deals with the economical relations and relations of property rights in Slovakia in Middle Ages. The author pays attention to the position of lay preachers at the establishing of parishes and executing of their rights of patronage. The base for parishes incomes was the property presented by lanlord, the yield of which was part of preacher's benefice. The other incomes of preachers were fees for church office, gifts and participation on tithe. The preachers of hostes had special rights in economical sphere.

Slovakia. Church history in Middle Ages.

PhDr. Stanislav Šotník, Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Jednou z najmenej prebádaných problematík slovenskej medievistiky sú hospodárske a majetkovoprávne vzťahy vo farách. Stredoveká fara bola samostatnou ekonomickou jednotkou, v ktorej sa stretávali záujmy viacerých subjektov. Svoje nároky voči fare si v rôznej miere uplatňovali zemepáni, biskupi, archidiaconi, rovnako aj farníci a samotní farári. Zároveň mali tieto subjekty aj rôzne povinnosti.

Dosiaľ sa v slovenskej historiografii koncentrovala pozornosť predovšetkým na cirkevný desiatok.¹ Hospodárske vzťahy v stredovekých farách však boli podstatne rozmanitejšie a je možné skúmať ich v niekoľkých vzájomne prepojených rovinách. Na jednej strane to boli príjmy fár a farárov z majetku fary, darov, daní a poplatkov. Na týchto príjmoch v rôznej miere participovali zakladatelia kostolov (zemepáni), biskupi, archidiaconi a aj pápeži. Samotní farníci mali rôzne povinnosti nielen voči svojmu farárovi, ale aj biskupovi a archidiaconovi.²

¹ KUŠÍK, M.: *Cirkevný desiatok*. Historický časopis (ďalej HČ) 9, 3, 1961, s. 462–467; OSLANSKÝ, F.: *Význam cirkevných desiatkov v stredoveku na Slovensku* (ďalej *Význam cirkevných desiatkov*). HČ 35, 6, 1987, s. 861–869; RATKOŠ, P.: *O vývine feudálnej renty na Slovensku* (ďalej *O vývine feudálnej renty*). HČ 9, 3, 1961, s. 361–370.

² K vývoju majetkovoprávneho postavenia cirkvi porov.: FEINE, H. E.: *Kircherliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*. Böhlau Verlag, Köln – Graz 1994; BUŠEK, V.: *Učebnice dejín práva cirkevního*. Právnická fakulta University Komenského, Bratislava 1929; FUNCZIK, E.: *Cirkevnoprávne predpisy*. Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1946; NEMEC, M.: *Vybrané kapitoly z cirkevního práva*. Vyd. MANŽ a Právnická fakulta UK, Bratislava 1997; MRKÝVKA, P. – VESELÁ, R.: *Vybrané otázky z dejín*

Nižšia cirkevná organizácia sa na prelome 8. a 9. storočia opierala o systém kostolov budovaných panovníkmi a veľmožmi na svojich majetkoch. Vznikla tým sieť vlastníckych kostolov, ktoré neboli založené biskupmi, resp. neboli v ich vlastníctve. Takýmto kostolom venovali ich zakladatelia vlastný majetok, ktorý sa však nestal samostatnou základinou. Zakladatelia si uplatňovali voči kostolom vlastnícke práva a podieľali sa na ich príjmoch. Okrem výnosov zo základiny patrili už v 9. stor. do príjmov kostola aj poplatky za cirkevné úkony (štóla), dary veriacich a podiel z desiatku. Zakladatelia mali zásadný vplyv aj pri dosadzovaní duchovných do svojich kostolov.³ Povinnosť odvádzať desiatky diecéznym biskupom bola uplatňovaná pod hrozbou exkomunikácie, a to aj na misijnom území už po pokrstení, pochopiteľne v spolupráci so svetskou mocou.⁴ Biskupi z odvedeného desiatku prenechávali časť kňazom v pastoračii a kostolom a časť duchovným, ktorí pre chorobu alebo starobu nevykonávali duchovnú správu.⁵

V r. 819 (*Capitulare ecclesiasticum*) sa cirkvi podarilo do istej miery obmedziť vplyv svetskej moci pri správe fár, hoci vlastnícky vzťah zakladateľov ku kostolom ostal nedotknutý. Posilnené bolo postavenie biskupov pri obsadzovaní kostolov a pri dozore nad kňazmi. Predovšetkým však boli zabezpečené príjmy kňazov. Každý kostol mal mať samostatný majetok (*dos*) získaný z daru zakladateľa. Dotálny majetok mal byť oslobodený od svetských bremien a služieb. Ďalej mal mať kňaz pôsobiaci v tomto kostole vlastné beneficium, majetok, ktorý užíval na svoje materiálne zabezpečenie. Zo svojich príjmov musel poskytovať vizitujúcim biskupom a ich sprievodu ubytovanie a pohostenie. Vlastníci kostolov získali naproti tomu podiel na cirkevnom desiatku. Zemepáni si ďalej nárokovali na tzv. interkalárne dôchodky (*ius regaliae*), teda príjmy z uprázdneného cirkevného úradu – vlastníckeho kostola a právo na pozostalosť po zomrelom duchovnom (*ius spolii*). V týchto právach konkurovali diecéznym biskupom.⁶

V uvedených právnych a hospodárskych podmienkach prebiehalo zakladanie kostolov aj v Nitrianskom kniežatstve a na Veľkej Morave. Prvý známy murovaný kostol na území Slovenska nechal knieža Pribina postaviť na svojom majetku v Nitre a v r. 828 tento kostol vysvätil salzburský arcibiskup Adalrád.⁷

kanonického práva. Masarykova univerzita, Brno 1992; MUNKA, J.: Patronátne bremená a cirkevné dávky. Rimsteinova kníhtlačiareň, Dunajská Streda 1937.

³ NEMEC, M.: c. d., s. 107; BUŠEK, V.: c. d., s. 72, 73.

⁴ VAVŘÍNEK, V.: Cirkevní misie v dějinách Velké Moravy. Lidová demokracie, Praha 1963, s. 25–27; Pramene k dějinám Velké Moravy (ďalej PVM). Editor P. Ratkoš. Vydavatelství SAV, Bratislava 1964, s. 151–152, pozn. 3.

⁵ FEINE, H. E.: c. d., s. 194; BUŠEK, V.: c. d., s. 65, pozn. 1; OSLANSKÝ, F.: O písomných prameňoch k cirkevným majetkom na Slovensku v stredoveku. HČ 45, 3, 1997, s. 388.

⁶ FEINE, H. E.: c. d., s. 194, 205; BUŠEK, V.: c. d., s. 72, 75; NEMEC, M.: c. d., s. 107, 108.

⁷ PVM, s. 87; MARSINA, R.: Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku (Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia) (ďalej Začiatky cirkevnej organizácie). Slovenská archivistika (ďalej SA) 30, 2, 1995, s. 116, 117; CIBULKA, J.: Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začiatky křesťanství na Moravě. Nakladatelství ČAV. Praha 1958, s. 247–257; RATKOŠ, P.:

Nitrianske a veľkomoravské kniežatá budovali kostoly prevažne na hradiskách, pričom vlastnícke kostoly zakladali na svojich majetkoch aj veľmoži (rotunda v Ducovom).⁸ Zakladatelia mohli kostoly ako súkromný majetok (*proprietas ex iure fundi*) darovať, odkázať alebo predat.⁹ Príklad takéhoto vzťahu nachádzame na Pribinovej dŕžave v Zadunajsku, kde v r. 852–853 daroval Pribina salzburskému arcibiskupstvu kostol sv. Ruperta aj s príslušenstvom (majetkom), aby z neho arcibiskupi *večne brali dôchodok*, ktorý pôvodne poberal Pribina sám.¹⁰ Vlastnícky kostol (*propria ecclesia*, *Eigenkirche*) nebol určený len na súkromné účely pre svojich majiteľov (kniežaciemu dvoru a družine), ale bola to verejná ustanovizeň slúžiaca aj okolitému kresťanskému obyvateľstvu.¹¹

Po r. 829 podliehalo územie Slovenska správe pasovských biskupov, ktorí tu svätili kostoly a prostredníctvom archipresbyterov (so sídlom v Nitre) zabezpečovali správu kostolov. Pasovským biskupom bol taktiež odvádzaný desiatok. Medzi rokmi 850–864 sa prerušila priama cirkevná správa Veľkej Moravy pasovskými biskupmi, pričom časť bavorského duchovenstva bola nútená opustiť krajinu, a preto nebol do Pasova odvádzaný ani desiatok.¹² Po cirkevnom osamostatnení Veľkej Moravy v r. 873 prešla správa fár a poberanie desiatku do rúk arcibiskupa Metoda. Takto Metodovi odovzdal knieža Svätopluk ako vlastník *všetky chrámy a duchovných na všetkých hradoch*.¹³ Od júna r. 880 podliehalo územie Slovenska v uvedených právach nitrianskym biskupom.¹⁴

Hoci so zánikom Veľkej Moravy zanikla po r. 907 aj ústredná cirkevná správa, nižšia cirkevná organizácia sa ešte istú dobu udržala.¹⁵ Vzhľadom na danú situáciu však bolo ďalšie pôsobenie a hospodárske zabezpečenie kostolov a nižšieho duchovenstva nepochybne v ešte väčšej závislosti na svetskej moci, pričom možnú kontinuitu činnosti niektorých cirkevných inštitúcií do začiatku 11. storočia nemožno predpokladať bez jej hospodárskeho aspektu.

Budovanie (resp. obnova) cirkevnej organizácie a vytváranie farskej siete v Uhorsku bolo od prelomu 10. a 11. storočia spojené so zákonodarnými aktivi-

Slovensko v dobe veľkomoravskej. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1988, s. 43, 50, pozn. 3.

⁸ HABOVŠTIK, A.: Stredoveká dedina na Slovensku. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1985, s. 149.

⁹ CIBULKA, J.: c. d., s. 239–241, 249; RUTTKAY, A. – SLIVKA, M.: Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. In: Archeologia historica 1, Brno – Nitra 1985, s. 335, 338.

¹⁰ PVM, s. 88 (kostol lokalizovaný do osady Zalabér v Maďarsku); CIBULKA, J.: c. d., s. 241, 256.

¹¹ CIBULKA, J.: c. d., s. 250.

¹² MARSINA, R.: Začiatky cirkevnej organizácie, s. 117; ZEMENE, M. R.: Územie nitrianskej diecézy za feudalizmu. SA 15, 2, 1980, s. 133; CIBULKA, J.: c. d., s. 282, 283.

¹³ PVM, s. 262; MARSINA, R.: Začiatky cirkevnej organizácie, s. 119, 120; RATKOŠ, P.: O vývine feudálnej renty, s. 366.

¹⁴ MARSINA, R.: Začiatky cirkevnej organizácie, s. 121.

¹⁵ RATKOŠ, P.: Vzťahy naddunajských Slovanov a starých Maďarov v rokoch 881–1018. HČ 35, 6, 1987, s. 811; MARSINA, R.: Začiatky cirkevnej organizácie, s. 123, 124; RUTTKAY, A. – SLIVKA, M.: c. d., s. 338.

tami kráľa Štefana I. (1000–1038) a jeho nasledovníkov.¹⁶ Vývoj smeroval k osamostatňovaniu farského majetku spod vplyvu (a participácii) laikov a k postupnej premene vlastníckych práv zakladateľov kostolov na patronátne práva voči farám.

Podmienky existencie fár nachádzame v II. knihe dekrétov kráľa Štefana I. Nová fara mala byť zriadená pre skupinu viacerých osád (rádovo 10), keďže nebolo možné hospodársky zabezpečiť existenciu fary v každej obci a zároveň bolo nutné zabezpečiť aj dostatočný počet farníkov. Každá fara mala byť obdarovaná vlastným poľnohospodárskym majetkom (2 usadlosti, kôň a kobyľa, 6 volov, 2 kravy a 34 menších zvierat), ktorý zabezpečoval potreby fary a živobytie farára.¹⁷ Založenie fary preto nebolo možné bez pripojenia tzv. dotálneho majetku k nemu (*dos*), pričom jeho výnos sa stal základom príjmov farára. Tento prameň nám predstavuje faru ako samostatné hospodárstvo, farský dvorec, ktorý pozostával okrem samotného kostola aj z obydlí pre farára a služobné obyvateľstvo a z ďalších hospodárskych budov.¹⁸ Desiatky mali farníci odvádzať diecéznemu biskupovi, ktorý do fary menoval kňaza a venoval bohoslužobné knihy.¹⁹

Dekréty týkajúce sa fár vydané kráľmi Ladislavom I. (1077–1095) a Kolomanom (1095–1116) sa tiež venovali hospodárskym vzťahom. V prípade poškodenia kostola mali opravu zabezpečovať samotní farníci, zariadenie kostola obstarával panovník a bohoslužobné knihy mali farári dostať od svojich biskupov. Kostoly zničené už dávnejšie mali byť opravené na náklady biskupov. So zvereným majetkom farári nesmeli narábať na škodu fary, nesmeli ho svojvoľne predávať ani poškodzovať.²⁰ Zemepáni a donátori si nemali na darovaný majetok činiť ďalší nárok, ani inak zasahovať do života fary, ktorú mal mať v plnej moci len diecézny biskup.²¹

Podľa ustanovení synody konanej v Ostrihome okolo r. 1112 nesmel byť kostol vysvätený bez pozemkového majetku (*dos*). Poddaní na farských majetkoch, ktorí používali vlastný záprah, odovzdávali farárovi polovicu úrody. Pokiaľ orali so záprahom farára, odovzdávali mu dve tretiny úrody. Ďalším príjmom farárov bola štvrtina z desiatku, no poplatky pri krstení a pochovávaní farári nemali podľa ustanovenia synody požadovať.²² Písomne potvrdené fundá-

¹⁶ FÜGEDI, E.: Kircherliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. In: *Studia Slavica Academica Scientiarum Hungariae* 5, 3–4, 1959, s. 381, 392.

¹⁷ Hlava 34; *Corpus juris Hungarici* (ďalej CJH). *Magyar törvénytar 1000–1526*. Editori Gy. Nagy, S. Kolosvári, K. Óvári. Budapest 1899, s. 36; *Sacra concilia ecclesiae romano – catholicae in regno Hungariae celebrata I.* (ďalej *Sacra concilia*). Editor P. K. Péterffy. Posonii 1741, s. 9; FÜGEDI, E., c. d., s. 392.

¹⁸ RATKOŠ, P.: Naše sídliskové útvary v latinskej terminológii 9.–12. storočia. In: *Archeologia historica* 3, 1977, s. 252.

¹⁹ Hlavy 34 a 52; CJH, s. 36, 42.

²⁰ Kniha I., hlavy 6–8 dekrétov kráľa Ladislava I.; CJH, s. 52; *Sacra concilia I.*, s. 18.

²¹ Tamže, hlava 23; CJH, s. 102; *Sacra concilia I.*, s. 27; Kniha I., hlava 65 dekrétov kráľa Kolomana; CJH, s. 114; *Sacra concilia I.*, s. 47.

²² *Sacra concilia I.*, s. 56, č. 17; s. 59, č. 43; s. 61, č. 62 a 64; KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy (ďalej Slovensko po páde). Veda, Bratislava 1974, s. 290. Zákaz štólových

cie pre faru, udeľované pri jej založení, nachádzame hlavne v neskorších prameňoch (napr. fundácie pre fary v Bratke r. 1156, Žehre r. 1245, Topoľníkoch r. 1307, Stránskom r. 1368).²³ Pravidelne boli uvádzané v šoltýskych listinách, keďže tieto boli zároveň zakladacími listinami miestnych farností (napr. plantácie Ruda pri Výbornej r. 1289, pri Čelovciach r. 1355, Horná Štubňa r. 1390, Heckelshau (časť obce Tužina) r. 1393). Záväzok obdarovať faru uvádzali zemepáni už pri žiadosti o povolenie založiť faru, resp. postaviť kostol (Žehra r. 1245).²⁴

V súvislosti s bojom o investitúru a po III. lateránskom koncile (r. 1179) sa postupne premenil vlastnícky pomer zakladateľov kostolov na patronátne právo (*ius patronatus*) ku kostolom (farám). Patrónom (zväčša zemepánom) takto ostalo hlavne právo predstaviť vybraného kandidáta na post farára (*ius presentationis*) na potvrdenie ordinárovi (archidiakonovi alebo biskupovi) a ďalej práva čestné a protekčné (*ius defensionis*). Patronátne právo bolo viazané predovšetkým na vlastníctvo lokality, kde bol postavený kostol.²⁵

Na iného majiteľa prechádzali patronátne práva spolu s predajom, dedením, delením a pod. danej lokality. Bratislavský prepošt Ladislav odkázal v r. 1277 vo svojom testamente Bratislavskej kapitule majetok a obec Ďurkovce aj s patronátnym právom. V r. 1316 sa predaj majetku Doľany uskutočnil aj so všetkým príslušenstvom, teda poliami, lesmi a aj kostolom.²⁶ Ak boli patronátne práva zverené (udelené) samotným farníkom (obci alebo mestu), došlo tak k oddeleniu výkonu patronátneho práva od práv zemepanských.²⁷

Z dôb vlastníckych kostolov ostalo patrónom aj právo na podiel z pozostalosti farára (*ius spoli*).²⁸ Na Slovensku však dostávali farári hostí (resp. farári v podobnom právnom postavení) v tomto smere osobitné výsady. Po sťažnosti farárov z Levoče a Ľubice ako zástupcov farárov spoločenstva spišských Sasov

poplatkov bol skôr len želaním, pričom ostali aj naďalej vyberané. BUŠEK, V.: c. d., s. 75, 103, 110.

²³ Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. (ďalej CDSI) Editor R. Marsina. Veda, Bratislava 1971, s. 79–82, č. 82, 84; CDSI II. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1987, s. 129, č. 194; Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. (ďalej RDSI). Editor V. Sedlák. Veda, Bratislava 1980, s. 218, č. 475; SASINEK, F. V.: Založenie fary v Stránskom r. 1368. In: Slovenský letopis I, 1876, zošit 4., s. 336.

²⁴ Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IX. Editor G. Wenzel, Pest 1871, s. 517, č. 373; Diplomatarium comitatus Sarosiensis (ďalej DCS). Editor C. Wagner. Posonii et Cassoviae 1780, s. 570, č. 6; Zsigmundkori oklevéltár I. Editor E. Mályusz. Akadémiai kiadó, Budapest 1951, s. 187, č. 1665; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis X – 2 (ďalej CDH). Editor G. Fejér. Budae 1834, s. 167, č. 87; CDSI II., s. 129, č. 194.

²⁵ FEINE, H. E.: c. d., s. 377, 378; BUŠEK, V.: c. d., s. 112–115; NEMEC, M.: c. d., s. 109, 110; porov. ŠOTNÍK, S.: Zakladacia listina fary v Ponikách z roku 1310 (ďalej Zakladacia listina). SA 34, 1, 1999, s. 44, 45.

²⁶ Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. (ďalej MES). Editor F. Knauz. Strigonii 1882, s. 71, č. 54; RDSI II., s. 67, č. 104.

²⁷ Najčastejšie v mestách a šoltýskych dedinách. ŠOTNÍK, S.: Farská organizácia v stredoveku vo svetle základných mestských privilégii. In: Zborník FFUK, Historica 44, Bratislava 2001, v tlači.

²⁸ BUŠEK, V.: c. d., s. 113.

zakázal v r. 1274 kráľ Ladislav IV. spišskému špánovi a jeho zástupcom ako-koľvek ich poškodzovať pri testamentoch.²⁹ S rovnakou sťažnosťou predstúpil v r. 1361 hontiansky archidiakon Mikuláš v mene liptovských farárov pred kráľa Ľudovíta I., ktorý následne zakázal liptovským špánom a kastelánom v tomto poškodzovať uvedených farárov.³⁰ V r. 1312 ostrihomský arcibiskup Tomáš potvrdil farárom v šarišskej časti Spišského prepošstva (toryský vicearchidiakonát) rôzne práva, pričom zakázal patrónom nárokovať si na majetok po ich smrti.³¹

Prílišnými hospodárskymi nárokmi vlastníkov kostolov bolo ohrozené hospodárske zabezpečenie samotného kostola (budovy). Preto od 10. stor. bývala z majetku fary oddelená časť, ktorá nepodliehala vplyvu zemepána ani farára. Vznikol tak samostatný majetok kostola – dielňa (*bona fabricae ecclesiae*), určená len na jeho údržbu.³² Takto boli niektoré donácie viazané len na kostol, a teda výnosy z nich nesmel poberať farár. Napr. v r. 1315 bola darovaná kostolu v Moste na Ostrove polovica usadlosti, pričom miestny farár nesmel z nej poberať žiadne príjmy, pretože bola darovaná len farskému kostolu sv. Tomáša. V polovici 13. stor. riešila spor o príjmy farárov jágerskej diecézy Pápežská stolica, pričom Inocent IV. rozhodol, aby jágerským biskupom patrila polovica desiatku, štvrtina farárovi a zostávajúca štvrtina mala slúžiť výlučne pre potreby kostola.³³

Popri vytvorení patronátneho práva sa v 12. stor. pozmenil aj inštitút cirkevného benefícia (*beneficium ecclesiasticum*). Došlo k trvalému spojeniu cirkevného úradu (*officium ecclesiasticum*) s majetkom a príjmami (*ius ad redditus*), pričom farské benefícium bývalo ako léno udeľované doživotne.³⁴ Príjmy farského benefícia tvorili: výnos z dotálneho majetku fary (*dos*), štólové poplatky za cirkevné úkony (*ius stolae*), dobrovoľné dary veriacich (*oblaciones*) a povinné dane farníkov (farárov podiel na desiatku).³⁵

Po potvrdení predstaveného kňaza ordinárom a udelení investitúry na faru (zväčša len symbolicky odovzdaním kľúča alebo zvonového povrazu) nastalo vlastné vovedenie do fary a jej majetkov, ktoré vykonával archidiakon, jeho zástupcovia, prípadne okolití farári, ako to máme doložené v potvrdeniach pre bratislavských farárov z r. 1401 a 1426.³⁶ Správu týchto majetkov vykonávali farári, vlastníkom farských majetkov bol samotný cirkevný ústav – fara. Farári nesmeli zverený majetok svojvoľne predávať alebo darovať a vymieňať. Právo farárov narábať s majetkom fary bolo tiež obmedzené zákazom požíčovať alebo

²⁹ *Analecta Scepusii sacri et profani I.* (ďalej AS). Editor C. Wagner, Viennae 1774, s. 262, 263, č. 1.

³⁰ CDH IX - 7, Budae 1842, s. 194, 195, č. 127.

³¹ AS I., s. 310–312, č. 14; RDSI I., s. s. 408, č. 953.

³² K problematike fabričného majetku bližšie porov. FUNCZIK, E.: c. d., s. 190–206; BUŠEK, V.: c. d., s. 73; NEMEC, M.: c. d., s. 108.

³³ RDSI II., s. 35, 36, č. 36; CDSI II., s. 129, 130, č. 195.

³⁴ FUNCZIK, E.: c. d., s. 328–331; BUŠEK, V.: c. d., s. 112, 113; NEMEC, M.: c. d., s. 109, 110.

³⁵ FUNCZIK, E.: c. d., s. 335–364.

³⁶ Archív mesta Bratislavy, Stredoveké listiny, č. 689, 994; BUŠEK, V.: c. d., s. 64.

vypožičiavať si obnosy prekračujúce 1 hrivnu striebra, prípadne len s povolením biskupa. Dozorom nad hospodárením farárov boli poverení archidiaconi.³⁷

Hoci štólové poplatky boli už začiatkom 12. stor. v partikulárnom cirkevnom práve predmetom zákazu, jeho uvedenie do širšej platnosti nebolo realizované.³⁸ Napr. v r. 1322 sa dostali do sporu o štólové poplatky obyvatelia Lefantoviec so svojím farárom Jánom. Spor bol urovnaný pred vicearchidiakonom a to v prospech farára, ktorému mali Lefantovčania pri zásnubách, krstení, pochovávaní, a pod. platiť v peniazoch alebo v naturáliách.³⁹ Príjem z pochovávania ostával farárom zväčša aj po zriadení filiálneho kostola s cintorínom, ako to vyplýva z dohôd o zriadení kaplniek v Bučanoch z r. 1307, Jánošíkovej z r. 1302 alebo Kračanoch z r. 1308.⁴⁰

Upevnenie beneficiálneho zriadenia ovplyvnilo aj hospodárske postavenie ďalších duchovných, pôsobiacich na farách. Farári mohli mať riadneho zástupcu – vikára, na ktorého presunuli výkon svojej funkcie. Vikári (*vicarii perpetui*) mali vlastné benefícium, ktoré bolo oddelené od benefícia farára a zabezpečovalo im dostatočný príjem (*portio congrua*). Vikári ustanovení len príslušným ordinárom museli byť vysvätenými kňazmi, pretože zabezpečovali duchovnú správu farníkov (*cura animarum*)⁴¹ a mali byť stále prítomní na fare.⁴² Ich ustanovovanie malo zabrániť farárom vydržiavať si v kostoloch platených zástupcov (*mercennarii*), ktorí by pôsobili bez povolenia a kontroly biskupov.⁴³ Preto zakázal ostrihomský arcibiskup Tomáš v r. 1312 farárom toryského vicearchidiaconátu, podliehajúceho spišskému prepoštovi, platených zástupcov (*mercennarii*) zamestnávaných na rok.⁴⁴ Farárom mohli ďalej pomáhať ďalší podriadení klerici (napr. kazatelia), ktorých platili zo svojich príjmov. Pomocní klerici však neboli v pozícii vikárov.⁴⁵ Významným príjmom farárov boli aj dary a platby za omše (napr. zádušné) a fundácie na oltáre. Fundácia na oltár mohla byť aj samostatným benefíciom pre osobitného kaplána (*cum persona*).⁴⁶

Na fare mohol pôsobiť aj učiteľ (*scholasticus*), ktorého mal zo svojich príjmov platiť farár. Okrem školských povinností pôsobil učiteľ so svojimi žiakmi aj pri pohreboch (spev). Takto definovanú pôsobnosť učiteľa nachádzame v do-

³⁷ Kniha I., hlava 6 dekrétov kráľa Ladislava I.; CJH, s. 52; Sacra concilia I., s. 18, 113, 114, č. 35; NEMEC, M.: c. d., s. 109; BUŠEK, V.: c. d., s. 63.

³⁸ Sacra concilia I., s. 59, č. 43; BUŠEK, V.: c. d., s. 75.

³⁹ MES III., s. 13, 14, č. 31; RDSI II., s. 347, 348, č. 787.

⁴⁰ RDSI I., s. 239, 240, č. 520; RDSI I., s. 63, č. 83; RDSI I., s. 246, č. 537.

⁴¹ BUŠEK, V.: c. d., s. 64, 104; Sacra concilia I., s. 108, 110, č. 16, 20.

⁴² Vyplýva to z dohody mesta Bratislavy s bratislavským prepoštom o postavení farára z r. 1302; RDSI I., s. 69, 70, č. 97.

⁴³ BUŠEK, V.: c. d., s. 64; Sacra concilia I., s. 108, 109, č. 16.

⁴⁴ AS I., s. 310–312, č. 14.

⁴⁵ BUŠEK, V.: c. d., s. 65.

⁴⁶ BUŠEK, V.: c. d., s. 73, 74. K postaveniu dušníkov – cirkevných poddaných darovaných za zádušné omše bližšie porov. KUČERA, M.: „Dušníci“ – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území. In: Zborník FFUK, Historica, 9, 1958, s. 174 n.; KUČERA, M.: Slovensko po páde, s. 305–307.

hode o vzťahu mesta Bratislavy k prepoštvu v záležitostiach fary z r. 1302.⁴⁷ O tom, že farské školy boli v tomto čase aj v menších obciach a nielen v mestách, svedčí fundácia Egídia a Petra z rodu Diviackovcov na nový dvorec aj so školou pre farára a učiteľa v Diviakoch nad Nitricou z r. 1342.⁴⁸

Popri benefičiálnych príjmoch mohli farári získavať aj ďalšie vedľajšie príjmy, ktoré sa viazali na ich pôsobenie vo farách, prípadne ktoré im dávali ako odmenu ich patróni a farníci za rôzne služby. Farári sa tiež zúčastňovali na rôznych majetkovoprávných aktoch a zastupovali pri nich svojich patrónov a farníkov. Ďalej patrili farárom aj poplatky za prisahy konané na farách, ktoré napr. nachádzame vo výsadách pre Žiar nad Hronom z r. 1246.⁴⁹

Takéto pôsobenie farárov si v niektorých prípadoch vyžiadalo aj vydanie písomného svedectva (prirodzene za poplatok). V r. 1252 sa košický mešťan Nicolet zaviazal vyplatiť jednu hrivnu striebra pred košickým farárom, ktorý po vyplatení uvedenej sumy mal o tom vydať písomné svedectvo.⁵⁰ Rozvoj diplomatickej produkcie farárov ďalej pokračoval a prestával byť len lokálnou záležitosťou. Významnými vydavateľmi listín boli napr. farári z Trnavy a Banskej Štiavnice. V r. 1309 prebiehal spor sedmohradských farárov so Sedmohradskou kapitulou. Ako právne relevantné a hodnoverné listiny boli v tomto spore uznávané listiny farárov z Budína, Trnavy a Banskej Štiavnice, pretože ich pečate boli všeobecne známe. Podľa listiny o uvedenom spore boli listiny týchto farárov uznávané tak na svetských, ako aj na cirkevných súdoch.⁵¹

Samostatnou problematikou pri skúmaní hospodárskych vzťahov vo farách je cirkevný desiatok. Vyberanie cirkevného desiatku uviedol vo svojich dekrétach už kráľ Štefan I., pričom v zmysle platného cirkevného práva bol vlastníkom desiatku diecézny biskup.⁵² Odvádzanie desiatku diecéznym biskupom upravovali aj dekréty kráľov Ladislava I. a Kolomana.

Biskupov decimátor (*episcopi pristaldus, decimator*) nemal desiatok vyrubovať, ale mal prevziať časť označenú samotným hospodárom, pričom slabá úroda odvodu nepodliehala. V prípade pochybnosti mal hospodár prisahať. Sporné prípady boli riešené spoločne decimátorom a zástupcom kráľa alebo hradskeho špána.⁵³ Tento spôsob výberu desiatku potvrdil aj kráľ Žigmund Luxemburský v r. 1411.⁵⁴ Pri vyberaní desiatku bývali prítomní aj vicearchidiakoni, ktorí spolu s decimátormi vydávali o odovzdaní desiatku písomné potvrdenie, spomenuté v listine jágerskeho biskupa Mikuláša z r. 1358, v ktorej určil výšku desiatku

⁴⁷ RDSI I., s. 69, 70, č. 97.

⁴⁸ MES III., s. 468, 469, č. 617.

⁴⁹ CDSI II., s. 152, č. 219.

⁵⁰ CDSI II., s. 290, č. 415.

⁵¹ RDSI I., s. 296, 297, č. 667; porov. aj pečať trnavského farára Juraja z r. 1313; RDSI I., Tab. 41.

⁵² Kniha II., hlava 52; CJH, s. 42.

⁵³ Kniha I., hlavy 27, 40 dekrétov kráľa Ladislava I.; CJH, s. 58, 64; Sacra concilia I., s. 29, 36;

Kniha I., hlava 66 dekrétov kráľa Kolomana; CJH, s. 114; Sacra concilia I., s. 47.

⁵⁴ Dekrét č. IV z r. 1411, čl. 5, CJH, s. 242. Priamy doklad o prisahе máme napr. z r. 1308; RDSI I., s. 250, č. 549.

z fary v Kamenici a spôsob jeho výberu.⁵⁵ Desiatok poddaní odovzdávali po tom, čo odovzdali dávky svojim zemepánom.⁵⁶

Desiatkovému odvodu podliehala pôvodne všetka pôda bez rozdielu vlastníctva,⁵⁷ teda aj pôda vo vlastníctve cirkevných inštitúcií, rovnako aj pôda, na ktorej hospodárila nižšia šľachta.⁵⁸ Cirkevné inštitúcie neskôr mohli získavať aj výnimky a oslobodenia od odvádzania desiatku zo svojich majetkov diecéznym biskupom. Takto v r. 1198 nitriansky biskup a v r. 1209 hronskobeňadické opátstvo dostali oslobodenie od povinnosti odovzdávať desiatok z majetkov vyklčovaných vlastným nákladom.⁵⁹

Hoci právo vyberať desiatok patrilo biskupom alebo cirkevným inštitúciám, ktorým ho biskupi prenechali, od prvej polovice 13. stor. sa častejšie stretávame s prípadmi, keď spôsob odovzdávania desiatku upravovali zemepáni. Nevychádzalo to však z ich patronátneho práva. Zemepáni zväčša len spísomnili existujúci stav, pričom nemuseli byť pôvodcami daného práva. Takto už v prvých mestských výsadách pre Trnavu z r. 1238 kráľ Belo IV. uviedol aj spôsob odovzdávania desiatku, a to aj napriek tomu, že nebol ani ich vlastníkom. Zároveň sa v texte odvolal na dovtedy zaužívaný spôsob odovzdávania desiatku.⁶⁰ Rovnako koncipované ustanovenie nachádzame aj v mestských výsadách pre Bratislavu z r. 1291.⁶¹

Podobne aj vydaniu šoltýskych listín, v ktorých sa často objavovali ustanovenia o práve na slobodný desiatok, predchádzali povolenia a dohody zemepánov s biskupmi alebo archidiakonmi, ktorí zemepánom vopred a skupinovo povoľovali zakladanie fár a upravili ich právne a hospodárske postavenie. Pred spišského prepošta Pavla predstúpili v r. 1306 synovia Bohumíra so žiadosťou ohľadne založenia fár na svojich majetkoch pri Štrbe a na Spiši. Prepošt im povolil založiť fary na plantáciách Važec a Vyrus (snáď zaniknutá obec Šoldov) a ostatných majetkoch na Spiši, na ktorých mali byť založené emfyteutické dediny. Farári mali byť predstavovaní prepoštovi a mali poberať celý desiatok.⁶² Podobne upravil v r. 1323 jagerský biskup Čanadín na majetkoch synov Rikolfa a majetkoch Čenu, pripravených na osídlenie v Šarišskej stolici, právne postavenie fár a fará-

⁵⁵ Codex diplomaticus Hungaricus andegavensis VII. (ďalej CDHA), Anjoukori okmánytár. Editor I. Nagy. Budapest 1891, s. 482, č. 252.

⁵⁶ KUŠÍK, M.: c. d., s. 463.

⁵⁷ Kniha II., hlava 52 dekrétov kráľa Štefana I; CJH, s. 42; Kniha I., hlava 40 dekrétov kráľa Ladislava I.; CJH, s. 64; Sacra concilia I., s. 36. Desiatok museli platiť aj Židia; ŠIMEKOVÁ, S.: Židia v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádovcov. HČ 48, 3, 2000, s. 413, 414.

⁵⁸ Kniha I, hlava 27 dekrétov kráľa Ladislava I.; CJH, s. 58; Sacra concilia I., s. 29; Kniha I, hlava 66 kráľa Kolomana; CJH, s. 114; Sacra concilia I., s. 47; KUŠÍK, M.: c. d., s. 463; ACSÁDY, I.: Dejiny poddanstva. Bratislava 1953, s. 87.

⁵⁹ CDSI I., s. 97, č. 106; s. 118, 119, č. 150; MARSINA, R.: Štúdie k slovenskému diplomatúru I, časť 2. In: Historické štúdie 18, 1973, s. 49, 50, pozn. 237.

⁶⁰ CDSI II., s. 30, 31, č. 44. Celý desiatok z Trnavy daroval ostrihomský arcibiskup Ostrihomskej kapitole už pred r. 1211; CDSI I., s. 108, č. 134; s. 131, č. 166.

⁶¹ Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238–1350) I. (ďalej VMMS). Editor L. Juck. Veda, Bratislava 1984, s. 74–76, č. 77.

⁶² RDSI I., s. 198, č. 428; BENKO, J.: Osídlenie severného Slovenska (ďalej Osídlenie). Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1985, s. 134.

rov, prepustil im za peňažný výkup desiatok (slobodný desiatok) a podriadil ich svojej jurisdikcii.⁶³

Zemepáni mohli na svojich majetkoch cirkevný desiatok aj sami vyberať, a to v prípadoch, že ho mali prenajatý, kúpený alebo vymenený za iný majetok. Takto si kráľ Belo IV. v r. 1263 kvôli svojmu dlhodobému pobytu v kráľovskom dvorci v Hrhove prenajal desiatky z Turnianskeho dištriktu.⁶⁴ Nepochybne s rovnakým motívom Belo IV. získal v r. 1248 od jágerského biskupa Lamperta desiatky z územia hradného panstva Šariš za majetky v Boršodskej stolici.⁶⁵

Desiatkovému odvodu podliehalo celé spektrum poľnohospodárskej a chovateľskej produkcie. Už v dekrétach kráľa Ladislava I. nachádzame odvádzanie desiatku z obilia, dobytku, ľanu a konope, ďalej sa odvádzali z vína, oviec, kôz aj včiel (med, vosk).⁶⁶ Postupne sa hospodárske produkty podliehajúce desiatkovému odvodu (popri víne) rozčlenili do dvoch skupín, všeobecne vyjadrené ako *decimae maiores (magnae) et minores (minutae)*, a to na tzv. väčší desiatok (z obilia všetkého druhu) a menší desiatok (z baranov, oviec, kôz, prasiat, včiel, husí a kureniec).⁶⁷

Popri desiatku ako naturálnej dávky (*in specie, in natura*) bol desiatok vyberaný aj ako peňažná dávka (*in pecuniis*). Už začiatkom 12. stor. sa stretávame s kráľovským dekrétom potvrdeným vyberaním desiatku v denároch od poddaných cirkvi.⁶⁸ Alternatívne vyberanie desiatku v peniazoch sa ďalej rozširovalo, čo vyvolalo nesúhlasnú reakciu zo strany nižšej šľachty, ktorá si u kráľa Ondreja II. v jeho Zlatej bule z r. 1222 presadila zákaz vyberania desiatku v striebre.⁶⁹ Hoci bol tento zákaz zrušený už v r. 1231,⁷⁰ cirkvi sa podarilo (okrem prenájmu) zaviesť aj ďalšie spôsoby získavania finančných prostriedkov z desiatku, ktorý však formálne, resp. zo strany farníkov, ostal naturálnou dávkou. Dokazuje to text mestských výsad pre Hybe z r. 1265, podľa ktorého hostia odovzdávali desiatok *in specie* farárovi, ktorý platil ostrihomskému arcibiskupovi hrivnu striebra od 50 usadlostí.⁷¹

Snahu cirkvi o zmenu desiatku z naturálnej renty na peňažnú v tomto období nemožno zovšeobecňovať. V r. 1290 rozhodol ostrihomský arcibiskup Lodomer

⁶³ RDSI II., s. 460, č. 1059, porov. s. 461, č. 1060.

⁶⁴ MES I., s. 496, 497, č. 643. Turnianske desiatky získal ostrihomský arcibiskup späť v r. 1336; MES III., s. 277, 278, č. 406.

⁶⁵ CDSI II., s. 202, 203, č. 290; ULIČNÝ, F.: Osídlenie Šariša. Východoslovenské vydavateľstvo, Košice 1990, s. 336; SEDLÁK, P.: Historický vývoj cirkevnej organizácie v hornotorskej oblasti. Vydal M. Vaško. Prešov 1994, s. 12.

⁶⁶ Kniha I., hlavy 33, 40 kráľa Ladislava I.; CJH, s. 60, 64; Sacra concilia I., s. 31, 36; KUŠÍK, M.: c. d., s. 462.

⁶⁷ KUŠÍK, M.: c. d., s. 462; porov. napr. úpravu desiatkových povinností poddaných Jasovského konventu z r. 1255; CDSI II., s. 344, 345, č. 494.

⁶⁸ Kniha II., hlava 5 dekrétov kráľa Kolomana; CJH, s. 122; Sacra concilia I., s. 48; KUŠÍK, M.: c. d., s. 463.

⁶⁹ CDSI I., s. 200, č. 270; RATKOŠ, P.: O vývine feudálnej renty, s. 369.

⁷⁰ OSLANSKÝ, F.: Význam cirkevných desiatkov, s. 862.

⁷¹ VMMS I., s. 48 - 50, č. 33 (B). Ustanovenia o desiatkoch sú hodnoverné, sfaľšovanie sa týkalo metácie; HÚŠČAVA, A.: Ján Literát a liptovské falzá. Bratislava 1936, s. 140, 141.

v spore medzi spišským prepoštom Jakubom a príslušníkmi nižšej šľachty zo Spiša o spôsobe odovzdávania desiatku. Uvedení šľachtici žiadali platiť z každého popluzia 1 ferto striebra (1/4 hrivny), avšak spišský prepoš požadoval odovzdávať desiatok v naturáliách (*in specie*). Arcibiskup Lodomer prepoštovi potvrdil právo desiatok vybrať v naturáliách a slobodne si ho odvieť, čo bol vlastný predmet sporu. Spišský prepoš však nemal uvedené právo uplatňovať voči spišským Sasom.⁷² Cirkev sa teda snažila o istý rovnovážny stav, ktorý by zabezpečoval stály príjem naturálií aj finančných prostriedkov.

S podielom farárov na desiatku sa v prameňoch stretávame už koncom 11. stor., keď kráľ Ladislav I. dekrétom potvrdil právo farárov na štvrtinu desiatku z dobytku.⁷³ V prameňoch možno nájsť príklady celej škály delenia a podielu pre farárov od celého desiatku až po nulový podiel. Veľkosť podielu závisela od rozhodnutia biskupa, prípadne súvisela s právnym postavením farára. Celý desiatok tradične dostávali správcovia tzv. kráľovských kaplniek (*capellae regiae*), ktorí mali osobitné postavenie v štruktúre farskej organizácie. Nachádzame ich prevažne mimo hraníc Slovenska. Z nášho územia máme doklad o kráľovskej kaplnke, napr. vo Zvolene (sv. Mikuláš). Ich farári podliehali výlučne jurisdikcii ostrihorského arcibiskupa, a teda boli vyňatí nielen z právomoci archidiakonov, ale aj svojich diecéznych biskupov.⁷⁴ Celým desiatkom tiež disponovali napr. farári vo Veľkom Šariši.⁷⁵ Poberanie celého desiatku (bez výkupu alebo náhrady) bolo pomerne výnimočné a svedčilo o istom zvláštnom postavení príslušného farára (fary).

V polovici 13. stor. pápež Inocent IV. rozhodol, aby jágerským biskupom patrila polovica desiatku, štvrtina farárom a ostávajúca štvrtina mala slúžiť pre potreby kostolov. Toto delenie potvrdil aj jágerský biskup Mikuláš pre farárov Torýského a Plavečského dištriktu po ich pripojení k Jágerskej diecéze v r. 1336. Hoci farári zo Žehry mali dostávať od r. 1245 polovicu z desiatku, spišským prepoštom ako náhradu odovzdávali jednu hrivnu a ferto (1/4 hrivny) striebra.⁷⁶ Štvrtinu desiatku potvrdil v r. 1248 kráľ Belo IV. farárom z hradného panstva Šariš. Podobne potvrdil ostrihorský arcibiskup Tomáš farárovi z Dolnej Stredy štvrtinu z desiatku v r. 1313. Farári z majetkov synov Rikolfa a z majetkov Čenu v Šarišskej stolici dostávali od r. 1323 štvrtinu z desiatku, z ostávajúcej časti mali platiť jágerskému biskupovi ako náhradu z 50 usadlostí 64 českých grošov (1 hrivna striebra).⁷⁷

Podľa listiny ostrihorského arcibiskupa Čanadína z r. 1335 mali farári z majetkov kustóda Ostrihomskej kapituly poberať len šesťnástinu z desiatku. Podľa

⁷² MES II., s. 273, 274, č. 267.

⁷³ Kniha I., hlava 33 dekrétov kráľa Ladislava I.; CJH, s. 60; Sacra concilia I., s. 31.

⁷⁴ ŠOTNÍK, S.: Zakladacia listina, s. 49, 50; MARSINA, R.: K najstarším dejinám Zvolena. HČ 37, 6, 1989, s. 797, pozn. 24.

⁷⁵ DCS, s. 462–464, č. 4; VMMS I., s. 82, 83, č. 90.

⁷⁶ CDSI II., s. 129, 130, č. 195; MES III., s. 288, 289, č. 411; CDSI II., s. 129, č. 194. K prepočtom váhových a peňažných jednotiek porov. HLINKA, J. a kol.: Peniaze v našich dejinách. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1976, s. 131–133.

⁷⁷ CDSI II., s. 203, č. 290; RDSI II., s. 463, č. 1085; s. 460, č. 1059.

listiny pápeža Gregora IX. z r. 1233 dostávali biskupi 3/4 z desiatku a štvrtina bola delená medzi duchovných vo fare, pričom kňazi inštituovaní biskupom dostávali 3/16 z desiatku a polovicu z darov, kňazom inštituovaným archidiakonmi ostávala len 1/16 z desiatku.⁷⁸ Sebechleby boli podľa prameňa z r. 1233 rozdelené na dve časti, nemeckí hostia žijúci v jednej časti odovzdávali miestnemu farárovi celý desiatok, od ostatných Maďarov, Slovákov a ďalších Nemcov (pravdepodobne iného sociálneho postavenia) farár dostával len šesťnástinu z desiatku.⁷⁹ Od r. 1353 mal farárovi vo Vojňanoch ostávať veľký desiatok za ročný výkup dvoch budínskych hrivien a z malého desiatku mal odovzdať spišskému prepoštolu polovicu. Tento desiatok mali farníci odovzdať podľa spôsobu Sasov.⁸⁰

Veľkosť farárovho podielu bola viazaná aj na právne postavenie samotných farníkov a spolu s osobitným spôsobom odovzdávania desiatku bola predmetom výsadného postavenia obyvateľstva riadiaceho sa emfyteutickým právom. V mestských výsadách sa stretávame s právom farára na celý desiatok, zväčša za výkup 1 hrivny striebra z 50 usadlostí ostrihomskému arcibiskupovi (Dobrá Niva a Babiná r. 1254, Hybe r. 1265). Farári v týchto mestách teda nedisponovali celým desiatkom, ale len jeho časťou. Desiatok ostával naturálnou dávkou (odovzdávaný *in specie*, Hybe r. 1265), pričom arcibiskup mal z neho príjem v peniazoch.⁸¹ Podľa nemeckého spôsobu mal byť desiatok ponechaný na poli a odvedený v kopách pred vymlátením obilia (Trnava r. 1238, Hybe r. 1265, Kežmarok r. 1269). V prípadoch, keď bol odovzdávaný miestnemu farárovi, ten platil peňažný výkup (Hybe r. 1265).⁸² Z textov privilégií sa však nedozvedáme, aký to bol vlastne podiel z celkového desiatku.

Hodnotu kopy nachádzame v listine ostrihomského arcibiskupa Lodomera z r. 1295, v ktorej upravil aj odovzdávanie desiatku z Bzovíka a Šiah, pričom uviedol, že 40 kôp malo hodnotu 1 hrivny striebra.⁸³ V r. 1245 sa dostali rozvadzskí poddaní do sporu s nitrianskym biskupom o platenie desiatku. Uvedení poddaní požadovali odovzdávať dve kopy z každej usadlosti ako náhradu za celý desiatok.⁸⁴ Z toho vyplýva, že z 50 usadlostí sa odovzdávalo približne 100 kôp v hodnote 2,5 hrivny striebra. Hoci sú tieto počty len orientačné, môžeme približne odhadnúť, že uvedené mestské výsady zaručovali pre farárov príjem približne 1/2 z desiatku. Potvrdzujú to aj výsady pre Bardejov z r. 1320, ktoré obsahujú aj nemecký spôsob platenia desiatku, ktorý mal byť v tomto prípade delený ešte na poli, pričom polovica mala ostať bardejovskému farárovi.⁸⁵

⁷⁸ MES III., s. 258, 259, č. 380; CDSI I., s. 286, 287, č. 401.

⁷⁹ CDSI I., s. 305, č. 417.

⁸⁰ Supplementum analectorum terrae Scepusiensi II. (ďalej SATS). Editor M. Schmauk, Szépesváralja 1889, s. 121, č. 78.

⁸¹ CDSI II., s. 131, 134, č. 450; VMMS I., s. 49, č. 33 (B).

⁸² CDSI II., s. 30, 31, č. 44; VMMS I., s. 49, č. 33 (B); s. 52, č. 37.

⁸³ MES II., s. 370, 371, č. 368.

⁸⁴ CDSI II., s. 144, 145, č. 209.

⁸⁵ VMMS I., s. 94, 95, č. 107.

Právo hostí na slobodný desiatok (*libera decima*) a odovzdávanie podľa nemeckého spôsobu tvorilo organický celok upravujúci práva farníkov (spôsob odovzdávania) aj farára (desiatok za výkup). Uvedená vzájomná korelácia týchto aspektov bývala narušovaná len výnimočne. Napr. v Trnave farári nedisponovali desiatkom za peňažný výkup, pretože už začiatkom 13. stor. celý desiatok vlastnila Ostrihomská kapitula. Nezabránilo to však hostom v Trnave uplatniť si svoje práva pri odovzdávaní desiatku, a to nemeckým spôsobom, ktorý mali potvrdený aj v mestských výsadách z r. 1238. Trnavčania mali právo odovzdávať desiatok ešte pred vymlátením obilia v kopách (zväčša po 60 snopoch) *more Teotonicorum*, pričom tento spôsob bol v listine uvedený ako zaužívaný starý zvyk, udelený teda podstatne skôr, než boli spísomnené mestské výsady.⁸⁶ Odvolanie na skôr udelené a už zaužívané právo na nemecký spôsob, dokonca podľa zvyku ostatných miest, nachádzame aj v mestských výsadách pre bratislavských hostí z r. 1291. Z dohody mesta Bratislavy s bratislavským prepoštom z r. 1302 ohľadne fary (sv. Martina) vyplýva, že farár za jemu odovzdané desiatky a z ostatných príjmov platil každoročne Bratislavskej kapitule 50 penzí denárov (10 hrivien).⁸⁷

Hostia usadení v Kláštore pod Znievom (Podhradie) mali v mestských výsadách kráľom Belom IV. potvrdené právo ponechať desiatok v kopách na poli.⁸⁸ Právo nechávať desiatok (úrodu obilia) na poli (*in agris, in campo*) bývalo uvádzané s označením ako *nemecký spôsob* odovzdávania desiatkov. Takto ho nachádzame v mestských výsadách Jasova r. 1243, Žiaru nad Hronom r. 1246 a Hýb r. 1265.⁸⁹

Bližšie sa o motívoch hostí získať osobitný spôsob odovzdávania desiatku dozvedáme z prameňov viažucich sa ku spišským Sasom. Spišský prepošt nemal právo odvieť si desiatok z lokalít osídlených Sasmi. Vyplýva to zo sporu spišských šľachticov s prepoštom z r. 1290 o odovzdávanie desiatkov v peniazoch. Takto ostávala dopestovaná úroda k dispozícii pre miestny trh v lokalitách riadiacich sa emfyteutickým právom.⁹⁰ Úroda mala ostať na poli dovtedy, kým neprišiel farár a neoddelil si príslušnú časť ako desiatok (svoj podiel). Toto právo potvrdil farárom spišských miest kráľ Žigmund Luxemburský v r. 1419.⁹¹

V r. 1269 dostali výsadnú listinu aj hostia usadení v Kežmarku, v ktorej sa kráľ Belo IV. v potvrdení o práve nechávať (platiť) desiatok na poli odvolal na spôsob (zvyk) Sasov.⁹² Vo výsadách spišských Sasov z r. 1271 kráľ Štefan V. len všeobecne uviedol právo saských farárov na slobodný desiatok.⁹³ Priamu

⁸⁶ CDSI I., s. 108, č. 134; s. 131, č. 166; CDSI II., s. 30, 31, č. 44.

⁸⁷ VMMS I., s. 76, č. 77; RDSI I., s. 69, č. 97.

⁸⁸ Slovenský národný archív, Spoločný archív rodu Révai, III – 2 (Šľachta v Turci), fasc. I., nr. 13. Ku kritike privilégia porov. RATKOŠ, P.: O úrovni edície mestských výsadných listín. HČ 35, 4, 1987, s. 606; Tenže: Poznámky historika k problematike stredovekej diplomatiky. SA 17, 2, 1982, s. 122; BEŇKO, J.: Starý Turiec. Vydavateľstvo Osveta, Martin 1996, s. 91, 92.

⁸⁹ CDSI II., s. 96, 97, č. 145; CDSI II., s. 152, č. 219; VMMS I., s. 49, č. 33 (B).

⁹⁰ MES II, s. 273, 274, č. 267; OSLANSKÝ, F.: Význam cirkevných desiatkov, s. 864, 865

⁹¹ AS I., s. 275, 276, č. 7.

⁹² VMMS I., s. 52, č. 37.

⁹³ VMMS I., s. 56, č. 43.

zmienku o práve nechávať desiatok na poli aj pre spišských Sasov spolu s románskymi hosťami (Vlachmi) nachádzame v potvrdení spôsobu odvádzania desiatku, ktoré vydala kráľovná Alžbeta v r. 1280. Podľa listiny Sasi odovzdávali ako desiatok každú dvanásť kopu obilia.⁹⁴ Všetky uvedené listiny boli len potvrdením existujúceho stavu a práv, ktorými spišskí Sasi disponovali (podobne ako Trnavčania) už podstatne skôr.

Farári spoločenstva spišských Sasov sa v r. 1268 dostali do sporu so spišským prepoštom Mutimírom, ktorý rozhodoval ostrihomský arcibiskup Filip. Predmetom sporu bol predovšetkým desiatok. Spišský prepoš požadoval každoročne ako náhradu za desiatok platiť z 50 usadlostí jednu hrivnu striebra, naproti tomu uvedení farári chceli platiť len polovičnú sumu, a to jednu hrivnu striebra zo 100 usadlostí. K tomu predložili aj listinu spišského prepošta Mateja (1239–1258). Arcibiskup Filip sa rozhodol pre kompromis a ustanovil platiť zo 70 usadlostí jednu hrivnu a 4 pondy striebra (hrivna – 48 pondov).⁹⁵ V prepočte to zodpovedá plateniu 0,78 hrivny na 50 usadlostí a zároveň sa približne zhoduje so Sasmi odovzdávanou 1/12 a nie 1/10 z úrody obilia. Pôvodný pomer bol pravdepodobne 1 hrivna striebra z 50 usadlostí, ktorý mal paralelu aj vo viacerých mestských výsadách.

V zakladacej listine fary v Nemeckej Ľupči z r. 1263 udelil ostrihomský arcibiskup Filip uvedenej fare právo na slobodný desiatok, akým disponovali fary v Krupine a Banskej Štiavnici. Ľupčianski farári mali odovzdávať arcibiskupovi za desiatok jednu hrivnu striebra z 50 usadlostí.⁹⁶ Podobne aj v zakladacej listine fary v Zolnej z r. 1311 ostrihomský arcibiskup Tomáš, s odvolaním sa na situáciu v Banskej Štiavnici, určil miestnemu farárovi ako náhradu za desiatok povinnosť platiť jeden pondus (1/48 hrivny) z každej usadlosti.⁹⁷ Podobný výkup (1 hrivna z 50 usadlostí) nachádzame aj v spomenutých výsadách pre Dobrú Nivu a Babinú z r. 1254.⁹⁸ V privilegii pre Hybe z r. 1265 bolo pri výkupe uvedené aj právo odovzdávať farárovi desiatky *in specie* na poli, pričom vo výsadách pre hostí v Jasove z r. 1243 nachádzame pri tomto práve odvolanie na nemecký spôsob,⁹⁹ ktorý zase bol uvedený vo výsadách Trnavy r. 1238, Žiaru nad Hronom r. 1246 a aj Bratislavy r. 1291.¹⁰⁰ Výsady pre hostí v Kežmarku z r. 1269 sa v tejto veci odvolali na práva spišských Sasov.¹⁰¹

Farári spišských Sasov mali teda ohľadne desiatkov výsadné postavenie už (minimálne) v prvej polovici 13. stor., pričom sedmohradským Sasom a ich farárom bolo právo na (slobodný) desiatok udelené už v dobe panovania kráľa Gejzu II. (1141–1161).¹⁰² Výsadné postavenie ich fár v hospodárskej oblasti

⁹⁴ AS I., s. 274, 275, č. 7.

⁹⁵ SATS II., s. 224–227, č. 132; BEŇKO, J.: Osídlenie, s. 150, 151.

⁹⁶ VMMS I., s. 46, č. 30.

⁹⁷ RDSI I., s. 388, č. 903.

⁹⁸ CDSI II., s. 313, 314, č. 450.

⁹⁹ VMMS I., s. 49, č. 33 (B); CDSI II., s. 96, 97, č. 145.

¹⁰⁰ CDSI II., s. 30, 31, č. 44; s. 152, č. 219; VMMS I., s. 76, č. 77.

¹⁰¹ VMMS I., s. 52, č. 37.

¹⁰² SATS II., s. 4–7, č. 3.

značne predbiehalo spísomneniu mestských výsad, a to so zjavnou paralelou (aj časovou) so situáciou v Trnave pred r. 1238, a aj v Krupine a Banskej Štiavnici. Rovnako to dokazuje, že pri udelení práva na slobodný desiatok dostali farári zároveň aj povinnosť nahradiť časť desiatku v peniazoch.

Uvedené závery je možné uplatniť aj pre fary v emfyteutických dedinách. V šoltýskych listinách sa podobne stretávame s udeľovaním práva na slobodný desiatok (napr. Spišská Stará Ves r. 1308, Helcmanovce r. 1326, Markuška r. 1331).¹⁰³ V šoltýskych listinách pre Blažov z r. 1317 a plantáciu pri Čelovciach z r. 1355 nachádzame okrem uvedenia práva na slobodný desiatok aj odkaz na práva a slobody spišských Nemcov.¹⁰⁴ Ostrihomský arcibiskup Tomáš upravil v r. 1311 spôsob ustanovenia farárov v emfyteutických dedinách Hniezdne a Forbasy. Dostávať mali tretinu z desiatku, ktorý mali hostia odovzdávať podľa saského spôsobu (na poli). Od r. 1323 mali farári z novozaložených šarišských osád na majetkoch Čenu a synov Rikolfa dostávať štvrtinu desiatku a z ostávajúcej časti mali platiť výkup 1 hrivnu striebra z 50 usadlostí.¹⁰⁵

Obyvatelia emfyteutických dedín bývali oslobodení pri zakladaní osady na istý čas od feudálnej renty (lehota),¹⁰⁶ neplatilo to vždy pre odovzdávanie desiatku. Obyvatelia plantácie Voľa mali v šoltýskej listine z r. 1358 uvedenú 17 ročnú lehotu s dodatkom, že desiatok museli platiť jágerskému biskupovi od počiatku usadenia. Naproti tomu obyvateľom Rače ostrihomský arcibiskup Tomáš v r. 1309 upravil spôsob odovzdávania desiatku, pričom desiatok z úrody (obilia) mali nechávať na poli podľa spôsobu mesta Bratislavy a len z novozaložených viníc dostali 10 ročnú lehotu z odovzdávania desiatku.¹⁰⁷

Desiatkový systém používaný v lokalitách riadiacich sa emfyteutickým právom (mestským aj dedinským) teda tvoril širší komplex právnych vzťahov upravujúcich tak práva a povinnosti farníkov, rovnako aj ich farárov. Hostia si uplatňovali svoje práva pri odovzdávaní desiatku v dvoch, do istej miery na sebe nezávislých rovinách, tvoriacich však integrálny celok. Mali právo odovzdávať desiatok z nevymláteného obila priamo na poli v kopách, a to zväčša svojmu farárovi. Súčasťou farárových príjmov sa však tento desiatok nestal celý, pretože časť z neho odvieďol v peniazoch. Zakladacie listiny fár v Nemeckej Ľupči (r. 1263), Zolnej (r. 1311, tu šlo o recepciu práv hostí ohľadne fary) a šoltýske listiny zároveň poukazujú na dôležitú okolnosť, že fary založené v podmienkach emfyteutického práva mali osobitné práva pri odovzdávaní desiatku už od svojho založenia.

Na prelome 11. a 12. stor. sa na Slovensku (v Uhorsku) začal presúvať výkon správy fár z rúk biskupov na archidiakonov a vznikajúce archidiakonáty. Takto biskupi delegovali archidiakonom právo potvrdzovať na fary patrónmi predsta-

¹⁰³ RDSI I., s. 263, č. 579; CDH VIII – 3, Budae 1832, s. 140–143, č. 38; CDHA II., Budapest 1881, s. 517, 518, č. 444.

¹⁰⁴ RDSI II., s. 92, 93, č. 167; DCS, s. 568–570, č. 6.

¹⁰⁵ RDSI I., s. 404, č. 940; RDSI II., s. 460, č. 1059.

¹⁰⁶ SOKOLOVSKÝ, L.: Vzťahy medzi zemepánmi a poddanými obyvateľmi emfyteutických dedín na Slovensku v stredoveku. Zborník FFUK, Historica 43, 1996, s. 131.

¹⁰⁷ DCS, s. 571, č. 7; RDSI I., s. 277, č. 619.

vených kňazov, vizitovať ich, podieľať sa na biskupskej jurisdikcii a dozeráť na hospodárenie farárov.¹⁰⁸ Výkon správy fár umožňoval archidiakonom aj participáciu na ich príjmoch. Farári im platili ročnú dávku z kostola, tzv. katedratikum (*cathedraticum*). Pôvodne sa katedratikum vyplácalo biskupom na diecéznych synodách.¹⁰⁹ Ďalej boli farári povinní vizitujúcich archidiakonov ubytovať a pohostiť, pričom táto povinnosť sa časom pretransformovala na peňažnú dávku (*procuratio, descensus*).¹¹⁰ Pápež Gregor IX. nariadil v r. 1233 zlepšiť hospodárske postavenie farského kléru v Uhorsku. Podľa listiny dostávali biskupi 3/4 z desiatku a archidiakoni poplatky odovzdávané pri vizitáciách (*cathedtaricum et procurationes*). Tento systém bol v listine uvedený ako už dávnejšie zaužívaný (*ex consuetudine regni Hungariae generalis*).¹¹¹ Výška uvedených poplatkov archidiakonom však nebola jednotná.

Spišský prepošt Pavol upravil v r. 1306 postavenie fár vo Važci, na plantácii Vyrtus a na ostatných spišských majetkoch synov Bohumíra, kde mali byť založené nové osady. Tieto fary mali mať rovnaké práva ako fara v Štrbe a ostatné privilegované fary (teda v lokalitách s emfyteuzou) v Spišskom prepoštvu. Počas lehoty obyvateľov farári nemuseli prepoštovi odovzdávať katedratikum, po jej uplynutí bola jeho výška stanovená na jedno ferto striebra (1/4 hrivny).¹¹² Farár v Krivanoch Michal bol potvrdený spišským prepoštom Henrichom v r. 1319, ktorý zároveň v potvrdení uviedol, že za katedratikum a descensus mal platiť spolu ročne 3 fertá striebra. Farári v Podlužanoch nemuseli od r. 1256 platiť archidiakonom za katedratikum a descensus sumu vyššiu ako jednu hrivnu striebra. Po vyhorení kostola v Dolnej Strede bol dokonca miestny farár ostrihomským arcibiskupom Tomášom v r. 1313 oslobodený od platenia katedratika aj descenzu.¹¹³

S oslobodením od povinnosti poskytovať a platiť descensus archidiakonom sa stretávame pravidelne vo farách eximovaných z ich jurisdikcie, keďže títo farári nebývali vizitovaní archidiakonmi. Na Slovensku bývali eximované prevažne mestské komunity, a to ako súčasť práv hostí.¹¹⁴ Priamu zmienku o oslobodení z platenia descenzu archidiakonovi nachádzame pri eximovaní fary v Nemeckej Ľupči (1263) a Veľkom Šariši (1262).¹¹⁵ Platenie katedratika si však archidiakoni mohli udržať aj v prípadoch, keď im eximované fary už jurisdikčne nepodlie-

¹⁰⁸ SZENTIRMAI, A.: Das Recht des Erzdechantet (Archidiakone) in Ungarn während des Mittelalters. In: Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung XLIII, zv. 74/1957, s. 132–201; BIDOVSÝ, E.: Orgány stredovekého súdnictva v Uhorsku 1000–1526. SA 11, 2, 1976, s. 172; BUŠEK, V.: c. d., s. 63.

¹⁰⁹ FEINE, H. E.: c. d., s. 377, 378; MRKÝVKA, P. – VESELÁ, R.: c. d., s. 67; NEMEC, M.: c. d., s. 109.

¹¹⁰ SZENTIRMAI, A.: c. d., s. 197, 198; MÁLYUSZ, E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Akadémiai kiadó, Budapest 1971, s. 124.

¹¹¹ CDS I., s. 286, 287, č. 401.

¹¹² RDS I., s. 198, č. 428. Na území bratislavského a spišského prepoštva vykonávali archidiakonátne právomoci prepošti. SZENTIRMAI, A.: c. d., s. 152, 153.

¹¹³ RDS I., s. 207, č. 437; CDS II., s. 363, č. 524; RDS I., s. 463, č. 1085.

¹¹⁴ ŠOTNÍK, S.: Zakladacia listina, s. 36–54.

¹¹⁵ VMMS I., s. 46, č. 30; DCS, s. 460, 461, č. 2.

hali, ako napr. z fár hradného panstva Šariš (okrem Veľkého Šariša), rovnako aj z eximovaných toryských fár.¹¹⁶ Fary (resp. farníci) ďalej museli archidiakonom vyplácať jednu hrivnu striebra za pochovanie osôb, ktoré nezomreli prirodzenou smrťou (násilne zabitých). Uvedený poplatok bol zrušený v r. 1335. Archidiakonom patrili aj súdne poplatky a podiel na pokutách, čo vyplývalo z ich cirkevnej jurisdikcie.¹¹⁷

Na príjmoch fár pochopiteľne participovali aj diecézni biskupi. Okrem poberania desiatku priamo od farníkov (prípadne cez peňažný výkup od farárov) sa biskupi podieľali na príjmoch podriadených farárov aj priamo. Podľa listiny pápeža Inocenta IV. z polovice 13. stor. o hospodárskych vzťahoch jágerského biskupa k farárom jeho diecézy mal biskup okrem desiatku aj polovičný podiel z ostatných príjmov farárov od farníkov a z fundácií na oltáre, darovaný chlieb, mäso a sviečky mali ostať farárom, rovnako aj tretina peňažných príjmov.¹¹⁸

Na podiel z beneficiálnych príjmov farárov si nárokovali aj pápeži, a to prostredníctvom vyberania pápežských desiatkov. Pápeži takto vyberali jednu desatinu z príjmu, ktorý farári priznali ako svoje beneficium.¹¹⁹ Do tejto sumy teda nebol zahrnutý príjem z fabričného majetku určeného výlučne kostolu, omšové fundácie a oltárne beneficiá farských kaplánov, samostatné beneficium vikára, biskupov podiel na desiatku a poplatky archidiakonovi a biskupovi.

V priebehu 13. storočia sa teda na Slovensku ustálili hospodárske vzťahy pri správe fár. Farám darovali zemepáni pri ich založení samostatný majetok (*dos*) a ich vzťah k farám sa obmedzil na výkon patronátnych práv. Farári poberali príjem z farského benefícia, ktorý tvorili dôchodky z dotálneho majetku fary, poplatky za cirkevné úkony od farníkov (štóla), rôzne dary a fundácie a podiel na desiatku. Na hospodárení fár významným spôsobom participovali aj archidiakoni, biskupi a nepravidelne aj pápež. Už od začiatku 13. storočia tvorili na Slovensku aj v hospodárskej oblasti osobitnú skupinu fary zakladané v podmienkach mestského a neskôr aj dedinského emfiteutického práva. Hostia a ich farári si uplatňovali osobitné práva predovšetkým v oblasti cirkevného desiatku.

¹¹⁶ DCS, s. 460, 461, č. 2; RDSI II., s. 460, č. 1059; ŠOTNÍK, S.: Zakladacia listina, s. 45.

¹¹⁷ Sacra concilia I., s. 116, č. 46, porov. aj pozn. b; SZENTIRMAI, A.: c. d., s. 194, 195, 199.

¹¹⁸ CDSI II., s. 129, 130, č. 195.

¹¹⁹ OSLANSKÝ, F.: Desiatky pápežskej kúrie a hodnota cirkevných majetkov na Slovensku v stredoveku. In: Slovenská numizmatika 14, 1996, s. 121–127; RUTTKAY, A.: Pápežské desiatky z rokov 1332–1337 ako prameň hospodárskych analýz. In: Slovenská numizmatika 11, 1990, s. 61–81.

WIRTSCHAFTLICHE UND VERMÖGENSRECHTLICHE BEZIEHUNGEN
BEI DER VERWALTUNG DER PFARREN IN DER SLOWAKEI BIS
IN DIE MITTE DES 14. JAHRHUNDERTS

Stanislav Šotník

Die wirtschaftliche Stellung der mittelalterlichen Pfarren war durch ihre Beziehung zur weltlichen Macht und den Vertretern der Diözeseverwaltung bestimmt. Im 9. Jahrhundert stützte sich die Kirchenorganisation auf ein Netz von Kirchen im Eigentum der Herrscher und Magnaten, die sich an den Einkünften der Pfarren beteiligten und einen wesentlichen Einfluss bei der Besetzung der Pfarren mit Geistlichen hatten. Unter diesen Bedingungen wurde auch die Kirchenorganisation im Fürstentum Nitra (Neutra) und in Großmähren errichtet.

Bei der Erneuerung der Pfarrorganisation in Ungarn seit der Wende des 10. und 11. Jahrhunderts steuerte die Entwicklung in Richtung zu einer Einschränkung des Einflusses von Laien auf das Leben der Pfarren hin und seit dem 12. Jahrhundert war ihre Beziehung zu den Pfarren durch das Patronatsrecht definiert. An der Wirtschaft der Pfarren partizipierten auf beachtlicher Weise wesentlich Erzdiakone, Bischöfe und unregelmäßig auch der Papst.

Im Laufe des 13. Jahrhunderts stabilisierten sich die Wirtschaftsbeziehung bei der Verwaltung der Pfarren. Die Grundlage des Pfarrvermögens war eine Stiftung, die vom Landesherren bei der Kirchengründung gewidmet wurde. Der Ertrag aus diesem Vermögen, die Gebühren für kirchliche Handlungen, verschiedene Spenden der Gläubigen und der Anteil am Zehnten bildeten die Einkünfte der Pfarrer als Bestandteil des Pfarrbenefiziums. Die übrigen in den Pfarren wirkenden Geistlichen konnten ihre Sonderbenefizien haben.

Schon seit Beginn des 13. Jahrhunderts bildeten in der Slowakei eine Sondergruppe auch in wirtschaftlicher Hinsicht die Pfarren, die unter den Bedingungen des emphyteutischen Stadt- und später auch Dorfrechts gegründet worden waren. Die Gäste und ihre Pfarrer wandten Sonderrechte an vor allem im Bereich des Kirchenzehnten. Die Gäste waren berechtigt, den Zehnt nach dem deutschen Recht ihren Pfarrern zu leisten, die den Bischöfen die Ablöse in Silber bezahlten.

Übersetzt von Ute Kurdelová

O POČTE A POSTAVENÍ ZVONOV NA SLOVENSKU

JURAJ SPIRITZA

Spiritza, J.: About the Number and Status of Bells in Slovakia. *Slovenská archivistika*, Vol XXXVI, No 1, 2001, p. 59–72.

The article presents up to now unpublished data about the number of bells in Slovakia and the number of bell placements (church towers, bell towers and other objects). The author also pays attention to the present state of bell cataloguing, their rare presentation and partially incorrect identification in the Central List of Cultural Memorials of Slovak Republic. Belonging of bells to epigraphic memorials. Suggestion of cataloguing bells in 2001–2005.

PhDr. Juraj Spiritza, Ul. planét 6, 821 02 Bratislava

Reinštalácia medzinárodne známeho zvona Wederin vo veži konkatedrály sv. Martina v Bratislave (KRAMER, s. 47) usmernila po auguste 1999 v nebyvanej miere pozornosť verejnosti na zvony. Nové podnety poskytli jej zaujatiu medializované správy o odcudzení zvonov zo zvonice v Jarabej (okr. Brezno) a z kaplnky sv. Anny v Kysuci, časti obce Drábsko (okr. Brezno), ako aj slávnostné odovzdanie piatich zvonov konkatedrále sv. Martina v Bratislave, ktorými susediace štáty nahradili v roku 2000 zvony zhabané z jej veže počas 1. svetovej vojny. Odstup medzi vyhlásením spomenutého kostola za národnú kultúrnu pamiatku 23. 10. 1963 a dodatočným zapísaním zvona Wederin z roku 1674 (LACKOVÁ, s. 30) medzi kultúrne pamiatky až 21. 3. 1997 je ďalším z dôvodov, aby sme sa vrátili ku kampanologickému príspevku, ktorý uverejnil Ľubomír Brezina pred časom v clevelandskom periodiku pre slovenskú kultúru MOST. Napísal v ňom, že „nie je ... spracovaná nijaká evidencia a nie sú oficiálne známe ani len približné cifry o ... počte zvonov na Slovensku“ a preto „napriek svojej rozšírenosti i osobitosti patria ... k najmenej známym, skúmaným ... a ochraňovaným pamiatkam“ (BREZINA, s. 63). Autor zjavne zámerne opomenul existenciu Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok Slovenskej republiky (ďalej len ÚZKP) a citoval iba Súpis pamiatok na Slovensku (ďalej len SPS), v ktorom bola publikovaná v rokoch 1967–1969 textová časť štátneho zoznamu pamiatok.

SPS obsahuje 2 908 hesiel o viac ako tritisícsto obciach (vrátane miest) a ich častiach, v ktorých je pravdepodobne nemenej ako päťtisíc zvonových stanovišť (kostolné veže, zvonice vrátane kampaníl, kaplnky, márníce, hasičské zbrojnice). Iba v 380 heslách (menej ako 14 %) spomína ale ako pamiatky tiež zvony pochádzajúce údajne zo 14. storočia (5 zvonov), 15. storočia (31 zvonov), 16. storočia (40 zvonov), 17. storočia (81 zvonov), 18. storočia (152 zvonov), 19. storočia (167 zvonov) a 20. storočia (78 zvonov). Z nich identifikuje ale len 129 kusov okrem letopočtu tiež menom pôvodcu a miestom zhotovenia a vek aj pôvod 16 zvonov dokonca úplne anonymizuje. Z porovnania SPS s evidenčnými

listami hnutelných pamiatok zapísaných do ÚZKP vysvitá, že zostavovatelia encyklopédie pamiatok vynechali rad zvonov evidovaných ako pamiatky, zaradili však do SPS zvony, ktoré neboli zapísané do ÚZKP doteraz. Chabým zastúpením zvonov, neúplnosťou na nich sa vzťahujúcich údajov aj nie zriedkavou nehodnovernosťou imputuje SPS zvonom klamlivý okrajový význam medzi pamiatkami. Publikovaná podoba ich štátneho zoznamu preto, žiaľ, Brezinov výrok zväčša potvrdzuje.

Od vydania SPS do 30. 9. 2000 vyradil Pamiatkový ústav v Bratislave, ktorý ÚZKP vedie, z neho z rôznych dôvodov (najmä premiestnení do múzeí a krádeží) 37 zvonov, obohatil ho ale o iné zvony. Spomenutého dňa bolo zapísaných v ÚZKP 762 zvonov, teda o 192 zvonov viac, než spomína SPS. Napriek tomu nie je ani ÚZKP náležitým informátorom o množstve, vekovej skladbe a rozmiestnení zvonov na Slovensku. Ich počet pomáhajú však odhadnúť výsledky súpisov (uvedených v prehľade rukopisov a literatúry) a iných zisťovaní. Do 30. 9. 2000 zachytili 2 943 zvonov na 1 282 zvonových stanovištiach vrátane niektorých múzeí, čiže približne na štvrtine z predpokladaného počtu zvonových stanovišť na Slovensku. Obidva súčty dávajú možnosť vyrátať štatisticky priemerný počet zvonov na jednom zvonovom stanovišti ($2943 : 1282 = 2,29$) a násobením štatistického priemeru predpokladaným počtom zvonových stanovišť dospieť k výsledku, ktorý naznačuje, že na Slovensku existovalo v poslednom roku druhého tisícročia najmenej desaťtisíc, zrejme ale viac ako dvanásťtisíc zvonov.

Veková skladba zvonov zapísaných v ÚZKP napovedá, že najviac nových zvonov (277 = približne 37 %) akoby pribudlo v 18. storočí. V SPS sú najpočetnejšie zastúpené zvony z 19. storočia (167 = 28 %). Obe prvenstvá však skresľujú skutočný stav. Degradovanie zvonov počas 1. svetovej vojny na surovinu pre zbrojovky zanikajúcej rakúsko-uhorskej monarchie povýšilo vedno so zaceľovaním medzier na zvonových stanovištiach medzi oboma svetovými vojnami na najväčšiu skupinu zvonov z rokov 1919–1939. Z 2 943 doteraz inventarizovaných zvonov dostalo vtedy tvar a hlas až 1 496 zvonov. Ak k nim prirátame 110 zvonov z rokov 1901–1914 a 228 zvonov inštalovaných od konca 2. svetovej vojny takmer do konca druhého tisícročia, výsledok, a to aj bez piatich nových zvonov konkatedrály sv. Martina v Bratislave, posvätených 11. 11. 2000 a dvoch nových zvonov františkánskeho kostola v Nitre, posvätených 3. 12. 2000, avizuje viac ako šesťdesiatpercentný podiel zvonov z 20. storočia. Zvony z rokov 1554, 1603, 1608, 1670 vo veži kostola sv. Galusa opáta v Komjatnej (okr. Ružomberok) aj z prelomu 14. a 15. storočia a rokov 1511, 1564, 17(?)9 v spišskosobotskej kampani v Poprade umožňujú tušiť, aký tezaurus kovolejárskych artefaktov zdevastovalo dožívajúce mocnárstvo na stovkách iných zvonových stanovišť.

Určený rozsah príspevku znemožňuje vymenovať všetky doterajšie zistené odchýlky v ÚZKP aj SPS od stavu na zvonových stanovištiach, opierame sa preto o výpovede príkladov. Takisto prostredníctvom príkladov upriamujeme pozornosť na zvony, ktoré treba zapísať medzi ochraňované pamiatky. Ich vý-

berom chceme zdôrazniť, že sa nachádzajú vo všetkých častiach krajiny a že starobnosť nie je jediným dôvodom významnosti.

Zvony zapísané v ÚZKP a chýbajúce v SPS alebo zaradené do SPS a chýbajúce v ÚZKP

KRIVOSÚD – BODOVKA (okr. Trenčín)

Signovaný zvon z roku 1777 v obecnej zvonici (GODÁLOVÁ, rkp.) sa spomína v SPS bez mena pôvodcu (2, s. 144) napriek tomu, že v ÚZKP nie je zapísaný. Uliť ho Matej Orfandl, doložený ako trnavský mešťan a zvonolejár od roku 1759 do roku 1791.

KYSAK (okr. Košice-okolie)

Jeden z najstarších zachovaných zvonov na Slovensku má v ÚZKP číslo (ďalej len č.) 2988. Rímske číslice MILESIMO CCCLXXV v nápisu na ňom dokladajú, že pochádza z roku 1375 (GEMBICKÝ, s. 73) a nie z roku 1372, ako je to zapísané v ÚZKP. Nie je signovaný, jeho vek a tiež tvary majuskulných litier ale naznačujú, že pochádza z lejárne patriacej v druhej polovici 14. storočia v Spišskej Novej Vsi Konrádovi Gaalovi (SPIRITZA, 1975). Zvon sa už nepoužíva. Je postavený vedľa kostola sv. Kataríny z Alexandrie. V SPS sa nespomína, takisto ani zvon z roku 1741, ktorý uliť Gašpar Kramnitz z Krompách a ktorý chýba aj v ÚZKP.

LETANOVCE (okr. Spišská Nová Ves)

Zvon Marián kostola Všetkých svätých je zapísaný v ÚZKP ako pamiatka č. 4176 a artefakt neznámeho pôvodcu z roku 1700. Nápis na zvone však ohlasuje, že ho uliť Vavrínek Burger v Dobšinej, a to v roku 1831 používajúc ako materiál zvon pochádzajúci z roku 1700. V SPS sa zvon nespomína.

RASLAVICE (okr. Bardejov)

Starší z dvoch zvonov kostola patriaceho cirkevnému zboru evanjelikov augsburského vyznania (ďalej len ev. a. v. cirkevný zbor) v časti Nižné Raslavice je zapísaný v ÚZKP s poradovým č. 381 ako renesančná pamiatka z roku 1569. Dvojriadkový nápis na zvone oznamuje, že z uvedeného roku pochádzal iba zvon, ktorý prelial anonymný majster na nový signálny nástroj v roku 1767. V SPS sa zvon nespomína.

RUDNÁ (okr. Rožňava)

Datovaný a signovaný zvon kostola patriaceho Reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku (ďalej len kostol r. k. c.) uliť roku 1888 v Štítniku málo známy Adolf Scholtz. V ÚZKP dostal jeho výtvar č. 3801. Patrí k zvonom, ktoré SPS nespomína preto, lebo do neho nezaradili ani heslo o príslušnej obci.

SKLENÉ TEPLICE (okr. Žiar nad Hronom)

Datovaný a signovaný zvon kostola sv. Lukáša evanjelistu je zapísaný v ÚZKP ako 4067. pamiatka pochádzajúca z roku 1778 a od neznámeho pôvodcu. Nápisová páska s majuskulnými literami na ňom ale zreteľne oznamuje, že ho uliť kremnický zvonolejár (a príležitostný delolejár) Samuel Palisch. V SPS sa zvon nespomína.

Nesprávne identifikované zvony

BARDEJOV

Podľa SPS patria do mobiliáru kostola sv. Egídia len dva zvony, a to „zvon gotický z roku 1486 uliaty spišskonovoveským zvonolejárom J. Wagnerom. Veľký zvon z roku 1655 preliat [údajne] J. Wierd“ (1, s. 99). V ÚZKP sú zapísané všetky tri historické zvony, a to ako pamiatka č. 5071 zvon [Ján] z roku 1486 od Jána Wagnera, ako pamiatka č. 5072 veľký zvon [nazývaný Urban údajne] z roku 1893 od Jána Tarnovského a ako pamiatka č. 5073 umieráčik [nazývaný Signum údajne] z roku 1652 a od neznámeho pôvodcu. So skutočnosťou nekolidujú len identifikačné údaje o najstaršom zo spomenutých zvonov. Ján [Stanifusor] z Tarnova síce ulial [so synom Jánom] istý zvon, ale v rokoch 1574–1584. Ten však bol preliaty, nevedno kým, na zvon nazvaný Urbanom v roku 1655; nepochádza teda z roku 1893. Zvon pomenovaný Signum tiež nepochádza z ohlasovaného roku 1652. Bardejovský zvonolejár Ján Šmilňak ho len ulial v roku 1878 zo zvonoviny pochádzajúcej zo staršieho zvona, ten však bol z roku 1624 (BOŽOVÁ, s. 131 a nasl.). Nepoužívané zvony Ján a Urban sú od roku 1995 umiestnené pri južnej stene kostola.

DOLNÝ BADÍN (okr. Krupina)

Neveľký zvon z roku 1818 bol zapísaný do ÚZKP ako pamiatka č. 253, ktorá je umiestnená vo zvonici v Čabradskom Vrbovku (okr. Krupina). Napriek aktualizácii revízií súvisiacej s premiestnením na vežu kostola sv. Michala archanjela v Dolnom Badíne figuruje zvon ďalej v ÚZKP ako výrobok Richarda Herolda. Pretože tento vzdialený príbuzný Baltazára Herolda sa narodil v Chomutove až 23. 7. 1877 a vedenie rodinnej firmy prevzal v roku 1898, zvon buď nie je signovaný jeho menom alebo došlo k omylu pri odpisovaní roku uliatia. V SPS sa zvon nespomína.

DOLNÝ BAR (okr. Dunajská Streda)

Podľa SPS by mali byť vo veži kostola sv. Štefana kráľa dva zvony, a to „renesančný s nápisom a ranobarokový z roku 1632 od zvonolejára G. Mohácsiho“ (1, s. 436). Prichodí konštatovať, že renesančný zvon sňali z veže počas 1. svetovej vojny a aj údajný majster Mohácsi povstal len nesprávnou interpretáciou latinského nápisu na nesignovanom barokovom zvone, hoci znenie textu, jeho preklad aj stotožnenie Gregora Mohacziho (!) s rovnomenným barským farárom bolo publikované pred vydaním SPS (IPOLYI, 1994, s. 115). Zvon treba zapísať do ÚZKP.

LEVKUŠKA (okr. Revúca)

Pôvodcom zvona z roku 1882 v mobiliári kostola ev. a. v. cirkevného zboru by mal byť podľa ÚZKP (pamiatka č. 359) aj publikácie Hnutel'né pamiatky Stredoslovenského kraja v štátnych zoznamoch (Banská Bystrica s. d., s. 287) August Lökösházy. Jeho existencia vyplynula ale len z mylnej interpretácie maďarského textu vo výzdobe zvona, ktorý oznamuje, že ho dala uliať levkušká evanjelická dcérocirkev augsburského vyznania (ÖNTETTE A LÖKÖSHÁZY ÁGOST. HITV. EV. LEÁNYEGYHÁZ). Pôvodcom zvona je budapeštiansky zvonolejár František Walser. V SPS sa zvon nespomína.

LIPTOVSKÝ ONDREJ (okr. Liptovský Mikuláš)

ÚZKP (pamiatka č. 1579 a pamiatka č. 1580) aj SPS spájajú s mobiliárom kostola sv. Ondreja apoštola „zvon z roku 1771 a z roku 1644 od prešovského zvonolejára J. Wierda“ (2, s. 241). Mladší z nich skutočne opustil dielňu [banskobystrického] zvonolejára [Jozefa Lissiaka] roku 1771, Wierdov zvon sa však na toto zvonové stanovište nikdy nedostal. ÚZKP aj SPS tradujú lokačný omyl z roku 1904, keď došlo v literatúre k zámene kostola sv. Ondreja v Liptovskom Ondreji s kostolom s rovnakým patrocíniom v spišskej obci Ondrej (GE-RECZE, 672), terajšej časti obce Hôrka (okr. Poprad). Vo veži však visí nesig-novaný zvon z roku 1568, nazývaný Cingarka, ktorý v ÚZKP chýba.

OSRBLIE (okr. Brezno)

Podľa ÚZKP ulial Adalbert Littmann jeden zo zvonov kostola Navštívenia Panny Márie v roku 1808 (zvon nazývaný Cyril; pamiatka č. 5003) a druhý zvon nazývaný Metod v roku 1857 (pamiatka č. 5004). Pretože spomenutý zvonolejár sa narodil v Banskej Bystrici 23.4.1813, nemohol uliať zvon už v roku 1808. Dokladá to aj nápis na drieku zvona:

NA DELA URCENY Z NEZNAMEJ KDES WEZI
W KOSUTOWEJ WOJNY AT DO ARADU BEZI
SPRONEWERILCOWI TU W CESTU ZAKROCI
FRANC JOSEF CISAR A TAKTO MU RECI:
DAREM WSAK K SLUZBE PREDESLE
IDI MEZI TATRY ZWONIT NA OSRBLIE
ROKU 1849

V SPS sa zvon nespomína.

PODOLÍNEC (okr. Stará Ľubovňa)

Zo štyroch zvonov umiestnených v kampanile boli vybrané medzi ochrany hodné pamiatky „dva gotické zvony, jeden datovaný 1392“ (SPS, 2, s. 492). Jeho označenie v ÚZKP (pamiatka č. 2253) aj SPS rokom 1392 vyplynulo len z nesprávneho prekladu latinsko-maďarského nápisu na inom z tamojších zvonov, a to na Veľkom zvone uliatom Františkom Walserom v Budapešti roku 1883 a mylného pripísania poradového čísla Walserovho výrobku (1392 SZ[ám]) spomenutému nedatovanému gotickému zvonu ako rok zhotovenia.

PODOLIE (okr. Nové Mesto nad Váhom)

Vo veži kostola sv. Juraja by podľa SPS mali byť tri zvony z rokov 1803, 1889 a 1905 (2, s. 485). Nesprávne čítanie druhej cifry v letopočte na najstaršom zo spomenutých zvonov ho obralo o štyri storočia existencie; nepochádza z 19. storočia, ale z roku 1403! Najmenší z trojice tiež neuliali v publikovanom roku 1905; seltenhoferovskú zvonolejáreň v Šoproni opustil už v roku 1904. Najväčší zo zvonov uliali vo fischerovskej zvonolejárni v Trnave v roku 1923 (GODÁ-LOVÁ, rkp.), čiže nepochádza z roku 1889. Zvon z roku 1403 treba zapísať do ÚZKP.

SPIŠSKÁ NOVÁ VES

Najväčší z piatich zvonov umiestnených vo veži kostola Nanebovzatia Panny Márie a nazývaný Urban (s ø 2060 mm pri ústí) figuruje v ÚZKP ako pamiatka

č. 5728 a dielo neznámeho pôvodcu z roku 1728. Nielen z nápisov na zvone sa dá vyčítať, že ho ulial Andrej Schaudt z Budapešti, a to roku 1857. Stalo sa tak priamo v Spišskej Novej Vsi, kde württemberský rodák zhotovil okrem spomenutého zvona pre to isté zvonové stanovište aj zvon nazývaný Concordia a ďalšie zvony pre zvonové stanovištia v iných spišských obciach (SPIRITZA, 1972, s. 163). V SPS sa zvony Urban ani Concordia nespomínajú.

TEPLIČKA (okr. Spišská Nová Ves)

Napriek tomu, že do ÚZKP je zapísaný z troch zvonov kostola Narodenia Panny Márie len zvon Michal z roku 1766 (pamiatka č. 4729), SPS lokalizuje na to isté zvonové stanovište aj „zvony gotické z rokov 1482 a 1492 od J. Wagnera, zvonolejára v Spišskej Novej Vsi“ (3, s. 277). Pri vizitácii farností Spišského biskupstva ich síce v roku 1832 zaevidovali, ale v inej obci, a to v Spišskej Teplici. Ani tam sa však nenachádzajú, lebo zanikli pred koncom 1. svetovej vojny. Tretím omylom v SPS je nepresné reprodukovanie retrospektívnej informácie o veku Wagnerových zvonov. Podľa vizitátora pochádzal starší a väčší skutočne z roku 1482, mladší a menší ale až z roku 1494.

TURŇA NAD BODVOU (okr. Košice-okolie)

Zvon zapísaný v ÚZKP ako pamiatka č. 1308 a v SPS opísaný ako „gotický zvon s nápisom od majstra Augustína z konca 14. storočia“ (3, s. 339) nie je totožný s gotickým zvonom umiestneným v kostole Nanebovzatia Panny Márie, o ktorom sa ešte zmienime. V ÚZKP aj SPS len rezonuje starší údaj z literatúry o zvone (MYSKOVŠZKY, s. 203), ktorý po rekvirácii v roku 1916 síce unikol skaze a dostal sa do múzea v Budapešti, v roku 1938 ho však dekan Gejza Simkó dal po vrátení farnosti vzápätí preliať. Budapeštiansky zvonolejár Rafael Szlezák iba zakomponoval do výzdoby nového zvona (GEMBICKÝ, s. 81) repliku nápisu s minuskulnými literami a Augustínovým menom, ktorý sa nachádzal na ním použitom stredovekom zvone.

ŽILINA

ÚZKP a SPS situujú do veže kostola sv. Juraja v časti Trnové „zvon (!) z roku 1600, 1604“. Väčší z oboch nesignovaných zvonov dal uliati richtár Mikuláš Trnovský skutočne v roku 1604. Na ďalší (menší) dal však umiestniť nápis VERBVM DOMINI MANET IN AETERNVM ANNO 1606 NICO[laus] TR[novský] F[aciendum] C[uravit] (Pánovo slovo nech znie večne. Dal urobiť Mikuláš Trnovský roku 1606; DUDÁŠ, s. 31–32). Meno pôvodcu na ňom tiež chýba. Do fiktívneho roku 1600 posunulo jeho vznik v ÚZKP (pamiatka č. 136) aj SPS (3, s. 324) chybné čítanie poslednej cifry v spomenutom letopočte.

Zvony hodné ochrany a chýbajúce v ÚZKP

ABRAHÁMOVCE (okr. Kežmarok)

Zvon z roku 1643 nazývaný Pikovský zvon vo veži kostola sv. Šimona a sv. Júdu. Uliat ho vandrujúci lotrinský zvonolejár Nicolas Bezot, ktorý prišiel zo Sliezska asi začiatkom leta 1643 do Trenčína, odtiaľ odišiel na Spiš a tam ulial v tom istom roku tiež zvon nazývaný Urban a umiestnený vo veži kostola

Nanebovzatie Panny Márie vo Vlkovej (okr. Kežmarok; SPIRITZA, 1999, s. 26–28).

BANSKÁ ŠTIAVNICA

Zvon nazývaný Katarína z roku 1761 vo veži Starého zámku, ktorý bol pôvodne farským kostolom. Ulial ho Pavol Bohuš, ktorý pôsobil v druhej polovici 18. storočia v Banskej Bystrici aj Banskej Štiavnici.

BRATISLAVA

Zvon z roku 1733 vo veži Starej radnice. Ulial ho Ján Ernest Christelli, zakladateľ zvonolejárne, ktorá je doložená v Bratislave od roku 1726 do roku 1900 (SPIRITZA, 1993, s. 81 a nasl.). Iný zvon od rovnakého pôvodcu, a to z roku 1739 prečkal 1. svetovú vojnu vo veži Blumentálskeho kostola.

ČERVENÝ KAMEŇ (okr. Ilava)

Zvon z roku 1862 vo veži kostola Panny Márie. Ulial ho sliezsky rodák Ján Zwilling, ktorý sa usadil ako zvonolejár v Trenčíne okolo roku 1860.

DOLNÝ LOPAŠOV (okr. Piešťany)

Zvon z roku 1678 vo veži kostola sv. Martina biskupa. Dielenský pôvod a zároveň dôvod na zapísanie do ÚZKP dokladá na ňom nápis z majuskulných litier ME FECIT BALTHASAR HEROLD POSONNY 1678 (CIBÍK, s. 85).

JAKUBOV (okr. Malacky)

Zvon z roku 1915 vo veži kostola sv. Filipa a sv. Jakuba, na ktorom slovenský nápis oznamuje, že ho LIALI BRATIA FISCHER V TRNAVE (ČIŽMÁR, s. 60). Ďalšie dva zvony z vojnových rokov a s fischerovskou provenienciou sú umiestnené vo veži kostola sv. Jána Evanjelistu v Banskej Belej (okr. Banská Štiavnica; zvon z roku 1916) a vo veži kostola Povýšenia sv. Križa v Križovanoch (okr. Trnava; zvon z roku 1917). Zriedkavé doklady zvonolejárskych činností počas 1. svetovej vojny, keď rakúsko-uhorský erár obral kostolné veže a zvonice na Slovensku o viac ako šesťtisíc zvonov.

JUR NAD HRONOM (okr. Levice)

Zvon z roku 1808 umiestnený vo zvonici patriacej r. k. c. Ulial ho Karol Filigrader, zať trnavského zvonolejára Winanda Müllera. Do zvonice ho premiestnili v roku 1984 zo zrušenej obce Mochovce (BÁTORA, s. 21).

KLAČANY (okr. Hlohovec)

Malý zvon z rokov 1520–1529 vo veži kostola sv. Martina biskupa. Nápis z minuskulných litier a s neúplným letopočtom na ňom oznamuje, že bol uliaty „leta boziho M° CCCCC° XX(?)° ... k chwale panu bohu ... od mestra tomasse z letomierzic“ (CIBÍK, s. 73).

KOŠICE

Nesignovaný zvon z roku 1516 v severnej veži Dómu sv. Alžbety. Zjavne dielo Jána Wagnera, ktorý pracoval v gaalovskej lejárni v Spišskej Novej Vsi najmenej od roku 1475 do roku 1516. Na tom istom zvonovom stanovišti treba si pri rozširovaní ÚZKP tiež všimnúť nesignovaný hodinový zvon z roku 1602, zvon z roku 1631 od košického zvonolejára a delolejára Jána Tomáša Weninga a Veľký zvon zhotovený v roku 1926 košickou firmou Bratia Buchner, na kto-

rom mnohoriadkový nápis vymenúva miestnych mužov obratých o život 1. svetovou vojnou (GEMBICKÝ, s. 37).

MLYNČEKY (okr. Kežmarok)

Nedatovaný a nesignovaný gotický zvon vo veži kostola sv. Jána Krstiteľa. Jeho pôvodcu treba vidieť v Mikulášovi Gaalovi mladšom, synovcovi Konráda Gaala, ktorý ho zhotovil okolo roku 1430 pre kostol sv. Agnesy v Ruskinovciach. Pri zriaďovaní Vojenského obvodu Javorina odviezli ženisti zvon zo zrušenej obce do kampanily v Kežmarku, odkiaľ ho bývalí obyvatelia Ruskinoviec premiestnili v októbri 1969 na jeho v poradí tretie stanovište.

OHRADY (okr. Dunajská Streda)

Signovaný zvon z roku 1482 vo veži kostola sv. Štefana (BARČÁKOVÁ, rkp.). Zhodné znenie nápisu (o rex glorie veni cvm pace o maria pia sis nobiscvm in via amen = Ó, preslávený kráľ, prines nám pokoj! Ó, milosrdná Mária, sprevádzaj nás na našej ceste. Amen.) aj zhodné typy minuskulných litier na signovanom zvone z roku 1484, ktorý je umiestnený vo veži kostola sv. Jakuba staršieho vo Štvrtku na Ostrove (ÚZKP, pamiatka č. 1038) umožňujú vidieť v majstrovi Tomášovi pôvodcu obidvoch zvonov.

POPRAD

Nedatovaný a nesignovaný Stredný zvon v kampanile v časti Spišská Sobota. Z charakteristických majuskulných litier nápisovej pásky s výrazne zväčšeným počiatočným dvojitém krížom prebleskuje pôvod zvona v gaalovskej lejárni v Spišskej Novej Vsi, a to na prelome 14. a 15. storočia. Upozorňujeme zároveň, že nesignovaný [Najväčší] zvon z roku 1511, [Menší] zvon z roku 1564 od Michala [Einpaufa] a nesignovaný umieračik [nazývaný tiež Malý zvonček] z roku 17(?)9 sú umiestnené takisto v kampanile (SPIRITZA, 1969, s. 207–259) a nevisia vo veži kostola sv. Juraja, ako je to uvedené v ÚZKP pri pamiatkach č. 1707, č. 1708 a č. 1709 aj publikované v SPS (s. 520).

ROHOŽNÍK (okr. Malacky)

Obidva zvony nachádzajúce sa v obecnej zvonici, z ktorých väčší ulial v roku 1687 bratislavský zvonolejár a delolejár Gašpar Wolf a menší v roku 1785 takisto bratislavský zvonolejár Ján Augustín Christelli (ČIŽMÁR, s. 72).

SMREČANY (okr. Liptovský Mikuláš)

Zvon z roku 1509 vo veži kostola Očisťovanie Panny Márie. Pochádza od bližšie neznámeho majstra, ktorý signoval v prvej polovici 16. storočia zvony pre zvonové stanovišťa v Liptove a na Spiši ako magister Andreas.

SMOLENICE (okr. Trnava)

Nedatovaný a nesignovaný Najmenší zvon vo veži kostola Narodenia Panny Márie. Minuskulné litery nápisovej pásky s invertne napísanými menami evanjelistov naznačujú pôvod zvona v 15. storočí (CIBÍK, s. 129). Napriek absencii v ÚZKP ho SPS spomína, ale chybné ako zvon zo 14. storočia (3, s. 131).

SPIŠSKÁ NOVÁ VES

Nesignovaný umieračik nazývaný Šmertný zvon z roku 1486 vo veži kostola Nanebovzatia Panny Márie. Nepochybne dielo miestneho lejára Jána Wagnera (SPIRITZA, 1972, s. 78).

STANKOVANY (okr. Ružomberok)

Dva najstaršie z piatich zvonov kostola Božského Srdca, a to nesignovaný Jakub z roku 1647 (hlásiaci sa reliéfnou výzdobou k dielni Kupcovcov vo vtedajšej Nemeckej Ľupči) a Antalík uliaty roku 1823 v dielni Anny Christelliovej v Banskej Bystrici Ignácom Hertlom (GEGOSEN DVRCH IGNAZ HERTL WERCFIRER; SPIRITZA, 1977, s. 159 a 162).

SVÄTÝ ANTON (okr. Banská Štiavnica)

Nesignovaný zvon z roku 1479 a nesignovaný zvon z roku 1480 vo vežičke kaplnky miestneho kaštieľa. Ulial ich pravdepodobne jeden a ten istý zvonolejár pre zvonové stanovište na vtedy kráľovskom hrade Čabrad'. Koháryovci pre-miestnili starší z nich do Svätého Antona v roku 1737 a mladší v roku 1812 tes-ne pred likvidáciou hradu v Čabradskom Vrbovku ako rodového sídla ohňom.

ŠAŠTÍN-STRÁŽE (okr. Senica)

Zvon z roku 1775 vo veži baziliky Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne, signovaný Liboriom Ignácom Martinim z Brna. K mobiliáru toho istého kostola patrí aj Národný zvon, ktorému dal tvar (s $\varnothing$ 1960 mm pri ústí) a hlas roku 1928 Richard Herold v Chomutove. Mnohoriadkový nápis na ňom vyjadruje prosbu MATIČKO SEMIBOLESTNÁ PATRÓNKO SLOVENSKA OCHRAŇUJ, SPRAVUJ A POSILŇUJ SVOJ NÁROD SLOVENSKÝ! Zároveň pripomína takmer sedemdesiatich donátorov vrátane Ferdiša Jurigu, Jána Pöstényiho, Spol-ku svätého Vojtecha a Slovenskej katolíckej jednoty vo Viedni (ČÍŽMAR, s. 125–129).

ŠENKVICE (okr. Pezinok)

Zvon z roku 1784 v kaplnke Panny Márie Sedembolestnej v časti Malé Šenk-vice. Ulial ho zo staršieho zvona Ján Augustín Christelli v Bratislave. Do ÚZKP treba zapísať tiež zvon z roku 1811 od Karola Filgradera z Trnavy a z roku 1837 od Kajetána Zadla z Trnavy, ktoré sú umiestnené vo veži kostola sv. Anny (DUBOVSKÝ, s. 133).

TRNAVA

Dva hodinové zvony z roku 1693 v Mestskej veži. Ich pôvodcom je IOHAN CHRISDOF BINSDOCK IN DIRNA (MAČUHA, s. 9) pôsobiaci hlavne v Ban-skej Bystrici, ale aj v Trnave, Kežmarku, Košiciach a Prešove (SPIRITZA, 1990, s. 179). Do ÚZKP treba zapísať tiež nedatovaný a nesignovaný gotický zvon nazývaný Štefan, ktorý je umiestnený vo veži kostola sv. Mikuláša (MAČUHA, s. 14), ako aj zvon z roku 1757, ktorý je umiestnený v severnej veži kostola sv. Jána Krstiteľa a pochádza od trnavského majstra Winanda Müllera (MAČUHA, s. 17).

TURŇA NAD BODVOU (okr. Košice-okolie)

Nedatovaný a nesignovaný gotický zvon v kostole Nanebovzatia Panny Má-rie, na ktorom sa opakuje minuskulný text „o rex glorie veni cum pace“ aj replika pečate so ženou sediacou na tróne (?) a držiacou pravou rukou erbový štít so zavinutou strelou. Majuskulný rukopis pozoruhodnej pečate oznamuje, že pat-rila zatiaľ bližšie neznámej vdove Ľudmile (GEMBICKÝ, s. 81–84). Replika pečate dokladá existenciu typára zjavne staršieho než samotný zvon.

VEĽKÁ PAKA (okr. Dunajská Streda)

Nedatovaný a nesignovaný zvon vo veži kostola sv. Ladislava. Hoci mu vzali (roku 1937 pri prestavbe kostola alebo roku 1997 pri montáži automatizovaného „zvonára“?) pôvodnú viacramennú korunu, tvar jeho korpusu, ako aj nápisová páska s tradičným textom gotických zvonolejárův (O REX GLORIE VENI CVM PACE) a peknými literami gotickej majuskuly spoľahlivo ohlasujú viac než poltisícročný vek.

VEĽKÝ GROB (okr. Galanta)

Najmenší a najstarší z troch zvonův umiestnených vo veži kostola ev. a. v. cirkevného zboru. Uliť ho v roku 1797 Matej Bohuš (KLOBUČNÍK, s. 76), vtedy už v Bratislave pôsobiaci syn stredoslovenského zvonolejára Pavla Bohuša.

Svedectvá zvonův

Zvony znejú na Slovensku viac ako deväť storočí (MARSINA, s. 72). Odolávajú času, sú však bezmocné proti vandalom (po ktorých ostalo napríklad roku 1977 v Kremnici v kostole na Kalvárii iba torzo zvona z roku 1622) a tiež voči ľuďom vidiacim v nich len bronz. Nevedomá činnosť nejedného zo správcoů zvonových stanovišť, prejavujúca sa neraz až trestuhodnou neúctou k pamätihodným zvonom, nepatrí takisto, žiaľ, minulosti. Dokazuje to zničenie zvona nazývaného Medián, ktorý uliť pre kostol sv. Martina biskupa v Bojniciach (okr. Prievidza) v roku 1659 vedno s ďalším zvonom slovenskopravniarsky zeman Matej Peťko; jeden zhabala zanikajúca rakúsko-uhorská armáda v roku 1916 a Medián odsúdili, a to napriek zaradeniu medzi pamiatky už v 19. storočí (IPOLYI, 1876, s. 88), potom v roku 1906 (GERECZE, 549) a opätovne v roku 1967 (SPS, 1, s. 137), stať sa v roku 1968 surovinou pre Gabriela Knosa zhotovujúceho iný zvon (KOVÁČ, s. 211). K novším príkladom patrí zvon z roku 1400, ktorý ostáva v ÚZKP ako pamiatka č. 1255, hoci vo veži kostola Povýšenia sv. Križa v Rozhanovciach (okr. Košice-okolie) ho nahradili dvomi zvonmi z roku 1988 (GEMBICKÝ, s. 32 a 80). Tiež zvon z roku 1495 sňali z veže kostola sv. Ladislava v Košickej Novej Vsi (okr. Košice III) v roku 1990, aby sa zmenil vo zvonolejárni v Brodku u Přerova na tečúci bronz. Ešte že Laetitia Dytrychová ho nepoužila a pričiniť sa o jeho včlenenie do kampanologickej expozície Západoslovenského múzea v Trnave (GEMBICKÝ, s. 28). Nápis na strednom z troch zvonův kostola sv. Michala archanjela v Závode (okr. Malacky) síce oznamuje, že ZVON BYL OPRAVEN R[oku] 1999, v skutočnosti však povstal vtedy nanovo v Brodku u Přerova z iného zvona, ktorý signoval v roku 1923 trnavský zvonolejár Alojz Kurbel (ČIŽMÁR, s. 82).

Prichodí vysloviť dve otázky, a to, prečo upozorňujeme v Slovenskej archivistike na macošský vzťah k zvonom a ich často nedôstojné postavenie, ako aj, čo treba robiť, aby sa zvony stali rešpektovanou súčasťou národného kultúrneho dedičstva a bohatstva.

Prvá odpoveď vyplýva z prítomnosti textův o zvonolejárůch na zvonoch a tiež o darcoch zvonův, dôvodoch ich uliatia a iných oznamův miestneho významu aj

s cezhraničnou a nadčasovou závažnosťou na týchto robustných signálnych nástrojoch, ďalej z prináležitosti epigrafie k pomocným historickým vedám a z dominujúceho zastúpenia zvonov medzi epigrafickými pamiatkami. Nápis na zvonoch sú nezastupiteľnými zdrojmi informácií o vývoji litier, číslíc a cifier počínajúc 14. storočím (FLODR, s. 143-157); dá sa z nich mnohé vyčítať aj o podnetoch udomáčovanej pri tvarovaní epigrafického písma na našom území migrujúcimi zvonolejarmi (SPIRITZA, 1996, s. 1 a nasl.).

Odpoveď na neľahkú druhú otázku vnímame ako súbor neodkladných zásahov a nadväzujúcich dlhodobých opatrení. Nežiaduci stav by mal začať meniť Pamiatkový ústav, a to čo najskoršou previerkou údajov o zvonoch v ÚZKP a ich zosúladením so skutočnosťou. Ako správca ÚZKP by mal zhromažďovať a odstupovať ministerstvu kultúry na ďalšie konanie len tie návrhy na zapísanie do ÚZKP, v ktorých nebude chýbať žiaden z identifikačných údajov o posudzovanom zvone vrátane jeho transliterovaných nápisov. Prípadné problémy pri čítaní najmä nápisov z 15. a 16. storočia s minuskulnými literami a arabskými ciframi môže odstraňovať spoluprácou s odborníkmi zbehlými v čítaní stredovekých textov, hlavne spoluprácou svojich regionálnych stredísk so štátnymi oblastnými archívami. Zvýšená pozornosť sa musí ujsť takisto fotografiám zvonov umiestňovaných na evidenčných listoch hnutelných pamiatok. Žiada sa ich pôvodcom opakovane pripomínať, že majú zhotoviť obrazový záznam (doklad!) o tvare zvona, jeho korune aj výzdobe (vrátane detailov s rokom uliatia, menom pôvodcu, jeho lejárskym znakom atď.) a nie ilustráciu pre noviny s anonymizujúcim pohľadom zdola na jeden alebo viaceré zvony, ktoré možno dať na známosť ako zvonovú výbavu ktorejkoľvek kostolnej veže či zvonice na Slovensku. Uvedomujeme si tvrdosť predchádzajúcich slov, evidenčné listy hnutelných pamiatok však poskytujú príliš veľa dôkazov, že autori fotografií požiadavku ich dokumentačnej výpovede jednoducho ignorovali.

Pretože účinnosť ochrany zvonov dokázateľne súvisí s ich poznaním, čiže s rozsahom (kvalitou) ich evidencie, treba inventarizovať všetky zvony nachádzajúce sa na našom území. Príklad Trnavskej univerzity, ktorej fakulta humanistiky umožnila v rokoch 1998–2000 piatim poslucháčom obhajovať diplomové práce s kampanologickými témami (a obsahujúcimi ako základnú časť zoznamy zvonov nachádzajúcich sa v okresoch Hlohovec, Galanta, Košice I – Košice IV, Košice-okolie, Malacky, Piešťany, Senica, Skalica, Trnava) naznačuje, ako by sa dal získať prehľad o zvonovej výbave všetkých zvonových stanovišť na Slovensku v pomerne krátkom čase. Ak by sa Pamiatkový ústav podujal presvedčiť učiteľov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Prešovskej univerzity (z ktorých viacerí vedia ako bývalí archivári čítať aj epigrafické texty), aby viedli (tak ako profesor Jozef Šimončík na Trnavskej univerzite) poslucháčov ovládajúcich latinčinu, nemčinu a maďarčinu k výberu kampanologických tém a nadväzujúcemu súpisu zvonov v určitom regióne, najneskôr v roku 2015 by mohla inventarizácia zvonov končiť.

Treba začať tiež so systematickým ovplyvňovaním vzťahu duchovných kresťanských cirkví k zvonom. Už počas štúdia by si mali osvojiť poznanie, že zvony sú osobitnými signálnymi (hudobnými) nástrojmi a neraz tiež najstaršími

časťami huteľnej výbavy kostolov aj zvoníc. Nemožno ich preto svojvoľne odstraňovať, ani ľubovoľne nahradzovať. Dôvodom sa nesmie stať ani podnecujúce heslo „do novej veže nové zvony“, ktoré zaznelo napríklad pri stavbe kostola ev. a. v. cirkevného zboru v Horných Ozorovciach (BARICA, s. 135). Zvony totiž nie sú testes muti, ktorí sa ozvú, len keď „živých volajú a mŕtvych oplakávajú“. Sú naopak mimoriadne výrečnými svedkami dejinného pohybu a v ich účelovosti sa kresťanská liturgia doslova prelína s históriou aj umením.

Rukopisy a literatúra

- BARČÁKOVÁ, Z.: Zvony v okrese Dunajská Streda (rukopis súpisu z roku 2000).
- BARICA, A.: Horné Ozorovce – dejiny evanjelického a. v. cirkevného zboru. Žilina 1998.
- BÁTORA, J.: Od kamennej sekery po atómový reaktor. Nitra 1988.
- BOŽOVÁ, J. – DROBNIAK, G. – GUTEK, F.: Kostol sv. Egídia v Bardejove. Bardejov 1998.
- BREZINA, Ľ.: Koľko je na Slovensku zvonov? In: MOST, č. 3–4, Cleveland 1985.
- CIBÍK, A.: Pôvodcovia zvonov a zvony v okrese Hlohovec, Piešťany a Trnava. Diplomová práca, 2000, Trnavská univerzita, Fakulta humanistiky (ďalej len TU FH).
- ČIŽMÁR, M.: Pôvodcovia zvonov a zvony v okresoch Malacky, Senica a Skalica. Diplomová práca, 2000, TU FH.
- DUBOVSKÝ, J. – LANČARIČ, H. – ŽÁKOVÁ, Ľ.: Šenkvice. Malacky 1994.
- DUDÁŠ, M.: Drevený kostol svätého Juraja v Trnovom. In: Pamiatky a múzeá (ďalej len PM), 1999, 3.
- FIALA, A.: Zvony v zbierkovom fonde Múzea mesta Bratislavy (rukopis súpisu z roku 1998).
- FLODR, M.: Nápis na stredovekých zvonech. In: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university, řada historická, 1975.
- GEMBICKÝ, J.: Zvony a zvonolejáři v Košiciach. Diplomová práca, 2000, TU FH.
- GERECZE, P.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. In: Forster, Gy.: Magyarország műemlékei, 2. Budapest 1906.
- GODÁLOVÁ, M.: Zvony v okresoch Nové Mesto nad Váhom a Trenčín (rukopis súpisu z roku 2000).
- IPOLYI, A.: Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro Anno Saeculari 1876. Banská Bystrica 1876.
- IPOLYI, A.: Csallóköz műemlékei. Bratislava 1994.
- KEMÉNY, L.: Zur Geschichte unserer Glocken. In: Sankt Martins Kalender. Bratislava 1930.
- KLOBUČNÍK, M.: Zvony v okrese Galanta. Diplomová práca, 1998, TU FH.

- KOVÁČ, J.: Nové bojnické zvony, staré zvonolejárstvo. In: Zborník Horní Nitra, 5. 1970.
- KRAMER, K.: Glocken und Geläute in Europa. München 1988.
- LACKOVÁ, D.: Veľký zvon Wederin v Dóme sv. Martine v Bratislave. In: PM, 1996, 1.
- MAČUHA, M.: Zvony v Trnave. Diplomová práca, 1998, TU FH.
- MARSINA, R.: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, I. Bratislava 1971.
- MYSKOVŠKY, V.: Harangjaink ismeretéhez. In: Archeológiai Közlemények, 1870.
- SPIRITZA, J.: Zvony na spišských kampanilách. In: Zborník Slovenského národného múzea (ďalej len ZSNM) – História 9. Bratislava 1969.
- SPIRITZA, J.: Spišské zvony. Bratislava 1972.
- SPIRITZA, J. – BORODÁČ, L.: Podoby starého Spiša. Bratislava 1975.
- SPIRITZA, J.: Staré zvony v okrese Liptovský Mikuláš. In: Liptov – vlastivedný zborník, 4. Martin 1977.
- SPIRITZA, J.: Banskobystrickí zvonolejáři a delolejáři v 18. storočí. In: ZSNM – História 30. Bratislava 1990.
- SPIRITZA, J.: Glockengiesser, Geschützgiesser und Kunstgiesser Balthasar Herold. In: Jahrbuch für Glockenkunde, 1-2. Greifenstein 1990.
- SPIRITZA, J.: Prehľad zvonolejárov pôsobiacich v 14. až 20. storočí na Slovensku. In: Corpus campanarum Slovaciae I. Trnava 1992.
- SPIRITZA, J.: Potomkovia a príbuzní bratislavského zvonolejára Jána Ernesta Christelliho. In: Slovenská archivistika (ďalej len SA), 1993, 1.
- SPIRITZA, J.: Nielen epitafy sú epigrafmi. In: SA, 1996, 1.
- SPIRITZA, J.: Vandrujúci lotrinský zvonolejár Nicolas Bezot a Slovensko. In: PM, 1999, 4.
- STIBRÁNYI, G.: Szepsi és környéke harangjai (rukopis nedatovaného súpisu pravdepodobne z roku 1988).
- ŠEŇOVÁ, N.: Súpis súčasných zvonov v Kremnici. In: SPIRITZA, J.: Kremnický zvonolejár Juraj Palisch a jeho nasledovníci. Kremnica 1997 (interná tlač Národnej banky Slovenska – Múzea mincí a medailí v Kremnici).

Ďakujem za pomoc pri heuristike PhDr. Mikulášovi Čelkovi (Štátny okresný archív v Banskej Štiavnici), Mgr. Andrejovi Kaputovi (Štátny okresný archív vo Svidníku), Mgr. Jurajovi Gembickému, Ing. arch. Pavlovi Hriňovi, Mgr. Eve Petráškovej, PhDr. Márii Poláčkovej, PhDr. Ľubošovi Škovierovi (Pamiatkový ústav v Bratislave), Mgr. Jaroslavovi Popovcovi (Grekokatolícka paračia sv. Michaila v Krajnej Bystrej) a ich prostredníctvom všetkým archivárom, pracovníkom regionálnych stredísk a vysunutých pracovísk Pamiatkového ústavu aj pánom farárom, ktorých nemôžem jednotlivo vymenovať.

ZUR ANZAHL UND STELLUNG DER GLOCKEN IN DER SLOWAKEI

Juraj Spiritza

Der Beitrag enthält bisher nicht veröffentlichte Angaben zur Anzahl der Glockenstandorte (Kirchentürme, Glockentürme, Kapellen, Leichenhäuser, Spritzenhäuser) und Glocken in der Slowakei. Er berichtet, dass es im letzten Jahr des zweiten Jahrtausends auf ihrem Gebiet auf etwa fünftausend Glockenstandorten mindestens zehntausend, wahrscheinlich aber über zwölftausend Glocken gab, von denen etwa die Hälfte von 1919–1939 stammt, als man mit ihnen die alten Glocken, die während des 1. Weltkrieges zu Rohmaterial für die Waffenfabriken der untergehenden österreichisch-ungarischen Monarchie degradiert wurden, ersetzte. Von den derzeit vorhandenen Glocken sind bislang nur etwa 2943 Glocken katalogisiert, die auf 1282 Glockenstandorten verteilt sind. In das Zentrale Verzeichnis der Kulturdenkmäler der Slowakischen Republik sind bisher nur 762 Glocken eingetragen. Den Grund für diese schwache Vertretung der Glocken unter den offiziell geschützten Denkmälern sieht der Autor auch in der noch vor kurzem nur sporadischen Aufmerksamkeit der Historiker (die Kunsthistoriker inbegriffen) für die Glocken und die Geschichte der Glockengießerei, und in der Gleichgültigkeit gegenüber Glocken, die der ehemalige atheistische Staat vierzig Jahre lang allseitig unterstützte.

An Beispielen aus verschiedenen Teilen der Slowakei illustriert der Autor die Tatsache, dass kein geringer Teil der denkmalgeschützten Glocken richtig identifiziert ist und zahlreiche andere Glocken, die aus verschiedenen Gründen ebenfalls Denkmalschutz verdienen, im Zentralen Verzeichnis der Kulturdenkmäler der Slowakischen Republik einfach fehlen. Der Schlussteil des Beitrags erinnert an die Zugehörigkeit der Epigraphie zu den historischen Wissenschaften und die dominierende Vertretung der Glocken unter den epigraphischen Denkmälern. Gleichzeitig nennt er die aktuellen Aufgaben des Denkmalinstituts in Bratislava, konkreter Universitäten und der Geistlichkeit der christlichen Kirchen, deren Erfüllung zum Einen zur Erfassung und Katalogisierung aller Glocken in der Slowakei spätestens bis 2015 führen, zum Anderen die Glocken erneut zu dem respektierten Teil des nationalen Kulturerbes und Reichtums reihen würde.

Übersetzt von Ute Kurdelová

BRATISLAVSKÍ KNIHÁRI V 16.–17. STOROČÍ

MARTA FÓRIŠOVÁ

Fórišová, M.: Bratislava Bookbinders in 16th–17th Centuries. Slovenská archivistika, Vol XXXV, No 1, 2001, p. 73–87.

The study presents the summary of all known information about the activities of Bratislava bookbinders in 16th and 17th centuries found in the sources of the special literature and the original archival material – their guild letterbook. It generalizes some basic guild traditions and rules and informs about the now unknown book-binding masters, it gives details and completes the information about famous bookbinders of Bratislava.

Slovakia. History of guilds.

Mgr. Marta Fórišová, PhD., Krajská štátna knižnica, Pri Miklušovej väznici 1, 040 23 Košice

V minulosti Bratislavy predstavovala činnosť knihárov jednu z najdôležitejších výrobných a distribučných zložiek knižnej kultúry, no doterajší výskum sa jej dosiaľ venoval len v minimálnej miere. Napriek nepriaznivým časom tureckých vojen, stavovských povstaní, morových epidémií či náboženského prenasledovania, ktoré hlavne v období 17. storočia sprevádzali históriu mesta Bratislavy a oslabovali dobovú spoločensko-politickú situáciu, môžeme hovoriť o novom kultúrnom a literárnom napredovaní, ktoré bolo podmienené rozvojom bratislavského školstva a kníhtlačiarstva. S činnosťou tlačiarň úzko súvisela i práca knihárov, ktorí mali pre rozvoj svojho remesla v Bratislave vcelku dobré podmienky. Jedine z obdobia tureckých nájazdov (1608) a morových epidémií (1604, 1607, 1613, 1623) sa nezachovali o nich žiadne správy, vtedy bola ich činnosť zrejme značne obmedzená. Je nutné zdôrazniť, že v čase, keď ešte v Bratislave nepôsobili profesionálni kníhkupci, ich funkciu nahrádzali predovšetkým podnikaví knihári. Často sa stávalo, že knihár odkúpil od tlačiarne nezviazaný vytlačený text, sám knihu vo svojej dielni zviazal a napokon ju predal. Takýmto spôsobom znásobil zisk z výrobku, pretože za celú knihu dostal viac ako len za vyhotovenie väzby. Niektorí bratislavskí knihári sa už v 17. storočí venovali nakladateľskej činnosti. Väčšinou išlo o podnikateľov, ktorí si u tlačiarov objednávali vytlačenie populárnych a obľúbených kníh, o ktorých dobrom odbyte nemali pochyb, pričom sami financovali vydanie knihy a po zviazaní zabezpečili i rozpredanie jej nákladu. Knihári sa pravidelne zúčastňovali trhov, kde predávali svoje výrobky, prípadne nakupovali knihy mimo mesta a potom ich v domácom prostredí výhodne predávali. Bratislavskí knihári (compactor) sa v sledovanom období sami neoznačovali za kníhkupcov (bibliopola, qaestor librorum, Buchhändler a pod.) aj napriek tomu, že sa zaoberali predajom kníh. Jedine koncom 17. storočia (v roku 1698) používal titul „Buchhändler in Pressburg“ knihár Ján Krištof Schäffer. Jeho otec David Schäffer síce tiež praco-

val ako profesionálny kníhkupec v Nemecku, ale v čase svojho bratislavského pôsobenia vystupoval predovšetkým ako knihár, presne tak ako ostatní jeho kolegovia, ktorí sa popri svojom remesle venovali aj nakladateľskej a kníhkupeckej činnosti.

História cechu bratislavských knihárov sa formálne začína písať rokom 1658, pretože až vtedy tu pôsobí organizovaný knihársky cech. Napriek tomu máme o knihároch v Bratislave aj oveľa staršie správy. Účtovné záznamy Uhorskej komory v Bratislave poskytujú niekoľko strohých údajov o ich činnosti a potvrdzujú fakt, že niektorí z nich sa zaoberali kníhkupeckou činnosťou už v 16. storočí.

Nasledujúci text prináša chronologický prehľad údajov o všetkých známych bratislavských knihároch 16. a 17. storočia, ktorých uvádzam na základe štúdia odbornej literatúry a archívneho materiálu – ich cechovej knihy.

V rozpätí rokov 1556–1657 tu pôsobili:

1. *Neznámy knihár a kníhkupec (1556)*, ktorému zaplatila Uhorská komora v Bratislave v roku 1556 za väzbu 8 kníh registrov 90 denárov.¹ V tom istom roku registrujeme knihára, ktorý získal od bratislavskej Uhorskej komory za väzbu 1 registra 8 denárov. Možno išlo o toho istého remeselníka, ale jeho meno sa v úradných účtoch neuvádza.²

2. *Ján Polon (1557–1558)*, ktorému za väzbu 3 registrov zaplatila Uhorská komora dňa 3. januára 1557 40 denárov a 25. novembra 1557 za väzbu registrov 1 florén 50 denárov. V roku 1558 dostal od nej za zviazanie dekrétov kráľa Štefana, Ladislava, Kolomana a iných uhorských kráľov 2 florény.³

3. *Michal Panth (1566)* vyúčtoval od Uhorskej komory v Bratislave za väzbu 1 registra 25 denárov, neskôr za väzbu 3 registrov 1 florén a 90 denárov a za kúpu a zviazanie ďalších registrov 9 florénov 45 denárov.⁴

4. *Krištof Mandel (1583–1598)* sa okrem kníhviazačského remesla zaoberal aj predajom kalendárov. Z účtov Uhorskej komory v Bratislave vyplýva, že v roku 1583 mu vyplatila za kalendáre a väzbu registrov 9 florénov a 3 denáre, v roku 1584 za kalendáre a väzbu registrov 7 florénov a 36 denárov a v roku 1586 za väzbu 5 registrov 2 florény a 20 denárov.⁵ Zo dňa 10. apríla 1593 pochádza Mandelov účet pre účtovníka Uhorskej komory v Bratislave za vyhotovenie väzby 2 registrov v bielej koži, 2 daňových kníh v červenej koži a 1 uhorského kalendára v červenej koži v hodnote 5 florénov 50 denárov.⁶ Uhorská komora v Bratislave zaplatila 6. júna 1593 tomuto knihárovi za objednané práce rôzneho druhu 3 florény a 80 denárov. V tom istom roku, 22. augusta knihár vyhotovil

¹ KUZMÍK, J.: Knížná kultúra na Slovensku v stredoveku a renesancii. Martin, Matica slovenská 1987, s. 166.

² Tamže.

³ Tamže.

⁴ Tamže.

⁵ Tamže.

⁶ IVÁNYI, B.: A magyar könyvkultúra multjából. Szeged 1983, s. 132, z. č. 208.

väzbu pre 2 regesty, ktoré Uhorská komora nevyhnutne potrebovala, v cene 1 florén a 20 denárov. Zo dňa 31. decembra 1598 pochádza účtovný záznam o zaplatení 11 florénov 13 denárov vdove Krištofa Mandela za rôzne knihy a nové kalendáre na rok 1599 pre potreby Uhorskej komory.⁷ Z toho vyplýva, že Krištof Mandel v roku 1598 zomrel – vtedy sa končí jeho činnosť v Bratislave.

5. *Ján Pandtl (okolo 1594)* by iste nebol rád, keby vedel, že o niekoľko storočí bude jediným zdrojom poznania jeho činnosti v Bratislave žiadosť o milosť, ktorú spísal vo väzení. V Archíve mesta Bratislavy sa zachovali dve listiny, z ktorých prvá predstavuje žiadosť o prepustenie z väzenia, kde sa dostal kvôli dlhom⁸ a druhá, ním spísaný zoznam týchto dlhov.⁹ Obe listiny adresoval mestskej rade. V prvej píše, že zadlžený zostal pre veľkú chudobu, väzenie veľmi ťažko znáša a chradne jeho zdravie. Sedí údajne kvôli obžalobe mestského strážnika Reichenauera a jeho manželky, u ktorej pracovala jeho zosnulá domáca pani. Sľubuje mestskej rade, že dlžoby vráti, prosí o milosť a zbavenie potupy. Zaväzuje sa usilovne pracovať a zarobiť na dlžoby, ktoré je odhodlaný čím skôr splatiť. Dôkazom toho, že to myslel vážne, je ďalšia listina, v ktorej spísal zoznam všetkých svojich dlžôb a všetky osoby, ktorým musí vrátiť peniaze. Dlžný bol spolu 109 florénov a 1 denár až 9 veriteľom. Nezachoval sa však žiadny iný materiál, ktorý by dokladal činnosť knihára Jána Pandtla v Bratislave po roku 1598. Je celkom možné, že bol z väzenia prepustený a ak dodržal svoje sľuby, mohol tu pôsobiť ešte aj v 17. storočí.

6. *Gregor Chihel (Cheöhel) (1616–1623)* bol prvým známym knihárom, ktorý pôsobil v Bratislave v 17. storočí. Uhorská komora v Bratislave mu v roku 1616 zaplatila za vyhotovenie väzieb pre rôzne knihy 9 florénov a 31. decembra toho istého roku dostal za dohotovenie rôznych kníh spolu 29 florénov.¹⁰ Dňa 19. septembra 1623 vyúčtoval spolu 40 florénov a 70 denárov za rôzne kalendáre na nový rok, ktoré si uňho objednala Uhorská komora v Bratislave pre vlastné potreby.¹¹ Tento záznam potvrdzuje, že Chihel sa okrem knihárskeho remesla živil aj predajom kalendárov.

7. *Zachariáš Zechel (Cekelh) (1633–1638)* v roku 1633 daroval v Bratislave Petrovi Pazmánovi kalendár na nový rok, ktorý sám vyhotovil, resp. zviazal¹² a ďalšia správa o jeho činnosti v meste je o 5 rokov mladšia – dňa 22. októbra 1638 vyúčtoval od Uhorskej komory v Bratislave za práce rôzneho druhu 55 florénov.¹³

8. *Michal Kemmeter (okolo 1636)* je zaregistrovaný v Knihe novoprijatých mešťanov, ktorá sa zachovala v zbierke Archívu mesta Bratislavy¹⁴ ako knihár,

⁷ Tamže, s. 136–137, z. č. 217.

⁸ AMB, listina č. 8497.

⁹ AMB, listina č. 8486.

¹⁰ IVÁNYI, B.: A magyar könyvkultúra... s. 177, z. č. 276.

¹¹ Tamže, s. 188, z. č. 296.

¹² KÓKAI, Gy.: Geschichte des Buchhandels in Ungarn. Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1990, s. 74.

¹³ IVÁNYI, B.: A magyar könyvkultúra..., s. 219, z. č. 347.

¹⁴ AMB, Mestské knihy (1630–1683). 2 e 1., fol. 35.

ktorý získal bratislavské meštianstvo 26. novembra 1636. Je veľmi pravdepodobné, že po udelení meštianstva, príp. i pred ním, vykonával v Bratislave svoje remeslo. Žiaľ, okrem tohto prameňa sa nezachoval žiadny iný, ktorý by potvrdzoval jeho činnosť.

9. *Luca Purchstaller (1638–1639)* dostal od Uhorskej komory v Bratislave v januári 1639 za rôzne pergamenové väzby a regesty, ktoré vyhotovil už v roku 1638, spolu 37 florénov a za opravu poškodených väzieb 6 florénov.¹⁵

10. *Gabriel Schubert (okolo 1641)* je tiež jedným z tých knihárov, o ktorých pôsobení nevieme takmer nič, pretože okrem záznamu v Knihe novoprijatých mešťanov¹⁶ zo dňa 19. augusta 1641, keď získal bratislavské meštianstvo, sa nezachoval žiadny prameň potvrdzujúci jeho činnosť. Je pravdepodobné, že v tomto období sa v Bratislave zaoberal knihárskym remeslom.

11. *Ján Jakub Kneliger (okolo 1643)* bol knihárom, ktorý získal bratislavské meštianstvo 29. septembra 1643¹⁷ a mohol tu vykonávať svoje remeslo. Okrem tohto sa nezachoval žiadny iný prameň, ktorý by tento fakt potvrdil.

12. *Michal Mauritz (okolo 1648)* sa stal bratislavským mešťanom dňa 25. mája 1648¹⁸ a ako knihár bol možno bratislavským remeselníkom. Ani v jeho prípade nepoznáme iný prameň, ktorý by túto domnienku potvrdil alebo vyvrátil.

13. *Rôzni nemenovaní knihári (1637–1655)*: Správy o nich máme vďaka grófovi Adamovi I. Bat'ánovi, ktorý bol známym bibliofilom a zberateľom kníh. Zároveň si veľmi svedomito viedol záznamy o svojich príjmoch a hlavne výdavkoch, medzi ktorými sú aj poznámky týkajúce sa jeho účtov, ktoré zaplatil rôznym, vždy však nemenovaným knihárom za objednané väzby. Z jeho poznámok z novembra 1637 – februára 1638 vyplýva, že v presne neurčený deň dal v Bratislave počas zasadania uhorského snemu zviazať kalendár, za čo zaplatil 1 florén. V roku 1646 zaplatil bratislavskému knihárovi za väzby 10 offícií, medzi ktorými bol aj „Utitárs“,¹⁹ spolu 4 florény a 50 denárov. O dva roky neskôr zaplatil knihárovi, ktorý pracoval buď v Bratislave alebo v Šoproni v grófových službách („Posoniban vagj Soproniban egi köniktö az mit munkalodot szamonkra“) za niekoľko bližšie neurčených úkonov 4 florény a 20 denárov a v roku 1649 dal zviazať 2 knihy knihárovi v Bratislave za 1 florén a 65 denárov.²⁰ Dňa 31. januára 1649, keď sa Bat'án zdržiaval v Bratislave pri príležitosti zasadania snemu, si zapísal do denníka poznámku, že dal študentom („deákoknak“) 99 florénov, aby napísali a zviazali nekonkretizované knihy.²¹ V tom istom roku, keď bol v Bratislave na sneme, dal študentovi Gaborovi („Gabor deáknak“) za zviazanie knihy 1 florén a 10 denárov.²² Je pravdepodobné, že išlo o bratislavských študentov,

¹⁵ IVÁNYI, B.: A magyar könyvkultúra..., s. 219, z. č. 347.

¹⁶ Tamže, fol. 48.

¹⁷ Tamže, fol. 53.

¹⁸ Tamže, fol. 62.

¹⁹ ČAPLOVIČ, J.: Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Martin, Matica slovenská 1972. I. zv., z. č. 353.

²⁰ IVÁNYI, B.: A magyar könyvkultúra..., s. 257, z. č. 437.

²¹ Tamže, s. 256–257, z. č. 435.

²² Tamže, s. 257, z. č. 437.

ktorých Baťán podporoval, a s ktorými bol v pravidelnom kontakte. Títo mu mohli pomôcť sprostredkovať väzbu kníh v meste, kým sa gróf zdržiaval mimo Bratislavy. V roku 1655, tiež v čase, keď sa zdržiaval v Bratislave pri príležitosti zasadania snemu, vyplatil nemenovanému knihárovi za zviazanie 1 starej knihy 1 florén, za malú knižku 75 denárov a za výrobu knižných dosák 2 florény a 50 denárov.²³

Bratislavskí knihári dostali kráľovský cechový štatút až v roku 1760 v období vlády Márie Terézie. Napriek tomu tu existoval cech knihárov už od roku 1658, ktorý mal zatiaľ len mestský štatút s oblasťou pôsobnosťou, avšak tento archívny materiál sa žiaľ nezachoval. O záležitostiach cechu rozhodovalo mesto a najvyšším kompetentným orgánom bol mestský magistrát, resp. mestská rada. Členmi cechu boli pravdepodobne aj knihárski majstri zo Západného Slovenska a zo Zadunajska. Bratislavskí knihári sa začiatkom 18. storočia usilovali, aby ich cech mal celouhorské zameranie, ale najvyššie úrady štátu s týmito snahami nesúhlasili, keďže v krajine už existovali knihárske cechy s kráľovskými štatútmi. V roku 1699 boli cechy knihárov už aj v Košiciach a v banských mestách.²⁴ Levočskí a prešovskí knihári mali cechový štatút vydaný Leopoldom I. už v roku 1700. Okolo roku 1760 existovali v Uhorsku 2 oblasťné cechy – jeden v Bratislave a druhý v Budíne.²⁵ Ich úlohou bolo vytvárať rôznymi regulačnými predpismi rovnaké výrobné, a tým aj existenčné podmienky pre svojich členov, a preto bol aj v Bratislave počet knihárskych majstrov obmedzený a obmedzený bol aj počet tovarišov a učňov, ktorých mohli zamestnávať. Počet majstrov sa pohyboval okolo 4–5 členov, viac ich naraz v Bratislave v 17. storočí nikdy nepracovalo. Jeden majster zamestnával maximálne 2 tovarišov, pričom ročne nemohol prijať viac ako jedného. Prijatie do cechu za člena, resp. majstra bolo spojené so značnými ťažkosťami, pretože počet jeho členov sa nemohol rozširovať, iba dopĺňať v prípade úmrtia dovtedajších majstrov.²⁶ Výnimočne sa stávalo, že starý majster dobrovoľne opustil mesto a uvoľnil svoj post ďalšiemu knihárovi. Existovala požiadavka, aby títo remeselníci mali čo najväčšiu kvalifikáciu a vyrábali čo najkrajšie výrobky. Každý z nich musel pochopiteľne predložiť rodný, výučný a atestačný list, na základe čoho sa rozhodovalo o jeho prijatí či neprijatí do cechu. Knihár sa pritom mohol stať majstrom až po zaplatení poplatku spočiatku 15 zlatiek, neskôr podľa dohody s cechom platili rodáci 30 a prisťahovalci až 50 zlatiek, čo bola už veľmi vysoká suma. Okrem tohto poplatku musel každý majster zaplatiť zápisné a členské po 1 zlatke a 50 grajciarov, t. j. spolu 3 zlatky. Práca knihárskeho majstra bola však z finančného hľadiska pomerne výnosná, bolo napr. bežné, že za jednorazový úkon, resp. v rámci jednej objednávky knihár zarobil 1 zlatku. Pri prijímaní do cechu sa dávala prednosť synom domácich majstrov, prípadne tým, čo si vzali za manželky vdovy po zosnulých maj-

²³ Tamže, s. 300, z. č. 516.

²⁴ ŠPIESZ, A.: Štatúty bratislavských cechov. Bratislava, Obzor 1978, s. 274.

²⁵ Tamže, s. 165.

²⁶ HORVÁTH, P.: Nakladateľská činnosť bratislavských knihárov v rokoch 1670–1770. In: Kniha '93–94. Martin, Matica slovenská 1996, s. 54.

stroch. Vytvárali sa tak generácie knihárskych rodín alebo navzájom spríbuznených knihárskych majstrov.

Náplňou knihárskeho remesla bolo viazanie vytlačených a nezložených hárkov, čo bola už sama o sebe práca veľmi náročná. Používal sa pritom rôzny materiál, napr. kartón, koža, papier, pergamen, textil a pod. O náročnosti knihárskeho remesla nás najlepšie presvedčí pohľad do starých šľachtických alebo cirkevných knižníc, kde môžeme obdivovať nielen zručnosť, ale i umelecký vkus knihárskych majstrov. Okrem viazania kníh zhotovovali knihári aj celý rad iných výrobkov, ako napr. puzdrá na diplomy, kazety na šperky a jedálenské príbory, rôzne kartónové škatule a iné, prípadne reštaurovali poškodené väzby a pod. V štatútoch knihárskeho cechu sa podrobne uvádzalo, aké knihárske a iné práce musí adept tohto remesla ovládať, aby sa mohol stať majstrom.²⁷

Mestský štatút cechu bratislavských knihárov zo 17. storočia sa nezachoval, všetky poznatky o ich organizovanej činnosti čerpáme z cechovej knihy,²⁸ ktorá obsahuje záznamy z rokov 1658–1872. Analyzovala som obdobie 17. storočia (1658–1700), keď sa objavuje niekoľko najdôležitejších údajov, ktoré môžeme rozdeliť do 4 základných skupín:

- záznamy evidujúce prijatie nového majstra
- záznamy evidujúce prijatie nového tovariša
- záznamy evidujúce prepustenie tovariša
- účtovné záznamy o stave cechovej pokladnice

Evidencia nie je úplná, absentujú záznamy z rokov 1661, 1671, 1683, 1685, 1689, 1692–1693, a 1699. Zaznamenané údaje podávajú niekedy neúplné informácie o pôsobení jednotlivých majstrov a ich tovarišov, a tak sú naše vedomosti o ich činnosti nerovnomerné až medzerovité. V rámci zastúpených rokov býva často evidovaný iba jeden zápis.

Medzi učňom a tovarišom nie je postrehnuteľný rozdiel, uvádzajú sa len „die Gesellen“, t. j. tovariši. *V druhej polovici 17. storočia pôsobili v Bratislave v rozpätí 42 rokov 14 majstri a okolo 24 tovarišov.* Presný počet tovarišov, ktorí trávili svoje učňovské roky v Bratislave, nevieme určiť, keďže záznamy nie sú úplné a niektoré roky nie sú vôbec zastúpené. Vyskytujú sa i také prípady, keď je zaregistrovaný údaj o prepustení konkrétneho tovariša, ale záznam o jeho prijatí v evidencii chýba a pod.

Ako som už uviedla, jeden knihársky majster mohol mať naraz maximálne dvoch tovarišov, pričom ročne mohol prijať len jedného. Pri výbere tovarišov, ktorí sa uchádzali o prácu najčastejšie prostredníctvom svojich otcov alebo starých tovarišov, musel byť majster rozvážny, a aby sa vyhol zbytočným neprijemnostiam, bolo jeho povinnosťou dobre si mladíka preveriť. Za každého z nich sa museli zaručiť aspoň dvaja dôveryhodní mešťania, ktorí potvrdili jeho slušný pôvod, prípadne mu pomohli splatiť poplatok pri prijímaní do služby. Každý učeň musel pri nástupe do výučby zaplatiť zápisné 1 zlatku a 50 graj-

²⁷ Tamže.

²⁸ AMB, Cechy bratislavské a podhradské. 230 Ce 76.

ciarov a osobitný členský poplatok v tej istej hodnote, t. j. spolu musel zložiť 3 zlatky. Tieto poplatky boli využité na vnútorné praktické potreby cechu, o. i. na náklady, ktoré súviseli s vyhotovovaním výučných listov pre učňov a pod. Podľa zachovaných záznamov zaplatili niektorí ručiteľia po roku 1677 do pokladne cechu za tovariša až 32 florénov ako záruku alebo akýsi garančný poplatok. Z toho sa dá usúdiť, že iste dobre poznali svojho tovariša, za ktorého sa u majstra prihovárali, lebo išlo o veľký obnos peňazí. Nevieme, či táto suma bola po ukončení doby výučby ručiteľovi vrátená, žiadny zo záznamov k tomu nič bližšie neuvádza. Učebný čas sa pohyboval od 3 do 5 rokov podľa dohody, pričom každý z učňov musel absolvovať skúšobnú dobu, ktorá trvala 3 mesiace až 1 rok a slúžila majstrovi na to, aby si dobre overil schopnosti učňa a zistil, či sa chlapec na knižárске remeslo hodí. Ak bol učeň šikovný a prejavil dostatočné odborné znalosti a umelecké schopnosti, mohol mu majster stanovenú dobu výučby na jeho želanie skrátiť. Povinnosťou majstra bolo dohliadať na učňa, starať sa o neho a pomáhať mu. V prípade, že sa tento nejakým závažným spôsobom previnil voči svojim povinnostiam a cechovým predpisom, musel zaplatiť finančnú pokutu 1 uhorský toliar. Medzi tovarmi boli okrem synov bratislavských mešťanov i chlapci z mimobratislavských rodín, hlavne z Trnavy a Banskej Štiavnice. Spomínajú sa i takí, ktorí prišli zo zahraničia, predovšetkým z Nemecka a Rakúska (Freyberg, Hamburg, Frankfurt nad Mohanom, Viedeň a pod.).

V rokoch 1658–1700 pôsobili v Bratislave títo knižárski majstri a tovariši:

1. *Matej Sumbach* (1658–1665) bol prvým majstrom registrovaným v cechovej knihe. Prišiel do Bratislavy zo Švédska a zobral si za manželku vdovu po bratislavskom mešťanovi a knižárskom majstrovi *Michalovi Maitzenovi*, o ktorom vieme len to, že tu pôsobil ešte pred rokom 1658. Knižársku dielňu si Sumbach vyžienil a právo majstra mu bolo udelené 24. septembra 1658. Jeho činnosť však začala už 10. februára 1658, keď je evidovaný ako spoločník v knižárskej dielni vdovy Maitzenovej, resp. svojej manželky. Sumbach pracoval v Bratislave až do svojej smrti. Kedy presne zomrel nevieme, ale v roku 1665 bol už nebohý a na jeho miesto nastúpil jeho tovariš *Eliáš Pingarttner* z Banskej Štiavnice, ktorý bol zároveň jediným Sumbachovým evidovaným učňom.

2. *Pavol Kaißer* (1658–1663) – knižársky majster pochádzajúci z Bratislavy, sa dňa 25. augusta 1658 dohodol s mestským magistrátom, že bude pracovať 5 týždňov až do ďalšieho dohovoru. Po uplynutí tejto pracovnej lehoty požiadaval o predĺženie zmluvy a o možnosť vykonávať funkciu majstra aj v ďalšom období. Umožnené mu to bolo 6. októbra 1658 po zaplatení poplatku 15 zlatiek a zápisného 1 zlatky a 50 grajciarov. Pavol Kaißer mal v čase svojho pôsobenia v Bratislave len jedného tovariša. Bol ním *Matej Friderich*, syn bratislavského mešťana a obchodníka Mateja Fridericha. Do služby nastúpil po uplynutí skúšobnej lehoty 4. januára 1660 na 4 roky. Prepustený bol 11. novembra 1663.

Záznam o prepustení tohto tovariša je zároveň posledným, v ktorom sa spomína meno majstra Pavla Kaißera.

V knihe novoprijatých bratislavských mešťanov je v záznamoch z 19. 2. a 27. 4. 1659 registrovaný knihár Ján Pavol Kaißer.²⁹ V cechovej knihe sa takáto forma jeho mena nevyskytuje a nie je isté, či ide o toho istého majstra.

3. *David Schäffer* (1659–1690) bol známym bratislavským knihárom, ktorý tu pôsobil ako majster 31 rokov. Stal sa zakladateľom slávnej knihárskej rodiny Schäfferovcov, ktorá sa v Bratislave udržala dve generácie. O jeho pôvode, ani o jeho prijatí za bratislavského mešťana nevieme povedať nič bližšie. Je možné, že sa tak stalo okolo roku 1659, keď už 24. júna figuruje ako majster v bratislavskom knihárskom cechu. Potom býval viackrát ručiteľom iným knihárskym majstrom pri ich prijatí za bratislavských mešťanov, a aj v cirkevných matrikách sa s ním častejšie stretávame ako so svedkom pri sobášoch.³⁰ U majstra Davida Schäffera boli v čase jeho pôsobenia v bratislavskom cechu registrovaní 5 tovariši:

– *Ján Brünn*, nevlastný syn trnavského ránehojča Melchiora Freyberga, ktorý po uplynutí skúšobnej lehoty 3 mesiacov nastúpil 24. júna 1659 do služby na 4 roky.

– *Eliáš Deinniger*, syn mešťana a knihára z Banskej Štiavnice Eliáša Deinnigera, ktorý dňa 25. júla 1660 nastúpil do služby na 4 roky. Jeho otec, člen knihárskeho cechu sa so svojím kolegom – majstrom Davidom Schäfferom dohodol, že syn strávi v Bratislave skúšobnú lehotu 1 rok a ďalšia jeho výučba bude trvať 3 roky. Eliáš bol prepustený 17. 1. 1664.

– *Ján Krištof Schäffer*, syn knihára Davida Schäffera, ktorého majster prijal dňa 25. marca 1686 ako svojho učňa a zároveň pomocníka. Ján Krištof Schäffer sa učil u otca 4 roky a po uplynutí učebného času nastúpil po otcovom odchode z Bratislavy na jeho miesto.

– *Rudolf Richter* z Freybergu, o ktorého príchode záznam neexistuje, avšak v deň nástupu J. K. Schäffera do služby je registrovaný už ako starý tovariš.

Za zmienku stojí, že v roku 1690 majster spomína v zázname z 15. januára mená niekoľkých zahraničných tovarišov, ktorí v tom čase pôsobili u jeho kolegov: *Anton Kempf* z Frankfurtu nad Mohanom, *Ján Surch* z Holsteinu a *Gašpar Schneidt* z Hamburgu. Neuvádza však, ku ktorým majstrom konkrétne boli títo tovariši pridelení a tak isto nehovorí nič bližšie o ich prijatí.

David Schäffer sa zaoberal nakladateľskou činnosťou, z čoho usudzujeme, že knihy i sám predával a pôsobil ako kníhkupec. Svojho času údajne pracoval ako riaditeľ kníhkupectva Endterovcov v Norimbergu. V roku 1670 vydal na vlastný náklad u bratislavského tlačiaru Gottfrieda B. Gründera nemecký evanjelický katechizmus tunajšieho gymnaziálneho profesora a rektora školy Eliáša Thomae „Vade Mecum“³¹ o základných tézach kresťanského náboženstva. V roku 1683 bol nakladateľom nemeckej bohoslužobnej príručky s prídavkom nemeckých

²⁹ AMB, Mestské knihy... ,fol. 80.

³⁰ HORVÁTH, P.: Nakladateľská činnosť bratislavských knihárov..., s. 55.

³¹ ČAPLOVIČ, J.: Bibliografia tlači..., z. č. 402.

spevov od bratislavského farára Davida Titia, ktorá slúžila evanjelickej cirkvi v Bratislave a vyšla v tomto roku už v druhom vydaní.³² V Bratislave neexistovala v tom čase žiadna tlačiareň, takže dielo museli vytlačiť niekde v Nemecku, najskôr v Rezne, kde vychádzali tlače pre evanjelikov zo západného Uhorska, a teda aj z Bratislavy. Prvé vydanie tohto spevníka, ktoré vyšlo v Bratislave už v roku 1669,³³ sa nezachovalo, no i tak môžeme usudzovať, že jeho nakladateľom mohol byť tiež David Schäffer. Naposledy zaplatil mestskú daň v roku 1689, potom sa v daňových knihách uvádza len meno jeho syna, takisto knihára Jána Krištofa Schäffera.³⁴ Poslednú správu o Davidovi Schäfferovi máme v záznamoch cechovej knihy z 15. januára 1690, keď požiadal o uvoľnenie z postu majstra v bratislavskej knihárskej dielni. Samozrejme, že toto miesto okamžite prepustil svojmu synovi Jánovi Krištofovi Schäfferovi. Vo svojej žiadosti uvádza, že kedysi pracoval takmer 7 rokov v kníhkupectve u pánov Michala, Jána Fridricha a Jána Juraja Endtera v Norimberku, kde spravoval ich podnik ako riaditeľ. Teraz sa odoberie do Frankfurtu nad Mohanom, kde by mal 2 roky viesť kníhkupectvo dedičov nebohého pána Jána Bäyera. Z toho jasne vyplýva, že sa kníhkupeckou činnosťou zaoberal na profesionálnej úrovni a táto práca bola dôvodom, prečo opustil Bratislavu a knihárske remeslo.

4. *Eliáš Pingartner* (1665–1672) nastúpil v Bratislave do učňovskej služby dňa 26. júla 1660 na 3 roky. Medzi jeho ručiteľmi bol aj banskoštiavnický knihár Eliáš Deinniger. Pingartner už predtým údajne pracoval ako tovariš v Banskej Bystrici, ale po roku výučby jeho majster zomrel a preto sa rozhodol pokračovať v štúdiu u bratislavského majstra Mateja Sumbacha. Prepustený bol 12. júna 1663. O dva roky neskôr sa po majstrovej smrti oženil s jeho vdovou a svojou bývalou majstrovou (bol už jej tretím manželom – knihárom). Sumbachovou smrťou sa uvoľnilo v jeho dielni jedno miesto, a tak sa mladému knihárovi podarilo vďaka premyslenému sobášu získať dňa 17. mája 1665 post majstra. Musel však zaplatiť 50 zlatiek a členský poplatok 1 zlatku 50 grajciarov. V knihe novoprijatých mešťanov je evidovaný 21. júla 1666, keď získal bratislavské mešťanstvo.³⁵ Svoje výrobky aj predával, o čom svedčí záznam z 15. júna 1668, kde sa píše, že za každý trh, ktorého sa zúčastní v Bratislave alebo mimo mesta, musí do cechovej pokladnice zaplatiť povinný poplatok 1 zlatku 50 grajciarov. V cechovej knihe nie je registrovaný žiadny jeho učen a posledný záznam, v ktorom figuruje jeho meno, je z 10. júla 1672.

5. *Jakub Kochberger* (1666–1702) bol ďalším slávnym bratislavským knihárom a zároveň zakladateľom knihárskej rodiny Kochbergerovcov, ktorá sa udržala vo dvoch generáciách. Pochádzal z Viedenského Nového Mesta (Wienerische Neustadt) a ako vyučeného knihára ho 17. mája 1666 prijali za bratislavského mešťana.³⁶ Od tej doby sa častejšie uvádza v písomnostiach knihárskeho cechu, v cirkevných matrikách i ako ručiteľ pri prijímaní ďalších knihárskych

³² Tamže, z. č. LXXXVII.

³³ Tamže, z. č. 390.

³⁴ HORVÁTH, P.: Nakladateľská činnosť..., s. 55.

³⁵ AMB, Mestské knihy... ,fol. 93.

³⁶ Tamže, fol. 92–93.

majstrov za bratislavských mešťanov.³⁷ Jakub Kochberger bol do bratislavského cechu prijatý ako majster dňa 6. februára 1666, potom, čo zaplatil poplatok 50 zlatiek. Bol majstrom, ktorého meno sa v cechovej knihe v období 17. storočia spomína najčastejšie. Patril medzi najaktívnejších knihárskych remeselníkov Bratislavy v druhej polovici 17. storočia, o čom svedčí aj množstvo tovarišov, ktorí sa uňho vyučili tomuto umeleckému remeslu. V rozpätí rokov 1666–1700 uňho pôsobili 9 učni:

– *Melchior Pittner*, syn bratislavského farára Adama Pittnera, ktorý dňa 15. augusta 1670 nastúpil do služby na 5 rokov.

– *Matej Claß*, syn mešťana Michala Claßa, ktorý bol prijatý 19. júna 1678 do výučby na 4 roky. Zaručil sa zaňho Matthias Nemetsó a zaplatil 32 zlatiek ako záruku.

– *Juraj Gottlieb Doliansky*, syn veľkomožného pána Dolianskeho, nastúpil do služby dňa 26. februára 1679 na 3 roky. Zaručili sa zaňho mešťania Laurinc Grammer a Heinrich Müller.

– *František Spelack* bol učňom, ktorého majster prijal 8. júna 1681 na 4 roky. Aj zaňho bola zložená záruka 32 zlatiek.

– *Laurinc Preiner* nastúpil do služby dňa 15. mája 1684 a po uplynutí skúšobnej lehoty mal ďalšie tri roky pokračovať v štúdiu. U majstra Kochbergera mal stráviť 4 a pol roka, avšak záznam o jeho prepustení chýba.

– *František Spellar* sa tu učil a pracoval v rokoch (1683?)–1687. Čas jeho príchodu nie je zaregistrovaný, vieme len, že po 4 rokoch výučby bol dňa 2. júla 1687 prepustený.

– *Anton Kochberger*, syn majstra Jakuba Kochbergera, ktorý sa začal učiť u otca 2. júla 1687, je v roku 1690 po ukončení výučby evidovaný ako otcov knihársky pomocník. Knihárskym majstrom sa stal až v 18. storočí.

– *Jozef Kochberger*, ďalší syn majstra Jakuba Kochbergera nastúpil k otcovi do služby 8. júla 1696.

Obaja synovia pracovali pre Jakuba Kochbergera aj po uplynutí učebného času ako knihárski pomocníci, ani jeden z nich do roku 1700 nefiguruje ako majster. V cechovej knihe sa s majstrom Jakubom Kochbergerom stretávame ešte začiatkom 18. storočia, v roku 1702. Jakub Kochberger pôsobil aj ako knihkupec, resp. predával vlastné výrobky a každoročne sa zúčastňoval trhov v Bratislave a dokonca i mimo mesta. V zázname z 15. júna 1668 sa píše, že s ním bola dohodnutá povinnosť platiť za každý trh, na ktorom sa zúčastní, či už v meste alebo mimo mesta, poplatok 1 zlatku 50 grajciarov. Jakub Kochberger sa zároveň zaslúžil o rozvoj a lepšie prosperovanie bratislavského cechu aj tým, že 20. júna 1675 otvoril „verejnú“ pokladnicu cechu, do ktorej jednotliví členovia cechu prispievali podľa potreby určenými finančnými čiastkami. Napríklad v roku 1680 vložil do pokladnice cechu knihársky majster Juraj Margvardt z Pezinka 25 zlatých, alebo o rok neskôr zanechal cechovej pokladnici takú istú sumu Juraj Pavol (Georg Paul) – knihár z Trnavy. Ďalším prispievateľom bol obchodník

³⁷ HORVÁTH, P.: *Nakladateľská činnosť...*, s. 55.

Juraj Bücher zo Švábska, ktorý tu v roku 1681 nechal tiež 25 zlatiek. V roku 1686 vložil do pokladnice cechu 25 zlatých knihár František Speißer zo Švábska, ktorý pracoval istý čas v Rábe atď.

O nakladateľskej činnosti Jakuba Kochbergera sme doteraz nezistili žiadne údaje. Vykonával ju až jeho syn *Ján Michal Kochberger*, ktorý pôsobil v Bratislave ako knihársky majster od roku 1706. Na základe všetkých aktivít Kochbergerovcov možno usúdiť, že knihárske remeslo bolo v ich rodine veľmi obľúbené, keďže sa mu venoval nielen otec, ale aj traja jeho synovia, pričom dvaja z nich (Anton a Ján Michal) pôsobili v 18. storočí aj ako majstri. Kochbergerovci patrili vedľa Schäfferovcov k najznámejším knihárskym rodinám v Bratislave v druhej polovici 17. storočia a významne sa pričínili o rozvoj tohto umeleckého remesla.

6. *Michal Faber* (1673–1674?) pôsobil v Bratislave v čase účinkovania Schäfferovcov a Jakuba Kochbergera. V minulosti ho pokladali za tlačiaru, bol však iba knihárom. Pochádzal z Rakúska a bratislavským mešťanom sa stal 13. júla 1674.³⁸ Do bratislavského cechu bol prijatý za majstra 28. novembra 1673 a požiadal o prácu na dva roky. V cechovej knihe sa skutočne s jeho menom naposledy stretávame už 3. júna 1674. Zaujímavý je záznam z 11. septembra 1669, kde sa Faber spomína ešte ako tovariš. Údajne ho knihár Eliáš Stab z Rábu prepustil ako tovariša zo svojich služieb a požiadal bratislavského majstra Jakuba Kochbergera, aby ho prijal k sebe do Bratislavy. Michala Fabera však majster Kochberger pravdepodobne nechcel prijať, lebo Faber sa údajne dostal do Viedne, kde potom pracoval u knihára a kníhkupca Jána Konráda Ludwiga. Isté je, že o 4 roky nato pôsobí Faber v Bratislave už ako majster, pričom sa zároveň venuje i nakladateľskej činnosti. V roku 1676 vydal na vlastný náklad maďarský spevník s maďarskými básňami Valentína Balašu a Jána Rimaiho.³⁹ Neskôr sa odsťahoval do Banskej Štiavnice a tam sa s ním stretávame ešte aj v roku 1720 v daňovom zozname.⁴⁰

7. *Juraj Margvardt* (1680–1690) z Pezinka sa spomína ako knihársky majster v rokoch 1680–1690. Svoju knihársku dielňu pravdepodobne nemal v Bratislave, ale pôsobil priamo v Pezinku. Tu vyučil 2 učňov. Boli to:

– *Juraj Malgar*, ktorý prišiel do Pezinka 8. júna 1681 a bol prijatý do služby na 4 roky. Jeho ručiteľia, mešťania Samuel Schafter a Andrej Gräsner sa zaňho zaručili v Bratislave 32 zlatými.

– *Juraj Mikneidest*, ktorý bol 15. mája 1684 po ukončení výučby prepustený. Kedy nastúpil a ako dlho u Margvardta v Pezinku pracoval, nevieme.

Meno majstra Juraja Margvardta figuruje v cechovej knihe naposledy 30. októbra 1690, keď spolu s ďalšími majstrami – Jakubom Kochbergerom, Jurajom Hüberom a Jánom Krištofom Schäfferom zaplatil do pokladnice cechu 59 zlatiek 44 grajciarov.

³⁸ AMB. Mestské knihy..., s. 194.

³⁹ ČAPLOVIČ, J.: Bibliografia tlačí..., z. č. 429.

⁴⁰ HORVÁTH, P.: Nakladateľská činnosť..., s. 56.

8. *Wigand Weier* (1681) – umelecký knihár z Hamburgu, prišiel do Bratislavy presne 8. júna 1681 a po zaplatení poplatku 50 zlatých bol prijatý za majstra. Toto je jediný záznam dokumentujúci jeho činnosť v Bratislave, nič bližšie o jeho pôsobení nevieme. Pravdepodobne tu pracoval len kratší čas, lebo jeho meno sa v nasledujúcich rokoch vôbec nespomína a nie je tu registrovaný žiadny Weierov tovariš.

9. *Ján Michal Ludwig* (1682–1684) je majstrom, evidovaným len 2 roky a do cechu bol prijatý 1. marca 1682 po zaplatení poplatku 50 zlatých a zápisného s členským spolu 3 zlatky. Bratislavské mešťanstvo získal 15. apríla 1682.⁴¹ Posledná správa o ňom je z 15. mája 1684, keď sa spomína ešte ako knihársky majster. V cechovej knihe nie je zmienka o žiadnom jeho tovarišovi a je možné, že tento majster sa v meste dlho nezdržal. O jeho pôvode tiež nič nevieme, ale nie je vylúčené, že by mohol byť spriaznený s rodinou slávnych viedenských knihárov Ludwigovcov (Ján Konrád Ludwig, Jozef Karol Ludwig, Teobald Jakub Ludwig), ktorí pôsobili vo Viedni zároveň ako kníhkupci v 17.–18. storočí.

10. *Juraj Hüber* (1688–1697) pôsobil v Bratislave ako majster až do svojej smrti. Do cechu nastúpil 3. júna 1688, a aby tu mohol pracovať, musel zaplatiť 30 zlatých. V rokoch svojho pôsobenia nemal evidovaného žiadneho tovariša.

11. *Ján Krištof Schäffer* (1690–1711) bol synom Davida Schäffera a zároveň jeho nástupcom vo funkcii knihárskeho majstra. Otcovým tovarišom bol od roku 1686 do roku 1690 a po jeho odchode z Bratislavy sa 15. januára 1690 stáva majstrom. V rokoch 1690–1700 vyučil dvoch učňov. Boli to:

– *Juraj Atting (Attin)*, syn bratislavského mešťana Juraja Attinga, ktorý bol prijatý do služby 2. januára 1691 na 4 roky. V skúšobnej lehote bol už od 1. júla 1690 a vo výučbe pokračoval po uplynutí 6 mesiacov. Prepustený bol 11. júla 1694.

– *Ján Speyner*, pôvodom z Nemecka, nastúpil do služby 30. septembra 1696 na 4 roky, podľa dohody presne do 30. septembra 1700.

Ján Krištof Schäffer sa podobne ako jeho otec zaoberal kníhkupeckou a nakladateľskou činnosťou. Bol jediným bratislavským knihárom, ktorý sa v 17. storočí označoval za kníhkupca. Finančne podporoval vydávanie evanjelických kníh, ktoré slúžili potrebám bratislavských evanjelikov a zároveň tieto knihy i sám distribuoval, o čom svedčí záverečný kolofón v knihe Eliáša Thomae *Vade Mecum*⁴²: „In der königlichen frey Stadt in Nieder – Ungarn Preßburg zu finden bey Johann Christoph Schäffern, Buchhändlern daselbst“. Táto informácia plnila funkciu dobovej reklamy a podnikavý knihár – kníhkupec ňou upozorňoval čitateľskú verejnosť na to, že práve uňho je možné knihu zakúpiť. V roku 1694 vydal na vlastný náklad tretie vydanie bohoslužobnej príručky s prídavkom nemeckých spevov pre nemeckú evanjelickú cirkev v Bratislave, ktorá bola vytlačená pravdepodobne v Rezne.⁴³ O 4 roky neskôr realizoval z vlastných finančných

⁴¹ AMB, Mestské knihy..., fol. 122.

⁴² ČAPLOVIČ, J.: Bibliografia tlačí..., z. č. XCIV.

⁴³ Tamže, z. č. XCIII.

zdrojov, zrejme tiež v Rezne, vydanie už spomínaného diela Eliáša Thomae, ktoré vyšlo prvýkrát v Bratislave v roku 1670 nákladom jeho otca Davida Schöffera. V písomnostiach kníhárskeho cechu a v cirkevných matrikách sa s J. K. Schöffrom stretávame aj na začiatku 18. storočia, v rokoch 1707–1711.⁴⁴

12. *Ambróz Janowski* (1694–18. st.?) si zobral za manželku vdovu po trnavskom kníhárovi Jurajovi Pavlovi a do kníhárskeho cechu v Bratislave bol prijatý za majstra dňa 20. marca 1694. Do roku 1700 je toto jediný záznam, ktorý dokladá jeho činnosť v cechu.

13. *František Spelack* (1694–18. st.?) – kníhár z Trnavy, sa uchádzal o miesto v bratislavskom cechu toho istého dňa ako Janowski. Bol to pravdepodobne starý tovariš Jakuba Kochbergera, ktorého výučba prebiehala v rokoch 1681–1685. Dňa 20. 3. 1694 mestský magistrát vyhovel jeho žiadosti a prijal ho do cechu za majstra.

14. *Melchior Anton Kettner* (1697–18. st.) požiadal po Hüberovej smrti dňa 14. mája 1697 o miesto majstra v kníhárskej dielni u jeho vdovy. Po zaplatení poplatku 30 zlatých a zápisného 1 zlatky 50 grajciarov bol prijatý. Okrem toho zaplatil navyše 10 zlatiek chudobnej vdove Hüberovej za jej starostlivosť. Tento majster vyučil do roku 1700 jedného tovariša, ktorým bol *Gernhard Holtzmann* z Rakúska. Za tohto učňa sa prihovril sám kardinál Kollonitsch, ktorý bol zároveň jeho ručiteľom. U majstra mal stráviť pôvodne 3 roky, ale po dvoch rokoch bol 26. apríla 1700 prepustený na vlastnú žiadosť, ktorú odôvodnil tým, že ešte plánuje absolvovať vandrovku. Melchior Anton Kettner (alebo len Melchior Kettner) pôsobil v Bratislave aj po roku 1700.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že z 27 známych kníhárov pôsobiacich v Bratislave v rozpätí takmer 150 rokov sa kníhkupeckou činnosťou zaoberali 5 kníhári: Krištof Mandel, Gregor Chihel, David Schöff, Jakub Kochberger a Ján Krištof Schöff.

Pre úplnosť je užitočné zmieniť sa aj o niektorých *ručiteľoch*. Samozrejme, že medzi nimi boli dôveryhodní mešťania a remeselníci, ktorí boli spravidla blízki rodine tovariša a majster ich tiež poznal. Opakovane sa objavujú mená ako: Konrád Wilhelm Übelhack, Václav Zauner, Michal Müller, Seifriedt Roßbeitner, Gašpar Denkh, Ján Maurer, Ján Katscher, Ján Müller, Blažej Kotoutsch, Ján Baumann, Laurinc Grammer, Matej Nemetsö, Heinrich Müller, Andrej Gräsner, Samuel Schafter, David Kloboschietzky, kardinál Kollonitsch alebo kníhárski majstri Eliáš Deinniger z Banskej Štiavnice a Matej Fischer z Trnavy atď. Všetci títo mešťania svojimi garanciami a v mnohých prípadoch i finančnou pomocou, podporovali štúdium kníhárskych učňov a nepriamo sa tak zaslúžili o udržanie a rozvoj tohto remesla v meste.

Na záver je nutné zdôrazniť, že funkcia bratislavských kníhárov a kníhkupcov sa v období 16. a 17. storočia ešte prelínala a obe činnosti vykonávala často tá istá osoba. Organizované profesionálne kníhkupecké aktivity sa tu začali rozvíjať až v 18. storočí.

⁴⁴ HORVÁTH, P.: Nakladateľská činnosť..., s. 55.

DIE PRESSBURGER BUCHBINDER IM 16.–17. JAHRHUNDERT

Marta Fórišová

Die Pressburger (heute Bratislava) Buchbinder beteiligten sich in der Periode des 16.–17. Jahrhunderts wesentlich nicht nur am Prozess der Herstellung, sondern auch der Herausgabe und Verbreitung von Büchern in der Gesellschaft durch die Entfaltung eigener Verlags- und Vertriebsaktivitäten. Unternehmerisch finanzierten sie die Herausgabe populärer und von der breiten Öffentlichkeit begehrter Bücher, wobei sie diese nach dem Binden selbst verkauften und durch regelmäßiges Handeln mit ihren Produkten die Funktion der professionellen Buchhändler ersetzten in einer Zeit, als die Gesellschaft ihr Fehlen verspürte. Die Pressburger Buchhändler begannen ihre Tätigkeit erst im 18. Jahrhundert intensiv zu entwickeln.

Eine organisierte Buchbinderinnung wirkte in Bratislava/Pressburg nach dem erhaltenen Innungsbuch erst ab 1658, trotzdem gibt es Aufzeichnungen über ihre Tätigkeit schon aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Die älteste Angabe, die die aktive Tätigkeit der hiesigen Buchbinder bestätigt, stammt aus dem Jahr 1556, seit wann sie den Büchermarkt permanent mit ihren handwerklichen Erzeugnissen versorgten. Bis zum Ende des 17. Jahrhunderts tauchen hier 27 Buchbindermeister auf, 14 von ihnen erfasst das Innungsbuch, von den anderen erfahren wir vorwiegend aus den Rechnungsbüchern der Ungarischen Kammer in Bratislava/Pressburg. Außer ihnen kennen wir 24 Gesellen, die hier ihre Lehrjahre verbrachten und Nachrichten über sie beinhaltet das sorgfältig geführte Innungsbuch. Für jeden von ihnen mußten mindestens zwei vertrauenswürdige Bürger die Bürgschaft übernehmen, die in vielen Fällen dem neuen Lehrling halfen, die Mitglieds- und Garantiegebühr zu bezahlen. Die Bürgen machten sich durch ihre Empfehlungen und finanzielle Hilfe indirekt um die Qualität der Ausbildung der jungen Buchbinder und die Entfaltung des Handwerks in der Stadt verdient. Einer aktiven Buchhandels- und Verlagstätigkeit widmeten sich fünf Buchbindermeister, die mit Druckereien vorwiegend in Deutschland zusammenarbeiteten, die bestellten Texte zusammenbanden und sie im In- und Ausland vertrieben. Erhaltenen Drucken zufolge konzentrierten sie ihr Augenmerk hauptsächlich auf die beliebten deutschen Ausgaben evangelischer religiöser Prosa, die von einem breiten Leserkreis begehrt war (Katechismen, gottesdienstliche Handbücher, Gesangbücher).

Die Innungsregeln beschränkten die Zahl der Buchbindermeister und ihre Lehrlinge aufgrund der Schaffung geeigneter Produktions- und Existenzbedingungen für die Innungsmitglieder. In der Stadt waren gleichzeitig höchstens 5 Meister tätig, jeder von ihnen nahm jährlich nur einen Lehrling an und beschäftigte höchstens 2 Gesellen. Die Aufnahme in die Innung war mit hohen Mitgliedsbeiträgen verbunden (15–50 Goldstücke), aber die Arbeit des Buchbindermeisters war relativ ertragreich, durch den Buchhandel und die Teilnahme an Büchermärkten vervielfältigte sich der Gewinn des Handwerkers entsprechend. Durch die Aufnahme der Söhne der heimischen Meister entstanden ganze Generationen berühmter Buchbinderfamilien, die durch Heiraten häufig gegenseitig verwandt wurden. Zu den bedeutendsten gehörten die Familien Schäffer und Kochberger, beide wirkten in mehreren Generationen.

Aus den Ergebnissen der Studie folgt, dass die Pressburger Buchbinder des 16. und 17. Jahrhunderts dank ihrer aktiven Tätigkeit im Bereich Buchproduktion und -vertrieb als wichtige Mitschöpfer der Buchgeschichte und ihre Arbeit als wesentlicher und untrennbarer Bestandteil der Geschichte der Buchkultur gelten können.

Übersetzt von Ute Kurdelová

POLITICKÉ SNAHY SLOVENSKA VO FRANCÚZSKEJ DIPLOMATICKEJ KOREŠPONDENCII Z ROKOV 1932–1939

HELENA LIPTÁKOVÁ

Liptáková, H.: Political Ambitions of Slovakia in French Diplomatic Correspondence in the Years 1932–1939. Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 1, 2001, p. 88–99.

The author points at the sources to the question of political ambitions of in the Archives of the Ministry of Foreign Affairs in Paris providing views of French diplomats on the situation in our country in 1932–1939.

Slovakia. Political history.

Helena Liptáková, Štátny oblastný archív v Levoči, Nám. Majstra Pavla č. 7 a 60, 054 01 Levoča

Na podnet článku doc. PhDr. I. Chalupeckého K prameňom našich dejín vo francúzskych archívoch¹ a v nadväznosti na výsledky jeho bádania v archíve Ministerstva zahraničia Francúzska² som v rámci týždňa praktických prác počas Medzinárodnej archívnej stáže v Paríži v roku 1998 pokračovala vo výskume korešpondencie francúzskej diplomacie zameranej na otázku slovenského „separatizmu“ v rokoch 1932–1939.³

O závažnosti tejto témy svedčí celý rad monografií, vedeckých štúdií a popularizačných článkov renomovaných domácich i zahraničných historikov. Mojm primárnym záujmom v parížskom diplomatickom archíve bolo však využiť kombináciu môjho profesijného zamerania – archivár-francúzštinár a pod takým uhlom som pristúpila k štúdiu dokumentov. Cieľom tohto príspevku nie je riešiť uvedenú problematiku, ani ju hodnotiť. Chcem len upozorniť na dokumenty, ktoré sa nachádzajú v diplomatickom archíve v Paríži a sú zaujímavé osobitosťou pohľadu na známe historické fakty. Kvôli celkovému obrazu citujem všetky dokumenty viažuce sa k téme, pri závažnejších sa pristavujem podrobnejšie alebo ich uvádzam v celom rozsahu v slovenskom preklade.

V troch zväzkoch dokumentov⁴ sa odrážajú vnútropolitické konflikty, ktoré sa vyostрили v Československu počas hospodárskej krízy, záujem Maďarska a Poľska o Slovensko i tlak hitlerovského Nemecka.

Do pozornosti francúzskej diplomacie sa v lete 1932 dostáva druhá vlna snáh po autonómii Slovenska, ktorá sa viditeľne prejavila na valnom zhromaždení Matice slovenskej 12. mája 1932, na zjazde slovenskej mládeže v Trenčianskych

¹ Slovenská archivistika, roč. XXVI, č. 2, 1991, s. 3–17.

² Ministère des affaires étrangères, Archives diplomatiques, Paris (ďalej len: AD).

³ AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 130–132, Tchécoslovaquie.

⁴ Ide o strojopisné listy francúzskych diplomatov v zahraničí adresované ministrovi zahraničných vecí Francúzska.

Tepliciach 25. a 26. júna 1932 a na zjazde Slovenskej ľudovej strany 6. júla 1932 v Bánovciach. Tieto udalosti rezonujú v liste francúzskeho vyslanca Léona Noëla v Prahe Edouardovi Herriotovi, vtedajšiemu ministerskému predsedovi, s titulkom: Prebudenie slovenského autonomizmu, z 30. júla 1932. Podľa L. Noëla Praha si nedostatočne všíma slovenské problémy. Ich riešenie francúzsky vyslanec nevidí v ústavných či administratívnych zmenách, ale v ekonomike. Za dobrý krok považuje uzavretie obchodnej zmluvy s Maďarskom. Ďalej navrhuje vytvoriť podmienky pre slovenských študentov na českých univerzitách a umožniť mladej slovenskej inteligencii vstup do verejných funkcií, hlavne v ústredných pražských orgánoch, doteraz výlučne obsadených Čechmi.⁵

O pár mesiacov neskôr, po prijatí Zvolenského manifestu, zachytáva L. Noël zmenu postoja Prahy. V úvode listu z 1. 11. 1932 ešte síce pripúšťa, že „pražská vláda až doposiaľ neurobila všetko, čo mohla pre to, aby si naklonila Slovákov. Hlavne ústredná verejná správa je takmer celá obsadená len Čechmi, čo vyvoláva u Slovákov, najmä u mládeže, pocit, že sú šikanovaní.“⁶ Ďalej však uvádza, že „pražské politické kruhy, ktoré sa príliš dlho dívali na udalosti na Slovensku indierentne, už upriamujú svoju pozornosť na tieto problémy.“⁷ O ďalšom zvýšení záujmu Prahy hovorí L. Noël po polomskej vzbure. „O ekonomickej biede na Slovensku sa česká verejnosť znova dozvedela z tlače komentujúcej nedávne udalosti v Polomke 21. 11. 1932. Minister vnútra Černý sa v tomto smere formálne zaviazal, že sa bude zaoberať reformou maďarských zákonov, ktoré v tejto krajine ešte stále platia.“⁸ V tej istej správe Noël pokračuje: „...“, zdá sa, že Malypetrova vláda sa rozhodla viesť aktívne obchodné rokovania s Maďarskom. To je zrejme najlepšia reakcia proti útokom Slovenskej ľudovej strany.“⁹

Ďalšia udalosť, o ktorej informuje francúzske veľvyslanectvo svoje ministerstvo, sú Pribinove slávnosti v Nitre v auguste 1933 a ich dôsledky. O týchto udalostiach Louis de Monicault, chargé d'affaires v Prahe, píše 18. 8. 1933, že „sa odohrávali v dosť vzrušenej atmosfére. Prejav autonomizmu Hlinkovej strany prekročil svojou šírkou všetky očakávania. Dňa 13. augusta na nitrianskom letisku (...) vo chvíli, keď mala začať slávnosť s plánovaným otváracím prejavom J. Malypetra, Mons. Hlinka využil situáciu, keď českí Sokoli, ktorí by sa možno boli postavili proti jeho snahe, ešte neprenikli do vyhradeného priestoru, a nechal sa za potlesku nespočetného množstva obecnstva vyniesť svojimi zástancami na tribúnu. Tu vyhlásil, že je oddaný Československej republike a že jeho strana rozhodne zamietá akékoľvek separatistické snahy. Prečítal rezolúciu zostavenú zo strhujúcich a pôsobivých výrazov „v súlade so slovami Pittsburskej dohody nielen o práve slovenského národa mať rovnaké postavenie ako český národ..., ale aj o práve zabezpečiť si – ako národ, ktorého nezávislosť je nepopierateľná – spravovanie svojich záležitostí a riadenie svojho osudu.“ Posolstvu prezidenta Masaryka sa dostalo úprimného potlesku, ale pri oficiálnych preja-

⁵ AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 130, Tchécoslovaquie, f. 13.

⁶ Tamže, f. 16–17.

⁷ Tamže.

⁸ Tamže, f. 25–26.

⁹ Tamže.

voch vznikol dojem, že boli trochu skrátané. Korunou všetkého bolo, keď ďalší slovenský líder M. Rázus využil zmätok na konci manifestácie a predniesol druhý autonomistický prejav. Po ňom nasledovalo vyhlásenie strany Stříbrného.¹⁰

O dôsledkoch osláv pre vnútornú politiku L. de Monicault píše, že „nitriansky incident určite nadhlo znemožní návrat Hlinkovej strany medzi vládnú väčšinu i vstup jej šéfa do kabinetu“.¹¹

I po istom časovom odstupe L. Noël vo svojej správe z 30. 9. 1933 vidí „vzťahy medzi pražskou vládou a niektorými zložkami slovenskej opozície po incidente v Nitre ako veľmi napäté“.¹² Predkladá podrobnú správu o činnosti A. Hlinku, rozložení politických síl na Slovensku, o príčinách nespokojnosti Slovákov a ich pomere k Čechom. Tento problém môže podľa neho vyriešiť „len taká politika, ktorá bude spočívať vo vytváraní väčšieho priestoru v riadení a správe republiky pre slovenské elementy, v ich zainteresovaní na spoločnom diele, v lepšom spoznávaní Slovákov Čechmi. Slovákov je treba viesť k tomu, aby považovali Prahu za svoje hlavné mesto a aby sa cítili v Čechách a na Morave ako doma.“¹³ O pohybe týmto smerom L. Noël hovorí v správe zo 16. 10. 1933, kde uvádza, že „slovenskí ľudáci sa zrejme pokúsili pripraviť zblíženie sa s Prahou. Niektorí Slováci z Hlinkovej a Rázusovej strany tvrdia napokon, že nepripadá do úvahy, aby Slovensko dostalo administratívnu autonómiu. Krajina ... nie je schopná zabezpečiť si správu svojimi vlastnými prostriedkami. Zatiaľ, a zdá sa, že pražská vláda je dnes ochotná ich v tomto ohľade uspokojiť, Slováci žiadajú len širšiu účasť na správe Slovenska a napokon aj celej republiky.“¹⁴ Z osobných rozhovorov, ktoré mal L. Noël s E. Benešom a M. Hodžom, francúzsky vyslanec usudzuje, „že táto nová snaha pražskej vlády je úprimná a že v blízkej budúcnosti by sa mohli prijať praktické a účinné opatrenia“.¹⁵

Nitrianske oslavy mali však dopad aj na diplomatické vzťahy medzi Vatikánom a Československom. Ako píše francúzsky chargé d'affaires v Prahe Louis de Monicault v liste z 21. 8. 1933 „Venkov, hlavný orgán agrárnej strany, použil oslavy a incident v Nitre ako zámienku na ostrý útok proti Vatikánu, nunciovi a ministerstvu zahraničných vecí.“¹⁶ O afére bolo Ministerstvo zahraničných vecí informované celým radom telegramov,¹⁷ doplnených telegramom Andreja Hlinku Mons. Ciriacimu z 11. 9. 33¹⁸ a listom Ciriaciho Hlinkovi.¹⁹

¹⁰ Tamže, f. 52–55.

¹¹ Tamže.

¹² Tamže, f. 136–139.

¹³ Tamže.

¹⁴ Tamže, f. 156–157.

¹⁵ Tamže.

¹⁶ Tamže, f. 58–59.

¹⁷ Tamže, f. 61–65, 70–74, 78–134, 140–155, 158–159, 162–169, 171–176, 184–191, 202, 209–215, 222, 228–229.

¹⁸ Tamže, f. 89.

¹⁹ Tamže, f. 90.

Na snahy o autonómiu Slovenska mali vplyv jeho vzťahy so susedným Maďarskom a Poľskom, ktorých mocenské ambície sa prejavili najmä po roku 1933.²⁰ Maďarsko s Poľskom spájal spoločný záujem o posilnenie pozície oboch krajín vyradením Česko-Slovenska ako konkurujúcej a liberálne orientovanej stredoeurópskej mocnosti. Preto Poľsko i Maďarsko podporovali revíziu štátnych hraníc prostredníctvom politických predstaviteľov svojich menšín. Rovnako podporovali niektorých slovenských politických emigrantov, ktorí sa hlásili v medzivojnovom období k myšlienke samostatného slovenského štátu alebo slovensko-maďarskej federácie.²¹ V tejto súvislosti L. Noël žiada od svojho ministerstva informácie o slovenskom agitátorovi Dvorčákovi, ktorý má separatistické tendencie.²²

Správy Léona Noël ministerstvu zahraničných vecí dokumentujú ako „Poľsko využívalo vo svoj prospech boj slovenských autonomistov proti pražskému centralizmu.“²³ V správe z 11. 7. 1934 sa snahy niektorých poľských predstaviteľov a agentov v Československu zosťriť vzťahy medzi Čechmi a Slovákami a presvedčiť Slovákov, aby svoj záujem obrátili skôr k Varšave ako k Prahe, označujú za zatiaľ bezúspešné intrigy. Mons. Hlinka, na ktorého strane si propaganda niektorých poľských agentov zakladala, totiž 6. 7. 1934 v Ružomberku jasne vyslovil svoju nádej na uzavretie dohody medzi Slovákami a Čechmi, bratské zbliženie Slovanov, Poliakov, Čechov a Slovákov. Ako pozoruhodnú v správe označuje L. Noël Hlinkovu kritiku „nemeckej“ politiky pražskej i varšavskej vlády.²⁴

Léon Noël, ktorý sa stal medzičasom vyslancom v Poľsku, ilustruje v liste z 20. 12. 1935 ilúzie niektorých kruhov v Poľsku o Slovensku na vyjadrení sa istého vysokého štátneho úradníka vo Varšave. Ten vážne prehlásil, že „keby bol plebiscit na Slovensku, takmer všetci Slováci by žiadali pripojenie k Poľsku“.²⁵ Noël ďalej uvádza, že „o Slovákoch sa v Poľsku hovorí ako o obetiach českej opresie, ktoré akoby len čakali na signál, aby mohli striasť jarmo, ktoré ich ťaží. Ich nepriateľstvo voči Prahe je nevyliciteľné, spolupráca s Prahou vôbec nepripadá do úvahy“.²⁶ Skutočný vývoj politiky na Slovensku – nástup Milana Hodžu do vlády, menovanie významného Slováka Slavíka za vyslanca vo Varšave – už však Varšavu prekvapil. „Teraz, keď československý štát je zastúpený v Poľsku Slovákom, keď v Prahe je ministerským predsedom tiež Slovák a keď prezident Beneš, ... získal hlasy Slovákov tak ako Čechov, bude jednoducho ťažšie tvrdiť, že Slovákov držia v československom štáte násilím.“²⁷ Noël predpokladá, že ak Hlinkovu stranu vyzvú, aby vstúpila do vládnej koalície, bude to

²⁰ DEÁK, L.: Hra o Slovensko. Bratislava 1991, s. 231.

²¹ LETZ, R.: Náčrt dejín Uhorska a Maďarska s osobitným zreteľom na maďarsko-slovenské vzťahy. Bratislava 1996, s. 106.

²² AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 130, Tchecoslovaquie, f. 161, 183, 201.

²³ DEÁK, L.: c. d., str. 232.

²⁴ AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 130, Tchecoslovaquie, f. 232–233.

²⁵ Tamže, f. 282–284.

²⁶ Tamže.

²⁷ Tamže.

pre Poliakov ďalší prirodzený fakt, aby hodnotili reálnu situáciu v Československu trpezlivejšie a nepreháňali jeho slabosti.²⁸

No k zlepšeniu politickej atmosféry medzi Poľskom a Československom nedochádzalo.²⁹ I poľská tlač prinášala početné články o Slovensku, v ktorých kladla akcent jednak na sympatie k slovenskému národu, a jednak vyjadrovala podporu autonomistickému hnutiu.³⁰ L. Noël koncom roka 1937 píše francúzskemu ministrovi zahraničných vecí Yvonovi Delbosovi, že „poľská vládna tlač rozlišuje Čechov a Slovákov a svojim čitateľom servíruje dojem, že Slováci netrpelivo znášajú jarmo tyranie z Prahy. Poľské vládne orgány zdôrazňujú priateľstvo s Poliakmi a pripomínajú všetko, čo oba národy zbližuje“.³¹

Záujem o situáciu na Slovensku sa odráža v pozorovaniach Billecocquea, francúzskeho konzula v Bratislave. Tento si vo svojom podrobnom rozbere, odoslanom ministerstvu zahraničných vecí 19. 9. 1934, všima príčiny nespokojnosti autonomistov z niekoľkých aspektov. „Ich nespokojnosť z materiálneho hľadiska sa týka predovšetkým prítomnosti 200 000 štátnych úradníkov na Slovensku, ktorí prišli z Čiech pri vzniku nového štátu a sú na miestach, ktoré by právom mali patriť Slovákom. Oficiálne štatistiky síce udávajú zjavne nižší počet (120 926), ale autonomisti vysvetľujú tento rozdiel tým, že v mnohých prípadoch české rodiny usadené na Slovensku, ktorých deti sa učia a hovoria miestnym jazykom, pri poslednom sčítaní vyhlásili, že sú slovenskej národnosti v etnickom zmysle slova. Napokon, nech je pravda akákoľvek, toto percento je značne vysoké, ak vezmeme do úvahy, že slovenské obyvateľstvo v tejto provincii tvorí 2 225 000 obyvateľov.“

V hospodárskej oblasti sa autonomisti domnievajú, že ich záujmy boli poškodené v prospech českých výrobcov. Ak vinohradníctvo už netrápi maďarská konkurencia a môžu predávať svoje víno za dobrých podmienok, obchodníkom s drevom sa maďarský trh, ktorý tak veľmi potrebujú, zavrel, a to vraj kvôli neobratnej politike hradu voči ich južným susedom. Prahu ale obviňujú hlavne z toho, že zničila slovenský priemysel, aby poskytla potrebný odbyť českému priemyslu, a že na tento účel si vybrala neprípustný prostriedok: rozdiel v tarifách na železnici. Tento rozdiel je taký, že obchodníci radšej nakupujú výrobky vyrobené v Čechách ako na Slovensku, a to prirodzene núti slovenský priemysel, aby ukončil svoju činnosť alebo ju v značnej miere znížil. Čo sa týka daní, hovorí sa o takom istom prístupe; naposledy mi uvádzali ako príklad, že vo výrobe likérov Česi platia paušálne, zatiaľ čo Slováci sú zdaňovaní za hektoliter. Česi sú takto veľmi zvýhodnení v porovnaní so Slovákami. Monopol obilia tu prijali zle a Slovák neustále kritizuje počínanie, ktoré neprináša úžitok. Okrem toho v Bratislave sa vie, že ide len o to, ako naplniť pokladnicu agrárnej strany a živiť budúci Slovenský hlas. Ten má u slovenskej mládeže vyvolať väčší pocit ná-

²⁸ Tamže.

²⁹ DEÁK, L., c. d., s. 68.

³⁰ Tamže, s. 70–71.

³¹ AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 131, Tchécoslovaquie, f. 3–6.

rodovosti a vraj má slúžiť ambíciám, ktoré živí M. Hodža odvtedy, čo v štáte prezidenta Masaryka sa prejavuje nespokojnosť.

Umiernení autonomisti zamýšľajú obmedziť svoje požiadavky na uspokojenie niektorých deziderátov administratívneho a ekonomického charakteru: „Nech Praha uzná naše požiadavky a autonomizmus prestane byť páľčivým problémom“. „Sme“, tvrdia, „verní československí občania a neželáme si nič iné, len slúžiť verne republike, ak nám dajú tie isté podmienky ako Čechom.“

Sú to umiernení a opatrní ľudia, ktorí vedia, v čom spočíva skutočný záujem Slovenska. Ale predsa sa domnievajú, že ich spôsob myslenia sa nezhoduje s myslením veľkej časti obyvateľstva. Ide tu predovšetkým o rozdiely psychologického a sociálneho charakteru, ktoré stavajú Slovensko a Čechy do protikladu a tie sa za súčasného stavu dajú odstrániť len pomaly. Na prvé miesto tu treba dať, ako jeden z najdôležitejších faktorov, faktor náboženský. Slovenský katolík je veľmi praktizujúci, veľmi naviazaný na svojich kňazov, na svoje náboženstvo. Toto zvlášť zdôrazňoval dôstojný pán Hlinka. Pražania sa mu javia ako nepriatelia Ríma, ako materialistickí a nebezpeční voľnomyšlienkarí, ktorí ho môžu nakaziť svojím vplyvom. Keď neberieme do úvahy roľnícku triedu, na ktorú je ľahké pôsobiť náboženskými prostriedkami alebo jednoduchým materiálnym záujmom, musíme konštatovať, že na Slovensku chýba stredná trieda, ktorá by bola homogénna, mala potrebné tradície a mohla by viesť vidiecke obyvateľstvo zmierňujúcim smerom voči Prahe. Mestá predstavujú vo všeobecnosti zmes národností, izraelských finančníkov a obchodníkov, nemeckých alebo maďarských vinohradníkov a malých priemyselníkov, medzi ktorými sa pomaly objavuje nová slovenská buržoázia. Tá pozostáva ešte z nevelmi početných a málo vplyvných starých rodov a zo vzdelaných synov a vnukov rozumných a bystrých roľníkov, ktorí si z nedostatku profesií v administratíve volia liberálne povolania. Tí však vôbec necítia nejakú zvláštnu vďačnosť voči svojim českým krajanom, tým „štátotvorníkom“, vďaka ktorým môžu dúfať, že zohrajú aspoň nejakú úlohu v živote republiky. Napokon v bývalom uhorskom štáte každý, kto získal potrebné vzdelanie, mohol pracovať v administratíve za tých istých podmienok ako čistí Maďari: stačilo len, aby sa pomadžarčil a v škole či na univerzite sa veľmi rýchlo asimiloval.

Mladý Slovák je svojou povahou veľmi slovanský, t. j. veľmi nepresný, často lenivý, nerobí si starosti s časom a realitou; okrem toho má niekoľko čŕt maďarskej povahy: rád sa zabáva a utráca. Bez problémov žije z dlhov, nestará sa o zajtrajšok a vždy je pripravený obviňovať Čechov za všetko zlé, čo sa mu prihodí. Netuží veľmi stať sa štátnym úradníkom alebo neúplatným politikom; radšej sa orientuje na právo alebo na obchod dúfajúc, že si na tom rýchlo vybuduje bohatstvo.

V podstate je to nestále individuum bez pevného základu, s ktorým je ťažko počítať pri uskutočňovaní trvalého diela. Dokonca nedá sa ani ovplyvniť staršími ľuďmi, ktorí sa museli z pôvodných Maďarov stať Slovákmi a študovať jazyk pre nich plný ťažkostí, a ktorí dôverne priznávajú, že nevedia, aká je ich národnosť. Nie sú však o nič menej vernými poddanými nového štátu.

Slováci, aby zdôraznili, čo ich oddeľuje od Čechov, upozorňujú aj na zvláštnosti svojho jazyka. V podstate, pokiaľ ide o úradný jazyk založený na miestnej reči v strednej oblasti, možno pripustiť, že je to český dosť archaický dialekt, ktorého charakteristické znaky sa približujú jazyku ďalších slovanských jazykov a ktorý obsahuje niekoľko maďarských slov alebo galicizmov z nemčiny. Je ale nelogické sa domnievať, že predstavuje národnú reč odlišnú od češtiny.

Táto mládež z veľkej časti patrí ku strane dôstojného pána Hlinku. Počíta s tým, že v budúcnosti sa potvrdí jej význam a že Praha zrealizuje jej autonomistický program. Ale keby v budúcnosti sa všetko odohralo tak, ako dúfa, zdá sa, že nemá potrebné schopnosti riadiť a spravovať provinciu, ktorej politický život je prešpikovaný toľkými ťažkosťami spôsobenými jej geografickou a etnickou situáciou.³²

Ďalšia vlna pozornosti francúzskych diplomatov slovenským snahám po autonomizme sa dvíha v lete 1938. To už totiž bolo po prejave Dr. Jozefa Tisa v parlamente 21. marca 1938 o nevyhnutnosti autonómie Slovenska³³ a bezprostredne po manifestácii v Bratislave 5. júna 1938 a publikovaní návrhu HSĽS na vydanie ústavného zákona o autonómii Slovenska.³⁴ Victor Delacroix, francúzsky vyslanec v Prahe, píše na základe zverejnenia požiadaviek Hlinkovej strany ministrovi zahraničných vecí Georgesovi Bonnetovi o zdvojnásobení autonomistickej kampane na Slovensku. V. Delacroix rozoberá príčiny týchto tendencií, zaoberá sa i vzťahom Slovenska k Poľsku a hľadá východisko z danej situácie v materiálnom i morálnom rozvoji Slovenska a posilnení slovenského národného cítenia. Správu uzatvára tým, že „pražský kabinet sa musí snažiť vyriešiť slovenskú otázku, ktorú dnes používajú ako zbraň a zámienku vnútorní i vonkajší nepriatelia štátu. Chybným počínaním by sa mohlo nahrat' germanizmu, ktorý vždy vedel využiť časté súperenie a citlivosť slovanských krajín.“³⁵

V celom rade dokumentov z konca r. 1938 intenzívne rezonujú slovensko-nemecké vzťahy.³⁶

Rozrušenie medzi francúzskou diplomaciou vyvolali snahy po vytvorení samostatného štátu a ich realizácia. Od 11. 3. 1939 je v diplomatickom archíve séria depeší o „autonomistickom povstaní, ktoré práve vypuklo na Slovensku“³⁷ a medzi nimi aj ohlas naň v Taliansku. Podľa telegramu François-Ponceta z Ríma rímske denníky venujú autonomistickému povstaniu na Slovensku pozornosť ako mimoriadne významnej udalosti. Okrem iného tieto denníky zdôrazňujú varšavské sympatie so separatistami na Slovensku i obavy, ktoré by situácia v Československu mohla vyvolať v Paríži. V telegrame z toho istého dňa sa konštatujú fašistické sympatie voči Slovákom a uvádza sa v ňom, že rímski vedúci

³² AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 130, Tchécoslovaquie, f. 236–238.

³³ MARSINA, R., ČIČAJ, V., KOVÁČ, D., LIPTÁK, L.: Dejiny Slovenska. Martin 1993, s. 237.

³⁴ BYSTRICKÝ, V.: Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku 1938. In: Historický časopis, roč. 40, 1992, č. 1, s. 58.

³⁵ AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 131, Tchécoslovaquie, f. 16–29.

³⁶ Tamže, f. 31–49.

³⁷ Tamže, f. 53–54.

činitelia tentoraz dúfajú v uskutočnenie plánu vytvoriť spoločnú hranicu medzi Poľskom a Maďarskom.³⁸ V nasledujúcich dňoch pokračuje intenzívne telegrafovanie správ o situácii na Slovensku medzi Londýnom a Rímom.³⁹ V telegrame G. Bonneta na francúzske veľvyslanectvo v Londýne z 14. 3. 1939 je zachytená zmena stanoviska poľskej vlády voči udalostiam na Slovensku, ktorá uprednostňuje udržanie súčasného československého štátu pred vytvorením samostatného Slovenska pripojeného k Nemecku.⁴⁰

Podrobnú správu o situácii na Slovensku z prvého týždňa existencie Slovenského štátu dostalo Francúzsko od svojho konzula v Bratislave 20. 3. 1939.⁴¹ Ďalším dokumentom je správa generálneho konzula vo Viedni o dojmach jeho spolupracovníka de la Taille z cesty po Slovensku, ktorú pre jej zaujímavosť uvádzam v celom rozsahu: „Prvý dojem cestujúceho ulicami Bratislavy je poznamenaný určitým neporiadkom v premávke. Doteraz sa tu jazdilo vľavo, od predvčera sa tu jazdí vpravo ako v Nemecku a slovenský sedliak sa ťažko podriaďuje tomuto novému riadeniu dopravy. Politické centrum v meste sa nachádza v hoteli Carlton, kde vidno spleť členov vlády, konzulov rôznych mocností, nacistov v uniforme, Hlinkove gardy s blankytnými páskami, agentov Gestapa v nacistickej uniforme, dôstojníkov v československej uniforme (ktorí si na čiapky dali namiesto českého leva štítok so slovenskými farbami), miestnych politických predstaviteľov, novinárov zo všetkých krajín, nepočítajúc k tomu určitý počet nemeckých guvernantiek, skutočných propagačných agentov, ktorí sa šíria v meste a na vidieku. Hotelová reštaurácia je skutočnou politickou arénou. Stôl pána Stodolu, starostu mesta, známeho svojím frankofilným cítením, predstavuje stôl minulosti. Pri ňom je prezidentov stôl, stôl J. Tisu, obklopený niekoľkými členmi vlády. Trochu ďalej je stôl budúcnosti, ktorému predsedá silná osobnosť mladého Dr. Rabla. Táto oficiálna Hitlerova a Henleinova spojka je dnes spojovníkom medzi fűhrerom a Tisovou vládou. Vo voľnom čase sa učí maďarsky, čím presne naznačuje, čo bude robiť v budúcnosti. Nahlas sa snaží odobriť nemecký vpád obojstrannými ekonomickými výhodami. Nezdráha sa vyhlasovať, že na okolí Prahy fungujú už koncentračné tábory a že sa budú zapĺňať prívržencami E. Beneša. Pri susednom stole je Maďarsko zastúpené grófom Esterházyom a jeho sestrou grófkou Esterházyovou, obaja veľkí šíritelia myšlienky maďarskej nezávislosti. Zdá sa, že nový chargé d'affaires Poľska, s ktorým sme tiež rozprávali, úplne súhlasí so svojím maďarským kolegom o potrebe dohody medzi oboma krajinami o udržaní vzájomnej nezávislosti. Maďarský konzul rovnako konštatuje, že jedným z následkov zrušenia československej vlády je prerušenie finančných rokovaní o čiastočnej cesii českej národnej zásoby zlata, logického dôsledku arbitráže z 2. novembra vo Viedni. Všetci Maďari sú strašne znepokojení, napokon fakty môžu len zdôrazniť tento pocit: v skutočnosti pred 3 alebo 4 dňami bomba, ktorú položili Nemci, vyhodila časť klubu maďarských študentov.

³⁸ Tamže, f. 56.

³⁹ Tamže, f. 57–81.

⁴⁰ Tamže, f. 90.

⁴¹ Tamže f. 100–103.

Čo sa týka bratislavského obyvateľstva, toto sleduje vývoj udalostí s veľkým znepokojením. Významný postreh: pri odchode českých jednotiek slovenskí muži i ženy neprestávajú vzlykať. Napriek svojej antipatii, tak dobre známej ich českým vedúcim predstaviteľom, Slováci sa začínajú znepokojovať, keď vidia, ako ich bratov nahrádzajú germáni. Už niekoľko dní veľké pútače sa snažia zaujať obyvateľstvo antibolševickou výstavou. Nemecká propaganda pôsobí vo všetkých oblastiach.

Keďže chceme spoznať aj nálady obyvateľstva na vidieku, ideme autom do Trnavy. Tu teda si môžeme uvedomiť nemeckú okupáciu na Slovensku. Nemecké jednotky, ktoré sa ešte nezmocnili Bratislavy, už okupujú bezprostredné okolie a všetky strategické body, hlavne údolie Váhu a mesto Banskú Bystricu. Každých 8–10 km nám nemeckí vojaci hradia cestu. Predsa však, keď sme povedali, kde presne a za kým ideme, a sľúbili, že sa hneď vrátíme, pustili nás. Môžeme povedať, že premávka na Slovensku smerom od Bratislavy je prakticky nemožná. Až po Modru, poslednú dedinu s nemeckou väčšinou, vidno veľa nemeckých zástav, ale za tým malým mestečkom ich vôbec niet. Na verejných miestach Hlinkova stráž reční davu a zdá sa, že obyvateľstvo je úplne pokojné. Zaujímavé je, že sedliaci a sedliacky každého veku vás už dva dni zdravia hitlerovským pozdravom. Mali sme možnosť porozprávať sa s istým veľkostatkárom, od ktorého sme sa dozvedeli, že naivné vidiecke obyvateľstvo vidí v Nemcoch len osloboditeľov, ktorí mu poskytli nezávislosť. Sú presvedčení, že tieto jednotky odídu, len čo úplne odzbroja českých vojakov a vyzbroja slovenskú milíciu vytvorenú Hlinkovými strážami.

Napokon, je kuriózne, že obyvateľstvo v celom meste, kde nevidno nemecké jednotky, je vystrašené zo šírky hitlerovského zásahu, zatiaľ čo obyvatelia vidieka napriek prítomnosti ríšskej armády sa tešia, myslia si, že získali nezávislosť.⁴²

V korešpondencii od konca marca 1939 sa znova dostáva do pozornosti francúzskych diplomatov otázka maďarsko-slovenských vzťahov.⁴³ Po podpísaní dohody medzi maďarskou a slovenskou vládou v Budapešti 4. 4. 1939, podľa ktorej Maďarsko získalo ďalšiu časť územia Slovenska, došlo k zvýšeniu napätia medzi oboma štátmi.⁴⁴ V správe z 12. 4. 1939 sa poveruje, že vzťahy medzi Maďarskom a Slovenskom sa skutočne nezlepšili. Korešpondenta Maďarskej telegrafickej agentúry brutálne vypovedali, denník Uj Hírek zakázali, mnohých Maďarov, rovnako ako mnohých Slovákov podozrivých z hungarofilie, hlavne na východnom Slovensku, uväznili. Hlinkove gardy všade prejavujú svoje nepriateľstvo voči maďarskej menšine. Štátni maďarskí príslušníci, ktorí majú svoje majetky na Slovensku, sa neopovážia na nich ani usídlit', ani ich navštíviť. Neskrývajú, že im je ľúto za československým režimom, počas ktorého vládol v krajine aspoň poriadok ...⁴⁵

⁴² Tamže, f. 106–110.

⁴³ AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 132, Tchécoslovaquie, f. 4–12.

⁴⁴ DEAK, L.: Hra o Slovensko. Bratislava 1991, s. 192.

⁴⁵ AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 132, Tchécoslovaquie, f. 20–22.

Ďalšiu správu o politickej situácii na Slovensku podáva Milon de Peillon, francúzsky konzul v Bratislave, dňa 2. 5. 1939. V nej hodnotí verejnú mienku na Slovensku, vzťah Slovenska a Maďarska, postavenie Židov na Slovensku a snahy vtedajších politikov.⁴⁶

Pokiaľ ide o uznanie Slovenského štátu, Paríž sa správal zdržanlivo⁴⁷ a zaujímal sa i o postoj Veľkej Británie⁴⁸ i Vatikánu.⁴⁹

K ústave slovenského štátu sa vyjadruje francúzsky konzul v Bratislave Milon de Peillon. Podľa nej hodnotí slovenský štát ako autoritatívny.⁵⁰

Slovenskou otázkou sa zaoberá i francúzska diplomacia v Maďarsku, čo dokumentuje správa Pierra Guerleta, maďarského veľvyslanca z 22. 7. 1939 o rozhovore s Jánom Spišiakom, slovenským vyslancom v Maďarsku, ktorý P. Guerletovi medzi iným dôverne povedal: „Pretože Nemecko svojou taktikou nás prinútilo oddeliť sa od Čechov, bolo by pre nás lepšie, keby sme jeho ochranu prijali. Radšej sa spojíme s diablom ako s Maďarskom.“⁵¹

Z obsahu ďalšieho listu Pierra Guerleta je zrejmé, že túžba Maďarska po územnej reorganizácii v strednej Európe je stále aktuálna. Francúzsky vyslanec totiž registruje snahy Maďarov o pričlenenie celého východného Slovenska vymedzeného na východe čiarou vedúcou od Západných Tatier smerom na juh k Budapešti. Západné Slovensko by sa mohlo pripojiť k Morave a Čechám. Za takých podmienok by obnova českého, ba ani československého štátu nebola predmetom námietok maďarskej vlády.⁵²

Posledným dokumentom z troch zväzkov korešpondencie v diplomatickom archíve MZV v Paríži je správa Charles Rouxa, veľvyslanca pri Sv. Stolicy, o jeho rozhovore so slovenským vyslancom v Ríme J. M. Zvrškovcom zo 4. decembra 1939 o situácii na Slovensku. V ňom J. M. Zvrškovec potvrdil svoje nepriateľské city voči Nemecku: „Na Slovensku vládnu Nemci. Počas vojny s Poľskom obyvateľstvo veľmi trpelo. Zbedačilo sa, pretože Nemci odniesli so sebou všetko, čo malo nejakú cenu a čo potrebovali. Slovensko sa nachádza v ťažkej situácii. Maďarsko podporované Talianskom hodlá konať proti Slovensku, len čo Nemecko padne. Chcelo by okamžite okupovať celé Slovensko a Taliansko by to schválilo. Taliansko by chcelo vytvoriť veľké Maďarsko, priateľa Talianska, ktoré by sa stalo centrom dunajskej Európy. Všetky malé štáty by mali svoje gravitačné centrum v Budapešti. Dlhá spoločná hranica medzi Maďarskom a novým Poľskom, dobré vzťahy s Talianskom, Juhosláviou, Maďarskom a Poľskom by vytvorili bariéru štátov pred nemeckou expanziou. Česi, ktorí by sa ocitli

⁴⁶ Tamže, f. 28–30.

⁴⁷ PETRUF, P.: Vzťahy medzi Slovenskom a Francúzskom v rokoch 1939–1944. In Historický časopis, 41, 5–6, 1993, s. 694.

⁴⁸ AD, Europe 1930–1940, série Z, vol. 132, Tchécoslovaquie, f. 31–32, 34–41.

⁴⁹ Tamže, f. 42–46, 48–49, 59.

⁵⁰ Tamže, f. 55–58.

⁵¹ Tamže, f. 73–76.

⁵² Tamže, f. 93–95.

medzi Nemeckom a touto bariérou, by sa pridali prirodzene k nim, aby si zachránili nezávislosť. Slovensko by sa vrátilo ku svätoštefanskej korune. Táto doba bude pre slovenský národ veľmi ťažká a bude sa treba na ňu pripravovať už odteraz“.⁵³

LES EFFORTS POLITIQUES DE LA SLOVAQUIE DANS LA CORRESPONDANCE DIPLOMATIQUE FRANÇAISE DES ANNÉES 1932–1939

Helena Liptáková

L’auteur attire l’attention sur les sources concernant la question du „séparatisme“ slovaque en Tchécoslovaquie d’avant-guerre, déposées aux archives du Ministère des Affaires Etrangères de la République Française. Ces archives reflètent le mécontentement des autonomistes slovaques manifesté aux rassemblements publics et aux congrès. La fête de Pribina à Nitra au mois d’août 1933 est l’événement le plus discuté à cause de son influence sur la politique intérieure et extérieure. Le matériel documente les ambitions de la Hongrie et de la Pologne et l’attitude des partis autonomistes envers ces deux pays, qui soutenaient la révision des frontières et profitaient de la lutte des autonomistes slovaques contre le centralisme pragois. Les diplomates observaient attentivement les intentions de l’Italie d’avant-guerre soutenant l’idée de la frontière commune entre la Pologne et la Hongrie, et la pression de l’Allemagne hitlérienne. La correspondance des ministres français montre la réaction de l’Europe sur la création de l’Etat slovaque. Ils échangent des télégrammes avec leurs homologues à Londres, à Rome, au Vatican, à Budapest, à Varsovie et à Vienne. Les observations personnelles de ces diplomates décrivent la situation en Slovaquie et sont uniques pour le chercheur.

Traduit par l’auteur

⁵³ Tamže, f. 96–100.

NÁČRT VÝVOJA FALERISTICKÉHO BÁDANIA S OSOBITNÝM ZRETEĽOM NA SLOVENSKO

(3. časť – obdobie rokov 1918–1969)

IGOR GRAUS

Graus, I.: An Outline of the Development of Phaleristic Research with the Special Regard to Slovakia (Part Three, the Period 1918–1969). Slovenská archivistika, Vol XXXVI, No 1, 2001, p. 99–114.

The study maps the development of phaleristic research in Czechoslovak republic in the years 1918–1969. During this period the scientific base of phaleristics as auxiliary historical sciences was established, the notion was profiled; later it has become the international word used to name the collecting of distinctions and orders as well as the name for auxiliary historical sciences that deals with the study of orders.

Auxiliary historical sciences. Phaleristics. Czechoslovak Republic.

Mgr. Igor Graus, Štátny okresný archív, Komenského 26, 974 01 Banská Bystrica

Rozpad habsburskej monarchie spolu so vznikom prvej Československej republiky priniesli násilné prerušenie kontinuity nielen v zavedenom systéme udeľovania vyznamenaní, ale aj v samotnom faleristickom bádaní. Napriek tomu sa v pomerne krátkej dobe podarilo prekonať oficiálne radikálne názory, považujúce akékoľvek vyznamenania za monarchistický prežitok, nezlučiteľný s republikánskym inštitútom, ale čoskoro došlo aj k oživeniu aktivít vo sfére praktickej faleristiky a neskôr aj v oblasti faleristického výskumu.

Politickí predstavitelia mladej republiky rázne odmietli existenciu a používanie akýchkoľvek bývalých vyznamenaní monarchie a spočiatku nepripúšťali ani možnosť zriadenia nových republikánskych vyznamenaní. Celkom opačný názor zastávali príslušníci československých dobrovoľníckych zborov v Rusku, ktorí sa s potrebou existencie vlastných vyznamenaní stretávali prakticky denne, pretože v tom čase boli vyznamenávaní iba ruskými vyznamenaniami. Veliteľ Českej družiny už v decembri 1915 navrhol založiť Rad Svätováclavskej koruny, ale napriek vypracovaniu výtvarného návrhu sa vyznamenanie v praxi nikdy nerealizovalo. V júli 1917 došlo k pokusu založiť Husitský kríž, vzhľadom na revolučné udalosti v Rusku však už k realizácii vyznamenania nedošlo. Čiastočne úspešnejší bol pokus Rady vojakov československého vojska v Rusku, ktorá v júli 1918 navrhla založenie Radu Za Slobodu a tento následne schválila odbočka Československej národnej rady v Rusku. Pretože však Československá národná rada v Paríži nebola vopred informovaná o aktivite svojej odbočky v Rusku, v decembri 1918 zrušila rozhodnutie o založení Radu Za Slobodu a vydala nariadenie o zastavení vyznamenávania Medailou Jána Žižku z Trocnova, na ktorú sa rad transformoval.

Rada však zvažovala možnosť existencie vlastného vyznamenania a preto jej predseda, Tomáš Garrigue Masaryk, navrhol zriadiť nový rad s pomenovaním „Sokol“ v nadväznosti na predchádzajúce faleristické aktivity generála Milana Rastislava Štefánika. Štefánik v septembri 1918 vypracoval návrh založenia a text stanov nového vojenského radu s vlastnoručným kresebným návrhom insígnie. Realizácia Radu Sokola však zastala na polceste napriek výrobe 500 exemplárov vyznamenania a ich distribúcii medzi príslušníkov légii v Rusku počas Štefánikovho pobytu v Jekaterinburgu v decembri 1918 a v januári 1919. Ešte pred oficiálnym publikovaním stanov vyznamenania totiž Národné zhromaždenie Československej republiky zákonom č. 61/1918 Zb. zo dňa 8. decembra 1918 rozhodlo o zrušení šľachtictva, všetkých titulov a radov. Zákon vo svojej dikcii vôbec nebral ohľad na už jestvujúce vyznamenania, zriadené dočasnou vládou v Paríži a ich platnosť zrušil dňom vyhlásenia. Už pri prerokúvaní tohto zákona v Národnom zhromaždení došlo zo strany niektorých poslancov k pripomenutiu existencie vyznamenaní, zriadených dočasnou vládou v Paríži, ale návrhy na ich legalizovanie spravodajca zákona odmietol s poukazom na skutočnosť, že vyznamenania ako také sú nedemokratickým inštitútom a že odporujú republikánskym názorom.¹

Pretože sa toto opatrenie v praxi ukázalo ako veľmi krátkozraké, nápravu onedlho vykonal zákon č. 243/1920 Zb. z 10. apríla 1920, ktorý menil predchádzajúci zákon tým spôsobom, že z jeho účinnosti boli vyňaté vyznamenania zriadené na pamäť boja za slobodu, alebo ako uznanie za zásluhy o vznik a rozvoj Československej republiky.²

Zákon tiež legalizoval tie zahraničné vyznamenania, ktoré príslušníci československých vojsk dostali od vlád spojeneckých štátov. Navyše legalizoval aj Medailu víťazstva, zriadenú 24. januára 1919 na Parížskej mierovej konferencii ako spoločné vyznamenanie všetkých štátov víťazných mocností a tých štátov, ktoré sa podieľali na víťazstve po boku spojencov. Nový zákon pripustil aj možnosť budúceho zriadenia ďalších vyznamenaní pre vojakov alebo pre príslušníkov iných štátov, ktorí sa zaslúžili o Československú republiku.³

¹ Podrobnejšie pozri GRAUS, I.: Generál Milan Rastislav Štefánik a faleristika. In: Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4.–5. mája 1999. Bratislava 1999, s. 218–236, Tradice a súčasnosť státních vyznamenání České republiky. Kancelář prezidenta republiky (1999). <http://www.hrad.cz/kpr/tradice.html> (4. 1. 1999)

² Zákon č. 243/1920 Zb. zo dňa 10. apríla 1920, ktorým sa mení zákon o zrušení šľachtictva, radov a titulov. Išlo o Československý vojnový kríž, zriadený dekrétom dočasnej vlády v Paríži 7. novembra 1918, Československú Revolučnú medailu, zriadenú dekrétom podpísaným za prezidenta republiky ministrom zahraničných vecí v Paríži 1. decembra 1918 a o ďalšie, už nie taxatívne vymenované vyznamenania. Z dikcie písmena c) § 1 zákona vyplýva, že z pôsobnosti zákona č. 61/1918 Zb. boli ďalej vyňaté tie vyznamenania, ktoré boli zriadené pre Československú revolučnú armádu v Rusku (na Sibíri) odbočkou Československej národnej rady pre Rusko alebo ministerstvom vojny dočasnej vlády, resp. prvej československej vlády.

³ Táto možnosť sa v období prvej Československej republiky skutočne realizovala – v roku 1938 bol zriadený Pamätný kríž československého dobrovoľníka z rokov 1914–1918 a v roku 1922 bol zriadený Československý Rad Bieleho leva.

Negatívny postoj voči vyznamenaniam ako takým nebol charakteristický iba pre československých politikov, ale silný dešpekt voči nim sa prejavoval v celej spoločnosti. Všeobecná eufória po páde monarchie podnietila šírenie extrémnych názorov o vyznamenaniach ako o akomsi monarchistickom prežitku a o ich ďalšej nepotrebnosti bez ohľadu na reálne nezastupiteľnú spoločenskú funkciu tohto fenoménu v akejkolvek type spoločensko-politického zriadenia, teda aj v republike. Napriek francúzskemu príkladu, ktorý inak v mnohých iných ohľadoch slúžil československej verejnosti ako modelový vzor vyspelej občianskej spoločnosti založenej na republikánskych princípoch rovnosti, československá spoločnosť (a s ňou aj legislatíva) v dôsledku vonkajších tlakov urobila iba malý ústupok a spočiatku pripúšťala možnosť existencie vyznamenaní výlučne vojenského charakteru. Situácia na poli prezentácie faleristiky teda celkom logicky reflektovala všeobecné postoje spoločnosti. Informácie o vyznamenaniach sa objavovali iba v minimálnej miere, a aj to iba v tých publikáciách, kde zmienky o vyznamenaniach nemohli absentovať kvôli komplexnosti pohľadu. Išlo predovšetkým o reprezentatívne mnohozväzkové práce o Československej republike a encyklopedické diela všeobecného zamerania.⁴ Iba celkom ojedinele sa publikovali práce týkajúce sa výlučne vyznamenaní,⁵ alebo edície faleristických prameňov.⁶ Krátke informatívne články o vyznamenaniach sa objavovali v dennej tlači.⁷

V tichej opozícii voči oficiálnym názorom stála malá skupina tých numizmatikov, ktorí do svojich zbierok mincí a medailí zahrnuli aj faleristické insígnie. Robili tak sčasti kvôli istej príbuznosti tohto zberateľského materiálu a nepochybne aj kvôli nezanedbateľnej hodnote drahých kovov, z ktorých boli vyrobené predovšetkým vyššie vyznamenania, čiže rady. Tiež podvedome, intuitívne považovali za potrebné zachovať tieto artefakty pre ďalšie generácie, hoci spočiatku nepocíťovali vôbec žiadnu potrebu akejkoľvek prezentácie, klasifikácie alebo štúdia faleristického materiálu. Tento sa práve kvôli materiálovej (dra-

⁴ Napríklad Kol.: Československá vlastivěda, díl V. Stát. Praha 1931, Kol.: Slovník veřejného práva československého I., A–Ch, Brno 1929, heslo Bílý lev, československý řád a československá medaile Bílého lva, s. 110–111, tamže: III. P–Ř. Brno 1934, heslo Řády, s. 901–908, heslo České a československé řády, in: Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k velikému Ottovu slovníku naučnému. I. díl, 2. svazek. Praha 1931, s. 1148–1150.

⁵ Kancelária prezidenta republiky v roku 1925 vydala ilustrovanú dvojjačnú (francúzsko-českú) brožúru o Rade Bieleho leva, v ktorej boli publikované všetky vládne nariadenia týkajúce sa radu, ako aj jeho stanovy a viacero farebných ilustrácií insígnií (Kancelár prezidenta republiky: Československý řád Bílého lva a Československá medaile Bílého lva. Praha 1925). Všeobecnejšou problematikou sa zaoberal článok SOBOTA, E.: Šlechtictví, řády a tituly, ktorý bol v roku 1926 publikovaný v novinách Zahraniční politika.

⁶ BAREŠ, A. (ed.): Štefánikův memoriál. Praha 1929, edícia časti prameňov, týkajúcich sa vyznamenaní M. R. Štefánika, s. 368–373. Cenné informácie o pozadí založenia Radu Bieleho leva priniesol aj 3. zväzok pamäti prezidentského ceremoniára Jiřího Stanislava Gutha-Jarkovského (GUTH-JARCOVSKÝ, J. S.: Paměti III., část 2. Praha 1930).

⁷ Napríklad GUTH-JARCOVSKÝ, J. S.: Ein sogenannter Vorgänger des Weissen Löwen. Prager Presse, 1. 10. 1922.

hé kovy) a technologickej (razenie) príbuznosti s mincami od počiatku zarad'oval do výsostnej sféry záujmu numizmatického bádania a pokusy o nezmyselné udržanie tohto stavu sa vo sfére profesionálnej numizmatiky udržali až do začiatku 60. rokov, aj keď amatérski záujemcovia o faleristiku uvedený problém vyriešili v prospech faleristiky ako samostatného odboru už o plných dvadsať rokov skôr.

Ako sme už uviedli, nezanedbateľný vplyv na záchranu faleristického materiálu a neskôr aj na rozvoj faleristického bádania mali amatérski zberatelia mincí, numizmatici. Práve organizovanosť v numizmatických spoločnostiach ich pozitívne motivovala nielen v samotnej zberateľskej činnosti, ale čoskoro ich podnietila aj v bádani o dejinách jednotlivých vyznamenaní, nachádzajúcich sa v ich zbierkach, ako aj v snahe prezentovať výsledky tohto bádania a spolu s insígniami ich predstaviť nielen ostatným kolegom, ale aj širšej verejnosti.⁸ Viacero aktívnych zberateľov vyznamenaní pôsobilo v rámci Českej numizmatickej spoločnosti (založená bola v roku 1919 ako Numismatická společnost československá) a neskôr aj v Slovenskej numizmatickej spoločnosti (založenej v roku 1970), ale predovšetkým v Spoločnosti priateľov drobnej plastiky v Prahe (založenej v roku 1937). Časť z nich od púheho zberateľstva postupne prikrčila aj k teoretickej práci a práve tieto spoločnosti im umožnili výsledky svojich výskumov prezentovať formou prednášok a informatívnych a odborných článkov alebo štúdií v členských bulletinoch a v nečlenskej periodickej tlači. Niektoré z týchto osobností, ktoré boli sústredené v pražskom kolektíve priateľov drobnej plastiky, dokonca výrazne prekročili úzky regionálny rámec Československej republiky a výsledky ich práce našli odozvu a trvalý ohlas aj v zahraničí.

Počiatky teoretického bádania v oblasti faleristiky u nás sa spájajú so skupinou zberateľov, sústredenou okolo Oldřicha Pilza, ktorý bol nepochybne najvýznamnejšou postavou československej faleristiky v období tesne pred rozpadom prvej Československej republiky a počas existencie vojnového Protektorátu Čechy a Morava. Napriek jeho veľmi krátkej aktívnej činnosti v tejto oblasti, spôsobenej tragickým završením jeho života v koncentračnom tábore v Terezíne,⁹ sa aktívne venoval zberateľstvu faleristických insígnií, podieľal sa na tvorbe

⁸ Prvou výstavou, na ktorej sa verejnosti prezentoval aj faleristický materiál, bola výstava Československej numizmatickej spoločnosti pod názvom „Medaile v zemích českých,“ ktorá sa konala v Prahe v roku 1924 a ku ktorej bol vydaný aj tlačенý katalóg (Medaile v zemích českých. Praha 1924). Ďalšia výstava sa z iniciatívy Krúžku pražských zberateľov mincí, medailí a odznakov v predvečer jeho transformácie na Spoločnosť priateľov drobnej plastiky konala až v roku 1936, keď sa vyznamenania vystavovali počas októbra a novembra v pražskom Waldesovom múzeu spolu s mincami a medailami. Výstavu videlo okolo 10 000 záujemcov a títo si mali možnosť zakúpiť aj katalóg. (Výstava medailí, mincí a odznakov z majetku pražských sběratelů 18. X. – 8. XI. 1936. Praha 1936).

⁹ Oldřich Pilz (16. 3. 1900–27. 4. 1945) po absolvovaní obchodnej akadémie a základnej vojenskej služby vstúpil do armády, kde pôsobil ako dôstojník v jazdeckom pluku až do odchodu do zálohy v roku 1924. Ako úradník Občianskej záložne pôsobil vo viacerých verejných funkciách pri Ministerstve národnej obrany a Zväze Národnej gardy republiky Československej až do svojho zatknutia za odbojovú činnosť v roku 1944.

vyznamenaní,¹⁰ významným spôsobom prispel k rozvoju faleristického bádania a povýšil ho nielen nad bežné zberateľstvo, ale položil aj základy faleristiky ako vednej disciplíny vrátane formulovania jej pomenovania. Vzhľadom na väčší počet zberateľov vyznamenaní medzi členmi Spoločnosti priateľov drobnej plastiky v Prahe, ktorí v tom čase pripravovali založenie samostatnej faleristickej sekcie spoločnosti, Oldřich Pilz 20. mája 1941 navrhol správnomu výboru spoločnosti „aby vypísala anketu na medzinárodné slovo pre zberateľov radov a vyznamenaní, ktoré by sa ujalo v každom jazyku.“ Po konzultáciách s Karlom Schwarzenbergom a Kristiánom Thurnwaldom sa ako najvhodnejšie javilo odvodenie pomenovania od špecifického druhu spomedzi rôznorodých antických gréckych a rímskych vojenských vyznamenaní, ktoré malo podobu kruhových alebo polmesiacovitých kovových medailónov (tá fálara, gr., phalera, lat.) a preto sa dohodli na slove faleristika. V priebehu niekoľkých desaťročí sa práve toto slovo stalo medzinárodne uznávaným pojmom na označenie zberateľstva vyznamenaní, ako aj pre formujúcu sa pomocnú vedu historickú.¹¹

Oldřich Pilz bol činný aj ako významný popularizátor faleristiky. Okrem prednášok pre členov Spoločnosti priateľov drobnej plastiky v Prahe¹² publikoval viacero menších odborných článkov o vyznamenaniach v dennej tlači a armádnych časopisoch.¹³ Jeho závažnejšie štúdie boli publikované v bulletinne Spoločnosti priateľov drobnej plastiky¹⁴ a v časopise zberateľov starožitností.¹⁵

¹⁰ O. Pilz bol autorom Medaily Československého dobrovoľníka z rokov 1918–1919 a podieľal sa na tvorbe Radu Karola IV.

¹¹ Je paradoxné, že práve v Čechách ešte aj dnes časť profesionálnych historikov popiera svojbytnosť faleristiky ako vednej disciplíny a považuje ju iba za zberateľský odbor.

¹² Napríklad Železný kríž (1939), O správnom nosení rádů na uniformách (1939), O obnovení Železného kríže v roce 1939 (1939), O italském řádu sv. Annunziaty (1939), O korunách panovníků na medailích, řádech a mincích (1939), 130 let řádu Železného kríže (1943), Český šlechtický kríž z roku 1814 (1943), Řády a vyznamenání japonského císařství (1943) a mnohé ďalšie. V tomto období sa na prednáškovej činnosti Spoločnosti priateľov drobnej plastiky s faleristickými témami podieľal aj Josef Hes a Karel Schwarzenberg. K činnosti spoločnosti pozri: ČEJKA, Z.: Historie České společnosti přátel drobné plastiky (1937–1997). Praha 1997. Od roku 1946 sa názov spoločnosti zmenil na Československú spoločnosť priateľov drobnej plastiky.

¹³ PILZ, O.: Řád Annunziaty. Zprávy podpůrného svazu bývalých českých důstojníků II. (XX.), 1940, č. 11, s. 1, (8. 6. 1940), tenže: K prvnímu výročí obnovení Železného kríže. Zprávy podpůrného svazu bývalých českých důstojníků II. (XX.), 1940, č. 29–30, s. 6 (12. 10. 1940), tenže: Řád Krve. Zprávy podpůrného svazu bývalých českých důstojníků III. (XXI.), 1941, č. 18, s. 4, (19. 4. 1941), tenže: K třetímu výročí obnovení Železného kríže. Národní politika 60, 1942, č. 239, s. 2 (31. 9. 1942). Pilz v priebehu 40. rokov publikoval viacero drobných článkov (napríklad Japonský řád Zlatého luňáka, Řády, vyznamenání a čestné odznaky ve Velkoněmecké říši, 130 let řádu Železného kríže, Italské řády a vyznamenání a ďalšie) aj v niektorých ďalších periodikách.

¹⁴ PILZ, O.: Český šlechtický kríž. Sběratelské zprávy I., 1946, č. 3–4.

¹⁵ PILZ, O.: Řády, vyznamenání a čestné odznaky. SBĚRATEL XI., 1940 – XII., 1941. Celkom vyšlo 5 pokračovaní.

Vzhľadom na závažnosť a stále aktuálnu platnosť niektorých jeho postrehov výňatky z jeho prác sú ojedinele publikované ešte aj dnes.¹⁶

Okrem Oldřicha Pilza sa faleristikou popri iných odboroch aktívne zaoberal aj Karel Schwarzenberg, výsledky jeho faleristických výskumov však mali takmer výlučne iba formu prednášok pre členov Spoločnosti priateľov drobnej plastiky a preto zväčša zostali nepublikované.¹⁷ Súhrn svojich faleristických poznatkov zakomponoval do knižnej práce z roku 1941, ktorá bola venovaná heraldike. Schwarzenberg totiž paradoxne, hoci bol spolutvorcom pojmu faleristika a spoluzakladateľom faleristickej sekcie v Spoločnosti priateľov drobnej plastiky v Prahe (ktorá združovala predovšetkým numizmatikov a zberateľov bankoviek, medailí a odznakov), považoval faleristiku za integrálnu súčasť heraldiky. Faleristiku na jednej strane chápal ako samostatný zberateľský odbor, ale na druhej strane ju plne podriaďoval heraldike. Táto sa totiž v jeho ponímaní ako „veda hrdinská“ popri erboch zaoberá aj radmi. Napriek uvedenému teoretickému rozporu vo svojej práci podal obsírný výklad historického vývoja inštitúcie rytierskych rádov a panovníckych (dynastických) a záslužných rádov ako spoločenských (stavovských) organizácií a špecifických vyznamenaní spolu s podrobným typologickým rozborom vybraných insígnií, pričom nevynechal ani problematiku rádových odevov. Napriek tomu nedokázal prekročiť istý stereotyp a oslobodiť sa od nazerania na špecifickú problematiku faleristiky spod zorného uhla heraldiky, hoci uvedený materiál vo forme samostatnej knižnej kapitoly mu túto príležitosť priam ponúkal. Podriadenie faleristiky heraldike v praxi autora viedlo aj k základnému chybnému rezultátu v diferenciacii faleristického materiálu, pretože svoju pozornosť zamerlal iba na insígnie rytierskych rádov a na vyššie formy vyznamenaní vo forme rádov. Iné, nižšie druhy vyznamenaní, ktoré nemajú charakter radu, totiž podľa autora vôbec nepatria do heraldiky, aj keď sa v nej tiež uplatňujú, hoci v menšej miere než insígnie rádov a rádov.¹⁸

¹⁶ PILZ, O. (vyšlo pod pseudonymom Čestmír Vališ): Japonský řád Zlatého luňáka. Drobná plastika I., 1964, č. 3, s. 73–75, PILZ, O.: Řády, vyznamenání a čestné odznaky (část o korunách). Signum III., 1999, č. 7, s. 153–157.

¹⁷ Prednášky sa však rozmnožovali a predávali sa nielen členom spoločnosti, ale aj ostatným záujemcom z Čiech, Moravy a Slovenska. Schwarzenberg sa faleristickou problematikou okrajovo zaoberal aj v niektorých svojich publikovaných prácach, napríklad v stati Dekore české šlechtické gardy. In: SCHWARZENBERG, K.: Obrazy českého státu od roku 1526 do roku 1918. Praha 1939, s. 206–208, SCHWARZENBERG, K. – LIFKA, B.: Znaký řádů a ústavů šlechtických v zemích koruny české. Erbovní knížka na rok 1940, Praha 1940 (obsahuje popis insígnií viacerých duchovno-rytierskych rádov), s. 27–55, SCHWARZENBERG, K.: Tři kapitoly z československé heraldiky. Erbovní knížka na rok 1936, Praha 1936, s. 9–16 (druhá časť hovorí o Rade Bieleho leva a o Rade Sokola). Schwarzenbergom redigovaná Erbovní knížka počas svojho vydávania (1935–1941) publikovala aj niektoré ďalšie drobné články s faleristickou problematikou.

¹⁸ SCHWARZENBERG, K.: Heraldika, čili přehled její teorie se zřetelom k Čechám na vývojovém základě. Praha 1941, 2. vydanie Uherské Hradiště 1992, kapitola V. – Honosné kusy, s. 84–85, kapitola VI. – Pravidla pro připojení znaků, s. 106–108, kapitola VIII. – Rytířské řády, s. 153–183, kapitola IX. – Příslušenství heraldiky, část 3. – odznaky, s. 201–209.

Diametrálne odlišná situácia v oblasti faleristiky bola v tomto období na Slovensku. Hoci slovenskí zberatelia mincí, medailí a vyznamenaní mali čulé kontakty so svojimi českými kolegami a boli organizovaní v Numizmatickej spoločnosti československej a v Spoločnosti priateľov drobnej plastiky, na aktívnom výskume faleristických insígnií sa nepodieľali. Po rozpade Československa občania slovenského vojnového štátu museli prioritne riešiť celkom iné, existenčné problémy a na faleristiku nezostával priestor. Nepochybne, ako aj v predvojnovom období, jestvovalo skutočné zberateľstvo mincí, medailí a vyznamenaní, ale v každom prípade zostávalo ukryté v hlbokom súkromí. Jestvovalo však aj iné zberateľstvo, ktoré však nemalo nič spoločné so skutočným zberateľstvom a bolo zamerané výlučne na tezuráciu cenných kovov bez ohľadu na formu ich spracovania. Rovnako ako v predvojnovom období, ani z tohto obdobia nie je známe meno žiadneho aktívneho slovenského bádateľa v oblasti faleristiky a táto dostávala priestor predovšetkým vo svojej praktickej rovine, a to v podobe realizácie ucelenej sústavy štátnych vyznamenaní. Podobne ako tesne po vzniku Československej republiky, aj tentoraz drobné správy o nových vyznamenaniach prinášala iba denná tlač a reprezentatívne knižné práce o Slovenskej republike.¹⁹

Tesne po skončení druhej svetovej vojny opätovne absentoval verejný záujem o riešenie faleristických problémov, pretože v porovnaní s konsolidáciou vojnou zničenej infraštruktúry a výrazne narušených medziľudských vzťahov bola faleristická problematika marginálnym luxusom, ktorý sa v praxi prejavil vdaním iba jedinej faleristickej publikácie a táto mala charakter praktickej príručky.²⁰ Spoločensko-politická situácia však faleristike nepriala ani po povojnovej konsolidácii spoločnosti, pretože po februári 1948 sa faleristika hodnotila do značnej miery rovnako negatívne, ako tesne po roku 1918. Vyznamenania aktuálna politická moc síce považovala za potrebné formy spoločenského ocenenia zásluh občianskeho a vojenského charakteru, čo sa v praxi prejavilo zladením nových štátnych vyznamenaní, ale vedecké skúmanie predovšetkým starších vyznamenaní sa ignorovalo a nepodporovala ho žiadna štátna inštitúcia. Zberateľstvo starožitností vrátane mincí a vyznamenaní sa všeobecne chápalo ako „buržoázny prežitok“ a na jeho verejnú prezentáciu bola potrebná aj veľká dávka osobnej odvahy. Nová štátna moc nemala záujem ani na činnosti iných podobne staromilsky zameraných spolkov, ktoré považovala za spoločensky škodlivé a usilovala sa buď o priamu kontrolu ich činnosti začlenením do Národného frontu, alebo o ich praktickú likvidáciu. V rokoch 1952–1961 bola zastavená činnosť vyše 60 000 rôznych spolkov a zostalo zachovaných iba okolo 100 spolkov celoštátneho významu.²¹ Akékoľvek súkromné zberateľstvo mincí, medailí, ale aj vyznamenaní, pokiaľ boli vyhotovené z drahých kovov, v tom čase

¹⁹ KRAKOVSKÝ, F.: Vojenské vyznamenania. In: Armáda v obrane a práci. Bratislava 1944, s. 98–105.

²⁰ TUMANOV, R.: Vyšší stupně vyznamenání, řády a medaile SSSR a odznaky Rudé armády. Praha 1945.

²¹ ČEJKA, Z.: c. d., s. 48.

tiež výrazne obmedzoval devízový zákon,²² ktorý túto aktivitu dokonca mohol postihovať trestnoprávne.²³ V takýchto podmienkach sa zberateľstvo, následný výskum a popularizácia faleristického materiálu dali realizovať iba vo veľmi obmedzenej miere. Robil tak prakticky iba Václav Měříčka, ktorý v rámci Československej spoločnosti priateľov drobnej plastiky od polovice 50. rokov usporadúval faleristické prednášky a výsledky svojich výskumov publikoval predovšetkým v členskej tlači, ale aj v iných, a to aj zahraničných periodikách.²⁴

Obdobie šesťdesiatych rokov sa pre faleristiku stalo prelomovým obdobím. Všeobecné uvoľnenie politickej klímy umožnilo skutočné oživenie všeobecného záujmu o túto disciplínu, a to nielen medzi amatérskymi zberateľmi, organizovanými predovšetkým v Československej spoločnosti priateľov drobnej plastiky a Československej numizmatickej spoločnosti,²⁵ ale po prvý raz aj medzi profesionálnymi historikmi a vďaka viacerým úspešným výstavám sa záujem o faleristiku rozšíril aj medzi laickou verejnosťou. Najväčší podiel na rozvoji faleristického bádania už tradične mala relatívne početná základňa pražských zberateľov vyznamenaní sústredených okolo osoby Václava Měříčku, ktorý sa z aktívneho zberateľa vypracoval na popredného faleristického teoretika, uznávaného v celosvetovom kontexte.²⁶ Měříčka svoju aktívnu teoretickú činnosť začal v roku 1955 sériou prednášok o historickom vývoji niektorých významných vyzname-

²² Zákon NZ ČSR č. 92/1946 Zb. o viazanom devízovom hospodárstve (devízový zákon) zo dňa 11. apríla 1946 v oddieli I., § 8 stanovoval, že tzv. devízoví tuzemci sú povinní odviesť Národnej banke priamo alebo prostredníctvom devízovej banky najneskôr do desiatich dní od nadobudnutia a) cudzozemské platidlá, b) drahé kovy. Zákon v § 4 drahé kovy definoval nielen ako zlato, striebro, platínu, palladium, ruthenium, rhodium, iridium a osmium v nespracovanom stave, ale aj ako zlaté a strieborné mince vzaté z obehu, alebo neschopné obehu, obchodné mince, slávnostné mince a zlaté medaily. Tieto ustanovenia potvrdili aj ďalšie novely devízového zákona z roku 1948 (zákon č. 184/1948 Zb.) a z roku 1953 (zákon č. 107/1953 Zb.).

²³ Zákon NZ ČSR č. 92/1946 Zb. o viazanom devízovom hospodárstve (devízový zákon) zo dňa 11. apríla 1946 v oddieli IV., § 33 stanovoval aj sankcie. Neplnenie odvodovej povinnosti podľa § 8 zákona sa považovalo za trestný čin, za ktorý sa mohla uložiť pokuta vo výške od jednoduchej po desaťnásobnú hodnotu predmetu trestného činu a zároveň aj trest odňatia slobody od jedného dňa do jedného roka.

²⁴ Napríklad MĚŘÍČKA, V.: Medaile se slezskou orlicí. Slezský numismatik č. 15, Opava 1958, tenže: O českém šlechtickém kříži. Oběžník č. 15, Praha 1957, tenže: Rakouský armádní kříž z let 1813–1814. Oběžník č. 10, Praha 1956, tenže: O Vojenském řádu Marie Terezie. Oběžník č. 12, Praha 1956, tenže: Das Bömische Adelskreuz von 1814. Ordenskunde Nr. 4. Berlin 1958, tenže: Der tschekoslowakische Falken – Orden. Ordenskunde Nr. 10. Berlin 1959 a mnohé ďalšie. O Měříčkových aktivitách v tomto období pozri tiež poznámky 27–29.

²⁵ Väčšina členov Československej spoločnosti priateľov drobnej plastiky bola zároveň organizovaná aj v Numizmatickej spoločnosti československej.

²⁶ Václav Měříčka sa narodil v Prahe 18. 1. 1916. Do roku 1996 vybudoval súkromnú faleristickú zbierku pozostávajúcu z vyše 3 200 vyznamenaní (z toho vyše 1 300 radov zo 62 štátov sveta) a špecializovanú faleristickú knižnicu pozostávajúcu z 680 publikácií. Doma aj v cudzine publikoval 613 faleristických štúdií a článkov a 65 faleristických kníh. V roku 1996 svoju jedinečnú zbierku spolu s knižnicou a ďalšími písomnosťami venoval Národnému múzeu v Prahe.

nání.²⁷ Tieto sa ukladali v knižnici spoločnosti priateľov drobnej plastiky a zároveň boli publikované v Obežníku s periodicitou 2–4-krát ročne.²⁸ Od roku 1958 ako príloha Obežníka vychádzali aj monotematické, tzv. faleristické separáty, ktoré mali podobu špecializovaných ilustrovaných štúdií zameraných predovšetkým na vyznamenania Československej republiky, ale aj rakúsko-uhorskej monarchie, o ktoré bol medzi zberateľmi najväčší záujem.²⁹ Od roku 1964 sa Obežník transformoval na časopis Drobná plastika, ktorý vychádzal 4-krát ročne a tento opätovne venoval veľkú pozornosť aj faleristike.³⁰ Okrem Václava Měřičku sa do faleristického bádania v období 60. rokov ešte iba ojedinele zapojili aj niektorí ďalší amatérski faleristi,³¹ ktorí výsledky svojej teoretickej činnosti publikovali predovšetkým v časopise Drobná plastika a v menšej miere aj v časopise Numismatické listy.³² Niektoré významné práce, podobne ako už v 50. rokoch, boli publikované aj v zahraničí.³³ Jednotlivé faleristické práce mali predovšetkým podobu kratších informatívnych článkov, ale objavovali sa aj rozsiahlejšie štúdie a v tomto období vyšli aj prvé knižné faleristické publikácie. Autori sa zameriavali predovšetkým na objasnenie vzniku a následný vývoj

²⁷ Měřičkovou prvou prednáškou na pôde Spoločnosti bola prednáška „O srbských radoch“ z januára 1955.

²⁸ Napríklad: RATAJSKÝ, A. (MĚŘIČKA, V.): Devadesátpět let od války prusko-rakouské z roku 1866. Obežník č. 36–38, Praha 1961, MĚŘIČKA, V.: Točenice krále Václava IV. Obežník č. 20–21, Praha 1958.

²⁹ Napríklad: MĚŘIČKA, V.: Rakouské medaile záslužné a pamětní. Faleristická příloha k Obežníku č. 29–30. Praha 1960, tenže: Klasické mexické řády. Faleristická příloha k Obežníku č. 45–46. Praha 1958, tenže: Nejstarší československá vyznamenání. Faleristická příloha Obežníku č. 30–32. Praha 1959–1960, tenže: Československé řády a vyznamenání. Faleristická příloha Obežníku č. 22–28. Praha 1958–1959, tenže: Pamětní kříž arcivévody Karla z roku 1799. Faleristická příloha Obežníku č. 34–35. Praha 1961 a mnohé ďalšie.

³⁰ Už prvý ročník obsahoval 22 faleristických článkov.

³¹ Boli to predovšetkým Bernard Leidl, František Lobkowicz, Stanislav Málek, Zdeněk Michal, Eustach Bittner, Gustav Pergl, Adolf F. J. Karlovský, Josef Kounovský, Josef K. Bor, Josef Sedý, František Kopeček, Roman Procházka, Václav Plášil a Adolf B. Král.

³² Napríklad: KRÁL, A. B.: Záslužný kříž II. Řemeslnícko-živnostenské výstavy v Brně v roce 1913. Numismatické listy XXIII., 1968, č. 5–6, s. 177–178, MĚŘIČKA, V. – PLÁŠIL, V.: Medaile Jana Žižky z Trocnova. Praha 1967, MĚŘIČKA, V. – LEIDL, B.: Polský Řád Bílé Orlice. Praha 1964, KOUNOVSKÝ, J.: Další rytířský kříž vojenského řádu Marie Terezie v našich sbírkách. Drobná plastika 6, 1969, č. 1, s. 23–26 a ďalšie.

³³ Napríklad: MĚŘIČKA, V.: The Danilo Order – The Order of the Independence of Montenegro. The Medal Collector (Journal of the Orders and Medals Society of America) Vol 20, November 1969, Nr. 11. V rovnakom časopise v období rokov 1962–1965 Bernard Leidl publikoval dvanásť menších článkov (MĚŘIČKA, V.: Významná práce člena naší společnosti. Drobná plastika 3, 1966, č. 3, s. 114–115). Veľký priestor československej faleristike už od 50. rokov poskytoval časopis Ordenskunde, ktorý bol periodikom Medzinárodnej spoločnosti pre vedecké štúdium rádov v Berlíne. V období 60. rokov v ňom Václav Měřička publikoval sériu štúdií o významných československých, ale aj starších vyznamenaniach (Například MĚŘIČKA, V.: Die Barockorden des Grafen Franz Anton Sporck. Ordenskunde Nr. 18. Berlin 1960, tenže: Der Orden vom Slowakischen Nationalaufstand. Ordenskunde Nr. 25. Berlin 1964).

jednotlivých historicky zaujímavých domácich a zahraničných vyznamenaní,³⁴ ale publikovali sa tiež tematicky zamerané práce o vyznamenaniach súvisiacich s niektorou významnou historickou udalosťou,³⁵ komplexné prehľady vyznamenaní daného štátu,³⁶ súbory vyznamenaní vzťahujúce sa na konkrétne historické obdobie³⁷ alebo na významné historické osobnosti,³⁸ riešenia rôznych aktuálnych faleristických problémov,³⁹ informácie o významných muzeálnych faleristických zbierkach⁴⁰ a rozličné iné faleristické zaujímavosti.⁴¹ Nechýbali však ani zberateľské príručky vo forme monotematických katalógov zameraných iba na prehľad vyznamenaní bez akéhokoľvek výkladu historického pozadia a príčin ich založenia⁴² a katalógy faleristických výstav,⁴³ ktoré však obsahovali aj

³⁴ Napríklad: MĚŘICKÁ, V.: *Polský vojenský řád Virtuti militari*. Numismatické listy XXIV, 1969, č. 2, s. 40–51, tenže: *Medaile císaře Napoleona III. – Médaille du Mexique*. Drobná plastika 1, 1964, č. 1, s. 8–10, tenže: *Stopadesáté výročí Dělového kříže*. Numismatické listy XXII., 1967, č. 5–6, s. 158–165, tenže: *Vzácné vyznamenání SNR za zdravotnictví*. Drobná plastika 5, 1968, č. 2, s. 54–57, MÁLEK, S.: *Medaile a vyznamenání hasičstva na území bývalé Podkarpatské Rusi*. Drobná plastika 3, 1966, č. 4, s. 146–153 a mnohé ďalšie.

³⁵ Napríklad: MĚŘICKÁ, V.: *Stoleté výročí mexických medailí*. Drobná plastika 1, 1964, č. 3, s. 69–73, tenže: *Stoleté výročí mexických událostí*. Drobná plastika 4, 1967, č. 2, s. 43–45.

³⁶ Například: KOPECKÝ, O.: *Soupis ruských vyznamenání od roku 1706–1917*. Praha 1964.

³⁷ Například: MĚŘICKÁ, V.: *Napoleonica*. Drobná plastika 5, 1968, č. 4, s. 111–120.

³⁸ Například: MĚŘICKÁ, V.: *Vyznamenání a jeho nositelé*. Drobná plastika 1, 1964, č. 4, s. 11–115, BITTNER, E.: *Řády a vyznamenání rakousko-uherského maršála*. Drobná plastika 3, 1966, č. 4, s. 129–135, PERGL, G.: *Veselý král a jeho řád*. Drobná plastika 3, 1966, č. 3, s. 96–103.

³⁹ Například: MĚŘICKÁ, V.: *Existoval československý řád Železné koruny?* Drobná plastika 6, 1969, č. 4, s. 115–118, KARLOVSKÝ, A. F. J.: *Osobní řád Maxmiliána Mexického?* Drobná plastika 5, 1968, č. 1, s. 24–25. Tento článok kvôli atraktivite obsahu v rovnakom roku publikoval aj belgický genealogicko-heraldický časopis *Le Parchemin* v č. 134.

⁴⁰ MĚŘICKÁ, V.: *Zelená komora drážďanská*. Drobná plastika 2, 1965, č. 1, s. 14–16, tenže: *Palác a muzeum Čestné legie v Paříži*. Drobná plastika 4, 1967, č. 1, s. 16–22, tenže: *Musée de la Légion d'Honneur*. Drobná plastika 4, 1967, č. 4, s. 106–111, tenže: *Významný soubor ěstenských řádů*. Drobná plastika 6, 1968, č. 1, s. 15–18. K uvedeným pracám patrí aj prehľad významných muzeálnych zbierok v práci POLÍVKA, E.: *Pražské numismatické sbírky*. Numismatické listy XVIII., 1963, s. 145–150. Aj keď ťažisko prirodzene spočívalo na numizmatike, autor upozorňoval na materiál pre „faleristov“ a v obrázkovej prílohe publikoval aj najstaršie české vyznamenanie, Český šlechtický kříž z roku 1814.

⁴¹ PERGL, E.: *Faleristické zajímavosti*. Drobná plastika 4, 1967, č. 1, s. 12–15, č. 2, s. 39–43, MĚŘICKÁ, V.: *Krádeže vzácného faleristického materiálu*. Drobná plastika 4, 1967, č. 3, s. 85–87, tenže: *Výstava přírůstků ve Vojenském muzeu na Hradčanech*. Drobná plastika 2, 1965, č. 1, s. 8–14.

⁴² Například: MĚŘICKÁ, V.: *Pamětní a záslužná vyznamenání z údobí 1789–1815*. Praha 1965, MĚŘICKÁ, V.: *Československé plukovní medaile*. Praha 1966.

⁴³ Akýsi prelom vo vnímaní faleristiky širokou verenosťou predstavovala výstava „Mince, medaile a řády ve službách společnosti“, ktorú usporiadala Československá spoločnosť priateľov drobnej plastiky v spolupráci s Múzeom hlavného mesta Prahy a Vojensko-historickým ústavom pri príležitosti 25. výročia založenia spoločnosti. Výstava bola inšta-

podrobný historický výklad.⁴⁴ Časopis *Drobná plastika* venoval veľkú pozornosť aj pravidelným informáciám o zahraničnej faleristickej produkcii, či už časopiseckej alebo knižnej.

Pre obdobie 60. rokov bola kľúčovou faleristickou témou, ktorá vzbudzovala najviac pozornosti rovnako u laických zberateľov vyznamenaní, ako aj u profesionálnych historikov, problematika tzv. mexických vyznamenaní rakúskeho arcivojvodu Maximiliána, ktorý sa na krátky čas stal mexickým panovníkom. Diskusia o problémových otázkach celej série týchto vyznamenaní, ktoré sa v roku 1909, teda dva roky po smrti Maximiliánovho osobného lekárnik Dr. Františka Kasku, spolu s ďalšími predmetmi z osobného vlastníctva panovníka dostali ako dar do Múzea kráľovstva českého v Prahe (terajšieho Národného múzea), čoskoro presiahla domáci rozmer, preniesla sa aj na stránky zahraničnej faleristickej tlače a pokračovala ešte aj v polovici 70. rokov.

V rámci popularizácie faleristiky sa v polovici 60. rokov niekoľko drobných článkov objavilo aj vo verejnosti bežne dostupných časopisoch, či už mali historické alebo všeobecno-populárne zameranie.⁴⁵ Časť z týchto článkov však bola natoľko povrchno spracovaná, že priniesla väčšie množstvo nesprávnych a skresľujúcich informácií a tieto vyvolali ostré prejavy nesúhlasu významných faleristických osobností.⁴⁶

Práve v tomto období sa už objavili aj prvé faleristické práce profesionálnych múzejníkov alebo historikov, ktoré sa zaoberali zaujímavými kolekciami vyzna-

lovaná počas augusta a septembra 1962 v pražskej Lorete a videlo ju vyše 113 tisíc návštevníkov. Napriek veľkému úspechu výstavy, ktorá sa z Prahy presunula do Českých Budějovic a Plzne, katalóg výstavy tlačou nevyšiel. V máji 1964 Spoločnosť v spolupráci s Vojenským múzeom v Prahe usporiadala výstavu „K 150. výročí založení Českého šlechtického kříže“, ku ktorej bol vydaný katalóg z pera Václava Měříčka. V rovnakom roku Vojenské múzeum v Prahe pripravilo výstavu prírastkov faleristického materiálu, ktorú zopakovalo v roku 1965 spolu s paralelnou výstavou československých vyznamenaní k 20. výročiu oslobodenia. O rok neskôr Československá spoločnosť priateľov drobnej plastiky spolu s Vojenským múzeom v Prahe usporiadala výstavu vyznamenaní z prusko-rakúskej vojny z roku 1866, ku ktorej katalóg opätovne pripravil Václav Měříčka.

⁴⁴ Napríklad: MĚŘÍČKA, V.: Pamětní dekorace z války roku 1866. Katalog k výstavce ve Vojenském muzeu v Praze. Praha 1966, tenže: Český šlechtický kříž. Praha 1964.

⁴⁵ Bol to časopis *Věda a technika mládeži* (LOUDA, J.: Rytířská slavnost. *Věda a technika mládeži* 19, 1965, č. 12, s. 400–401), *Svět sovětů* (WDOWINSKI, L.: Zlaté slzy a Podvazkový řád. *Svět Sovětů* 28, 1965, č. 23 (9. 6. 1965), s. 14–15) a *Kviz* (KARLOVSKÝ, A. F. J.: Co je faleristika? *Kviz* 2, 1968, č. 6, s. 20–21).

⁴⁶ Boli to články *Proměny Čestné legie*, *Historky o řádech a Koupelnový řád*, ktoré v 2. čísle ročníka 1966 publikoval časopis *Dějiny a současnost*. Faleristi združení v Československej spoločnosti drobnej plastiky v Prahe proti obsahu článkov protestovali listom redakcii prostredníctvom Adolfa Karlovského a rovnaký autor publikoval svoje stanovisko aj v časopise *Drobná plastika* pod značkou AKAR (KARLOVSKÝ, A. F. J.): *Faleristika jaká by neměla být*. *Drobná plastika* 3, 1966, č. 4, s. 157–158).

menaní⁴⁷ a riešili niektoré historické problémy, ktoré súviseli s tematikou vyznamenaní.⁴⁸

Oficiálna faleristická produkcia bola na rozdiel od spolkovkej produkcie nepomerne chudobnejšia a okrem materiálov ministerstva národnej obrany, ktoré boli určené výlučne pre služobnú potrebu, sa v podstate obmedzovala iba na dve prehľadné práce. Tieto však boli poznačené mnohými nepresnosťami a absenciou tých vyznamenaní, ktoré ich autori, resp. schvaľujúce orgány, považovali za politicky nevyhovujúce. Išlo predovšetkým o vyznamenania prvej Československej republiky, ktoré boli spojené s osobami čelných politických predstaviteľov tej doby (predovšetkým Štefánik a Masaryk), alebo s činnosťou československých légii (tzv. plukovné vyznamenania). Pre tých záujemcov o faleristiku, ktorí mali možnosť prístupu k členským publikáciám Československej spoločnosti priateľov drobnej plastiky v Prahe usilujúcim sa o podanie čo najpresnejšieho historického obrazu, však výsledok takéhoto skresľovania musel vyznievať paradoxne. Je ale namieste podotknúť, že drvivá väčšina bežných čitateľov nemala o existencii tejto spoločnosti a o jej publikáciách ani potuchy a takmer jediným zdrojom údajov⁴⁹ o československých vyznamenaniach boli práve tieto publikácie.⁵⁰

Naopak, celkom opačnú úroveň mala ďalšia knižná práca, ktorá síce vznikla v domácich podmienkach, ale práve pre jej vysokú kvalitu došlo iba k jej vydaniu pre zahraničie. Išlo o rozsiahlu prácu Václava Měříčku z roku 1966, ktorá bola v tomto roku vydaná pre západonemecký knižný trh a ktorej druhé vydanie sa muselo pre jej obrovský úspech realizovať už v nasledujúcom roku. V rovnakom roku vyšla aj jej anglická mutácia.⁵¹ Publikácia veľkého formátu a veľkého rozsahu priniesla obrovské množstvo textových informácií o vývoji vyznamenaní od ich najstarších čias v kontinuálnom historickom výklade a tento výklad dopĺňalo veľké množstvo celostranových kvalitných čierno-bielych a farebných fotografií.

Prelom v mlčaní profesionálnych historických pracovísk a akademických inštitúcií o existencii faleristiky, ako aj výrazný zlom vo všeobecnom ponímaní

⁴⁷ SVOBODA, Z.: Řády a dekorace z pozůstalosti císaře Maximiliána Mexického. Časopis Národního muzea – Historické muzeum, 135, 1966, s. 144–159.

⁴⁸ ČEJCHAN, V.: Carské řády Čechům v roku 1862. (Příspěvek k otázce českého rusofilství.) In: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity 10, 1961, historická řada C 8, s. 376–396, tenže: K návrhům na udělení carských řádů českým a slovenským spisovatelům a učencům v roku 1862. In: Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury VII., Praha 1963, s. 73–82.

⁴⁹ Ojedinelý pokus o komplexnú prezentáciu československých vyznamenaní vojenského charakteru, práve medzi ktorými sa nachádzalo najväčšie množstvo politicky nežiaducich vyznamenaní, predstavuje práca: MĚŘÍČKA, V.: Československá vojenská vyznamenání. Historie a vojenství 10, 1961, č. 3, s. 460–488.

⁵⁰ MACHÁČEK, V. – AMORT, V.: Československé řády a vyznamenání. Praha 1964. Publikácia (ČTK): Dokumentační přehled 1964, č. 6 – Vyznamenání a čestné tituly v ČSSR – stav k 1. prosinci 1964 neobsahovala žiadne ilustrácie popisovaných vyznamenaní.

⁵¹ MĚŘÍČKA, V.: Orden und Auszeichnungen. Praha 1966, tenže: Orders and Decorations. Londýn 1967.

faleristiky predovšetkým odbornou verejnosťou na začiatku 60. rokov vyvolal článok Josefa Petrtyla. Síce v ňom na jednej strane obhajoval faleristiku pred jej všeobecným podceňovaním, ktoré sa dávalo od čias prvej Československej republiky (vyznamenania sa spočiatku považovali za monarchistický prežitok a nepociťovala sa potreba ich zakladania a ani štúdia), zdôrazňoval jej význam a obhajoval potrebu jej rozvoja, ale na druhej strane sa faleristiku pokúšal degradovať na integrálnu súčasť numizmatiky a faleristickému materiálu násilne priradľoval znaky charakteristické výlučne pre platidlá.⁵² Paradoxne sa o to pokúšal napriek poznaniu zásadnej teoretickej štúdie z pera poprednej českej profesionálnej numizmatičky Emanuely Nohejlovej-Prátovej (na jej prácu sa dokonca priamo odvolal v poznámkovom aparáte), ktorá už v roku 1956 pri definovaní numizmatiky vyradila faleristický materiál zo sféry záujmu tejto pomocnej vedy historickej, pretože ho správne nepovažovala za platidlo⁵³ a svoj postoj zdôraznila aj vo svojej ďalšej významnej teoretickej práci z roku 1975.⁵⁴ Jej definícia numizmatiky ako „vedy, ktorá skúmaním vonkajších a vnútorných vlastností kovových peňazí, mincí, v súvislosti s ostatnými udalosťami, najmä hospodárskymi a sociálnymi javmi, osvetľuje dejinný vývoj a dejinnú úlohu peňazí“ priamo vylúčila zaradenie faleristického materiálu do sféry záujmu numizmatiky. Prežívajúce začlenenie faleristických artefaktov do numizmatických zbierok považovala za neadekvátne a vysvetlila ho snahou zberateľov rozšíriť predmet ich záujmu o tvarovo, materiálovo alebo výrobne podobné či príbuzné predmety. Ich zahrnutie pod numizmatiku považovala za chybné najmä preto, lebo už došlo k praktickému oddeleniu jednotlivých vedných odborov a starostlivosť o vyznamenania (v jej ponímaní o rady) na seba plne prevzala práve faleristika.⁵⁵

Na Petrtylov článok v roku 1965 obhajobou faleristiky zareagoval odborný pracovník Vojensko-historického múzea v Prahe Zbyšek Svoboda. Túto nepovažoval iba za jeden z atraktívnych zberateľských odborov, ale predovšetkým za samostatnú pomocnú vedu historickú so svojím špecifickým predmetom bádania a vlastnými metódami a definoval ju ako „náuku o vyznamenaniach v najširšom zmysle slova.“ Okrem stručného podania vývoja vyznamenaní od ich prvopočiatkov so zreteľom na svoju profesiu zdôraznil aktuálnu potrebu odborného spracovania a využívania faleristických insígnií, ktoré by malo nadviazať na ich dovtedajšie viac – či menej cieľavedomé zhromažďovanie v súkromných, alebo v muzeálnych zbierkach. Najnaliehavejšou sa mu v tejto situácii z dôvodu evidencie zbierkových fondov zdala potreba vypracovania systematickej faleristic-

⁵² PETRTYL, J.: Numismatika a faleristika. Numismatické listy XV., 1960, č. 1, s. 1–4.

⁵³ NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E.: Česká numismatika a historie. Československý časopis historický 4, 1956, č. 3, s. 269.

⁵⁴ NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E.: Základy numizmatiky. Praha 1975.

⁵⁵ Tamže, s. 11–12.

kej terminológii⁵⁶ a ešte v rovnakom roku ju po konzultáciach s popredným českým faleristom, Václavom Měříčkom, rozpracoval v samostatnej štúdií.⁵⁷

Hoci sa problematikou klasifikácie faleristického materiálu z podobných pohľadov zaoberali aj viacerí amatérski zberatelia vyznamenaní,⁵⁸ a títo sa tiež pokúšali prispieť do diskusie o zaradení faleristiky do systému pomocných vied historických, svoje názory publikoval iba Zdeňek Michal. V roku 1969 uverejnil štúdiu, v ktorej sa zaoberal vzájomným vzťahom heraldiky a faleristiky. Autor považoval faleristiku za samostatnú vednú disciplínu. Na základe konfrontácie so staršími názormi Oldřicha Pilza, Karla Schwarzenberga, Václav Měříčku, Zbyška Svobodu a Jozefa Petřtyla sa pokúsil o svoju vlastnú definíciu faleristiky a o obhajobu jej vedeckej svojbytnosti, pričom sa pokúsil vymedziť aj predmet a metódy faleristického výskumu. Michal jednoznačne odmietol považovať faleristiku za integrálnu súčasť numizmatiky alebo heraldiky, pričom však zdôraznil nevyhnutnosť interdisciplinárnej spolupráce všetkých troch pomocných vied historických. Najcennejšou časťou jeho práce bolo chronologické delenie vývoja vyznamenaní a následná klasifikácia vyznamenaní na základe ich vnútorného charakteru.⁵⁹

Postoj českých profesionálnych historikov voči faleristike sa navonok prezentoval vo dvoch veľkých skupinách so zreteľne vyhranenými názormi. Prvú skupinu predstavovali niektorí profesionálni numizmatici, ktorí sa správne distancovali od zaradenia faleristického materiálu do predmetu záujmu numizmatického bádania, ale faleristikou sa nezaoberali.⁶⁰ Omnoho väčšiu skupinu predstavovali tí profesionálni historici, ktorí hoci aktívne pracovali vo sfére pomocných vied historických, faleristiku nepovažovali za rovnocennú vednú disciplínu, alebo o jej existencii dokonca vôbec nevedeli.⁶¹ S postojom profesionálnych historikov

⁵⁶ SVOBODA, Z.: Faleristika a její problémy. *Historie a vojenství* 14, 1965, č. 3, s. 405–413.

⁵⁷ SVOBODA, Z.: Vyznamenání a jejich názvosloví. *Muzejní a vlastivědná práce* 3, 1965, č. 4, s. 214–224.

⁵⁸ MICHAL, Z.: Problémy třídění faleristického materiálu. *Drobná plastika* 3, 1966, č. 1, s. 16–26, tenže: *Problematika tak zvaných připojených dekorací. Heraldika I.*, 1968, č. 1, s. 4.

⁵⁹ MICHAL, Z. V.: Faleristika a heraldika. Malá úvaha o jejich vzájemném vztahu. *Heraldika II.*, 1969, č. 2, s. 12–16, č. 4, s. 41–45.

⁶⁰ Podobný postoj zaujímali aj niektorí historici, ktorí v rámci vymedzenia predmetu numizmatického bádania preberali novšie názory numizmatikov, ale obmedzovali sa iba na jednoduchú konštatáciu bez ďalšieho vysvetlenia. „Predmetom záujmu numizmatiky nie sú predmety podobné minciám, ktoré nemajú, resp. nemali funkciu platidla, ako napríklad pamätné medaily.“ (HAVRÁNEK, J. – MYŠKA, M. – PACLÍK, J.: *Úvod do studia dějepisu*. Praha 1967, s. 196).

⁶¹ Túto časť konzervatívnych historikov reprezentuje napríklad Zdeněk Fiala, ktorý vo svojej hodnotiacej štúdií o rozvoji pomocných vied historických v Českej republike za roky 1960–1969 skúmal iba tie pomocné vedné disciplíny (s výnimkou numizmatiky a archívniectva), ktoré sa v tom čase prednášali študentom archívniectva a o existencii faleristiky sa ani nezmienil. (FIALA, Z.: *Pomocné vědy historické v ČSR 1960–1969. Archivní časopis* 20, 1970, č. 3, s. 121–145). Extrémnym prípadom je už spomenutý postoj niektorých významných súčasných českých historikov, o ktorom budeme hovoriť v poslednej časti našej štúdie.

ostro kontrastovali názory amatérskych zberateľov vyznamenaní, ktorí do konca 60. rokov vybudovali ucelené základy tejto podceňovanej pomocnej vedy historickej.

Situácia na Slovensku vo sfére faleristického bádania sa ani v 60. rokoch nelíšila od rokov predchádzajúcich. Všeobecným javom bola absencia akýchkoľvek zberateľov vyznamenaní, ktorí by boli podobne ako ich českí kolegovia ochotní alebo schopní bádať a výsledky svojich výskumov publikovať. Profesionálna historiografia napriek oživeniu záujmu o pomocné vedy historické o existencii faleristiky celkom mlčala a problematike vyznamenaní venovali iba marginálnu pozornosť niektorí bádatelia v oblasti heraldiky.⁶² Numizmatici v tomto období síce už vedeli o existencii faleristiky, ale ešte stále ju považovali za púhy zberateľský odbor.⁶³

Je paradoxné, že najväčší priestor a najviac k popularizácii faleristiky na Slovensku prispel článok v obľúbenom časopise *Život*, ktorý v dvojstránkovom rozhovore s najvýznamnejším slovenským zberateľom vyznamenaní, Karolom Holáskom, spolu s názvom tejto pomocnej historickej vedy priniesol aj jej definíciu.⁶⁴

Kvalitatívny obrat v ponímaní faleristiky na Slovensku priniesli až nasledujúce desaťročia a práve v tomto období došlo aj k publikovaniu prvých slovenských faleristických prác.

AN OUTLINE OF THE DEVELOPMENT OF PHALERISTIC RESEARCH
WITH THE SPECIAL REGARD TO SLOVAKIA
(PART THREE, THE PERIOD 1918–1969)

Igor Graus

After the origin of the Czechoslovak republic there was presented negative approach to any distinctions. They were regarded the monarchistic relict. The situation in the

⁶² ŽUDEĽ, J. – NOVÁK, J.: *Príručka diplomatiky, sfragistiky a heraldiky*. Bratislava 1956, s. 164.

⁶³ Popredný slovenský numizmatik Jozef Hlinka v štúdiu o muzeálnych zbierkach mincí na Slovensku správne vyradil vyznamenania spolu s odznakmi, plaketami a medailami z pôsobnosti numizmatiky, pretože tieto nikdy neplnili funkciu platidla. Faleristiku však označil iba za nový zberateľský odbor a do sféry jej pôsobenia zaradil aj všetok materiál vyradený z numizmatiky – čiže nielen vyznamenania, ale aj odznaky, plakety a medaily, ako aj ďalší, bližšie nešpecifikovaný materiál. (HLINKA, J.: *Numizmatické zbierky našich múzeí*. Múzeum 9, 1964, č. 3, s. 30–31).

⁶⁴ TURIS, J.: *Hľadáme kráľa: Faleristik*. *Život* XVI., 1966, č. 5, (31. 1. 1966), s. 12–13. V rozhovore bola faleristika definovaná nasledovne: „Pod faleristikou rozumieme pomocnú historickú vedu, zaoberajúcu sa vyznamenaniami v najširšom slova zmysle. Za vyznamenania považujeme všetky rady, medaily a odznaky, udeľované za mimoriadne zásluhy orgánmi najrozličnejšieho druhu a charakteru štátoprávneho, alebo aspoň verejnými orgánmi a inštitúciami.“ (s. 12).

sphere of the presentation of phaleristics reflected the general attitudes and information about distinctions occurred in minimum extent. The greatest influence on the protection of phaleristic material and later development of phaleristic research presented amateur numismatists who involved in their collections some distinctions as well. Part of them passed from collecting to the theoretical work and they presented the results of their research by lectures and articles. The beginning of theoretical research in the sphere of phaleristics in the Czechoslovak republic is connected with the name of Oldřich Pilz who contributed to the phaleristic research in a very important way. He raised phaleristics from common collecting of distinction insignia and established the base of phaleristics as science discipline including the terminology in 1941.

Social-political situation was not positively related to phaleristic even during after-the-war consolidation of the society. After the February of 1948 the phaleristics was as negatively evaluated as in 1918. The actual political power considered distinctions as the necessary part of social evaluation of citizen and army character (in practice – there were introduced new state orders) but the scientific research was ignored and not supported by any state institution. The collecting of antiquities including coins and distinctions was generally regarded as „bourgeois anachronism“ and collection of insignia made of precious metals was also limited by the law of exchange. 60-ties have become the crucial period for phaleristics. The liberation of political situation enabled the real raise of general interest in this branch of science.

The greatest role in the development of phaleristic research played the group of Prague collectors of distinctions concentrated around Václav Měříčka who became internationally regarded specialist. During this period were presented the first phaleristic works of professional historians and museum workers, which dealt with interesting collections of distinctions and solved some historical problems connected with distinctions and orders. Polemics about the article of Josef Petráň at the beginning of 60-ies who presented phaleristics as the integrated part of numismatics became the crucial point for the reaction of the official institutions about the existence of phaleristics and its consideration by scientists in general. Professional historians presented definite opinions – they dissociated to include phaleristic material as the subject of numismatic research, but they didn't deal with phaleristics. They actively worked in the sphere of auxiliary historical sciences but they didn't consider phaleristics being the equal science branch or simply didn't know about it.

The opinions of amateur collectors of distinctions sharply contrasted to the opinions of professional historians. Until the end of 60-ties they established the complete base of phaleristics as separate auxiliary historical science.

Translated by Ema Draškobová

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

PRAMENE K DEJINÁM SLOVENSKA A SLOVÁKOV II. Slovensko očami cudzincov. Vzácné správy o histórii nášho územia od 6. do 10. storočia, tak ako sa javia v písomnostiach prevažne cudzieho pôvodu. Vedecký redaktor zväzku R. Marsina. Vydalo Literárne informačné centrum Bratislava vo Vydavateľstve Rak Budmerice. Bratislava, Budmerice 1999, 311 s.

Popularizačná edícia prekladov historických písomných prameňov k dejinám Slovenska a Slovákov vo svojom druhom zväzku prináša najstaršie naračné a diplomatické pramene o minulosti územia Slovenska a o dejinách jeho slovan-ských obyvateľov, aby tak napĺňala zámer celého edičného podujatia – prostred-níctvom výberu historických prameňov oboznámiť čitateľa so slovenskými deji-nami na základe autentických (väčšinou verejnosti neznámych) dokumentov. Toto koncepčné a dlhodobé dielo má prispievať k spoznávaniu a osvojovaniu si vlastnej minulosti – čo je jeden zo základov modernej štátnosti. Obsah tohto zväzku bol avizovaný už v úvode prvej časti pramennej edície (*Pramene k deji-nám Slovenska a Slovákov I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Brati-slava, Národné literárne centrum 1998*), v ktorom hlavný redaktor upozorňoval aj na skutočnosť existencie staršieho výberového súboru preložených historic-kých prameňov k veľkomoravskému obdobiu. Autori II. zväzku preto pôvodný editorský zámer pozmenili. Rozhodli sa publikovať len tie písomné pramene, ktoré vznikli priamo v sledovanom období, alebo k nemu časovo najbližšie. Zhromaždené rozprávacie a listinné pramene, ktoré pokrývajú obdobie 5.–10. storočia, rozdelili do štyroch skupín – štyroch častí tejto edície. V prvej časti sú publikované diplomatické (listinné) pramene z celého sledovaného obdobia, dru-hú tvoria naračné pramene zo 6. až 8. storočia, tretiu rozprávacie pramene od 9. do polovice 10. storočia a poslednú časť zas naračné texty orientálneho pôvo-du.

Vedecký redaktor II. zväzku Richard Marsina v úvodnej stati (*Historické pramene k najstarším dejinám Slovenska*) vysvetľuje štruktúru a skladbu tohto dielu edície, zameranie a obsah jeho jednotlivých častí. Každú časť edície pri-bližuje potom detailnejšie vlastný úvod jej zostavovateľa.

Autorom I. časti (*Svedectvo listín a listov*) je Richard Marsina. Známy diplomatik vo svojom úvodnom vstupe (*Diplomatické pramene*) najskôr obozna-muje čitateľa s problematikou listinných prameňov skúmaného obdobia a upo-zorňuje na problém tzv. deperdit. Potom stručne informuje o obsahu edovaných dokumentov a v niektorých prípadoch sa zaoberá aj otázkami ich pravosti. Všíma si aj viaceré listiny a listy, ktoré do edície neboli vybrané (je to dôležité

pre poznanie a pochopenie historických súvislostí). Potom nasleduje 27 chronologicky zoradených edovaných listinných textov. (Texty v každej časti tejto edície sú osobitne očíslované.) Vlastný prameň uvádza registrový záznam (je farebne odlišený), dátum a objasnenie historického kontextu vzniku dokumentu (vysádzané kurzívou). Autor využíva tento priestor i na diplomatickú a historickú kritiku písomnosti. Za publikovaným prameňom (v slovenskom preklade) sú uvedené vecné a textové poznámky. Editor uvádza aj údaje o uložení dokumentu a spomína dostupné pramenné edície. R. Marsina používa na označenie stupňa hodnovernosti dokumentu systém konvenčných znakov diplomatickej kritiky. Žiaľ, v tejto edícii nie je význam týchto znakov nikde vysvetlený a čitateľ – laik (ktorému je napokon táto popularizačná edícia určená) si skutočný význam pre neho záhadných krížikov a hviezdíčiek môže len domýšľať!

Editor pri výbere diplomatických dokumentov uprednostnil zrejme teritoriálne hľadisko – zrejme preto v tomto výbere chýbajú napr. dve deperditá listín Ľudovíta Nemca (846, 847) – donácie pre Pribinu. Do vybraného súboru nezaradil ani jediný dochovaný originál z obdobia existencie Veľkej Moravy – listinu Ľudovíta Nemca z roku 860, ktorou potvrdil Pribinovu donáciu pre niederalteichský kláštor. Problematiku rekonštrukcie textov deperdit čitateľovi najlepšie približuje list Rastislava Michalovi III. (žiadosť o vyslanie učiteľa ovládajúceho slovan-
ský jazyk). Informácie o jeho obsahu sa nachádzajú v Živote Konštantína a Živote Metoda. Ich vzájomným doplnením možno rekonštruovať podstatu obsahu a znenia tohto listu. Marsina do svojho výberu zaradil aj niekoľko diplomatických fálz, pri ktorých využíva ich obsahovú historickú informáciu. (Problematike fálz a možnostiam ich historického využitia sa R. Marsina podrobnejšie venoval v závere svojho úvodu k diplomatickým prameňom.)

Druhú časť edície (*Rozprávania kroník o udalostiach 6. až 8. storočia*) zostavil Ján Steinhübel. Vo svojom vstupe (*Rozprávacie pramene zo 6. až 8. storočia*) autor prehľadne informuje o historických udalostiach, ktorých sa dotýkajú publikované pramene a približuje jednotlivé naračné pramene – dejepisné práce byzantských historikov, dielo franského kronikára a jeden hagiografický text. Steinhübel prevzal použité texty z publikovaných českých a slovenských prekladov. Jeho výber predstavuje 7 rozprávacích textov (najrozsiahlejšou ukážkou je výber z diela historika Theofylakta Simokatta). Jednotlivé ukážky označil editor menom autora alebo tradičným pomenovaním prameňa (Fredegarova kronika). Problémom je uvádzaný chronologický údaj – nie je totiž vždy jednoznačný! Niekedy je to časové vymedzenie života autora prameňa, inokedy ohraničenie chronologického rozsahu a zamerania jeho diela, objavuje sa aj kombinácia oboch prístupov. Najmenej prehľadné sú chronologické informácie týkajúce sa tzv. Fredegarovej kroniky. Kurzívny text prináša informácie o pôvodcovi naračného prameňa a obsahu jeho diela. Ján Steinhübel (až na jedinú výnimku) nepoužíva poznámkový aparát – textové a vecné poznámky uvádza v zátvorkách priamo v publikovanom texte. Za textom prameňa sú údaje o edíciách, z ktorých ho autor state do tejto knihy prevzal (neuvádza teda originálny prameň a nehovorí o jeho uložení).

Ján Lukačka je autorom najväčšej časti edície (*Slovensko na prahu dejín*), ktorá mapuje rozprávacie pramene z obdobia 9. a 10. storočia. V predhovore autor-editor približuje toto historické obdobie v našich dejinách a hovorí o jeho reflexii vo vybraných naračných prameňoch (kronikách, hagiografických, právnických, homiletických a iných textoch). Lukačka do svojho výberu (24 prameňov) zaradil aj ukážky zo staroslovienskeho písomníctva. Publikované texty sú označené zaužívaným alebo vytvoreným pomenovaním. Chronologické zaradenie je uvedené vo vysvetľujúcom texte, ktorý stručne hovorí o autorovi naračného prameňa a obsahu jeho diela. Editor používa poznámkový aparát, niektoré vecné poznámky zaraďuje (v zátvorkách) aj priamo do publikovaného textu prameňa. Lukačka vo väčšine prípadov odkazuje na originálny prameň a hovorí aj o mieste jeho uloženia. Potom uvádza dostupné domáce edície. K tejto časti mám len jedinú poznámku: isté rozpaky možno pociťovať nad používaným označovaním (a to v celej edícii) jedného z publikovaných prameňov ako Cividalské evanjelium – vhodnejšie by snád' predsa len bolo nazývať ho Cividalský evanjeliár!

Poslednú časť edície (*Knihy o cestách a kráľovstvách*) tvoria ukážky správ arabských cestovateľov o Slovanoch. Editor Ján Pauliny (naš najvýznamnejší orientalista) vybral a preložil (ide o vôbec prvý slovenský preklad pôvodných textov!) úryvky z geografickej literatúry piatich arabských autorov z 9. a 10. storočia. Problematike arabskej historickej a geografickej literatúry, ktorá informovala o živote Slovanov, sa J. Pauliny venuje v krátkom úvode k publikovaným prameňom (*Arabské správy o Slovanoch*). Upozorňuje na niektoré sporné a problematické interpretácie arabských zápisov mien historických osobností a názvov lokalít a na nové možnosti ich čítania. Publikované ukážky sú označené vytvoreným názvom (meno autora a obsah vybranej ukážky). Vysvetľujúci text prináša základné biografické informácie o každom autorovi, zameraní a okolnostiach vzniku jeho diela. Písomný prameň dopĺňajú cenné textové a vecné poznámky (niektoré vysvetľujúce vecné poznámky zaradil editor priamo do textu). Ján Pauliny potom odkazuje na konkrétnu pramennú edíciu, z ktorej vychádzal pri svojom preklade.

Obrazovú časť popularizačnej edície (*Taký bol svet písma*) tvoria fotografie faksimile historických dokumentov, v ktorých sa zachovali texty publikovaných diplomatických a naračných prameňov. Faksimile vyhotovil majster Ivan Galamboš (čo je ale uvedené iba v tiráži knihy!). Sprievodné texty identifikujú jednotlivé dokumenty a približujú niektoré časti ich obsahu. Zostavovateľ obrazovej časti tu však čitateľa zavádza: neinformuje ho, že ide o faksimile a – čo je horšie – označuje fotografie viacerých dokumentov tak, akoby to boli pôvodné originály a nie neskoršie zápisy v registroch či odpisy v kódexoch! Čitateľ sa teda môže domnievať, že na fotografii naozaj vidí (ako ho informuje text) pápežský list nazývaný *Industriae tuae* a že je to originál tohto historického dokumentu – v skutočnosti sa list zachoval v odpise v kódexe z 11. storočia (text dokumentu bol prevzatý z pápežského kancelárskeho registra) – a na fotografii je dokonca faksimile tohto kódexu! A čo si má čitateľ myslieť o ukážkach arabských textov?! Sprievodné slovo ich označuje ako správy konkrétnych arabských geo-

grafov, ale marginálna poznámka pritom uvádza, že ide o text z koránu! Ak už hovoríme o obrazovej časti knihy, tak rozhodne v takomto diele nemala chýbať – vzhľadom na množstvo geografických názvov – historická mapa!

Ďalšou súčasťou knihy je chronologicky zoradený prehľad najvýznamnejších historických udalostí sledovaného obdobia, zoznamy moravských, nitrianskych a veľkomoravských panovníkov, franských kráľov a cisárov, významnejších pápežov a byzantských cisárov (tých však len v 9. a 10. storočí). Potom nasleduje zoznam použitých a odporúčaných prameňov a literatúry (nazdávam sa, že v ňom mali byť uvedené aj práce Františka Dvorníka a Jána Steinhübela) a vysvetlenie použitých skratiek. Knihu uzatvára výberový register pramennej časti. Myslím si, že použiť v edícii (i keď popularizačnej) výberový register nebolo tým najšťastnejším riešením. Orientáciu v knihe uľahčuje aj obsah umiestnený na začiatku edície.

V druhom zväzku edície *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* môže pozorný čitateľ zistiť existenciu dvoch rovín, dvoch podôb knižky. Tú prvú predstavuje vedecká úroveň diela, jeho informačná a poznávacia hodnota. Zámerom osnovateľov tohto edičného podujatia bolo poskytnúť širokej laickej verejnosti prístup k pôvodným písomným prameňom k slovenským dejinám. Zvolili preto dostupnú prekladovú popularizačnú edíciu – čo je síce naozaj (z vedeckého aspektu) menej náročná forma publikovania prameňov, ale neznamená automaticky zníženie jej informačnej hodnoty a poľavenie v nárokoch na historickú kritiku a interpretáciu prameňov. Autorský kolektív, ktorý pripravil druhý zväzok tejto edície, tvorili renomovaní historici – najvýznamnejší odborníci na skúmané obdobia. Tento tím viedol skúsený editor a historik, zakladateľ modernej edičnej činnosti na Slovensku, Richard Marsina. Zhromaždení autori boli od počiatku predpokladom vysokej odbornej kvality celého diela a výsledok ich práce potvrdzuje úspešné naplnenie tohto očakávania.

Druhú rovinu posudzovanej knihy vytvára jej technické spracovanie, výtvarné stvárnenie a celkový vzhľad. Editor (a vydavateľ v jednej osobe) knihy stál hneď na začiatku pred osudovým rozhodnutím – či má zachovať základné prvky vzhľadu prvého zväzku, alebo dať druhému dielu edície novú tvár? Rozhodol sa pre druhú možnosť a edícia tak zatiaľ stratila jednotný vzhľad. Predpokladom návratu k istej jednotiacej línii je pokračovanie vo vydávaní ďalších zväzkov prameňov u rovnakého vydavateľa. Produkcia budmerického Vydavateľstva Rak sa (po formálnej stránke) vyznačuje vysokou estetickou úrovňou. Snaha vytvoriť a vydať krásnu knihu sa premietla i do podoby recenzovanej knižky. Niekedy sa však toto úsilie autorom vymklo z rúk a nadobúda črty akéhosi manierizmu. Najviac sa to prejavilo v už spomenutej obrazovej časti publikácie a v „osobitosti“ marginálnych textov (niekedy informujú o obsahu časti publikovaného dokumentu, inokedy citujú alebo parafrázujú časť textu). Text na záložke prebalu knihy sa mal využiť na informáciu o celom edičnom projekte, vydanom I. zväzku, obsahu II. zväzku a pripravovanom pokračovaní. Názov edície *Slovensko očami cudzincov* vyznieva síce trochu nadsadene (aj v ďalších zväzkoch edície bude predsa množstvo písomných prameňov zahraničnej proveniencie!), ale pôsobí pútavo a priťahuje pozornosť potenciálneho čitateľa. Viac rozpakov však vyvo-

láva použitie výrazného motívu arabského písma na prebale knihy (najmä ak si uvedomíme zastúpenie arabských prameňov v tejto edícii!). Tieto poznámky však nijako nespochybňujú konštatovanie, že edícia *Slovensko očami cudzincov* je krásnou (a predovšetkým múdrou) knihou. Predsa však nemožno na záver neprípomenúť, že v tomto prípade (pramenná edícia) je prvoradá informačná hodnota diela a všetky ostatné zložky by mali napomáhať k čo najlepšej funkčnosti tejto knihy. Tentoraz sa krása predsa len mala viac podriaadiť účelovosti a poslaniu diela!

Juraj Roháč

KRONIKA 20. STOROČIA. Bodo Harenberg a kolektív. Slovenské vydanie zostavila Edita Ivaničková. Fortuna Print, Bratislava 2000, 1568 s.

Ambiciózne vydavateľstvo Fortuna Print ponúklo v jubilejnom roku 2000 slovenskému čitateľovi možnosť retrospektívneho pohľadu na odchádzajúce storočie. Ani tentoraz sa redakcia vydavateľstva neuspokojila len s púhym prekladom nemeckého vydania *Kroniky* z roku 1995, ale prevzatú pôvodinu výrazne modifikovala a doplnila (až 2/3 textov!). Je to teda aktualizovaný pohľad na svet v 20. storočí slovenskými očami. Netreba zdôrazňovať, že takýto prístup má svoje opodstatnenie a zmysluplnosť. Dvadsiate storočie bolo pre slovenský národ nepochybne prelomovým storočím – v tomto chronologickom úseku prežíval svoje najväčšie vzlety a pády, úspechy i sklamania. Bola to doba, v ktorej sa svetové udalosti bytostne dotýkali našich dejín a naše dejinné osudy sa zas stali súčasťou svetovej histórie.

Slovenské vydanie *Kroniky* zostavila Edita Ivaničková so širokým (a renomovaným) prekladateľským a autorským kolektívom. Kratučku (ale neobyčajne výstižnú) úvodnú stať o dvadsiatom storočí napísal Ľubomír Lipták.

Kronika 20. storočia je skutočným kronikárskym zápisom najvýznamnejších a najpozoruhodnejších javov a udalostí 20. storočia. Zaznamenáva ich počivo deň za dňom od 1. januára 1900 po 31. december 1999. Historik a archivár – každý, kto študoval pomocné vedy historické – nepochybne pri tejto informácii spozornie: z hľadiska historickej chronológie patrí predsa rok 1900 ešte do 19. storočia a do naplnenia storočia dvadsiateho tu zas chýba celý rok 2000! Vydavateľské (a ekonomické) záujmy majú však zasa svoju pragmatickú argumentáciu a výsledkom vzájomného akceptovania rôznych hľadísk a názorov je potom istý (na Slovensku nie tak častý) kompromis, vďaka ktorému *Kronika* zachytáva naozaj 100 rokov života svetovej ľudskej spoločnosti. (Stúpecov uplatnenia zásad prísnej historickej chronológie určite uspokojí ďalšie upravené a opravené vydanie.)

Storočie je v knihe rozčlenené na dekády, pomenované podľa najcharakteristickejších a najvýznamnejších historických udalostí a trendov tých čias. Graficky sú tieto desaťročia oddelené úvodnými ilustráciami – reprodukciami dobových umeleckých diel, ktoré navodzujú prchavú atmosféru sledovaného obdobia. Jednotlivé roky sú potom rozdelené podľa mesiacov. Každý kalendárny mesiac uvádza chronologické zoradenie heslovitých udalostí (historické kalendárium) a v záhlaví je vytlačený aj skutočný kalendár konkrétneho mesiaca (umožňuje používateľovi určiť konkrétne dni v týždni, v ktorých sa spomenuté udalosti odohrávali). Najvýznamnejšie udalosti a javy i osudy historických osobností sú potom spracované v kronikárskych článkoch.

Neodmysliteľnou súčasťou *Kroník* je bohatá obrazová dokumentácia. Redakcia sa vždy usiluje zhromaždiť a vybrať zaujímavý a predovšetkým nový – u nás doposiaľ nepublikovaný – fotografický a obrazový ilustračný materiál. Preberá ho z nemeckých vydání, súborov tlačových agentúr a fondov i zbierok rôznych archívov. Dokumentačnou prílohou k textom sú aj historické mapky, prehľadové tabuľky, rôzne schémy a grafy. Archivára určite zaujmú fotografické reprodukcie významných historických dokumentov. V *Kronike 20. storočia* sú publikované aj výsledky olympijských hier storočia (k úplnosti chýbajú informácie o olympijských hrách v roku 2000 v Sydney). Pomocný aparát knihy tvorí menší register (ktorý spolu so systémom grafických odkazov v texte uľahčuje orientáciu a používanie *Kroniky*) a zoznam použitých skratiek názvov štátov a krajín. Na prednej predsádke knihy je politická mapa sveta okolo roku 1900, na zadnej mapové zobrazenie sveta v súčasnosti.

Ľubomír Lipták označuje vo svojej vstupnej štúdii (či skôr eseji) 20. storočie za storočie dynamické a pretvárajúce – so všetkými dôsledkami. Upozorňuje pritom aj na rozdielnosť a mnohorakosť hodnotiacich súdov, ktoré o tomto storočí odznali a odznievajú. Liptákove slová potvrdzujú aj fotografie použité na prebale *Kroniky*: pozerajú sa z nich odhodlane Lenin a Hitler, mondénne dámy z ilustrácií módnikov koketne klonia hlavy, seabedome tu pózuje veľká trojka z Jalty, britský bombardér a nemecký tank pripomínajú hrôzy 2. svetovej vojny, reční J. F. Kennedy, Mao Ce-tung a ajatolláh Chomejní zdravia jasajúce davy svojich stúpencov, legendárni Beatles dobývajú Ameriku, princezná Diana sa odvracia od svojho manžela, usmievajú sa Gorbačov a Reagan, Ján Pavol II. je pohrúžený do tichej modlitby, padajú výstrely v občianskej vojne v Severnom Írsku, posvätné kravy sa prechádzajú ulicami indického mesta, sovietske tanky obsadzujú Prahu v roku 1968, Cassius Clay rozdáva ničivé knockauty, človek vstupuje na Mesiac, smutne sa pozerá hladujúce ugandské dieťa, v žiari plameňov stúpa k nebu americký raketoplán, hrozí rozpadnutý čiernobyľský reaktor, pri Brandenburskej bráne sa oslavuje zjednotenie Nemecka, Palestínci a Izraelci uzatvárajú mierovú zmluvu v roku 1993.

Mnohorakosť a zložitosť, skepsa i nádej a (povedané slovami historika) jednota sveta v jeho rôznosti – to je charakteristika 20. storočia. A ako vstúpilo do tohto paradoxného a extrémneho storočia Slovensko? V úplnej anonymite, zabudnuté a nepoznané – pričupené na skúpej rodnej hrude, odovzdané osudu. Toto sa odráža v unavenom pohľade Hanulovho roľníka na reprodukovanej zná-

mej mal'be. O necelé polstoročie prežíva Slovensko už jeden z najdramatickejších a najosudovejších momentov svojich dejín – národné protifašistické povstanie (škoda, že v pohľade na partizánske hnutie a akcie zostala stať o tejto udalosti v *Kronike* viac-menej na úrovni tradičného historického výkladu z minulosti). Potom sa znova dostáva do úzadia a ďalšie vzopätie prežije Slovensko až o polstoročie neskôr. Toto by však nebol úplný a celkom výstižný obraz Slovenska v 20. storočí. *Kronika* preto zaznamenáva aj viaceré menej vzrušujúce chvíle jeho života – politické a spoločenské dozrievanie, kultúrne napredovanie, umelecké hľadanie a experimentovanie. Slovensko a Slováci v premenlivom 20. storočí vykročili zo svojej izolácie a prekročili hranicu nebytia. Žijú problémami sveta a stávajú sa svetom! (Napokon, presvedčivo to dokladá *Kronika Slovenska II.*) Potvrdili to aj vydavатели a zostavovatelia tejto *Kroniky*, ktorí do nej zaradili aj (podľa ich usúdenia) tie najpodstatnejšie i najpitoresknejšie udalosti na Slovensku v 20. storočí a zaznamenali tak dejinotvorné i tie najobyčajnejšie chvíle života jeho obyvateľov. V tomto ich výbere však nemalo rozhodne chýbať zriadenie samostatnej slovenskej cirkevnej provincie so sídlom v Trnave (30. 12. 1977) a potom povýšenie jej apoštolského administrátora na arcibiskupa metropolitu (26. 7. 1989) či „sviečková“ demonštrácia 25. 3. 1989. Boli to predsa udalosti, ktoré púťali v tej dobe pozornosť svetovej verejnosti! (A ako také mali byť aj prezentované!) Niekedy je poskytnutá informácia nie celkom jasná: napr. tabuľkový prehľad obyvateľstva slovenských žúp (hádám lepšie žúp na Slovensku?) na konci 19. a začiatku 20. storočia vypovedá o demografickom vývoji všetkého obyvateľstva, alebo je to v skutočnosti početný stav Slovákov v týchto územnosprávnych útvaroch?!

Kronika 20. storočia je pestrým (niekedy lákavo, inokedy zas odpudivo) obrazom sveta v jeho premenách. Nie je to len suché konštatovanie historicky pozoruhodných zmien a zvrátov, ale aj vydarený pokus o zobrazenie a zdokumentovanie *alltagsgeschichte* – každodennosti – jedného storočia. Preto tu nájdeme vedľa seba informácie o zlomových momentoch svetových dejín, o hviezdnych hodinách ľudstva, ale aj zdanlivo úplne banálne zmienky o populárnom módnom účese, novom modeli automobilu, o výhre na hokejovom turnaji či úspešnej filmovej premiére. Samozrejme, veľa vecí by sme v tejto *Kronike* zas nenašli – je nemožné zachytiť absolútne všetko a ponúknutý výber bude vždy subjektívny. Môžeme však dnes vyčítať Fredegarovi, že presne ne-lokalizoval Vogastisburg? (Neznamená to však, že by sme mali na požiadavku zaznamenávania všetkého podstatného úplne rezignovať.)

Recenzenti vyzdvihujú a oceňujú, že v *Kronike 20. storočia* (a je to aspekt typický aj pre ostatné *Kroniky*) sa podstatné udalosti nielen zaznamenávajú, ale aj sledujú v chronologickej postupnosti, v celom svojom trvaní. To umožňuje čitateľovi spoznávať aj ďalšie – priame i nepriame dôsledky konkrétnej udalosti. Určite aj toto priťahuje záujem čitateľa o *Kroniky*. Hádám aj preto bol menej úspešný pokus vydavateľstva Fortuna Print osobitne vydávať aktuálne prehľady kronikárskych udalostí jednotlivých nedávno uplynulých rokov – čitateľ jednoznačne uprednostnil *Kroniky* s väčším chronologickým záberom (a to snáď aj

kvôli väčšiemu časovému odstupu, ktorý umožňuje objektívnejšie zhodnotenie toho-ktorého dejinného javu či udalosti).

Kronika je dielom, ktoré sa nekončí napísaním (či vydaním). Začína naozaj žiť až u svojho čitateľa – ten spoznáva, osvojuje si, kritizuje a aj koriguje jej obsah. *Kronika* sa teda dotvára, kompletizuje používaním. Ako jej čitateľ a používateľ mám potom (v tomto duchu) ku *Kronike 20. storočia* ešte niekoľko kritických pripomienok.

Jednotlivé články v *Kronike* sú označené zvýraznenými titulkami s prvkami novinárskeho žánra. Pokiaľ tento názov výstižne odráža obsah článku, je to v úplnom poriadku. Občas však v článku čitateľ nenájde dostatočné zdôvodnenie jeho označenia príslušným titulkom: napr. titulok *Pražský Stalin bol najväčší* ma presviedča o tom, že socha J. V. Stalina v Prahe bola najväčším pamätníkom tohto diktátora mimo územia ZSSR, ale v článku sa pritom nikde nespomína skutočná veľkosť tohto pomníka!

Osobitým problémom historických *Kroník* je zaraďovanie početných zmienok o úmrtiach osobností politického a kultúrneho života. Niekedy to vyvoláva dojem, že zostavovateľ tak urobil z núdze, pretože nemal k dispozícii (či nepoznal) inú zaujímavú udalosť. Neprijemným prípadom v tomto zväzku je zas očividný omyl pri výbere obrazovej dokumentácie: vrátenie svätoštefanskej koruny roku 1978 z USA do Maďarska tak ilustruje obrázok Bočkajovej koruny zo začiatku 17. storočia (uchovávanéj v zbierkach viedenského Umeleckohistorického múzea)! Budme však spravodliví – je to nepochybne len „technické“ pochybenie a zlyhanie pri korektúrach textu.

Lubomír Lipták označil *Kroniku* za knihu o dejinách – teda knihu o historickej skúsenosti. Táto skúsenosť môže byť človeku oporou a pomocou pri osudových rozhodovaniach. Čo nám teda z tohto pohľadu dáva *Kronika 20. storočia*? Predovšetkým je to spoľahlivá a najmä poučná populárno-vedecká príručka novodobých svetových dejín. Je to moderné vademecum histórie zavŕšeného storočia. *Kronika* je iste aj sprievodcom po tomto komplikovanom storočí – a tieto služby ocení tak laik, ako aj odborník. Oboznamuje a poučuje, ale aj povzbudzuje. Ukazuje, že s 20. storočím sa dejiny neskončili, že nenastal ohlasovaný zánik histórie. Utvrdzuje nás v poznaní, že svet je poznateľný a zmeniteľný (a to snáď aj k lepšiemu). *Kronika 20. storočia* je náčrtom podobizne jedného storočia – storočia, v ktorom sme sa narodili a prežili podstatnú časť svojho života. Toto storočie nás navždy poznačilo – v dobrom i v zlom. Nemôžeme sa ho zbaviť – vymazať z pamäti, pretrhnúť puto, ktoré nás k nemu viaže. Vlečieme ho ďalej so sebou – ako väzeň železnú guľu na nohe. Ono historické bremeno nás drží a bude držať pri zemi vždy, keď nás omámia vízie a ilúzie nového veku – storočia i milénia. Historické poznanie býva často užitočné pre život a pre prežitie. *Kronika 20. storočia* je akýmsi návodom na jeho použitie.

Vydavateľstvo Fortuna Print ponúklo slovenskému čitateľovi opäť jednu pozoruhodnú knihu. Nie je to kniha, ktorú prečítate na jeden dúšok a potom navždy odložíte do knižnice. Bude vás sprevádzať po celý život. Vysoká odborná úroveň spracovania textov spojená s vynikajúcou výtvarnou podobou vytvárajú

naozaj hodnotnú knihu. Nie je to určite kniha najlacnejšia (napokon kvalita musí byť vyjadrená aj istou cenou!), ale je to ten najlepší suvenír, ktorý si môžete so sebou vziať ako trvalú spomienku na „odídene“ 20. storočie. Ak vás ani tieto slová nepohli k tomu, aby ste si *Kroniku 20. storočia* zaradili do zlatého fondu vašej knižnice, potom vás možno presvedčí iná argumentácia: Keď som sa so svojím kolegom o tejto knižke rozprával, tvrdil, že ju nemôžeme ignorovať. Veď je to predsa kniha o *našom* storočí! Sapienti sat!

Juraj Roháč

CSÁDER, V. a kol.: *HISTÓRIA A SÚČASNOSŤ UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE 1919–2000*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 2000, 98 s.

Minulý rok uplynulo 80 rokov od založenia našej najstaršej univerzity – Univerzity Komenského. Pri tejto príležitosti PhDr. Viliam Csáder, riaditeľ Archívu Univerzity Komenského, sa podujal zostaviť publikáciu, ktorá by aspoň v skratke zmapovala nielen jej históriu, ale i súčasnosť.

Počiatky univerzitného štúdia na Slovensku siahajú do obdobia panovania uhorského kráľa Mateja Korvína, ktorý sa prostredníctvom svojich vyslancov v máji 1465 obrátil k pápežovi Pavlovi II. so žiadosťou o založenie univerzity v Uhorsku. Pápež žiadosti vyhovel a svojou tzv. „erekčnou listinou“ povolil zriadenie univerzity na čele s kancelárom – ostrihomským arcibiskupom Jánom Vitézom. Za sídlo univerzity zvolili Bratislavu, ktorá v tom období bola významným hospodárskym a kultúrnym centrom. Samotnú činnosť – Histropolitana – tak znel oficiálny názov novovzniknutej univerzity, začala na jeseň roku 1467. Pomenovanie Academia Istropolitana sa začalo používať až od 16. storočia. Postupne sa na nej otvorili štyri fakulty – artistická, teologická, právnická a lekárska. Existenciu dvoch posledných fakúlt nemáme však presne doloženú. Svoju činnosť Academia Istropolitana nerozvíjala dlho. Neúspešné sprisahanie proti kráľovi roku 1471, odchod najznámejších profesorov a smrť jej kancelára spôsobili postupný zánik univerzity. V roku 1472 sa už o jej existencii nenachádzajú v prameňoch priame zmienky. Univerzitné štúdium bolo obnovené až v roku 1912 založením Bratislavskej uhorskej Alžbetínskej univerzity, ktorá však bola budovaná ako maďarská škola, čoho výsledkom bol jej postupný zánik po vzniku ČSR. Na jej existenciu však nadviazala Československá štátna univerzita, ktorá sa konštituovala na základe zákona č. 375/1919 Zb. z. a n., ktorý bol schválený Národným zhromaždením v Prahe. V novembri 1919 na návrh prof. Františka Drtinu získala súčasný názov – UNIVERZITA KOMENSKÉHO. Dňa 9. 12. 1919 bola univerzita slávnostne otvorená za prítomnosti vtedajšieho ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára. Prvým rektorom sa

stal prof. MUDr. Kristián Hynek. Výučba prebiehala v slovenskom a českom jazyku, na sumarizáciu prednášok sa zo začiatku používala aj nemčina. Na novo-otvorenej univerzite pôsobili aj viacerí učitelia českej národnosti, vďaka ktorým sa veľmi rýchlo vybudovali solídne základy vysokoškolského štúdia na Slovensku.

V roku 1919 začala svoju činnosť lekárska fakulta, v roku 1921 sa k nej pripojili filozofická a právnická fakulta. V roku 1940 sa s výučbou začalo aj na prírodovedeckej fakulte a do univerzity bola začlenená aj katolícka bohoslovecká fakulta. V nasledujúcom období sa Univerzita Komenského rozšírila aj o ďalšie fakulty – farmaceutickú, telesnej výchovy a športu, pedagogickú, matematicko-fyzikálnu a lekársku fakultu v Martine. Po roku 1990 k nim pribudla Evanjelická bohoslovecká fakulta a Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta. V roku 1990 vznikla ešte fakulta managementu, ktorá uzatvorila doterajší počet fakúlt Univerzity Komenského. V súčasnosti ich pôsobí v rámci univerzity 12. Pri univerzite pôsobia aj ďalšie účelové zariadenia a pracoviská s vedecko-pedagogickým zameraním, ktoré začali vznikať v 90. rokoch. V roku 1990 bola zriadená napr. Univerzita tretieho veku ako prvá na Slovensku, v roku 1992 začalo svoju činnosť Jazykové centrum UK, od roku 1997 pôsobí pri univerzite aj Centrum európskych štúdií UK. Vedecko-pedagogickým pracoviskom univerzity, ktoré zároveň slúži aj širokej verejnosti na oddych a relaxáciu vo voľnom čase, je Botanická záhrada UK založená v roku 1942 prof. RNDr. Františkom Nábelkom. Ročne ju navštívi až 40 tisíc návštevníkov.

Záujemcom o štúdium Univerzita Komenského ponúka výber zo 75 odborov a 211 špecializácií. Momentálne na fakultách prebiehajú 3 druhy štúdia – bakalárske (trojročné), magisterské – s dĺžkou štúdia v rozpätí 4 až 6 rokov, na ktoré nadväzuje doplnkové štúdium na získanie príslušného akademického titulu. Okrem toho fakulty ponúkajú aj tri formy štúdia – denné, externé a štúdium popri zamestnaní. Za 80 rokov svojej existencie Univerzita Komenského vychovala 101 776 absolventov, položila dobré základy vysokoškolského štúdia a bola nápomocná aj pri zrode ďalších univerzít na Slovensku.

V školskom roku 2000/2001 univerzita zaviedla kreditový systém štúdia na báze Európskeho systému transferu kreditov. Snaží sa rozvíjať spoluprácu aj s univerzitami v zahraničí. Doteraz sa jej podarilo nadviazať kontakty s univerzitami v 15 krajinách Európy, USA, Kanady, Japonska, Izraela a Turecka.

Po historickom náčrte a prezentácii súčasného života univerzity sa čitatelia môžu bližšie oboznámiť s jednotlivými fakultami v takom poradí ako vznikali, príp. sa včleňovali do univerzity. Publikácia je obohatená o prílohy, ktoré uvádzajú zoznamy rektorov Univerzity Komenského, jej profesorov, ako aj osobností, ktorým univerzita udelila čestný doktorát od roku 1928. Kapitola o Lekárskej fakulte UK spracovali doc. MUDr. Elena Kukurová, CSc. a doc. PaedDr. Ľudmila Pavlíková, CSc. Ostatné state spolu s historickým úvodom a prílohami sú dielom dlhoročného pracovníka Archívu Univerzity Komenského PhDr. Viliama Csádera, ktorý sa podujal na neľahkú úlohu – podať verejnosti ucelený obraz o minulosti a prítomnosti našej Alma mater s použitím množstva

pramenného materiálu a literatúry. Či sa mu ju podarilo splniť, posúdi každý čitateľ sám pri listovaní tejto navonok síce útlej, ale obsahom zato bohatej, prehľadnej a precíznej publikácie.

Júlia Ragačová

PAMÄTNICA EKONOMICKEJ UNIVERZITY V BRATISLAVE. 60. VÝROČIE ZALOŽENIA, 1940–2000. Zostavili PhDr. Jozef Mruškovič a PaedDr. Emília Vokálovej, CSc. Napísal kolektív autorov. Bratislava, Ekonomická univerzita v Bratislave 2000, 239 s.

V roku 2000, na prahu nového tisícročia, sme si pripomenuli 60. výročie založenia Ekonomickej univerzity v Bratislave. Pri tejto príležitosti sa kolektív autorov pod vedením PhDr. Jozefa Mruškoviča a PaedDr. Emílie Vokálovej, CSc., rozhodol zostaviť publikáciu, ktorá by mapovala vývoj ekonomického vzdelávania na Slovensku. Výsledkom ich práce je svojím vzhlľadom i obsahom pútavá *Pamätnica Ekonomickej univerzity v Bratislave*. Čitateľa oboznamuje s počiatkami vysokoškolského ekonomického vzdelávania na Slovensku, ktorého korene siahajú až do 18. storočia. Samotná Ekonomická univerzita bola však zriadená až v októbri roku 1940 ako súkromná škola so sídlom v Bratislave. Vznikla v poradí ako tretia vysoká škola na Slovensku. Za 60 rokov svojej existencie zmenila niekoľkokrát svoj názov a prešla aj viacerými organizačnými zmenami. V roku 1945 bola poštátnená a premenovaná na Slovenskú vysokú školu obchodnú.

Celospoločenské premeny v roku 1948, ako aj reforma vysokoškolského štúdia prispeli opäť ku zmene jej názvu. Zmena názvu bola však len sprievodným znakom ďalších ideologických premien a postupným pretvorením Vysokej školy hospodárskych vied – tak znel jej nový názov – na socialistickú školu. Dochádza ku zmene učebných osnov, častejším študijným pobytom pracovníkov v ZSSR a k hosťovaniu sovietskych odborníkov u nás. Súčasťou učebných plánov študentov sa stávajú predmety socialistickej ekonomiky a marxizmus-leninizmus. V roku 1953 je Vysoká škola hospodárskych vied opäť premenovaná na Vysokú školu ekonomickú. Na jej akademickej pôde sa na základe vysokoškolského zákona z roku 1950 vytvorili 3 fakulty – fakulta výrobnoeconomická, fakulta vnútorného obchodu a financií a fakulta všeobecnoeconomická. Každá z nich mala niekoľko študijných odborov. V 80. rokoch sa škole podarilo vyriešiť aj dlhodobé pretrvávajúce priestorové problémy začatím výstavby nového areálu VŠE v Bratislave – Petržalke. Vysoká škola ekonomická pod týmto názvom pretrvala až do roku 1992, keď sa transformovala na Ekonomickú univerzitu, ktorá poskytuje vysokoškolské vzdelanie v oblasti ekonomických vied. V súčasnosti sa Ekonomická univerzita člení na 5 fakúlt: národohospodársku fakultu, fakultu

podnikového manažmentu, obchodnú fakultu, fakultu hospodárskej informatiky a podnikovohospodársku fakultu so sídlom v Košiciach.

Pri Ekonomickej univerzite pôsobia aj vedecko-pedagogické pracoviská a ústavy s celouniverzitnou pôsobnosťou ako napr. Ústav jazykov, Slovenská ekonomická knižnica, Vydavateľstvo Ekonóm či Centrum ďalšieho vzdelávania, ktoré metodicky usmerňujú určení prorektori. Na univerzite pôsobia aj športové organizácie – TJ Slávia Ekonóm (od roku 1964) a Vysokoškolský klub Ekonóm. Doma i v zahraničí úspešne reprezentuje univerzitu už od roku 1969 amatérsky folklórny súbor EKONÓM so svojou speváckou a tanečnou zložkou.

Zostavovatelia publikácie venovali samostatnú kapitolku aj Archívu Ekonomickej univerzity, ktorý sústreďuje písomnosti pochádzajúce z činnosti Ekonomickej univerzity v Bratislave a jej predchodcov. Od začiatku 70. rokov fungoval ako podnikový archív, v roku 1993 získal štatút archívu osobitného významu.

Po historickom náčrte zostavovatelia predstavujú jednotlivé fakulty a celouniverzitné pracoviská a ústavy Ekonomickej univerzity. Na záver zaradili prílohy, ktoré obsahujú zoznamy rektorov, prorektorov, dekanov, kvestorov, ako aj všetkých zamestnancov univerzity v roku 2000. Oživením a spštením je bezpochyby fotografická príloha medailí Ekonomickej univerzity. Tabuľkovou formou je spracovaný aj prehľad počtu absolventov z rokov 1944–1998, či udelených čestných vedeckých hodností – doktor ekonomických vied honoris causa. Publikácia obsahuje i bohatý a pestrý fotografický materiál, text dopĺňa množstvo tabuliek s rôznymi štatistickými údajmi.

Okrem tejto prehľadnej publikácie vyšla pri 60. výročí Ekonomickej univerzity aj ďalšia – *Profesori a docenti 1940–2000. Bratislava, Ekonomická univerzita v Bratislave – vydavateľstvo EKONÓM 2000*, 162 s. Publikáciu zostavili pracovníci Archívu Ekonomickej univerzity Marcela Okenicová a PhDr. Peter Lebovič. Obsahuje abecedný súpis profesorov a docentov Ekonomickej univerzity v Bratislave a jej priamych predchodcov. Každý záznam o profesovi či docentovi obsahuje dátum a miesto narodenia, názov ukončenej vysokej školy a rok jej ukončenia, dĺžku pôsobenia na Ekonomickej univerzite, rok príchodu a odchodu z Ekonomickej univerzity, dátum vymenovania za profesora či docenta, vedný odbor profesúry alebo docentúry, akademické funkcie na Ekonomickej univerzite (rektor, prorektor, dekan, prodekan), prípadný dátum a miesto úmrtia. Do zoznamu sú zaradení len interní pedagógovia školy. Dokopy sa v uvedenej publikácii nachádza 469 záznamov o jednotlivých profesoch a docentoch Ekonomickej univerzity. Publikácia svojím obsahom, ako aj vzhľadom vhodne dopĺňa predchádzajúci titul.

Na záver treba oceniť precíznu prácu oboch autorských kolektívov pri zostavovaní predkladaných publikácií a dúfať, že vynaložené úsilie nájde kladnú odozvu i u čitateľov.

Júlia Ragačová

HOFFMANNOVÁ, J., PRAŽÁKOVÁ, J.: *BIOGRAFICKÝ SLOVNÍK ARCHIVÁŘŮ ČESKÝCH ZEMÍ*. Vydalo nakladatelství Libri, Praha 2000, 830 s.

O potrebe spracovania biografického slovníka archivárov prvý raz hovoril I. Hlaváček v roku 1987 na sympóziu v Rimavskej Sobote. Výsledkom ďalších čiastkových prác, ktoré v Čechách nasledovali do roku 1993, ale najmä koncepčných prác od tohto roku, je práve dnes predstavovaný Biografický slovník archivářů českých zemí (BSACZ), ktorý zostavili, úvodné a záverečné kapitoly napísali a podklady k biogramom (spracovali sami archivári podľa dohodnutého formulára) redakčne upravili autorky projektu Jaroslava Hoffmannová a Jana Pražáková.

Biografický slovník, charakterizovaný autorkami ako kombinácia retrospektívneho slovníka „Kto bol kto“ s encyklopédiou typu „Kto je kto“, obsahuje 2 053 biogramov a vydalo ho nakladateľstvo Libri, s. r. o., Praha v roku 2000 nákladom 1 000 výtlačkov s nemeckým a anglickým resumé.

Napriek skutočnosti, že archívy existujú už stáročia, ako aj napriek tomu, že už niekoľko desaťročí sa archivári snažia dostať do vedomia spoločnosti dôležitosť a význam archívov, akoby bolo všetko márne. Preto je logické a pochopiteľné, že na prvých 27 stranách je obsiahla kapitola Archívy a archivári v českých zemích (aj so zoznamom použitej literatúry), kde autorka J. Hoffmanová objasňuje základné pojmy – archivári, archiválie, archív, archívny fond a archívnictvo – a oboznamuje čitateľa so vznikom a vývojom archívov Čechách po jednotlivých etapách – od počiatkov archívov až do súčasnosti, pričom venuje pozornosť tiež odbornému vzdelávaniu archivárov, riadeniu archívov, archívnej legislatíve a sprístupneniu archívov verejnosti.

Za zoznamom literatúry nasleduje kapitola venovaná zámerom, príprave a obsahu Biografického slovníka archivářů českých zemí, ďalej zoznam so šiframi a skratkami 272 spracovateľov podkladov k biogramom, ako aj osem strán skratiek svetských, cirkevných a vojenských ústavov, inštitúcií a spoločenstiev, úradov, politických strán, rôznych edícií, periodík a časopisov, škôl, univerzít, fakúlt a titulov, ktoré boli použité v biogramoch.

Na strane 52 je vysvetlená štruktúra biogramu. Obsahuje priezvisko, krstné meno, pseudonym, dosiahnuté tituly a hodnosti a u cirkevných osôb i skratku rehole. Ďalej nasleduje dátum a miesto narodenia, prípadne úmrtia, získané odborné, špeciálne a najvyššie dosiahnuté vzdelanie, archívne pôsobisko, iné pôsobisko, pracovné zaradenie, hodnosti a funkcie, odbornú, vedeckú a publikačnú činnosť, dôležité životné údaje, literatúru a pramene týkajúce sa danej osoby archivára a šifry spracovateľa podkladov k biogramu. (Skutočnosť, že ide o slovník faktografický, patrí k jeho pozitívam a prispieva k jeho kvalite.)

Ďalej už nasleduje abecedný zoznam spomínaných 2 053 hesiel, venovaných archívnym pracovníkom – archivárom, ktorí takmer v priebehu siedmich storočí – od 1. polovice 14. storočia až do súčasnosti – pôsobili alebo pôsobia v Čechách, alebo sa tam narodili a ako archívni pracovníci sa doma, či v susedných

i vzdialenejších krajinách uplatnili. Na základe prijatých kritérií sa do slovníka výberovo dostali aj niektorí archívni konzervátori, reštaurátori, fotografi, knihovníci a pracovníci archívnych škôl.

K najstarším, podľa mena známym, archivárom v BSACZ patria archivári 14. storočia – Jan Gelnhausen pôvodom z Gelnhausenu v Nemecku, ktorý pracoval v archíve listín, mandátov a listov mesta Brna, či Poliak – comes regalis capellae Bohemiae – Ján zo Stredy, prvý archivár Archívu kráľovskej kancelárie v Prahe alebo Ján Saxo, zvaný Saxo Mule, ktorý pôsobil tiež v Archíve kráľovskej kancelárie v Prahe v druhej polovici 14. storočia.

V slovníku však možno nájsť i Jána Amosa Komenského, ktorý bol archivárom Jednoty bratskej, či historika, politika, filozofa a archívneho znalca Františka Palackého alebo Jaromíra Čelakovského, syna F. L. Čelakovského, ďalej Gustava Friedricha, Kamila Kroftu, Zdeňka Nejedlého, Vladimíra Klecandu, či básnika Karla Jaromíra Erbena, kniežatá Zdeňka Kolowrata-Krakovského-Libštejnského a Karla Schwarzenberga, ale aj spisovateľa a publicistu Lubomíra Vaculíka, no i pražského arcibiskupa a českého primasa, kardinála Miloslava Vlká alebo Karla Čáslavského z Národného filmového archívu v Prahe.

Obdobie spoločného štátu Čechov a Slovákov zanechalo tiež svoje stopy na poli archívnom. Takže v BSACZ možno nájsť archivárov, ktorí pôsobili v Čechách, ale svojím pôvodom boli zo Slovenska. Za všetkých spomenieme napríklad Júliusa Augusta Pažouta, ktorý 44 rokov pôsobil v Českom zemskom archíve v Prahe, alebo Annu Horákovú, rodenú Gašparíkovú, ktorá bola osobnou archivárkou prezidenta T. G. Masaryka, či Jozefa Kollmana z Trenčína. Naopak na Slovensku pôsobila v rokoch 1929–1960 v archíve Slovenského národného múzea v Martine Mária Jeršová, rodená Opočenská alebo na Univerzite Komenského v Bratislave Václav Chaloupecký, ktorý bol tiež inšpektorom slovenských archívov a knižníc, či Ludmila Sulitková, ktorá po skončení vysokej školy v Brne pracovala deväť rokov v HÚ SAV v Bratislave.

Za biogramami sa nachádzajú štyri prílohy, t. j. zoznam členov (I.) Archívnej rady pri ministerstve školstva a osvetu ako odborného poradného zboru pre archívniectvo a ochranu pamiatok, ďalej zoznam členov (II.) Štátnej archívnej komisie, zriadenej vládny uznesením zo dňa 9. januára 1951 pre prípravu vládneho nariadenia č. 29/1954 Zb. o archívniectve, v ktorej Slovensko zastupovali M. Gosiorovský z Ústavu SNP v Bratislave, J. Belačík z Archívu Povereníctva vnútra, A. Baník z Matice slovenskej v Martine, Július Barták z Archívu povereníctva, J. Gindl zo Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici a A. Guntherová-Mayerová z Povereníctva školstva, vied a umení. Členmi (III.) Vedeckej archívnej rady boli tiež M. Gosiorovský, M. Kušík a P. Ratkoš. Štvrtú (IV.) prílohu tvoria pracovníci Archívnej správy MV ČR, za ktorou nasleduje adresár archívov v Českej republike k 31. máju 2000.

V závere publikácie sú namiesto stručných resumé kapitoly o Archívoch a archivároch v Čechách a o Biografickom slovníku archivárov v českých zemích publikované v nemčine a v angličtine v plnom znení, čo iste uvítajú a ocenia zahraniční záujemcovia a bádatelia, a ktoré súčasne prispievajú k lepšej propagácii

nielen historického bohatstva, ale aj starobylosti, úrovne a vyspelosti českého archívnictva.

Čo povedať na záver? Českí archivári odvodili obrovský kus práce, ktorej výsledný produkt hovorí sám za seba. Vynaloženú námahu iste vyváža hrejivý pocit, že tentokrát pracovali nie (ako vždy) pre druhých, ale pre seba. Môžeme im len blahoželať.

Pre slovenských archivárov tentokrát do slova a do písma platí, že včera bolo neskoro, preto nestrácajme už ani deň.

Jana Schullerová

HÁZI, J.: *POZSONY VÁRMEGYE KÖZÉPKORI FÖLDRAJZA*. Vydavateľstvo Kalligram, Bratislava 2000, 624 s.

Jenő Házi sa narodil roku 1892 v Trhovej Hradskej, okres Dunajská Streda. Absolvoval štúdium na budapeštianskej univerzite v odbore zemepis – dejepis. Doktorát z filozofie získal na základe dizertácie *Detrekő vára a középkorban* (Plavecký hrad v stredoveku). Pretože sa mu roku 1917 nepodarilo nájsť v Bratislave primerané zamestnanie, nastúpil do archívu mesta Šopronu, v ktorom pracoval až do roku 1950. Tu sa ako historik venoval hlavne výskumu dejín mesta, neskôr, keď ho z politických dôvodov prepustili zo zamestnania, živil sa prácou na príprave prameňnej edície *Magyar-zsidó Oklevéltár*. Posledné roky svojho života venoval práci o minulosti Bratislavskej stolice. Zomrel roku 1986.

Projekt spracovania stredovekého zemepisu Bratislavskej stolice súvisí s dielom Dezső Csánkiho *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Ako je známe, dielo zostalo nedokončené a neobsiahlo ani historický zemepis Bratislavskej stolice. Jeho spracovaním poverila Maďarská akadémia vied Józsefa Herzoga, hlavného riaditeľa Maďarského krajinského archívu v Budapešti. Ale ten zomrel skôr, ako mohol ukončiť výskum. Veci sa ujal Imre Lukinich, známy editor diplomatára rodu Podmanický. Podarilo sa mu prehovoriť roku 1941 J. Háziho, aby pokračoval v práci. Ten privolil s podmienkou, že najprv dokončí svoju prácu o šopronských meštianskych rodoch. A tak (aj pre iné nepriaznivé okolnosti) na spracovanie stredovekého zemepisu Bratislavskej stolice prišiel rad až roku 1982. Z uvedeného vyplýva, že recenzovaná práca je dielom dvoch historikov. Ich podiel nevieme určiť. J. Házi sa vyjadril v predslove (s. 11) s uznaním o práci svojho predchodcu, že „zhromaždil veľmi pekný materiál“. Zdá sa, že väčšiu časť práce vykonal J. Herzog. J. Házi pre svoj vysoký vek sa už sotva mohol intenzívnejšie venovať archívnemu výskumu, o čom svedčí aj okolnosť, že nebolo ukončené ani štúdium v stredovekej zbierke Maďarského krajinského archívu. Prejavuje sa to aj v tom, že J. Házi nevedel v 38 prípadoch uviesť údaje o vidieckych sídlach, o ktorých predpokladal, že jestvo-

vali v stredoveku. Vysvetľuje to tým, že o sídle nemá údaj (22 prípadov), jeho názov sa v stredoveku nevyskytuje alebo sa s ním nestretávame (10 prípadov), sídlo sa nespomína alebo sa nevyskytuje (6 prípadov). V skutočnosti 8 takýchto sídel v stredoveku nejestvovalo, vzniklo až v novoveku, pre ostatné máme doklady svedčiace o ich existencii v stredoveku. Sú to:

Devínska Nová Ves (J. Házi uvádza ako Dévényujfalu), dedina bola založená v 14. storočí, spomína sa roku 1533 ako villa Crovatorum (MOL, E 158, Dikálny súpis Bratislavskej stolice z r. 1533); *Kostolná pri Dunaji* (Egyházfalva), 1511: Eghazffalwa (MOL, Dl 22 138); *Budmerice* (Gidrafa), 1390: Pudmurich (SNA, Súkromný archív Bratislavskej kapituly, C.H, F.2, N.20), 1511: Pwdmerycz (MOL, Dl 22 138); *Jablonec* (Halmos), 1399: Zamul (Zsigmondkori oklevéltár I, ďalej ZSO I, 6168), 1532: Helmes (MOL, E 158, Dikálny súpis Bratislavskej stolice z r. 1532, ďalej Brat. – 1532); *Jaslovce* (Jászló), 1438: Jazlouwcz (Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 1, ďalej VSO 1, s. 514), 1529: Yezloch (SNA, Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly, ďalej HM-BK, C.31, F.1, N.16); *Lošonec* (Kislosonc), 1393: Losvnh (ZSO 1, 2902); *Vištuk* (Kárpáthalas), 1410: Wystah (ZSO II, 7686), 1511: Bystho (MOL, Dl 22 138); *Lakšárska Nová Ves* (Laksárujfalva), 1392: Allaxar (VSO 2, s. 133); *Moravský Ján* (Morvaszentjános), 1518: Sanctus Johannes (SNA, HM-BK, C.4, F.4, N.13); *Jakubov* (Nagyjakabfalva), 1460: Jacabfalwa (VSO 1, s. 504), *Jablonové* (Pozsonyalmás), 1208: Jablan (R. Marsina, Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1, 143); *Boldog* (Pozsonyboldogfa), 1511: Bodogazzonfalwa (MOL, Dl 22 246); *Sekule* (Székelyfalva), 1524: Zekelbodogazzonffalwa (SNA, HM-BK, C.6, F.14, N.35); *Sološnica* (Széleskút), 1511: Prathenpryn (MOL, Dl 22 138); *Tomášikovo* (Tallós), značka na Lazarovej mape Uhorska z r. 1528; *Slovenská Nová Ves* (Vedrőd-ujfalva), 1515: Wyfalw (MOL, Dl 82 435); *Malé Brestovany* (Alsószil), 1520: Kyszyl (VSO 1, s. 238); *Boleráz* (Bélaház), 1524: Boleraz (SNA, HM-BK, Prot. N.4, s. 31); *Bohel'ov* (Bögellő), 1456: Beg (VSO 1, s. 176); *Borský Svätý Jur* (Búrszentgyörgy), 1518: Sanctus Georgius (SNA, HM-BK, C.4, F.4, N.13); *Borský Mikuláš* (Búrszentmiklós), 1524: Zenthmyklos (tamže, C.6, F.14, N.35); *Csentőfa* 1532: Chentheffalwa (MOL, E 158, Brat. – 1532); *Suchohrad* (Dimvár), 1511: Dyrenpurg (MOL, Dl 22 138); *Malé Leváre* (Kislévárd), 1516: Kyslewar (SNA, HK-BK, Prot. N.4, s.1); *Zvončín* (Harangfalva), 1532: Sywonzin (MOL, E 158, Brat. – 1532); *Hrubý Šúr* (Hegysur), 1532: villa Heghswr (tamže); *Kátlovce* (Kátló), 1513: Kathlo (MOL, Dl 45 773); *Vysoká pri Morave* (Nagymagasfalva), 1511: Hoksthethen (MOL, Dl 22 138); *Rohožník* (Nádasfő), 1532: Rarbach (MOL, E 158, Brat. – 1532); *Paderovce* (Pagyár), 1438: Paderowcz (VSO 2, s. 366).

J. Házi sa v predslove ani slovom nezmieňuje o koncepcii diela. Táto pôvodne akiste nadväzovala na Csánkiho historickú geografiu Uhorska, ale v konečnej podobe diela sa prejavuje len čiastočne, takže nemožno povedať, že je pokračovaním Csánkiho. Svedčí o tom jeho štruktúra (obsah) aj spôsob spracovania. Stať o historickej geografii určitej stolice v diele Csánkiho má takúto štruktúru: základná charakteristika stolice, hrady, mestá a mestečká, obce, významnejší vlastníci, hlavní župani. Háziho práca nemá úvodnú kapitolu, neuvádza vlastní-

kov ani hlavných županov. Delí sa na dve časti: I. Slobodné kráľovské mestá a kráľovské hrady, II. Dediny. Prvá časť obsahuje údaje o Bratislave, Trnave, Pezinku, Svätom Jure a Modre, ďalej o Plaveckom hrade, Ostrom Kameni a Červenom Kameni. V druhej časti sa v abecednom poriadku uvádzajú (ale nie dôsledne) podľa úradných názvov platných koncom monarchie vidiecke sídla (nielen dediny) a ostatné (autorom ako také neklasifikované) mestské sídla. O rozdieloch v spôsobe spracovania sa zmienim na inom mieste recenzie. V Csánkiho diele pokračovali Antal Fekete Nagy, ktorý spracoval Trenčiansku stolicu (práca vyšla ako IV. zväzok tohto diela pod názvom Trencsén vármegye roku 1941) a István Bakács, autor práce Hont vármegye Mohács elött z roku 1971.

Osnovu práce tvorí sídelná sieť Bratislavskej stolice v stredoveku. Pri jej rekonštrukcii sa použila retrogresívna metóda, čo je obvyklý postup v historicko-geografickom výskume. Za východisko bola zvolená sídelná sieť Bratislavskej župy na začiatku 20. storočia. Pri tom sa ale nemalo zabudnúť, že v stredoveku patrili k územiu stolice aj niektoré sídla ležiace na pravom brehu Dunaja, v oblasti obcí Dunakiliti a Darnózseli. Tieto sa pripojili až roku 1884 k Mošonskej župe. Rekonštrukcia má veľké nedostatky. Zanedbala sa pri nej klasifikácia mestských sídel. Uvádzajú sa len slobodné kráľovské mestá, pričom sa ako také nesprávne klasifikujú Modra, Pezinok a Svätý Jur, ktoré sa stali slobodnými kráľovskými mestami až v novoveku – Modra roku 1603, Pezinok a Svätý Jur roku 1647. Koncom stredoveku bolo v Bratislavskej stolici 18 mestských sídel: dve slobodné kráľovské mestá Bratislava a Trnava, mesto (civitas) Šamorín a 15 mestečiek (oppida), menovite Bernolákovo (Čeklís), Bratislavské Podhradie, Častá, Devín, Dunajská Streda, Gabčíkovo (Bős), Horné Saliby, Modra, Pezinok, Podunajské Biskupice, Senec, Sered', Smolenice, Svätý Jur a Štvrtok na Ostrove. Z vidieckych sídel sa ako stredoveké chybné uvádzajú Borová (Fenyves), Janovce (Dunajánosháza), Kráľov Brod (Királyrév), Lamač (Lamacs), Petržalka (Pozsonyligetfalu), Studienka (Szentistvánkút), Trstice (Nádszeg) a Záhorská Ves (Magyarfalu). Vznikli až v novoveku, preto sa nemožno diviť, že J. Házi nenašiel pre ne údaje zo stredovekých prameňov. Najväčším nedostatkom rekonštrukcie je zistenie tých vidieckych sídel, ktoré jestvovali v stredoveku, ale zanikli. V práci sa uvádza len sedem. Sú to: Árpádsuka, Bánkvata, Blumenau (podľa Háziho Virágvölgy), Igric, Istvánház, Kissenkőc (?) a Széplak. Výskum zaniknutých stredovekých sídel je nesporne najnáročnejšou a najťažšou úlohou a predovšetkým od jej zvládnutia závisí výsledok rekonštrukcie.

Podľa rekonštrukcie J. Háziho sídelnú sieť Bratislavskej stolice v stredoveku tvorilo päť slobodných kráľovských miest a 274 dedín. Z hradov, nevedno prečo, uvádza len tri. Z počtu dedín treba odpočítať osem, ktoré, ako som uviedol, vznikli v novoveku, a tak ostáva spolu len 271 sídel. Podľa súčasného stavu bádania nevieme povedať, koľko bolo sídel v stredovekej Bratislavskej stolici. Bližšie poznáme len vývoj osídlenia stolice v neskorom stredoveku. V rokoch 1381–1400 poznáme 342 sídel, z toho bolo 10 mestských a 332 vidieckych sídel. V období neskorého stredoveku zaniklo 46 sídel, zároveň však vzniklo 55, takže koncom stredoveku, v rokoch 1511–1530 jestvovalo v stolici 351 sídel. Pritom

počet sídel, o ktorých vieme v neskorom stredoveku, teda vrátane tých, ktoré v tomto období zanikli, možno stanoviť na 397. Z tohto počtu J. Házi uvádza len 265 sídel (6 zaniklo skôr), čo je 66,8 %. Možno predpokladať, že percento sídel, ktoré J. Házi uvádza, je vzhľadom na počet sídel v celom stredoveku ešte nižšie.

Háziho dielo tvoria excerpty z písomných prameňov, originálov aj vydaných in extenso a v regestoch. Autor pri excerptovaní nemal na zreteli len problematiku stredovekého zemepisu Bratislavskej stolice. Snažil sa zdokumentovať všetko, čo malo vzťah k dejinám jednotlivých sídel. Excerpty usporiadal podľa sídel, ďalej chronologicky. Pri tomto postupe sa dopustil viacerých chýb, ktoré negatívne ovplyvnili štruktúru diela. Uvediem niekoľko prípadov. Pri excerptovaní listiny z roku 1208, ktorou kráľ Ondrej II. daroval nitrianskemu županovi Tomášovi „*terram quendam Bozen nomine*“, z dedín, ktoré sa spomínajú v metácii darovanej zeme, uvádza Mhyr, Turdune a Suslan. Vynechal Mhysle. Údaj villa Mhyr nevedel identifikovať. Je to pôvodný slovenský názov dnešných Mysleníc (prv Grinavy). Nevedel identifikovať ani údaj villa Suslan (stotožňuje sa s Viničným). Tým ochudobnil state o Mysleniciach (Grinád) a Viničnom (Hattyúpatak) o najstaršie známe doklady (uvádza pri nich len údaje z 15. storočia). Údaj villa Turdune identifikuje ako Veľké Trnie (Csukárd), ale sa môže vzťahovať aj na Malé Trnie. S názvom Mhysle si nevedel poradiť (nie je sám, tento poplietol aj slovenských historikov, mylne ho stotožnil s Grinavou, ktorá sa potom nesprávne premenovala na Myslenice), preto ho radšej vynechal. Za vážnejšiu chybu pokladám nesprávnu interpretáciu údajja „*per mediam viam Jablan*“ ako cestu Jablan, teda nie ako názov dediny. Z opisu metácie je zrejmé, že ide o cestu, ktorá viedla do dediny Jablan. Tak to pochopil aj editor Slovenského diplomatára. Jablan je najstarší známy údaj o dnešnej obci Jablonové. Pri správnej interpretácii tohto názvu J. Házi nemusel pri hesle Pozsonyalmás uviesť „nie je údaj“ (s. 440). „*Terram Bozen*“ správne identifikoval ako Pezinko, preto uvedený excerpt zaradil do state o Pezinku. V stati o hrade Červený Kameň (s. 94) sa medzi príslušenstvom tohto hradu roku 1296 uvádza aj Keresztúr, ktorý J. Házi nevedel identifikovať. Ako je v slovenskej historickej literatúre známe, ide o Budmerice, pre ktoré podľa J. Háziho (pozri Gidrafa na s. 292) zo stredoveku nie je údaj. Napokon ešte spomeniem prípad zaniknutej dediny Sumberg, ktorá ležala v susedstve Cajly. J. Házi v stati o Pezinku (s. 73) v spojitosti s del'bou majetkov medzi grófmi zo Svätého Jura a Pezinku roku 1343 uvádza, že hrad Pezinko a Sombergg dostal Šebuš. Pretože názov Sombergg nevedel identifikovať, zaniknutú dedinu Sumberg nezaradil medzi stredoveké sídla Bratislavskej stolice.

A. F. Sill, autor stručného životopisu J. Háziho, charakterizuje jeho dielo ako „*oklevél-regeszta gyűjtemény*“ (s. 7), s čím možno v podstate súhlasiť. Len termín *oklevél-regeszta* nie je presný. Sú to excerpty z rôznych písomných prameňov, nielen z listín. Napríklad J. Házi excerptoval aj najstaršiu účtovnú knihu Rábskej kapituly. Uvádza z nej údaje o výdavkoch spojených s cestami do Bratislavy v rokoch 1519–1522 (s. 45). K tejto charakteristike pripojujem ešte konštatovanie, že Háziho dielo nie je stredovekým zemepisom Bratislavskej stolice. J. Házi bol si toho zrejme vedomý a ani nemal v úmysle napísať také dielo. Veď poznal projekt monumentálneho diela *Az Árpád-kori Magyarország történeti*

földrajza, ktorého prvý zväzok vyšiel roku 1966. Skutočne má len ráz a hodnotu zbierky excerptov (nie registov), ktorá však dobre poslúži najmä bádateľom v oblasti miestnych dejín, ako aj laikom zaujímajúcim sa o minulosť svojej obce. Takúto hodnotu a poslanie Háziho diela si uvedomovali aj vydavatelia, ktorí sa rozhodli tlačou sprístupniť rukopis. Prácu vhodne dopĺňuje Háziho dizertácia Plavecký hrad v stredoveku.

Rukopis do tlače pripravil László Koncsol, redaktor edície Csallóközi Könyvtár. Ako uvádza v resumé, dbal na verné reprodukovanie rukopisu a obmedzil sa len na štylistické úpravy.

Knihu vhodne doplnil zoznamom slovenských úradných názvov obcí. Vydanie Háziho diela možno napriek kritickým pripomienkam hodnotiť ako záslužný čin.

Juraj Žudel

SZCZECIŃSKI INFORMATOR ARCHIWALNY. Vydáva Archiwum państwowe w Szczecinie. Szczecin 1999, 166 s.

Ročenka Štátneho archívu v Štetíne, ktorý patrí medzi hlavné archívy v Poľsku, vyšla v roku 1999 už po 13. krát. Obsahuje 10 štúdií a odborných článkov pracovníkov archívu, resp. jeho spolupracovníkov a informuje o jeho fondoch alebo o dokumentoch iných archívov, predovšetkým tých, ktoré sa vzťahujú k regiónu západného Pomoranska.

Príspevky možno rozdeliť do štyroch skupín. Do prvej patria tie, ktoré reprodujú historické dokumenty s úvodným komentárom autora. Takýto charakter má príspevok A. Gizu uvereňujúci list tureckého sultána Murada III. poľskému kráľovi Žigmundovi III. Vasovi z roku 1590. V práci o slovansky (v podstate poľsky) písaných dokumentoch obvodného súdu v Bytowie (mesto ležiace asi 80 km západne od Gdańska), ktorého fondy sa nachádzajú v štetínskom archíve, uverejnil autor J. Podralski niekoľko takýchto dokumentov pochádzajúcich z 18. storočia. Rovnako v štúdiu J. Macholaka o pohraničnom spore medzi Poľskom a vtedajšou Nemeckou demokratickou republikou, ktorý vznikol v roku 1985 ako dôsledok rozšírenia teritoriálnych vôd z troch na dvanásť morských míľ druhou z menovaných krajín a trval štyri roky, kým ho neuzavrela medzištátne dohoda (krátko nato NDR zanikla), možno nájsť dva rozsiahlejšie dokumenty – listy poľskej strany (W. Jaruzelského a W. Napieraja) nemeckým komunistickým partnerom.

Druhú skupinu príspevkov tvoria tie, ktoré poskytujú všeobecnejšie informácie o archívnych fondoch. E. Domańska predstavila súbor 28 máp pochádzajúcich z rokov 1594–1801, ktoré sú uložené v štetínskom archíve. J. Grzelak zasa priblížil nemecky písané archívne fondy nachádzajúce sa v rovnakom archíve.

Ich vysoký počet (5 400 bm z celkových 9 700 bm štetínského archívu) vyplýva z faktu, že sa vzťahujú k územiám, ktoré tvorili najskôr Západopomoranské kniežatstvo a roku 1637 sa stali pomoranskou provinciou Pruského kráľovstva, alebo k tým územiám, ktoré tvorili pruský zábor po známom delení Poľska na konci 18. storočia. Autor ich tiež kvantifikoval podľa jednotlivých fondov. Príspevok P. Guta charakterizoval veľmi dobre zachovaný fond obvodného súdu v Bytowie, priblížil jeho triedenie, ale aj históriu tohto súdu. Vznikol v 70. rokoch 19. storočia ako výsledok reformy súdnictva vo vtedajšej Nemeckej ríši. Posledná práca z tejto skupiny, ktorej autorom je R. Gaziński, informuje o mestských zápisniciach Goleniowa, ležiaceho blízko Štetína, ktoré sa nachádzajú v krajskom archíve Greifswald, meste v severovýchodnom Nemecku na pobreží Baltického mora. Najstaršie dokumenty pochádzajú zo 16. storočia.

V treťom type príspevkov dominuje historický charakter. V najrozsiahlejšej práci tohto zborníka prehľadne zachytila A. Jabłońska vývoj morského rybného hospodárstva v Poľsku v rokoch 1945–1989. B. Frankiewicz sa zasa venoval tvorbe mestských pečatí medzi rokmi 1945 a 1950 v západnom Pomoransku. Jej zvláštnosť spočívala v tom, že táto oblasť pripadla z nemeckej správy Poľsku a po vysídlení Nemcov sa v nej radikálne zmenila etnická štruktúra obyvateľstva v prospech Poliakov. Zaujímavý príspevok ukázal, do akej miery hrala pri vytváraní erbov na mestských pečatiach rolu kontinuita a nakoľko sa presadila diskontinuita, či už z neinformovanosti, alebo snahy vytvárať si vlastnú symboliku, odlišnú od historickej.

Zborník uzatvára príspevok K. Kozłowského, riaditeľa Štátneho archívu v Štetíne, ktorý sumarizoval konzervačné, organizačné, vedecké, vydavateľské, personálne a iné pracovné aktivity tejto inštitúcie v roku 1999.

Dušan Škvarna

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST, Published semi-annually by the Society of American Archivists, Spring/Summer 2000, Volume 63, No 1.

Číslo 1: Luciana Duranti, *Meeting the Challenge of Contemporary Records: Does It Require a Role Change for the Archivist?* (7–14). Úvodný príhovor novozvolenej prezidentky Spoločnosti amerických archivárov, s ktorým vystúpila na výročnej konferencii v auguste 1999. Na pozadí témy konferencie s názvom Povedú nové nosiče informácií k zmene úlohy archivára v spoločnosti? formulovala vo svojom vystúpení názor, že archivár by síce mal naďalej plniť svoje základné poslanie, ale zároveň by mal uvažovať aj nad novými postupmi, ktoré by ho umožnili uskutočňovať v zmenených podmienkach. – *Twenty-Fifth Anniversary of the Records Program of the National Historical Publications and Records Commission*. Anotované číslo ma dve časti. V prvej, špecializovanej časti sú uverejnené štyri štúdie venované 25. výročiu založenia Federálnej komisie pre vydávanie historických publikácií a dokumentov. – Frank G. Burke, *The Beginnings of the NHPRC Records Program* (18–42). Zhodnotenie 25-ročnej činnosti a práce Federálnej komisie pre vydávanie historických publikácií a dokumentov z pera jej dlhoročného výkonného riaditeľa. Komisia pôvodne vznikla ešte roku 1934 (s názvom Federálna komisia pre vydávanie historických publikácií) vďaka tomu istému zákonu, ktorým bol založený aj Národný archív. Jej úlohou bolo plánovať, posudzovať a odporúčať na vydávanie vybrané historické práce a edície prameňov. Komisia však dlhú dobu neplnila a pre nedostatok financií ani plniť nemohla svoje základné poslanie – vydávať pramenné edície dokumentov k dejinám USA. Vo svojej činnosti sa viac či menej venovala iba zostavovaniu zoznamov popredných osobností USA, z činnosti ktorých vznikli dokumenty, ktoré by mohli byť zaradené do edície prameňov a obmedzila sa iba na posudzovanie edičných projektov. Zásadná zmena nastala roku 1974 (i vďaka pripravovaným oslavám dvojstoročnice americkej nezávislosti), keď novelizáciou zákona došlo nielen k premenovaniu komisie, ale hlavne k rozšíreniu jej právomocí finančne podporovať archívne projekty bez ohľadu na to, či ich predkladateľmi boli štátne alebo súkromné inštitúcie. Novosformovaná komisia spočiatku venovala svoju pozornosť spolupráci dotknutých organizácií, s cieľom maximálne vyhovieť bádateľskému záujmu o edovanie týchto dokumentov, neskôr uplatňovaniu právomoci na federálnej úrovni udeľovať granty a v úzkej súčinnosti s archivármi formovať a implementovať program edície dokumentov. – Richard A. Cameron, *The Concept of a National Records Program and Its Continued Relevance for a New Century* (43–66). Autor príspevku analyzuje dvanásťbodový Federálny program pre archívne dokumenty, ktorý roku 1988 schválila „Federálna komisia pre vydávanie historických publikácií a archívnych dokumentov“. Všíma si pozadie a prípravu tohto programu a podľa jednotlivých

bodov hodnotí dosiahnuté výsledky, pričom konštatuje, že uvedený program výraznou mierou prispel k zvýšeniu úrovne archívnej profesie v USA. V závere upozorňuje, že program je potrebné kontinuálne rozvíjať aj v nasledujúcich rokoch, a to aj v spolupráci s príbuznými informačnými vednými odbormi. – Ann Clifford Newhallová, *The NHPRC in the New Records Age* (67–89). Ďalší príspevok analyzuje tú časť archívneho programu „Federálnej komisie pre vydávanie historických publikácií a archívnych dokumentov“, ktorý zahŕňa problematiku sprístupňovania elektronických záznamov, pričom pozitívne hodnotí úsilie posilniť federálnu „archívnu infraštruktúru“ spoluprácou s jednotlivými štátmi Unie a podporu permanentného zvyšovania úrovne archívnej kvalifikácie. V závere vyjadruje podporu sústreďovaniu dokumentov, pôvodcami ktorých sú rôzne etnické, rasové a náboženské skupiny žijúce na území USA. Rozoberá dôvody, ktoré determinovali založenie ešte pôvodnej komisie v 30. rokoch a na strane druhej upozorňuje na nevyhnutnosť hľadať správne postupy a metódy práce zodpovedajúce novému storočiu. – Paul Mc Carthy, *Insights from the Outside: The NHPRC Records Program at Twenty-Five* (90–96). Predchádzajúce tri príspevky prezentovali rozdielny uhol pohľadu na históriu a činnosť komisie za ostatných 25 rokov. Posledný a najkratší príspevok tejto špecializovanej časti čísla, na rozdiel od tých predchádzajúcich, autor ladil ako svoju víziu archívnictva a archívnej profesie v nasledujúcom štvrtstoročí. – Barbara L. Craigová and James M. O'Toole, *Looking at Archives in Art* (97–125). V dejinách sa iba zriedkavo stretávame so záujmom umelcov o archívne alebo knižničné dokumenty. Je o to prekvapujúcejšie, keď ich nájdeme vyobrazené na rôznych umeleckých dielach, najčastejšie portrétoch a žánrových obrázkoch zo života. Spôsoby, akými sú v dielach zachytené, by sme mohli charakterizovať ako „kultúrny prienik archívnych dokumentov“, či ako dôkaz o tom, že dobová spoločnosť im podvedome prikladala veľký význam. Autori tejto štúdie na základe vybraných výtvarných diel amerických a britských umelcov analyzujú prítomnosť archívnych a knižničných dokumentov na nich a ich dobovú dôležitosť. Zároveň skúmajú v akom kontexte tieto maľby vznikli. Vďaka tejto „ikonografii archívnych dokumentov“ môžu archivári lepšie pochopiť dobové vnímanie dokumentov umelcami a poslanie textových dokumentov v historickom kontexte. – Elisabeth Kaplanová, *We are What We Collect, We Collect What We Are: Archives and the Construction of Identity* (126–151). Jednou z najstarších historických spoločností v USA fungujúcich na etnickom princípe je Americko-židovská historická spoločnosť. Na jej pôde v poslednom období prebieha živá diskusia intelektuálov o otázkach príslušnosti k pohlaviu, etniku, národu a spoločenskej triede, a o otázkach formovania identity individua, skupiny či širšej komunity. V diskusiách odznelo široké spektrum názorov. Na jednej strane sa identita chápe ako biologicky „vrodená“ či už jednotlivcovi alebo komunite a na strane druhej sa považuje za sociálnu fikciu vykonštruovanú z kultúrnych, politických či historických dôvodov. K týmto otázkam by sa mohli vyjadriť aj archivári vzhľadom na to, že pri odhaľovaní identity politických názorov plnia dôležitú úlohu, a to bez ohľadu na to, či si to uvedomujú alebo nie. Konajú tak hodnotením, preberaním a úschovou archívnych dokumentov, ktoré slúžia ako prame-

ne pre formovanie teórií o identite a naopak, poskytujú týmto teóriám validitu pri ich odvolávaní sa na ne. – Thomas Connors, *Appraising Public Television Programs: Toward an Interpretive and Comparative Evaluation Model* (152–174). Verejné televízne programy, na rozdiel od komerčných, jednoznačne majú charakter jedinečného dokumentu. Archivárom však dosiaľ chýbajú jednotné skartačné smernice pre hodnotenie týchto programov. Preto je nevyhnutné vypracovať vzorové skartačné smernice, podľa ktorých bude potom možné posudzovať programovú produkciu vysielacích staníc v USA a zároveň aj právnické osoby, ktoré sú tvorcami týchto programov. Autor príspevku na základe analýzy súčasnej situácie predkladá vzor skartačných pravidiel pre hodnotenie verejných televíznych programov, opierajúc sa pri tom o minulé i súčasné kritériá pre hodnotenie dokumentov a zároveň demonštruje ich použitie na štyroch rôznych typoch verejných televíznych programov. – Beth M. Russell and Robin L. Brandt Hutchison, *Official Publications at Texas A&M University: A Case Study in Cataloging Archival Material* (175–184). Archív texaskej univerzity A&M bol štyri desaťročia jedným z oddelení univerzitnej knižnice a napriek tomu, že vo svojich depotoch uchovával o. i. zaujímavú a rozsiahlu zbierku tlačí – neperiodických publikácií, brožúr, výročných zpráav vydávaných univerzitnými pracoviskami a vedeckými spoločnosťami, ich vyhľadávanie pre bádateľské účely bolo veľmi zložité a zdĺhavé. K zbierke nebola vypracovaná žiadna vyhľadávacia pomôcka, tlače boli uložené abecedne buď podľa ich vydavateľa alebo autora, pričom sa v priebehu rokov názvy vydavateľov menili, a tak bolo veľmi obtiažne zachovať kontinuitu ich uloženia. Po reorganizácii, ktorá prebehla roku 1993 zlúčením archívu s oddelením špecializovaných zbierok Cushingovej knižnice, správcovia zbierky neperiodických tlačí pristúpili k vypracovaniu a realizácii projektu jej katalogizácie. Autori štúdie jej čitateľom predstavujú jednotlivé kroky vypracovania projektu, výsledkom ktorých bolo začlenenie skatalogizovaných tlačí do jednotného univerzitného on-line systému NOTIS. Za cieľ si zvolili poskytnúť menším archívnym pracoviskám návod a smer, akým je možné postupovať pri riešení otázok sprístupnenia archívneho materiálu tohto druhu. – Reviews (185–200) – Society of American Archivists (201–209) – The American Archivist Editorial Policy (210–212).

Peter Draškaba

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. Herausgegeben vom Nordrhein – Westfälischen Hauptstaatsarchiv. 53. Jahrgang. 2000. Heft 1–4.

Zošit 1 – Diether Degreif, *Der 70. Deutsche Archivtag 1999 in Weimar* (3–8). Správa z vrcholného snemovania nemeckých archivárov, ktoré sa konalo

od 21. do 24. septembra 1999 vo Weimare. Témou zjazdu boli „archívy a kultúrne dejiny“. – *Berichte der Fachgruppen über ihre Arbeitssitzungen auf dem 70. Deutschen Archivtag* (8–17). Anotácie z pracovných zasadnutí ôsmich odborných skupín nemeckých archivárov – štátnych, mestských, cirkevných, hospodárskych, parlamentných a politických strán, mediálnych a školských. – Rudolf Knaack, *Quellen im Brandenburgischen Landeshauptarchiv zur Geschichte Gesamtpreussens im 19. und 20. Jahrhundert* (17–21) informuje o prameňoch archívu k dejinám Pruska v 19. a 20. storočí s osobitným zreteľom na históriu politických strán a spoločností, robotníckeho hnutia, hospodárskych, sociálnych, kultúrnych a vojenských dejín. Oboznamuje aj so stupňom spracovania a sprístupňovania jednotlivých archívnych fondov. – Thekla Kluttigová, *Akten, Vorgänge, Dokumente – Tendenzen in der behördlichen Schriftgutverwaltung* (22–26). Správa o stave registratúr v ústredných orgánoch Saska po revolučných rokoch 1989/1990. Správa registratúr sa vykonáva automatizovaným administratívnym systémom a autorka sa zamýšľa aj nad dôsledkami takejto správy registratúr pre odbornú archívnu prácu. – Edgar Lersch, *Historische Medienarchive: Überlegungen zur archivwissenschaftlichen Theoriebildung in der Medienüberlieferung* (27–34). Kritický pohľad na doteraz nedostatočné archívno-teoretické rozpracovanie problematiky mediálnych archívnych fondov v Nemecku, osobitne so zreteľom na audiovizuálne dokumenty. Poukazuje na problémy ich hodnotenia a ich štruktúry v archívnom fonde pôvodcu. – Dieter Kruger, *Datenschutz oder doch „Täterschutz“?* (34–42) nastoľuje problém anonymizácie historických prameňov v súvislosti so zákonom o Stasi – dokumentoch (dokumentoch tajnej polície bývalej NDR). Súčasná legislatívna prax komplikuje štúdium dejín komunistického režimu v bývalej NDR a svojím spôsobom ochraňuje jej bývalých prominentov. – *Archivtheorie und – praxis* (42–57). – *Auslandsberichterstattung* (58–66). – *Literaturbericht* (66–84). – *Personalnachrichten* (84–87). – *Nachruf* (87–88). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (88–104).

Zošit 2 – *Zur Betreuung der vielen Archive auf dem flachen Lande. Kommunale Archivpflege – „Kernaufgabe“ der Kreisarchive* (107–114). „Okresné“ archívy v Baden-Württembersku sa starajú s istou prioritou aj o komunálne archívne fondy. Od roku 1980 pôsobí pracovná skupina týchto archívov. Na svojom 39. zasadnutí v Konstanci sa prerokovali, i za prítomnosti hostí z Bavarska a Švajčiarska, otázky ochrany, preberania, spracovania a sprístupnenia archívnych fondov miest a obcí. – Wilfried Reininghaus, *Zwangsarbeit und Zwangsarbeiter in Westfalen 1939–1945* (114 – 121). Na báze archívnych prameňov Štátneho archívu v Münsteri hovorí o organizácii nútených prác vo Westfálsku počas 2. svetovej vojny a analyzuje predmetné archívne dokumenty. – *Empfehlungen der ARK zu präventiven Massnahmen im Rahmen der Bestandserhaltung* (122–26). Zverejňujú sa metodické pokyny pre ochranu archívnych depotov a starostlivosť o archívne fondy. – Angelika Menneová-Haritzová, *Archivausbildung für das 21. Jahrhundert* (126–131). Do nového tisícročia vstupuje Archívna škola v Marburgu s novou formou výchovy študentov – archivárov, a to v troch formách. V priebehu učebného roka pôjde o vyše tisíc vyučovacích hodín z ar-

chívnej vedy, pomocných vied, dejín, administratívnych vied a informačných technológií. – *Archivtheorie und -praxis* (131–151). – *Auslandberichterstattung* (152–153). – *Literaturbericht* (153–176). – *Personalnachrichten* (177–179). – *Nachrufe* (180–184). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (184–212).

Zošit 3 – Robert Kretzschmar, *Spuren zukünftiger Vergangenheit* (215–222). Zamýšľa sa nad tvorbou a prevádzkovou a historickou hodnotou súčasných registratúrnych záznamov a nad kritériami pre zostavenie registratúrneho plánu. – Margit Ksollová-Marconová, *Archivierung von Personalakten in den staatlichen Archiven Bayerns* (223–224) komentuje smernice pre archivovanie osobných spisov v štátnych archívoch Bavarska. Rozoberá a hodnotí viaceré kritériá pre archivovanie týchto písomností z pohľadu doterajšej praxe. Nový kritériový model využíva kombináciu dátumu narodenia a osôb s najvyššími príjmami s cieľom podchytiť reprezentatívny výber všetkých skupín zamestnancov. – Günther Rohdenburg, *Zur Geschichte der „Archivpädagogen“ als Mitarbeiter der historischen Bildungsarbeit an Archiven* (225–229). Autor hodnotí 16 rokov práce archívnych pedagógov a spolupráce archívov so školami. Tento vzájomne výhodný vzťah môže naštříbiť nedostatok verejných financií, čím sa znížia úväzky archívnych pedagógov na školách. – Frank-Michael Kahlemann, *Die neue Kulturgeschichte und die kirchlichen Archive* (230–237) poukazuje na prínos cirkevných archívov, dejín cirkví a náboženských dejín vôbec pre kultúrne dejiny. – *Archivtheorie und -praxis* (238–245). – *Auslandsberichterstattung* (246–249). – *Literaturbericht* (249–267). – *Personalnachrichten* (267–269). – *Nachrufe* (270–272). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (273–292).

Zošit 4 – Frank Schmidt, *Erschliessung von Grundaktenbeständen im Brandenburgischen Landeshauptarchiv* (295–300) rozoberá problematiku sprístupnenia pozemkovoknižnej dokumentácie, tvorbu fondov, ich usporiadanie a inventarizáciu. – Ruth Haenerová, *Alles eilt, wenn's brennt* (301–304) tlmočí skúsenosti Štátneho archívu kantonu Basel (Švajčiarsko) so záchranou požiarom poškodených a zničených písomností registratúrneho strediska a archívu Úradu cudzineckej polície v Liestali. – Joachim Pieper, *Die Archivpädagogik im Nordrhein-Westfälischen Hauptstaatsarchiv Düsseldorf zwischen Tradition, Kontinuität und Innovation* (304–314) hovorí o aktívnej archívno-pedagogickej práci a spolupráci archívu so školami. Rozmanité metódy s využívaním archívnych dokumentov v archíve a školách majú prehľbiť poznatky študentov z dejín. – Nils Freytag, *Quellen zur Geschichte von Aberglauben und Magie im 18. und 19. Jahrhundert* (314–318) informuje o špecifických archívnych a knižničných prameňoch k štúdiu povier a mágií v 18. a 19. stor. – Volker Ackermann, *Das Tagebuch staatlicher Entscheidungen* (318–323) komentuje knižné vydanie kabinetných protokolov krajinskej vlády Nordrhein-Westfalen. – *Archivtheorie und -praxis* (324–345). *Auslandberichterstattung* (345–358). – *Literaturbericht* (359–385). – *Personalnachrichten* (385–388). – *Nachruf* (388–389). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (389–432).

Peter Kartous

ARCHIVEN PREGLED, Glavno upravljenje na archivite pri Ministerskija sâvet, Sofija 1999, č. 1–2, 3–4.

Číslo 1–2: Vladimir Kozlov, *Sâvremennite realnosti v archivnoto delo na Rusija* (5–14). Doterajšie výsledky spisovej služby a archívniectva v Rusku od roku 1991. Všetky archívy komunistickej strany prešli pod jurisdikciu Ruskej federálnej archívnej služby. Vybudovala sa nová sieť štátnych archívov a nové dokumentačné centrá. Podstatné zmeny nastali v súvislosti s rozpadom ZSSR. Ústredný štátny historický archív ZSSR sa prebudoval a vznikla nová inštitúcia, a to Ruský štátny archív starých aktov. – Diana Velinova, *Archivni dokumenti „30 godini Atlas“ – vâzmožnosti za razkrivane na sâdaržanieto im* (14–18). Katalóg fondu 30 rokov Atlasu. Ide o televízne dokumenty a vzdelávací program vysielaný nepretržite 30 rokov. Hodnotenie obsahu. – Nikolaj Prodanov, *Vâprosni na Karel Škorpil za kraevedski proučvanija* (24–30). Prínos českého archeológa Karola Škorpila k rozvoju archeológie, histórie a archívniectva v Bulharsku. Roku 1901 založil vo Varne archeologickú spoločnosť, bol organizátorom systematického vyhľadávania archívneho materiálu k dejinám Bulharska a zaslúžil sa o rozmach regionálnej historiografie. Pre jej potreby vypracoval 105-bodový dotazník, ktorý mal uľahčiť základný výskum. – Vera Boneva, *Ošte edin obštinski ustav Tulča, 8. septemvri 1860 godina* (31–37). Rozbor štatútu obecného úradu v meste Tulča z 8. septembra 1860. Prvky ústavnosti, rozdelenie zákonodarnej a výkonnej moci. Štatút publikuje in extenso. – Milena Todorakova, *Kam 50-godišnina na vâstanovjavane na bâlgaro-japonskite diplomatičeski otnošenija* (37–40). Roku 1959 boli obnovené diplomatické styky medzi Bulharskom a Japonskom, roku 1999 uplynulo 50. výročie. Autorka publikuje korešpondenciu medzi primátorom Sofie a japonskou legáciou z roku 1940. – Mitko Lačev, *Sâdbata na vidinskite vâzroždenski archivi* (41–44). Archívne materiály k dejinám mesta Vidin v severozápadnom Bulharsku. Osudy miestnych archívov z doby národného obrodzenia. – Rumjana Dimitrova, *Za aktrisata Veneta Slavčeva-Vladkova i archivnija i fond v Dâržaven archiv Varna* (45–49). Život a dielo herečky a opernej speváčky V. Slavčevovej-Vladkovovej. V rokoch 1939–1967 vystupovala v Mestskom divadle vo Varne. Archív opatruje jej pozostalosť, ktorú mu daroval manžel Ljubomir Vladkov. Ide o 227 archívnych jednotiek z rokov 1920–1996. – Penka Černeva, *Dejnostta na loveškoto žensko družestvo „Blagodetel“ ot osvoboždenieto do 1944 godina* (49–64). Archívne materiály o činnosti ženského spolku Dobrodinec v meste Loveč od oslobodenia krajiny z tureckého jarma do roku 1944. Dokumenty opatruje miestny štátny archív. – Margarita Dončeva, *Blagotvoritelnata dejnost' ba razgradskata obština prez 30-te i 40-te godini na veka* (64–68). Dokumenty o dobročinnosti mestského úradu v Razgrade v 30. a 40. rokoch nášho storočia. – *Recenzii i otzivi* (69–70) – *Novi postâplenija v archivite* (77–86) – *Chronika* (77–86).

Číslo 3–4: Jugo Stib, „*Cholandskijat narâčnik*“ na *Mjuler, Fejt i Fruin kato osnova na sâvremennite standardi: archivnite principi, založeni v ISAD (G)*

i ISAAR (SRF), i dnešnja opit sás standardite za opisane na meždunarodnija sávet na archivite (5–13). Bulharský preklad prednášky, ktorú predniesol Hugo L. Stibbe v Amsterdame 23. 10. 1999 pri príležitosti stého výročia od vydania Holandského manuálu ako príručky pre spisovú a archívnu službu. – Kiruska Čečeva, *Novi iziskvanija pri popálvaneto na dâržaven archiven fond s dokumenti po intelektualnata sobstevenost' na nacijata* (14–17). Vynálezy sú majetkom celého národa. Dokumenty opatroval Patentový úrad v Sofii. V zmysle nových právnych ustanovení prešli do opatery ústredného archívu. Ide o dokumentáciu z rokov 1909–1999. – Gabriela Vapcarova-Jončeva, *Njakoi problemi pri kompletuvaneto na ličnite archivi na učeni i archivite na anučnite instituti ot sistemata na BAN* (17–23). Niektoré otázky a problémy pri doplňovaní osobných fondov vedeckých pracovníkov a vedeckých inštitúcií v sieti Bulharskej akadémie vied. – Angel Železarov, *V târsene na optimalni varianti (Stenogramata kato istoričeski izvor)* (23–27). Možnosti využitia stenografie ako historického prameňa. – Gergana Dimitrova, *Gjumjurdžinski okrážen sád (1913–1920)* (28–33). Rozbor fondu Oblastný súd v meste Gjumjurdžina v západnej Trácii. Súd vznikol roku 1913 v zložitej situácii počas balkánskych vojen a mal vplyv na upevnenie bulharského charakteru teritória. – Milena Todorakova, *Zabvenieto nad edna ličnost' i nad edno delo* (40–49). Autorka uverejňuje v plnom znení korešpondenciu bulharského psychológa Todora Panova s bulharským vyslanectvom v Berne vo Švajčiarsku, náčelníkom Cárскеj kancelárie v Sofii a s inými inštitúciami. Ide o roky 1921–1938. Na zásluhy T. Panova sa takmer zabudlo. – Asja Dertlieva-Kiselinovska, Asparuch Lešnikov. *Život meždú slavata i nišetata* (50–62). Život a dielo estrádného umelca A. Lešnikova najmä medzi dvoma vojnami, ale aj po roku 1945. Jeho osobný fond opatruje ústredný archív v Sofii. Autorka publikuje jeho korešpondenciu umeleckého charakteru z rokov 1932–1973. – Veneta Cvetanova, *Dve dopiski za selo Bârdarski geran ot 1925 g. v katolíčeskija pečat v Germanija* (63–72). Dve správy v nemeckých katolíckych novinách Missionsecho z roku 1925 o živote v dedine Bârdarski geran a v tamojšom kláštore. Úryvok z kláštornej kroniky. – Gergana Savova, *Ženskoto dviženie v Târgovište ot zaraždaneto mu do 1944 g.* (73–86). Archívne materiály o hnutí žien v meste Târgovište, najcennejšie sú zápisnice z členských a výročných schôdzí a zoznamy členiek. Fond opatruje miestny štátny archív. – Marija Keresova, *Profesionalnoto obrazovanie v Pazardžiškija kraj do 1944 g.* (87–95). Dejiny učňovských a iných odborných škôl v kraji Pazardžik do roku 1944. Príslušný archívny materiál autorka čerpala z fondov štátnych archívov v Plovdive, Pazardžiku a z ústredného archívu v Sofii. – Angelina Aljuševa, *Archiven fond „Christo Popkonstantinov“* (95–105). Rozbor osobného fondu Ch. Popkonstantinova, ktorý vynikol ako etnograf a regionálny historik. Zaoberal sa tiež stenografiou. Žil v rokoch 1858–1899. – *Recenzii i otzivi* (112–118) – *Novi postâplenija v archivite* (118–125) – *Chronika* (126–139).

Slavko Churý

ARCHIVNÍ ČASOPIS. Vydáva Archivní správa MV ČR. Praha 2000, roč. 50, č. 1–2.

Číslo 1 – Oskar Macek, Michal Wanner, *Co by se stalo kdyby? Problémy a možné důsledky vyplývající z využívání výpočetní techniky ve společnosti*. Příspěvek je upravenou verzí úvodního referátu z konference českých a zahraničních archivářů s názvem Archivy on-line uskutočnené v roku 1999 v Pračaticích. Konferencia bola zameraná na rôzne aspekty využívania moderných informačných systémov. Tieto systémy, ktoré väčšinou spracúvajú informácie v podobe digitálnych záznamov, prenikli do všetkých oblastí života spoločnosti. Uverejnený príspevok sa zaoberá problémami, ktoré môžu využívanie digitálnych technológií viesť nielen do archívnictva, ale aj do ďalších odvetví ľudskej činnosti. – Vladimír Růžek, *Problematika archiválií v muzeích z pohledu řídicího orgánu archivnictví*. Postoj k uvedenej problematike predurčujú dve okolnosti. Na jednej strane sú to názory zástupcu riadiaceho orgánu archívnictva, ktorý vidí problematiku trochu z nadhľadu (aj napriek tomu, že má skúsenosti z trojročnej praxe v Národnom múzeu a stykov s inými múzeami), na druhej strane je to však nedostatok každodenných skúseností zo stykov archívov a múzeí v okresoch a krajocho. Autor v svojom príspevku (prednesenom aj na 4. veľtrhu múzeí v Třebíči v máji 1999) vyjadruje svoje názory na problematiku, ktorá obidve profesie, archivárov aj múzejníkov, historicky spája i rozdeľuje.

Úvodný článok správ pripomína 50 rokov existencie Archivného časopisu. V tomto roku završí svoj päťdesiaty ročník; začal vychádzať v roku 1951. Je tam uverejnený aj zoznam všetkých členov redakčnej rady, pôsobiach v tomto odbornom periodiku počas celej jeho existencie.

Ďalší stručný príspevok M. Kunta približuje súčasné hospodárske archívy v Nemecku. Poslaním týchto archívov je predovšetkým zabezpečovať písomnosti priemyselných a obchodných komôr a okrem toho prijímať na základe vzájomnej dohody písomnosti od podnikov.

Oskar Macek, Michal Wanner uverejňujú *Boswellský projekt a skúsenosti s digitalizovaním rukopisov v USA*. Autori svoje poznatky pokladajú za natoľko závažné, že o nich informujú širokú archívnu obec. Nasledujú informácie zo zasadnutia vedeckej archívnej rady 1999, 17. vedeckej konferencie Archívu hlavného mesta Prahy (I. Ebelová), 70. konferencie Spolku nemeckých archivářů (J. Schwippel – Vl. Hradecká). Záver tvorí článok o novej účelovej budove Okresného archívu v Českej Lipe (J. Blažková).

Z bloku literatúra treba spomenúť *Sborník okresního archivu v Lounech*. Státní okresní archiv. 87 s. (rec. I. Ebelová), *Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Díl I*. Spracoval kolektív pod vedením A. Pazderovej (rec. M. Ebel). Sprievodca po archívnych fondoch SÚA v Prahe bol dlho v rukopise. Publikácia je rozdelená do troch častí. Je to cenné dielo nielen pre návštevníkov archívu, ale aj pre skúsených bádateľov.

Pri príležitosti šesťdesiatych narodenín vyšiel *Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. Dr. Zdeňky Hledíkové*. Na vydanie pripravili I. Hlaváček

a J. Hrdina. Praha 1998, 592 s. (rec. Z. Kokošková). Priatelia, kolegovia, bývalí študenti formou vedeckej štúdie vyjadrili svoju vďaku a úctu jubilujúcej prof. Z. Hledíkovej. V tejto rubrike tradične venuje pozornosť Z. Šamberger časopisu *Slovenská archivistika*, 34, 1999 č. 1. Nasleduje ešte niekoľko recenzií zo zahraničnej literatúry. Na záver je uverejnený prehľad publikácií a časopisov, ktoré došli na archívnu správu v IV. štvrtroku 1999.

Číslo 2 – Jiří Křesťan, *Přístupnost archiválií: právní principy a praktické zkušenosti*. Základom uverejnenej štúdie je text referátu pripravovaného na 5. medzinárodnú archívnu konferenciu uskutočnenú v r. 1999 v Poľsku. Autor sa napokon na konferencii nezúčastnil a svoje poznatky predkladá v spomínanej práci. Konštatuje, že možnosť prístupu k archívnym dokumentom býva vždy podmienená celkovou atmosférou v spoločnosti a charakterom medzinárodnej situácie. Vracia sa aj do situácie pred rokom 1989, keď sa hodnotil postoj k sprístupňovaniu archívnych dokumentov z existencie rozdeleného sveta a nepriateľského postoja voči vnútorným oponentom režimu; prvoradou úlohou ich využívania bola vtedy podpora politických a štátnych záujmov. Ďalej komentuje novelu archívneho zákona z roku 1992, situáciu z hľadiska sprístupňovania archívnych dokumentov v súčasnosti a konštatuje, že Česká republika sa v tejto oblasti môže inšpirovať nielen uplatňovaním princípov sprístupňovania archívnych dokumentov z krajín, kde sa desiatky rokov precizovali v podmienkach demokratickej spoločnosti, ale aj z tých krajín bývalého východného bloku, ktoré veľmi pružne reagovali na nové reality. – Michal Ďurovič, Hana Paulusová, Jiří Zelinger, *Hromadné odkyselování archivních a knihovních sbírek*. Práca je výsledkom trojročnej grantovej úlohy výskumného chemického laboratória Štátneho ústredného archívu v Prahe. Ťažiskom tejto úlohy bolo zhrnúť súčasné poznatky a skúsenosti o metódach hromadného odkyselovania, ich porovnanie a najmä odporúčanie takých metód, ktoré sú vhodné pre archívy a knižnice v Českej republike. Zo všetkých získaných informácií vyplýva, že v súčasnosti požiadavky na technológiu hromadného odkyselovania splňajú iba 3 metódy.

V časti venovanej správam P. Kodera a M. Martinovský podrobne informujú o ukrajinských archívoch na konci deväťdesiatych rokov a najmä o možnostiach štúdia v týchto archívoch. Súčasťou informatívnej správy je aj výberový prehľad dokumentov bohemikálneho charakteru. Nasleduje správa o Generálnom archíve piaristov v Ríme (V. Bartůšek), ďalej zo zasadnutia vedeckej archívnej rady a 10. riadnej valnej hromade Českej archívnej spoločnosti (D. Doležal). O medzinárodnej konferencii archivárov vo Varšave v decembri 1999 pod názvom *Vedecké archívy v evropské integrácii* referuje M. Martinovský. Konferencia nadväzovala na konferencie archívov akadémií vied socialistických krajín, ktoré sa konali v minulosti. M. Ďurovič informuje o 12. medzinárodnej konferencii Medzinárodnej rady múzeí – výboru pre konzervovanie, ktorá sa uskutočnila v r. 1999 v Lyone.

Z rubriky recenzovaných publikácií uvádzame nasledujúce: H. Baryíková, H. Janderová, V. Poďaný, *Fondy a sbírky Archívu Akademie věd České re-*

publiky, Praha 1999. 362 + 14 s. (rec. J. Křest'an), *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty. Díl I. (březen 1939 – červen 1943). Díl II. (červenec 1943 – březen 1945)* Praha SÚA 1998, 1999, 623, 663 s. (rec. S. Kokoška); *Paleografické texty*. K vydání připravil B. Kaňák, Olomouc 1999 (rec. L. Sulitková); Tomáš Krejčík, *Pečeť v kultuře středověku*. Ostrava 1998, 365 s. (rec. K. Müller); *Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Jaroslava Kašpara, CSc.* Red. Ivana Ebelová a Ivan Hlaváček, Praha 1999. 243 s. J. Kašpar je dlhoročný člen katedry PVH a archívneho štúdia UK v Prahe. Zborník prináša 21 príspevkov jubilantových kolegov a žiakov (rec. K. Müller).

Na záver sú uverejnené pokyny pre autorov príspevkov do Archívneho časopisu.

Gabriela Ripková

ARCHIVUM. Conseil international des Archives. Vol. XLV. K. G. Saur. München – New Providence – London – Paris.

Cieľom redakčnej rady bolo zverejniť príspevky, ktoré by priniesli pohľad na archivára tak, ako sa vyprofiloval na prelome tisícročí, s jeho vzťahmi k verejnej moci, občanom, vedeckým i ostatným používateľom archívov, ku kultúrnemu svetu vôbec. Pri voľbe autorov redakcia oslovila archívnych pedagógov, archivárov, ktorí sa stali politikmi, archivárov – univerzitných profesorov a archivárov, ktorí svoju kariéru pôvodne začali na iných, zväčša príbuzných pracoviskách.

Obsah zväzku možno rozdeliť do piatich skupín:

1. Archivári v perspektíve vzdelania, ktoré im poskytli archívne školy;
2. Archivári, ako si ich želá vládna a politická moc, ako aj správa;
3. Archivári v kontexte občianskych práv;
4. Archivári a vedecký výskum: archivári a historici;
5. Archivári a svet kultúry.

Jules Verhelst et Frank Scheelings, *La formation archivistique „traditionnelle“ en Europe* (1–18). Autori zdôrazňujú, že tradičná európska výchova archivárov sa opiera o dejiny a najmä informačné vedy prispôbené potrebám archívnej vedy. – Carol Couture et Jocelyne Martineauová, *La formation en archivistique et le profil de l'archiviste contemporain* (19–40). Poukazujú na úzku väzbu archivistiky ako samostatnej disciplíny na informačné vedy. Pri výchove súčasného archivára je potrebná vyváženosť medzi teóriou a praxou. Neexistuje jednotný profil absolventa archívnictva, ten sa rôzni podľa tradícií a praxe v tej-ktorej krajine. – Lajos Kőrmendy, *Historical Challenges and Archivist's Responses. Hungary, 1945–2000* (41–56). Autor charakterizuje maďarského archivára za ostatných 100 rokov. Po roku 1989 sa presunuli do archívov

rozsiahle súbory archívnych fondov, zvýšil sa právny a preukazný charakter archívnych dokumentov. Nový archívny zákon a demokratická klíma v krajine vytvárajú pre archivára spoločenský rámec pre ďalšie presadzovanie jeho požiadaviek. – Patrick Cadell, *Archives and Government at a European Level* (57–68). V 90. rokoch sa rozšírila bádateľská klientela archívov, okrem historikov aj o záujemcov o archívne informácie správneho a ekonomického charakteru. Bolo potrebné aj na úrovni vlád presadiť novú liberálnu doktrínu pre prístup k archívnym dokumentom. – Diego Chacón Ortiz y Leticia Azcue Breaová, *Creación del sistema archivístico de la Defensa. Desarrollo normativo* (69–80). Poukazujú na konštituovanie vojenského historického archívu a na správu vojenského kultúrneho archívneho dedičstva v Španielsku. – Guido Melis, *The repository of memory: the historical evolution of Italy's administrative archives* (81–118). Autor dúfa, že automatizovaný administratívny systém, ktorý sa v Taliansku zaviedol dekrétom č. 428 z 20. 10. 1998, prinesie modernizáciu správy registratúr orgánov a organizácií vo verejnej správe. – Pino Akotia, *Managing Public Sector Financial Records for Good Government in sub-Saharan Africa* (97–118). Článok sa sústreďuje na problematiku správy finančných a účtovných dokladov najmä v Gambii a v Ghane. – Masisi Lekaukau, *Serving the Administrator. The Archivist in the New Millenium* (119–126). Botswanský archivár vníma profesiu archivára v novom tisícročí v úzkej väzbe aj na správu registratúry. – Moshe Mossek, *Myths, Apologetics and Ethics in Zionist and Israeli Historiography. The Archival Impact* (127–136). Izraelská historiografia očakáva od svojich archivárov „dostatok informácií“ aj k nedávnym izraelsko-arabským vojnám a sporom a „pomoc“ zo strany arabských archívov. – Ethel Kriegerová, *Redressing Apartheid – Engendered Social Ills – A Core Archival Function? Transformation and the Public Archivist in a Post-Apartheid South Africa* (137–154). Rozoberá úlohy archivára v Južnej Afrike v období po apartheidu. – Floretta Rolleriová a Paola Migliettaová, *Initiatives to safeguard judicial archives and the prospects for citizens* (155–160). Autorky vyzývajú na efektívnu správu enormného množstva súdnej dokumentácie v Taliansku, roztrúsenej po vyše 1 600 depotoch s osobami len málo zainteresovanými na ich zachránenie. – Paola Carucciová, *Privacy and historical research in Italy* (161–170) zdôrazňuje nevyhnutnosť spolupráce archivára a bádateľa a rešpektovania deontologického kódexu pri štúdiu archívnych dokumentov, ktoré sčasti obsahujú aj osobné údaje. – Marcel Lajeunesse et Francois Gravel, *L'utilisation des archives pour la défense et la promotion des droits du citoyen* (171–190) akcentuje nezastupiteľnú spoločenskú úlohu archivára pri liberalizácii využívania archívnych informácií, ktoré majú svoje kultúrne, správne a vedecké poslanie. – Jean Favier, *Les archivistes et les chercheurs* (191–198) rozoberá vitálny vzťah medzi archivárom a bádateľom. Téma bádania je zdrojom inšpirácií pre prácu s archívnymi dokumentmi. – Luciano Osbat, *A Historian's Reflections on the Future of Archives* (199–218). Pohľad historika, dlhoročného používateľa archívnych dokumentov na poslanie archívov v budúcnosti. Pri poskytovaní archívnych informácií sa budú musieť archívy vyrovnáť obdobnému servisu dokumentačných centier a knižníc. – Chris Pickford, *Cuckoo in the Nest or*

Welcome Addition to the Archival Family? The UK Public Services Quality Group for Archives and Local Studies (219–232) informuje o činnosti zmiešanej komisie, ktorej cieľom je zlepšiť informačné služby archívov a prístup k archívnym dokumentom pre štát i súkromných záujemcov. – Ian Watt, *The Family Records Centre: Government Joins-up to Serve the Family History Researcher* (233–250). Novovytvorené stredisko pre rodinný genealogický výskum uľahčuje záujemcom štúdium príslušných matrik, aj vďaka ich poskytovaniu na mikrofilmoch a upravenou dobou pre rešeršnú činnosť. Stredisko má ročne vyše 100 000 bádateľských návštev. – Ramón Romero Cabot, *Los Archivos y la difusión cultural: el ámbito de las exposiciones* (251–266) vymenúva 15 kritérií, ktoré je treba zohľadniť, než sa archívne dokumenty zapožičajú na expozičné účely. – Francesca Cavazzana Romanelliová, *Archives and educational activities: debate and initiatives in the Italian archives* (267–284) venuje pozornosť výchovno-vzdelávacím činnostiam talianskych archívov. Za prvoradé v tejto oblasti považuje naučiť potenciálneho bádateľa pracovať s archívnym dokumentom. – Herbert Schott, *Staatsarchive und Schule in Bayern* (285–300). Dnes už v edukatívnej oblasti nestačí, ak archív organizuje výstavy, vydáva publikácie, organizuje semináre atď. Vyžaduje sa aj úzka spolupráca so školskými inštitúciami, aktívny zásah priamo do vyučovacích procesov. – Lee Ann Potterová, *The National Archives' Digital Classroom* (301–308).

Peter Kartous

IZVESTIJA NA DÂRŽAVNITE ARCHIVI, Glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sâvet, Sofija, číslo 75.

Todor Petrov, *Bâlgarskata armija na Solunskija front (juli – dekemvri 1916 g.)* (3–32). Príspevok k dejinám Bulharska v období prvej svetovej vojny. Autor na základe archívneho materiálu uloženého v Ústrednom vojenskom archíve v meste Veliko Târnovo prináša nové poznatky o účasti bulharskej armády v bojoch na Solúnskom fronte v lete a zime roku 1916 na strane centrálnych mocností. Opiera sa najmä o hlásenia vyšších vojenských veliteľstiev. Rozhodujúce boje sa odohrávali pri mestách Doiran, Lerin a pri rieke Strume. Proti Bulharom stálo na začiatku augusta 120 tisíc britských, 90 tisíc francúzskych a 80 tisíc srbských vojakov, ako aj taliansky expedičný zbor v sile 15 tisíc mužov a dve ruské pešie brigády. – Rosica Stojanova, *Demokratičeskata partija vâv Varna. Organizacija i dejnost' (1924–1934)* (33–59). Krátke dejiny miestnej organizácie Demokratickej strany vo Varne, ktorá vznikla koncom 19. storočia. Vzápätí po založení ovládla mestský úrad so širším okolím. Zásluhy vedúcich činiteľov a zakladateľov, medzi ktorými bol Krâstju Mirski, zástoj tlačového orgánu Potik. K rozštiepeniu strany došlo roku 1924, postupná konsolidácia znamenala jej účasť vo vláde v rokoch 1931–1934. Autor čerpal informácie zo Štátneho archívu vo Varne, z miestneho múzea a unikátne dokumenty mu poskytl

súkromné osoby. – Todor Dimitrov, *Makedonskijat vâpros v bâlgaro-jugoslavskite razgovori prez 1960 i 1970 g.* (60–96). Autor hodnotí vzájomné vzťahy medzi Bulharskom a Juhoslávou v 60. rokoch 20. storočia na základe materiálu v Ústrednom štátnom archíve v Sofii. Ide hlavne o fond Ústredný výbor Bulharskej komunistickej strany. Publikuje dva úplné stenografické záznamy zo stretnutia Todora Živkova, bulharského komunistického lídra s Krâste Cârvenkovskim, šéfom macedónskych komunistov. Ústrednou témou rozhovorov bol osud Macedónska a tzv. juhozápadných bulharských zemí v minulosti. Živkov dokazoval ich bulharský charakter. – Martin Ivanov, *Pisma na bankera Ivan D. Burov* (97–119). Autor publikuje in extenso päť listov bankára Burova z roku 1930 adresovaných členom správnej rady banky v Ruse a meste Gorna Orjachovica. Burov bol zakladateľom moderného bulharského finančníctva a je to vlastne príspevok k jeho dejinám. Príslušné dokumenty opatruje Štátny archív v Ruse. – Cočo Biljarski, *Dokumenti za ubijstvoto na Todor Alexandrov prez 1924 godina* (120–168). 31. augusta 1924 v lokalite Lopovo nad dedinou Sugarevo v Pirinskej planine zavraždili člena ÚV Vnútornej macedónskej revolučnej organizácie Todora Alexandrova. Autor uverejňuje dokumenty spojené s vraždou v plnom znení tak, ako sa zachovali v Ústrednom štátnom archíve a v Bulharskom historickom archíve pri Národnej knižnici sv. Kiril i Metodij v Sofii. – Nadežda Nedkova, Evdokija Petrova, *Christo G. Minčev za Balkanskata vojna (tefterče s neizprateni pisma)* (169–197). Priebeh Prvej balkánskej vojny v zrkadle denníka a neodoslaných listov bulharského dobrovoľníka Christa Minčeva rodičom a blízkym. Listy (1. 11. 1912–16. 6. 1913) sú publikované v plnom znení. Denníky a listy opatrovala Minčevova sestra, ktorá ich odovzdala na trvalú úschovu do ústredného archívu v Sofii. – Nikolaj Ovčarov, *Nadpisi-grafiti i zapisi po stenopisite na cârkvi o monastiri oz Zapadnite pokrajnini v SR Jugoslavija (Temska, Dolna Kamenica, Poganovo)* (198–233). Predmetom štúdie je rozbor nápisov a textov, ktoré sa zachovali na múroch kostolov a kláštorných budov v obciach Temska, Dolna Mamenica a Poganovo. Pôvodne tu žilo bulharské obyvateľstvo, spomínané dediny už dávnejšie pripojili k bývalej Juhoslávii. Autor dokazuje bulharský charakter nápisov, ako príklad uvádza aj 26 textov z kostola Sv. Georgi v kláštore v obci Temsko. Pamiatky datuje do 16.–19. storočia. – *Dnevnic i spomeni* (234–245) – *Otzivi i recenzii* (246–253).

Slavko Churý

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK. A Magyar Országos Levéltár folyóirata. Budapest 1999, Hetvenedik évfolyam, 1.–2. szám.

Guszarova Tatjana, *A sárosi követválasztás utójátéka az 1659. évi pozsonyi országgyűlésen* (3–22). Krajinský snem v roku 1659 bol prvým zo štyroch snemov, ktoré sa uskutočnili za polstoročného panovania Leopolda I. Snem sa konal v zložitej vnútro politickej situácii poznačenej začiatkom protireformácie, pre-

trvávajúcim tureckým nebezpečenstvom, ale aj vyvrcholením sedmohradskej krízy. Okrem rokovaní o zákonných článkoch sa na sneme viedla aj vášnivá diskusia o okolnostiach pri voľbe delegátov snemu, zvlášť v Šarišskej a Vesprímskej stolici, ktoré odzrkadľovali mocenský boj medzi katolíckymi a evanjelickými reprezentantmi stoličnej šľachty. Autorka na základe analýzy troch archívnych dokumentov zo zbierky Martina Juraja Kovachicha v Maďarskom krajinskom archíve (N sekcia, Archivum Regni, žiadosť Šarišskej stolice a dva denníky snemových delegátov) podáva pohľad na situáciu, ktorá vládla v Šarišskej stolici pri voľbe snemových delegátov a podžupana. – Tuzová Csilla, *Buda polgármesterei, 1686–1783* (23–38). V septembri roku 1686 bol Budín oslobodený spod tureckej nadvlády a začal sa aj normálny život v administratíve slobodného kráľovského mesta. Prvého mešťanostu však vymenoval kapitán Budínskeho hradu, od roku 1688 bol už mešťanosta riadne volený, ale až do roku 1711 spomedzi troch kandidátov navrhnutých Uhorskou komorou. Predmetom príspevku je biografický portrét pätnástich budínskych mešťanostov z rokov 1686–1783. – Kulcsárová Krisztina, *II. József „udvari“ utazása, 1764* (39–77). Štúdia spracovaná na základe výskumu v Rakúskom štátnom archíve a Maďarskom krajinskom archíve, doplnená aj publikovaním vybraných archívnych dokumentov, prináša zaujímavé poznatky o „materiálno-technickom zabezpečení“ a priebehu študijnej cesty Jozefa II., čerstvo korunovaného rímskeho cisára, sprevádzaného jeho mladším bratom, neskorším Leopoldom II. a budúcim švagramom Albertom, kniežaťom Sasko-tešínskym, do stredoslovenských banských miest. Itinerár cesty v dňoch 19.–30. júla 1764 kopíroval obdobnú výpravu manžela Márie Terézie, rímskeho cisára Františka Lotrinského v roku 1751. V rámci cesty, ktorá sa zaraďuje do najvyššej kategórie ciest cisárskeho dvora (tzv. Hofreise), navštívili hlavné banské mestá – Banskú Štiavnicu, Kremnicu, Banskú Bystricu, prezreli si významné banské diela, ďalšie lokality a zaujímavosti v okolí. Kľúčovým zdrojom nových informácií k známej ceste následníka trónu do stredoslovenských banských miest (okrem „úradných“ záznamov) bol denník Alberta, kniežaťa Sasko-tešínskeho, ktorý sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve (P 298). – Lengyel K. Zsolt, *Neoabsolutismus – Probleme. Verwaltungsgeschichtliche Aspekte zum Fall Ungarn* (79–105). Pohľad na úsek dejín verejnej správy v Uhorsku v rokoch 1849–1860, na vnútorné príčiny a krízu rakúskej zahraničnej a finančnej politiky, ktoré vyústili do „samolikvidácie“ procesu neoabsolutizmu v rokoch 1859–1860. – Tóth István György, *Egy bosnyák missziópüspök térítőútjai a hódoltságban (Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába, 1653–1673)* (107–142). Matej Benlic, bosniasky františkán, belehradský misijný biskup, je považovaný za najvplyvnejšiu osobnosť misijnej činnosti uhorskej rímskokatolíckej cirkvi v 17. storočí na území okupovanom Turkami. Jeho listy – situačné správy – posielané do Ríma, sú jedinečným prameňom kultúrnych dejín rozsiahleho územia od Belehradu po Budín, ktoré bolo pod tureckou nadvládou. Dvanásť doteraz neznámych listov z Archívu Kongregácie pre šírenie viery (Kongregácie pre evanjelizáciu národov) z rokov 1653–1673 sú predmetom rozboru i uverejnenia. – Kálnoki Kis Tamás, *Reménytelen reménységben, avagy remény a reménytelenységben. Kele-*

men Lajos – dokumentum(típus)ok az 1940-es évekből (143–163). Dozorom nad archívmi Viedenskou arbitrážou pripojeného územia bol poverený generálny riaditeľ Maďarského krajinského archívu, ktorý túto úlohu delegoval na Bélu Kossányiho, hlavného krajinského archívára. Jeho prvou úlohou bolo preveriť stav župných a mestských archívov, archívov iných verejnoprávných inštitúcií, ako aj cirkevných a súkromných archívov v Sedmohradsku. Hlásenia, resp. situačné správy o stave archívov v Cluji sú osobitným druhom v typológii archívnych dokumentov. – *Mályusz Elemér 1898–1989* – k storočnici významného maďarského historika a editora archívnych prameňov sa konalo 7. októbra 1998 v Makove (Makó), v jeho rodnom meste, sympóziu v rámci Archívnych dní Čongrádskej župy, na ktorom odzneli nasledujúce príspevky (165–202): Mályusz Miklós, *A Mályusz család* (167–173). Portrét E. Mályusza a rodiny Mályuszovcov z pohľadu jeho syna. – Kristó Gyula, *Mályusz Elemér, a krónikakutató* (174–179). O histórii nerealizovanej edícii stredovekých prameňov ľudu strednej a východnej Európy, v rámci ktorej pripravil E. Mályusz na vydanie s komentárom kroniku Jána z Turca. Dielo napokon vyšlo k jeho deväťdesiatke vo Vydavateľstve Maďarskej akadémie vied. – Koszta László, *Mályusz Elemér, az egyháztörténész* (180–187). Profil E. Mályusza ako historika cirkevných dejín stredovekého i novovekého Uhorska. – Soós István, *Az újkortörténész Mályusz Elemér* (188–196). Predmetom vedeckého záujmu E. Mályusza bol nielen výskum stredovekých uhorských a západoeurópskych dejín, ale aj uhorské dejiny 17.–19. storočia. – Blazovich László, *A forrásfeltáró és oklevéltár-készítő Mályusz Elemér* (197–202). Kto by spomedzi historikov a archívárov zaoberajúcich sa staršími dejinami nepoznal Zsigmond-kori oklevéltár? V začatej Fejérpatakyho edícii prameňov z obdobia panovania kráľa Žigmunda po polstoročnej prestávke pokračoval a vydal nielen rozpracovaný prvý diel, ale aj ďalšie E. Mályusz, ktorý bol tiež iniciátorom Anjouovského diplomatára. – D. Tóth Béla, *A börtönügy levéltári forrásai a Magyar Országos Levéltár irataiban* (203–215). Informatívny opis archívnych fondov Maďarského krajinského archívu, v ktorých môže bádateľ nájsť pramene k dejinám nápravných a kárnych zariadení v Uhorsku, resp. Maďarsku. – *Irodalom* (217–246) – *Beszámoló* (247–278). V rámci tejto časti je uverejnená výročná správa generálneho riaditeľa o činnosti Maďarského krajinského archívu v roku 1998 (A Magyar Országos Levéltár 1998. évi tevékenysége) (247–278). Archív mal k 31. 12. 1998 286 zamestnancov, spravoval 68 239 bm archívneho materiálu a vo filmotéke sa nachádzalo 58 090 025 záberov. Z významnejších úloh načim uviesť aspoň niektoré: dokončenie sťahovania do novovybudovanej účelovej budovy v mestskej časti Óbuda, spoluprácu na príprave vládneho nariadenia o spisovej službe a zavedení ASU v ústredných orgánoch štátnej správy, organizovanie a spoluprácu na odbornej príprave stredoškolsky a vysokoškolsky vzdelaných archívárov, organizačnú a odbornú prípravu medzinárodnej konferencie Table ronde des Archives v roku 1999 v Budapešti. – *Kronika* (279–282) – *In memoriam* (283–286).

Mária Stieberová

LEVÉLTÁRI SZEMLE. A Magyar Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Országos Levéltár negyedéves folyóirata. L. évfolyam, 2000/1, 2.

Číslo 1: Török Enikő, *Külső-Szolnok vármegye, a Jászság és a Nagykunság Bél Mátyás műveiben és Mikoviny Sámuel térképein* (3–19). Župa Külső-Szolnok a dištrikty Jazygov a Kumánov v diele Mateja Béla a na mapách Samuela Mikovinyho. Ide o dielo *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. Opisy uvedených území sa zachovali iba v rukopise. Sporné je autorstvo rukopisných máp, okrem troch, nesporne Mikovinyho diel. – Seres Attila, *Két dokumentum az 1922. évi berlini titkos szovjet-magyar tárgyalásokról* (20–27). Autor publikuje dva dokumenty z tajných diplomatických sovietsko-maďarských rokovaní v Berlíne r. 1922 (Čičerin – Kánya). – Szőke Zoltán, *A Public Record Office. Nagy Britannia nemzeti levéltára* (28–33). Informácia o národnom archíve Veľkej Británie v minulosti a dnes. – Gecsényiová Patricia, *Első lépések a levéltárak közötti együttműködés megteremtésére az Európai Unióban* (34–46). Informácia o prvých krokoch archívnej spolupráce krajín Európskej únie z obdobia rokov 1991–1992 na základe správ členských krajín. Odpovede odborných archívnych komisií na 10 archívnych tém. – Rózsa György Gyula, *Egy községi irattár hányattatása* (47–49). Informácia o anabáze registratúry malej maďarskej obce v 20. storočí. – Nagy Ferenc, *A megyei levéltár új épülete Nyíregyházán* (50–51). O novej budove Archívu župy Szabolcs-Szatmár-Bereg v meste Nyíregyháza. – Fazekas Csaba, *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára* (52–54). Recenzia publikovaného archívneho repertória Archívu Hlavnej sídelnej kapituly v meste Kalocsa. – Lakos János, *Jelentés a levéltári szakfelügyelet 1999. évi működéséről és ellenőrzési tapasztalatairól* (55–67). Správa o činnosti a skúsenostiach verejných a súkromných archívov v Maďarsku r. 1999 na úseku predarchívnej starostlivosti. – Gecsényi Lajos, *Beszámoló a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Levéltári Kollegiuma 1999. évi működéséről* (68–70). Správa o činnosti Archívneho kolégia pri Ministerstve národného kultúrneho dedičstva v roku 1999. – Böör László, *Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete Választmányának 1999. november 30-i üléséről* (71–73). Správa zo zasadnutia výboru Spoločnosti maďarských archivárov. – Takácsová Edit, *A Csongrád Megyei Levéltári Napok* (74–78). Informácia o archívnych dňoch v župe Csongrád.

Číslo 2: Takácsová Edit, *A Szentesi Járásbíróóság 1977–78. évi polgári peres iratai próbasejtezésének tapasztalatai* (3–23). Poznatky z pokusnej skartácie občianskych sporových spisov Okresného súdu v Szentesi. Podľa pripojenej tabuľky patrí do archívu priemerne asi 1/4 spisov. – Molnár András, *Deák Ferenc cenzurázott megyegyűlési beszéde (Zalaegerszeg, 1845. november 10.)*. Autor publikuje cenzurovaný prejav poslanca Deáka Ferenc na župnom zhromaždení 10. 11. 1845 v Zalaegerszegu. – Fazekas Csaba, *Hivatkozás az internetre a történettudományban* (34–39). Citovanie podľa internetu v historickej vede. – Köfalvi Tamás, *Az információs forradalom és a történettudomány* (40–44). Polemický príspevok autora na tému informačná revolúcia a historická

veda. Vzťahy medzi tlačenými a elektronickými publikáciami, právne otázky, citovanie. – Rozs András, *A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában* (45–50). Autor recenzuje publikáciu Nagya Pála o dejinách uhorských Cigánov v stavovskom období. – Dóková Klára, *Térképek a Pest megyei Levéltárban* (51–53). Recenzia publikácie o mapách v Archíve župy Pest (autorka Lakosová Agnes). Spracovanie, inventarizácia, formy opisov. – Sudárová Kornélia, *Adatok a levéltárakról* (54–64). Štatistické údaje o maďarských verejných samosprávnych a odborných archívoch, ako aj o verejných súkromných archívoch. – *Hírek* (68–79) – Správy z archívnych dní v archívoch žúp Somogy, Jász-Nagykun-Szolnok, Győr, Sopron z roku 1999. – Kőfalviné Ónodi Márta, *Egyháztörténeti dokumentumok a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában* (76–77). Informácie o výskyte archívnych dokumentov k cirkevným dejinám v archíve. – Jároli József, *A Magyar Levéltárosok Egyesülete gyulai vándorgyűlése és közgyűlése* (78–79). Správa z putovného zhromaždenia a plenárneho zasadnutia Spoločnosti maďarských archivárov v Gyule.

Elo Rákoš

SBORNÍK ARCHIVNÍCH PRACÍ. Vydává Archivní správa MV v Tiskárně Ministerstva vnitra, p. o., Praha 2000, Ročník L, číslo 1, 2.

Číslo 1: Jan Mareš, *Soudní kniha I C 2 jako pramen k dějinám města Loun* (3–119). Rozbor druhej najstaršej lounskej mestskej knihy nachádzajúcej sa v Štátnom okresnom archíve v Lounoch pod signatúrou I C 2. Kniha vznikla z pravidelnej úradnej činnosti mestského súdu v Lounoch, obsahuje 3 335 zápisov z obdobia od 31. 8. 1380 do 8. 11. 1392. Paleograficko-diplomatický rozbor mestskej knihy, ktorá vznikla z pravidelnej činnosti mestského súdu na čele s richtárom mesta, potvrdil jej výlučne súdny charakter. Zápisy obsahujú agendu mestského súdu v občianskych záležitostiach sporných i nesporných, ako aj vklady z okruhu trestného práva. Rozbor súdnej knihy poskytuje pohľad na postupný vývoj inštitúcie mestského súdu v Lounoch a na vytváranie určitej kancelárskej tradície, prináša ďalšie poznatky z oblasti dejín správy mesta, ale upozorňuje aj na možnosti využitia súdnej knihy na výskum sociálno-ekonomickej štruktúry mesta. – Jan Němeček – Helena Nováčková – Monika Sedláková, *Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944* (121–203). Zaujímavá, málo frekventovaná kapitola z československých dejín – odtrhnutie Podkarpatskej Rusi od Československej republiky a jej pričlenenie do Zväzu sovietskych socialistických republík – je predmetom úvodnej štúdie a sprístupnenej správy vládneho delegáta Františka Němca o vývoji situácie v Karpatskej Ukrajine v roku 1944. Správu napísal F. Němec v Moskve 15. decembra 1944 a poslal ju prezidentovi ČSR E. Benešovi do Londýna. Sa-

motná správa má 17 strán, časovo zachytáva obdobie od 28. októbra do 10. decembra 1944 a je k nej pripojených 30 príloh. Správa má medzi ďalšími zachovanými dokumentmi špecifické miesto – jej dnešná historická hodnota je oveľa vyššia ako jej dobový význam, pretože sa vtedy dostala k adresátovi (február 1945), keď už informácie v nej obsiahnuté nemohli ovplyvniť vývoj v Podkarpatskej Rusi. Dokument je publikovaný podľa opisu uloženého v Archíve Ministerstva zahraničných vecí, ktorý poslala Kancelária prezidenta republiky 22. februára 1945 ministrovi zahraničných vecí J. Masarykovi. Originál dokumentu určený E. Benešovi sa zatiaľ nenašiel. – Rudolf Sander, *Abecední přehled dislokace československé mírové armády v letech 1918–1939* (205–319). V roku 1985 uverejnil autor v SAP prehľad organizácie a dislokácie československej armády v období mieru v rokoch 1918–1939 (s. 3–162). Súčasne k tomu mal byť uverejnený – ako príloha – abecedný prehľad dislokácie vojenských orgánov a útvarov podľa jednotlivých posádok, z priestorových dôvodov časopisu sa však vtedy tak nestalo. V prítomnom prehľade nie sú uvedené dobrovoľné útvary z roku 1918, útvary „operujúcej“ armády na Slovensku v roku 1919, ale ani legionárske útvary. Prehľad obsahuje vojenské orgány a útvary pravidelnej mierovej armády, ako aj domáce vojenské útvary pred zjednotením československej armády, k čomu došlo v roku 1920.

Číslo 2: Ivan Hlaváček, *Půlstoletí Sborníku archivních prací* (323–328). Pohľad na päťdesiatročnú etapu vydávania zborníka, na jeho minulosť, prítomnosť, ale i budúcnosť z pera súčasného predsedu redakčnej rady. – *Tri studie Michela Pastoureaux o počátcích erbu v západní Evropě* (329–394). Uverejnenie troch štúdií Michela Pastoureaux, významného francúzskeho medievistu, archivára – paleografa a popredného znalca kultúrnych dejín, kultúrnej antropológie, heraldiky, sfragistiky, emblematicy a numizmatiky, historickej antropológie fariieb a historickej zoológie. M. Pastoureaux je študijným riaditeľom École pratique des hautes études, Sorbonne, IVe section a vedúcim katedry histórie západoeurópskej symboliky, viceprezidentom Francúzskej heraldickej a sfragistickej spoločnosti a členom Medzinárodnej heraldickej akadémie. Úvodné slovo k prekladom i s pohľadom na počiatky erbov v Čechách pripravil Vladimír Růžek (s. 329–338), štúdie preložila Lenka Linhartová. Pre český preklad boli vybrané štúdie, v ktorých M. Pastoureaux rieši otázky spojené so vznikom a počiatkom erbov v západnej Európe. Je to jednak základná tematika pre heraldiku, ale veľmi významná aj pre všeobecné dejiny stredovekej kultúry a sociálnych dejín stredoveku. Riešený okruh problematiky je závažný nielen pre francúzske dejiny, ale vôbec pre dejiny štátov, ktoré prijali inštitúciu erbov v priebehu 12. a 13. storočia. Vybrané štúdie M. Pastoureaux majú dvojaký význam: metodologický i faktografický. V SAP uverejnené štúdie sú nasledujúce: *Vznik erbu na Západě, stav problémů* (339–352), *Původ erbu: problém k vyřešení?* (353–369), *Rozšíření erbu a počátky heraldiky* (370–394). – Pavel R. Pokorný, *Videňský rukopis cvp 8330* (395–432). Edícia erbov českých rodov, ktorá sa nachádza v Rakúskej Národnej knižnici vo Viedni pod signatúrou Cod. 8330. Rukopis vyhotovený na papieri fóliového formátu, na 98 listoch, podľa analýzy autora nevznikol v Če-

chách, ale pravdepodobne vo Viedni, a to v roku 1571. Jeho vznik súvisí najpravdepodobnejšie s návratom arcikniežaťa Rudolfa zo Španielska do Viedne alebo do Čiech. Kódex bol vyhotovený ako reprezentatívny dar českej šľachty s vyzdvihnutím prepojenia českého kráľa na tradície Svätej ríše rímskej. Vlastný súbor erbov sa nachádza na fóliách 67–97 a obsahuje 235 erbov českej šľachty v tomto zložení: 24 erbov popredných krajinských rodov obidvoch stavov v poradí snemovej relácie, 23 erbov rodov panského stavu, 188 erbov rytierskych rodov. – *Referáty prednesené na VIII. sjezdu českých historiků (sekce pomocných věd historických) konaném 10.–12. září 1999 v Hradci Králové* (433–541). Na VIII. zjazde českých historikov v sekcii pomocných vied historických dostal priestor okruh otázok, ktorý napriek svojej špecifickosti je natoľko široký, že sa k nemu môže vyjadriť väčší počet záujemcov. V rámci ústrednej témy Pomocné vedy historické v edičnej praxi odznali na rokovaní sekcie nasledujúce referáty: Ivan Hlaváček, *Pomocné vědy historické v ediční praxi* (437–446), Ivana Ebelová – Zdeněk Hojda, *Diplomatické edice raně novověkých pramenů – obrat k lepšímu?* (447–457), Karel Maráz, *Úvahy nad přípravou a strukturou CDB VIII a Korpusu českých pečeti do nástupu Jana Lucemburského* (458–473), Zbyněk Sviták, *Příprava šestého svazku Českého diplomatáře a jeho východiska* (474–480), Ludmila Sulitková, *Moravské a slezské diplomatické edice v období od VII. sjezdu českých historiků* (481–487), Stanislav Petr, *Zpřístupňování pramenů kodikologické povahy v uplynulém desetiletí* (488–497).

Zdenka Hledíková, *Diplomatické edice Českého historického ústavu v Římě v jejich mezinárodním kontextu* (498–507), Karel Müller, *Heraldické edice v posledních deseti letech* (508–514), Vladimír Růžek, *Zhodnocení průběhu celostátní akce soupisu (katalogizace) pečeti, pečetidel a pečetních sbírkových odlišků v archivech ČR* (515–524), Jiří Roháček, *K epigrafické ediční činnosti* (525–535), Ivan Šťovíček, *Vydávání novodobých historických pramenů a pomocné vědy historické* (536–540). – *Sborník archivních prací 1951–2000. Bibliografický rejstřík*. Sestavil Vladimír Růžek (543–614). Jubilejný bibliografický prehľad má rovnakú koncepciu ako predchádzajúci za roky 1981–1990 (SAP, 1991, s. 537–560), ktorý zdôrazňoval interdisciplinárnu povahu príspevkov. Členenie prehľadu je nasledujúce: I. Bibliografia, II. Archívniectvo, III. Historiografia. Na záver je pripojený menný register autorov.

Mária Stieberová

SPRÁVY

4. ARCHÍVNE DNI SLOVENSKEJ REPUBLIKY

10.–12. októbra 2000 sa vo Vyhniach konali 4. archívne dni. Toto slávnostné a zároveň pracovné podujatie pre všetkých archivárov na Slovensku má už slušnú tradíciu. Žiaľ, stáva sa skoro jediným, na ktorom sa stretávajú aspoň raz do roka všetci kolegovia bez rozdielu postavenia. Aspoň tu si môžu vymeniť svoje nové skúsenosti, noví sa spoznajú s kolegami s väčšou praxou a pri kuloárnych debatách sa vyrieši ne jeden problém. Slávnostná atmosféra stretnutia vo Vyhniach bola upevnená pripomenutím si 50. výročia existencie Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici, archívu, ktorý ma na Slovensku i v zahraničí svoje pevné postavenie a svojou činnosťou môže byť vzorom pre širokú archívnu verejnosť.

Podujatie bolo slávnostne otvorené v popoludňajších hodinách. Všetkých zúčastnených privítal riaditeľ odboru archívnictva a spisovej služby MV SR PhDr. Peter Kartous, CSc., riaditeľ Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici PhDr. Jozef Surovec, prednosta Okresného úradu v Banskej Štiavnici a starosta obce Vyhne. Nasledoval blok prednášok spojených s činnosťou Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici – PhDr. Jozef Surovec s prednáškou Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici za 50 rokov svojej existencie, Mgr. Elena Kašiarová – Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici a jeho archív a Mgr. Janka Schillerová – Naše úspechy a problémy pri preberaní a dopĺňaní archívnych fondov a zbierok ŠÚBA. Po krátkej prestávke banskú problematiku doplnili PhDr. Ján Žilák, CSc., prednáškou Archívne dokumenty baníckej proveniencie v ostatných archívoch SR a v cudzine, Marta Kamasová s koreferátom Andrej Krasislav Mešša – priekopník baníctva, 175. výročie narodenia vo Vyhniach a Mgr. Mikuláš Čelko oboznámil s historickým vývojom Vyhní od prvej písomnej zmienky. Uvedené prednášky a koreferáty archivárov uviedli nielen do problémov týkajúcich sa archívnictva, ale aj do tém historických spojených s baníctvom a technikou, čo bolo, ako sa domnievame, mimoriadne užitočné, zaujímavé a podnetné.

Druhý deň bol náročnou skúškou pozornosti a aj fyzickej zdatnosti samotných archivárov. Dopoludňajší program pokračoval prednáškami zaoberajúcimi sa osobnými archívnymi fondmi. PhDr. Elemír Rákoš, CSc., predniesol viac-menej teoreticky orientovanú prednášku na tému Osobné archívne fondy a archívne zbierky, PhDr. Marta Melníková zoznámila plénum s osobnými fondmi v Slovenskom národnom archíve, zaujala aj prednáška Mgr. Miriam Kuzmíkovej – Spracúvanie a sprístupňovanie osobného fondu (Praktické skúsenosti spracovateľa), PhDr. Pavel Vimmer, CSc., (pracovník ŠOBA v Bratislave) sa vrátil vo svojej prednáške Osobné archívne fondy vo vojenských archívoch ku svojim skúsenostiam vo Vojenskom historickom archíve, Mgr. Valéria Hrtánková pred-

stavila Osobné archívne fondy v Archíve výtvarného umenia a PhDr. Jozef Surovec pripomenul osobné archívne fondy významných osobností baníctva a geológie a ich získavanie do ŠÚBA.

Popoludnie začalo pôsobivou návštevou bane, exkurziou po Banskej Štiavnici so zaujímavým výkladom, neskôr návštevou banského múzea a prehliadkou výstavy archívnych dokumentov v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Archivárom sa dostalo obrovské spektrum informácií. Všade sa stretávali s milými a ochotnými ľuďmi. Záverom tohto mimoriadne zaujímavého a príjemného dňa bola slávnostná spoločenská večera, na ktorej sa niekoľkým našim kolegom dostalo tej cti, že boli prijatí do baníckeho cechu.

Posledný deň sa konalo valné zhromaždenie Spoločnosti slovenských archivárov a prezentácia firmy BACH. Archivári veľmi uvítali túto prezentáciu a to najmä preto, že programové vybavenie PC firmy Dr. S. Šotník predviedol na konkrétnych ukážkach a informoval aj o konkrétnych skúsenostiach s týmto programom určeným na spracúvanie archívnych dokumentov.

Krátkosť tohto príspevku nezahŕňa väčšie penzum informácií zo zaujímavého a úspešného podujatia. Podrobnejšie informácie a príspevky, ktoré na ňom odzneli, si môže čitateľ prečítať vo Fóre archivárov č. 8–10, október – december 2000.

Zuzana Kollárová

SPRÁVA O ŠTÚDIU ARCHÍVNICTVA NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UK V ŠKOLSKOM ROKU 1999/2000

Bez zveličovania možno povedať, že školský rok 1999/2000 bol v doterajšom vývoji študijného odboru archívnictva na FF UK v Bratislave prelomový a doslova historický. Učitelia na odbore dospeli totiž po dlhších úvahách a predbežných konzultáciách k presvedčeniu, že nastal čas, aby sa archívnictvo a pomocné vedy historické v rámci Filozofickej fakulty UK organizačne emancipovali a nadobudli formu vlastnej katedry. Istú inšpiratívnu úlohu zohrali v tomto smere aj nadehádzajúce významné jubileá, z nich na prvom mieste blížiace sa 50. výročie založenia a existencie študijného odboru archívnictva na FF UK, ale tiež očakávaný posledný rok 20. storočia a 2. tisícročia.

Začiatkom septembra 1999 bolo skoncipované *Memorandum odboru archívnictva a pomocných vied historických na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave*, ktoré obsahovalo výzvu adresovanú Katedre slovenských dejín a archívnictva FF UK, Vedeniu FF UK a Akademickému senátu FF UK, aby umožnili vznik Katedry archívnictva a pomocných vied historických. Podpísali ho učitelia prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc., prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc., PhDr. Zuzana Nemcová, CSc., PhDr. Juraj Roháč, CSc., Mgr. Juraj Šedivý

a interný doktorand Mgr. Pavol Tišliar. Toto Memorandum s priloženou oficiálnou žiadosťou bolo postupne súhlasne prerokované na všetkých uvedených úrovniach. A tak doslova symbolicky k 1. januáru 2000 sa dovtedajšia Katedra slovenských dejín a archívniectva rozdelila na Katedru slovenských dejín a Katedru archívniectva a pomocných vied historických.

Nová Katedra archívniectva a PVH, dočasným vedením ktorej bol dekanom FF UK poverený prof. L. Sokolovský, plynulo a kontinuitne pokračovala v zabezpečovaní pedagogického procesu, ako aj v plnení všetkých ostatných úloh bývalého odboru, z ktorého vznikla. Okrem menovaných členov katedry sa na výučbe naďalej podieľali aj externí učitelia doc. PhDr. Juraj Žudel, DrSc., PhDr. Elemír Rákoš, CSc., PhDr. Mária Stieberová, CSc. a Ing. Jozef Hanus, CSc.

Študijný odbor archívniectvo a PVH študovalo v školskom roku 1999/2000 spolu 51 poslucháčov, z toho 44 dennou formou a 7 externisti. Podľa jednotlivých ročníkov bola situácia nasledovná: V I. ročníku 12 (+1), v II. ročníku 7 (+1), v III. ročníku 8 (+1), vo IV. ročníku 7 (+3) a v V. ročníku 10 (+1) študentov.

Letný semester sa niesol okrem plnenia bežných pedagogických a vedeckovýskumných povinností v znamení troch mimoriadne dôležitých úloh. Prvou z nich bol organizačný rozbeh katedry. K akcelerácii v tomto smere došlo od 1. apríla 2000, keď sa po úspešnom absolvovaní konkurzného konania prof. L. Sokolovský stal jej riadnym vedúcim. Druhou veľkou úlohou bola intenzívna, celofakultne riadená príprava tzv. kreditového štúdia, s realizáciou ktorého sa počítalo od začiatku nasledujúceho školského roku. Napokon treťou úlohou bolo organizačné a informačné zabezpečenie osláv polstoročného jubilea archívniectva na FF UK.

Do určitej miery netradičné boli aj prijímacie skúšky, ktoré sa konali v polovici júna 2000. Uchádzači o štúdium archívniectva a PVH musia totiž od tohto roku preukazovať okrem znalostí z histórie a záujmu o zvolený odbor navyše aj vedomosti z nemeckého jazyka. K zaradeniu nemčiny medzi podmienky stanovené pre prijímacie konanie na náš odbor sme museli pristúpiť v dôsledku skutočnosti, že na FF UK sa táto vyučuje už len pre pokročilých a jej trvalé zaradenie v univerzitnej príprave archivárov je nevyhnutné.

V školskom roku 1999/2000 ukončili štúdium štátnou záverečnou skúškou z archívniectva a PVH na Filozofickej fakulte UK títo absolventi: V septembrovom termíne 1999 Miroslav Martinický: *Rozbor kongregačného protokolu Trenčianskej stolice 1571–1604*. (62 s. + 13 s.); v januárovom termíne 2000 Matúš Zubo: *Dejinný vývoj obcí Ponderlok a Veľká Suchá do roku 1964*. (76 s. + 18 obr. príloh.); v májovom termíne Martin Chmelík: *Vystahovalectvo z Oravy v rokoch 1918–1938*. (59 s.); Barbora Mallá: *Mestské opevnenie Bratislavy v stredoveku*. (101 s. + 14 s. obr. príloh.); Ján Pálffy: *Pracovné tábory 1941–1944*. (180 s. + 5 príloh.); Ivan Petranský: *Vzťah štátu a katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945–1946*. (216 s.); Michal Riško: *Zdravotníctvo v Pukan-ci v rokoch 1770–1848*. (66 s., vrátane 5 príloh.); Jozef Ryník: *Postavenie Tatra banky a Sedliackej banky v koncentrácii bánk na Slovensku v rokoch*

1939–1945. (77 s. + 2 príl.); Otakar Šulík: *Školský inšpektorát Púchov 1919–1949. (Rozbor fondu.)* (109 s. + 9 príl.); Andrea Zatlukalová: *Poddanské dediny mesta Žiliny.* (82 s. + 7 príl.).

Poslední absolventi nášho odboru v 20. storočí sú zo septembra 2000: Roman Macura: *Zlodeji a krádeže v Trnave v 18. storočí.* (76 s.); Markéta Nirházo-ová: *Štátny úrad pre vojnových poškodencov v Bratislave (1920) – 1946–1951 (1955).* Rozbor archívneho fondu. (87 s. + príloha inventár.); Pavol Urbánek: *Listinné kolkové signety a kolkové známky na území Československa 1686–1993.* (180 s.)

*

Dňa 31. augusta 2000, teda ku koncu školského roka 1999/2000, po 45 rokoch vynikajúceho pedagogického účinkovania na Filozofickej fakulte UK odišiel na základe vlastného rozhodnutia do dôchodku prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc. K jeho 70-ročnému životnému jubileu bol na stránkach Slovenskej archivistiky publikovaný pozdravný článok (XXXV/2, s. 218–221). Napriek tomu mu ako učiteľovi takmer všetkých doterajších absolventov archívniectva na Univerzite Komenského aj na tomto mieste za prácu učiteľa, ktorú považoval za svoje životné poslanie, patrí naša úprimná vďaka.

*

Symbolickým zavŕšením školského roka 1999/2000, ktoré zorganizovala naša katedra, bola oslava 50. výročia založenia študijného odboru archívniectva na FF UK. Pozostávala z troch relatívne samostatných, ale zároveň na seba priamo nadväzujúcich akcií, ktoré prebehli počas dňa 22. septembra 2000.

Prvou z nich bol „Deň otvorených dverí“ na katedre a v priestoroch IV. poschodia v budove UK na Šafárikovom námestí, ktorý sa konal v dopoludňajších hodinách. Pri neformálnych priateľských stretnutiach sa tu (často po mnohých rokoch) zvitli kolegovia z čias štúdia, niekdajší poslucháči aj ich učitelia. Centrom tohto diania sa stala prednášková miestnosť č. 427, kde boli o. i. vystavené aj menné zoznamy 441 dovtedajších absolventov štúdia archívniectva na FF UK.

Od 14. hodiny sa v Moyzesovej sieni na Vajanského nábreží uskutočnilo za prítomnosti zástupcov vedenia FF UK akademické zhromaždenie učiteľov a absolventov odboru, vrátane prvých dvoch – doc. PhDr. Juraja Žudeľa, DrSc. a PhDr. Jozefa Kočiša. Ako hosť bol prítomný riaditeľ Historického ústavu SAV PhDr. Valerián Bystrický, DrSc. a zástupcovia ďalších mimouniverzitných vedeckých a archívnych pracovísk. Na začiatok zaznela skladba „Gaudeamus igitur...“

V úvodnom prejave vyzdvihol dekan FF UK doc. PhDr. Ladislav Kiczko, CSc., miesto odboru archívniectva v štruktúre fakulty a pozdravil všetkých prítomných. Osobitnú časť svojho vystúpenia venoval prof. PhDr. J. Novákovi, DrSc. Podčiarkol jeho rozhodujúci podiel na formovaní a živote nášho študijného odboru v priebehu uplynulého polstoročia. Pri príležitosti odchodu pána

profesora do dôchodku a k jeho sedemdesiatinám mu nakoniec odovzdal ďakovný list.

Po dekanovi FF UK predniesol pozdravný príhovor prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc., vedúci Katedry slovenských dejín FF UK, v rámci ktorej sa náš odbor vyvíjal až do 1. januára 2000. Podčiarkol tradíciu dobrých kolegiálnych vzťahov medzi oboma odbormi a vyslovil nádej, že aj v ich novom organizačnom usporiadaní bude táto pokračovať naďalej.

Potom vystúpil prof. J. Novák so zaujímavou osobnou reflexiou, v ktorej načrtol a najmä mladším absolventom a študentom sprítomnil atmosféru predchádzajúcich 50 rokov na odbore, vrátane jej pozitív i negatív. Naňho nadviazala krátkou spomienkou na dobu svojho „učiteľovania“ na odbore PhDr. Mária Tischlerová, ktorá už vyše 20 rokov žije v Nemecku. Okolnosti vzniku Katedry archívniectva a PVH a súčasnú situáciu na nej napokon predstavil jej vedúci prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. Na záver odovzdal pánovi prof. J. Novákovi pozdravný list k jeho životnému jubileu, podpísaný všetkými prítomnými a uložený v umelecky stvárnenej kazete, ktorú špeciálne pre túto príležitosť vyhotovil majster Ivan Galamboš zo Slovenského národného archívu.

Milým intermezzom v oficiálnom programe zhromaždenia bol klavírny recitál člena Katedry všeobecných dejín FF UK, ale inak absolventa odboru archívniectva doc. PhDr. Mariána Skladaného, CSc. Po ňom ešte nasledovali dva symbolické prejavy – prvého absolventa odboru doc. J. Žudeľa z roku 1952 a zástupkyne najmladších absolventov Katedry archívniectva a PVH zo septembra 2000 Mgr. Markéty Nirházovej. Zhromaždenie sa skončilo hymnickou piesňou „Aká si mi krásna...“.

Posledným podujatím k 50. výročiu vzniku odboru archívniectva na FF UK bola slávnostná večera a na ňu naväzujúce spoločenské posedenie v kultúrnom centre Istropolis. Na jej začiatku vystúpila so sviatočným prípitkom predsedníčka Spoločnosti slovenských archivárov a taktiež absolventka odboru PhDr. Veronika Nováková. K dobrej nálade v priebehu večera prispel so svojou harmonikou Ing. Jozef Hanus, CSc.

Účastníci jubilejného dňa k 50. výročiu odboru archívniectva na FF UK, ktorých prišlo spolu na všetky tri akcie vyše 200, si odniesli so sebou pekné spomienky na podujatie, ktoré sa z objektívnych príčin v takejto podobe už nikdy nezopakuje. Budú však o ňom svedčiť viaceré dokumenty – podpisy v Pamätnej knihe katedry, desiatky farebných fotografií od Ing. J. Hanusa a ďalších fotografov a napokon aj pamätnica vo forme jubilejného zborníka FF UK HISTORICA, ktorá by mala vyjsť tlačou v priebehu roku 2001.

K zdarnému priebehu celého podujatia významnou mierou prispeli sponzorskými darmi Národná banka Slovenska, Spoločnosť slovenských archivárov a heraldicko-výtvarná firma L. I. M. z Prešova. Patrí im zato naša úprimná vďaka.

Leon Sokolovský

ČO S REGISTRATÚRAMI NÁRODNÝCH VÝBOROV ?

Prijatím zákona SNR č. 472/1990 Zb. o organizácii miestnej štátnej správy zanikli v Slovenskej republike národné výbory (ďalej NV). Prostredníctvom týchto úradov viac ako 40 rokov spravovala a riadila štátna moc oblasť miestnej štátnej správy. NV od r. 1949 prevzali do svojej kompetencie takmer všetky oblasti verejnej správy. V súdobých definíciách sa môžeme dočítať, že zabezpečovali komplexný rozvoj hospodárskej, sociálnej a kultúrnej oblasti, pričom vo svojej činnosti spájali a uvádzali do súladu uspokojenie celospoločenských potrieb a záujmov s potrebami a záujmami miestnymi, skupinovými a osobnými.

Ak pominieme ich politické pôsobenie, nemôžeme týmto úradom uprieť skutočnosť, že naozaj zabezpečovali celý komplex potrieb vyplývajúcich z riadenia miestnej štátnej správy. Následne môžeme konštatovať, že v písomnostiach NV je obsiahnuté obrovské množstvo informácií, ktorých historický či správny význam je nepopierateľný a ich pramenná hodnota z hľadiska výskumu regionálnej i celoštátnej histórie v tzv. období budovania socializmu je veľká. Popri archívnych fondoch magistrátov miest a okresných úradov z čias prvej republiky by mali fondy okresných národných výborov (ďalej ONV) tvoriť kmeňový fond každého štátneho okresného archívu (ďalej ŠOKA) a najväčšiu pramennú bázu pre bádateľov najnovších dejín.

Po viac ako desiatich rokoch od ich likvidácie a následných reformách štátnej správy (r. 1990, r. 1996) však takmer žiaden zo ŠOKA nemá ucelený fond ONV a nespracovaná registratúra tohto úradu sa zvyčajne nachádza v rozptýlenom stave na viacerých, archívom často neznámych miestach. Odbor archívnictva MV SR vydal v r. 1990 usmernenie č. OA-1198/16.04-90, ktorým nariadil likvidačným komisiám NV odovzdať štátnym archívom do 30. júna 1991 všetky písomnosti charakteru „A“ bývalých ONV. Obdobné usmernenie vydal odbor archívnictva a spisovej služby MV SR v tomto roku (č. SVS-204-2001/00075) pre krajské úrady a okresné úrady (ďalej KÚ a OÚ), ktoré ako „nepráví“ nástupcovia bývalých ONV spravujú niekedy už iba zvyšky ich zachovanej registratúry, tentoraz s termínom 31. december 2001.

Pred správcami registratúry dnešných KÚ a OÚ, ako aj pred archívami zabezpečujúcimi úsek predarchívnej starostlivosti ŠOKA preto stojí neľahká úloha zachrániť archívne dokumenty, zaradiť ich do už spravidla existujúceho neúplného archívneho fondu a začať s jeho spracovaním.

Správa registratúry ONV prešla za obdobie spomínaných 40 rokov niekoľkými zmenami a úpravami a keďže viaceré KÚ a OÚ spravujú registratúru ONV ešte zo 40. rokov (bežná je registratúra od 60. rokov) a vo vyradovaní písomností platí zásada vyradenia podľa predpisov platných v čase vzniku dokumentu, považujeme za užitočné predložiť Vám vývoj normatívnej úpravy spisovej

manipulácie na ONV. Pri zostavovaní prehľadu sme iba nadviazali na poznatky zhrnuté v práci PhDr. Petra Kartousa, CSc., a PhDr. Ladislava Vrteľa.¹

Vývoj normatívnej úpravy správy registratúry NV

V období 1942–1944 nemožno ešte hovoriť o jednotnom spôsobe vyhotovovania písomností, hoci prvým náznakom sú smernice Povereníctva pre veci vnútorné z 27. 11. 1944 pre organizáciu a kompetenciu národných výborov, ktoré hovoria o povinnom písomnom vyhotovovaní zápisníc zo schôdzí NV, vyštavovaní cestovných povolení, podpisovaní a pečatení písomností. Počas celého vývoja ONV je pre ne príznačný neustály nárast písomnej produkcie. Jednotné smernice pre správu registratúry nemali NV k dispozícii až do r. 1946, a tak používali rôzne staršie spisové poriadky bývalých správnych orgánov, najmä Kancelársky poriadok pre župné a okresné úrady z 30. 12. 1939 predpisujúci používanie evidenčných pomôcok – najmä podacieho protokolu a indexu.

V záujme zjednotenia spisovej manipulácie na národných výboroch vydalo Povereníctvo pre veci vnútorné 12. decembra 1945 Dočasný kancelársky poriadok pre MNV (č. 370/1945), platný od 1. januára 1946. Tento poriadok platil do roku 1948, keď boli vydané Zásady kancelárskej služby vo vnútornej správe (č. 662-8/11-1948-I/4). V tom istom roku vydalo Povereníctvo vnútra (ďalej PV) s platnosťou od 1. 1. 1949 Dočasný spisový plán (č. 162/211-I/2-1948) predpisujúci NV ukladať vybavené písomnosti podľa desatinného triediaceho systému. Po určitých úpravách, publikovaných PV v r. 1950, bol daný do používania na NV Definitívny desatinný spisový plán (č. 185-15/10-1950-II/2). V súvislosti s týmito úpravami treba spomenúť ešte metodickú príručku pre NV – Spisová manipulácia pre krajské a okresné národné výbory vydanú ministerstvom vnútra v decembri 1948, obežník PV č. 5 zn. 185-20/8-1949-II/2 – Nová spisová manipulácia a úpravu PV z apríla 1952 (Zb. obež. pre KNV č. 280/1952) o spisovej službe a skartácii.

K zvýšeniu významu správy registratúry na NV malo prispieť uznesenie vlády publikované vyhláškou MV č. 94/1953 Ú. v. o zásadách pre vyradovanie (škartáciu) písomností.

K podstatnejšej zmene v spisovej manipulácii na NV došlo 1. januára 1955, keď nadobudla účinnosť smernica PV (č. NV/3-055.0-6-1954) pre spisovú manipuláciu výkonných orgánov národných výborov, ktorá zaviedla centralizovaný a decentralizovaný systém správy registratúry podľa množstva písomností vybavovaných na príslušnom NV. Nadväznú smernicu na túto úpravu boli: smernica PV z 12. augusta 1954 (č. NV/3-055.0/8-1954) o zásadách pre úpravu písomností výkonných orgánov národných výborov (Zb. obež. pre KNV č. 265/1954) a dodatok k smernici o spisovej manipulácii na NV z 5. decembra 1958 (č. SVV/1-10630/1958 – Zb. inštrukcií č. 155/1958).

¹ Spisová, škartačná a archívna činnosť na národných výboroch. Inštitút MV SSR pre národné výbory, Bratislava 1987.

Systém ukladania písomností podľa hlavných znakov a podznakov (spisových ukladacích značiek) zaviedla smernica PV o ukladaní a vyradovaní písomností výkonných orgánov národných výborov (Zb. inštrukcií č. 24/1959).

Za relatívne pokojné obdobie v správe registratúry NV môžeme považovať 60. a 70. roky, keď nedošlo k žiadnej zásadnej zmene. V r. 1961 vyšla metodická príručka, ktorá publikovala a čiastočne komentovala vtedy platné smernice pre túto oblasť.

Narastajúca písomná produkcia spôsobovala postupne až znepokojivé znižovanie úrovne spisovej manipulácie. Týmto stavom sa zaoberala aj Štátna komisia pre riadenie a organizáciu, ktorá schválila uznesením č. 54/1965 Rámcové zásady organizácie spisovej služby.

Zákon č. 149/1975 Zb. o archívniectve stanovil v § 6 povinnosť starať sa o riadnu spisovú manipuláciu, účelné a bezpečné ukladanie písomností. Pre NV sa podrobnosti riadnej spisovej evidencie zakotvili v pokynoch MV SSR zo 16. 12. 1983 (č. VVS/1-412/1983) o spisovej manipulácii a škartačnom konaní na miestnych národných výboroch, ktoré nezriaďujú odbory (Vestník vlády SSR pre NV, čiastka 14, roč. 1983, č. 17) a v smerniciach MV SSR z 28. 10. 1985 č. VVS/1-647/1985 o spisovej manipulácii a škartačnom konaní na národných výboroch (Vestník vlády SSR pre NV, čiastka 8–9, roč. 1985).

Tieto smernice zostali pre správu registratúry v platnosti až do zániku NV v roku 1990.

Pre prípravu kvalitného vyradovacieho konania, ako aj proces hodnotenia a posúdenia písomností sú popri spisových poriadkoch minimálne rovnako dôležité registratúrne plány, ktoré určujú jednotlivým skupinám písomností ich miesto v registratúre.

Za prvé pokusy o úpravu v zmysle registratúrneho plánu pre NV môžeme považovať už Dočasný spisový plán pre písomnosti národných výborov (č. 162/211-I/2-1948) vydaný PV s účinnosťou od 1. januára 1949 a smernicu PV z 24. 4. 1952 o spisovej službe na národných výboroch a dočasnej úprave pre škartáciu spisov.

V r. 1953 vyšla všeobecne platná vyhláška MV č. 94/1953 Ú. v. o zásadách pre vyradovanie (škartáciu) písomností. V zmysle tejto vyhlášky vydalo PV smernicu na vyradovanie písomností (škartáciu) na NV a na ich zložkách (Zb. obež. pre KNV, 34/1953, č. 407).

Pre praktický výkon vyradovania písomností bol dôležitý Spisový a škartačný plán vydaný smernicou PV o ukladaní a vyradovaní písomností výkonných orgánov NV (Zb. obež. pre NV č. 24/1959).

Popri tom sa podrobnosti vyradovania niektorých druhov písomností NV upravovali aj osobitnými predpismi a metodickými pokynmi. Vo februári 1964 vyšla Smernica MV pre vyradovanie (škartáciu) písomností účtovnej evidencie a evidencie štátnych príjmov ústredne spravovaných z účtovných archívov NV (č. NV 220/2-1964 – Zb. obež. NV č. 4/1964).

Ako metodickú pomôcku pre vyradovanie písomností vydala v r. 1967 Slovenská archívna správa Prehľad písomností, ktoré sa po piatich rokoch odovzdá-

vajú zo spisovní MNV príslušnému ŠOKA (č. SAS-321/1c/1967). Pravidelne bola venovaná pozornosť volebným materiálom – ich ukladanie a vyradovanie usmerňoval doplnok Spisového a škartačného plánu pre písomnosti NV, vydaný MV SSR v r. 1981 (č. VVS/1-364/1981).

V r. 1976 na vykonanie ustanovení zákona SNR č. 149/1975 Zb. o archívnictve vyšla v r. 1976 Vyhláška MV SSR č. 63/1976 Zb., ktorou sa určujú kritériá na posudzovanie písomností ako archívnych dokumentov a upravujú niektoré podrobnosti o vyradovaní (škartácii) písomností. Vyhláška stanovila, že MV SSR vydá po dohode s ďalšími ústrednými orgánmi štátnej správy, ktoré riadia výkon štátnej správy v príslušnom odvetví, škartačný poriadok pre NV.

Túto povinnosť MV SSR splnilo v r. 1983 vydaním Pokynov MV SSR zo 16. 12. 1983 (č. VVS/1-412/1983) o spisovej manipulácii a škartačnom konaní na národných výboroch, ktoré nezriaďujú odbory a v r. 1985 vydaním Smernice o spisovej manipulácii a škartačnom konaní na NV z 28. 10. 1985 (č. VVS/1-647/1985). Súčasťou tejto smernice bol aj spisový a škartačný plán, v ktorom každému typu písomností zodpovedala samostatná registratúrna značka, znak hodnoty a lehota uloženia.

Na tomto mieste vývoj správy registratúry NV končí. Smernice z r. 1983 a r. 1985 zostali v platnosti až do likvidácie NV v r. 1990.

Na záver môžeme teda zhrnúť, že písomnosti NV vzniknuté do konca r. 1954 sa hodnotia a vyradujú podľa smerníc z r. 1953; písomnosti z r. 1955-1985 podľa smerníc z r. 1959 a písomnosti od r. 1986 podľa smerníc z r. 1985.

V budúcom čísle Slovenskej archivistiky prinesieme vývoj normatívnej úpravy pre oblasť správy registratúry v r. 1990 zriadených okresných úradov a obvodných úradov, ako aj úradov špecializovanej štátnej správy a v r. 1996 zriadených KÚ a OÚ ako nepriamych nástupcov NV.

Mária Mrižová

SPRÁVA O SYSTEMATICKOM VÝSKUME V ARCHÍVE KONGREGÁCIE PRE EVANJELIZÁCIU NÁRODOV V RÍME V OBDOBÍ 1996–2000

V období posledných piatich rokov sa systematický výskum k dejinám Slovenska a Slovákov v cirkevných archívoch Ríma a Vatikánu orientoval na bádanie v historickom Archíve Kongregácie pre šírenie viery, najnovšie nazvanej Kongregácia pre evanjelizáciu národov.

Nevyhnutnosť sústrediť sa na výskum v tomto archíve ukázal predošlý výskum slovacík v Tajnom archíve vo Vatikáne, predovšetkým výsledky bádania vo fonde Viedenská nunciatura. Projekt výskumu historického Archívu Kongre-

gácie pre šírenie viery spracoval v januári 1996 Dr. Ján Dubovský na základe svojich skúseností so spismi tejto kongregácie, ktoré dochádzali Viedenskej nunciatúre a boli súčasťou jej registratúry, ako aj na základe výsledkov sondy, ktorú do registrov fondu Kongregácie pre šírenie viery urobil Dr. Ivan Chalupecký. Dôležitým prameňom pre spracovanie tohto projektu bol tiež inventár archívu Kongregácie. Projekt, resp. úvod do štúdia tejto inštitúcie bol publikovaný Jánom Dubovským v Slovenskej archivistike v článku *Správa o vedec-kom výskume v Archíve Kongregácie pre šírenie viery v Ríme a vo Vatikánskom archíve v roku 1996* (Slovenská archivistika 1997/1, s. 148–155).

Na základe projektu Jána Dubovského začali v septembri 1996 systematicky výskum v Archíve Kongregácie pre šírenie viery štyria slovenskí archivári vyslaní koordinátorom výskumu, Odborom archívnictva a spisovej služby MV SR – Ján Dubovský, Mikuláš Čelko, Marta Melníková a Milena Ostrolucká. Celkom sa za posledných päť rokov, odkedy výskum v archíve tejto inštitúcie prebieha, na ňom podieľalo päť archivárov zo Slovenska. Ku štyrom vyššie menovaným sa pripojila ešte Viera Morišová. V počiatočnej fáze výskumu sa títo bádatelia sústredili na štúdium nosných fondov (sérií) historického Archívu Kongregácie pre šírenie viery – na fondy *Acta Sacrae Congregationis (Acta)*, *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali (SOCG)*, *Scritture riferite nei Congressi (SC)*, *Congregazioni Particolari (CP)*, *Istruzioni*, *Lettere e Decreti*. Prvé dva fondy (Acta a SOCG) boli študované systematicky, ostatné fondy výberovo podľa inventára historického Archívu Kongregácie pre šírenie viery, vydaného N. Kowalskym a J. Metzlerom (*Inventory of the Historical Archives of the Congregation for the evangelization of peoples or „de propaganda fide“*, Pontificia Universitas Urbaniana, Roma 1988). Podľa projektu bádania mali by sa všetky tieto fondy preštudovať po rok 1781, teda po oficiálne ukončenie procesu rekatolizácie na území Slovenska.

Stav bádania v jednotlivých fondoch, resp. sériách je nasledovný: Z fondu *Acta Sacrae Congregationis* (ďalej len *Acta*) boli preštudované zväzky č. 3–146, zahŕňajúce obdobie činnosti Kongregácie od roku 1622 do roku 1776. Nachádzajú sa tu zápisy z mesačných zasadnutí celej Kongregácie, kde boli vždy niektorým jej členom – kardinálom ako predkladateľom predkladané na riešenie rôzne záležitosti, prislúchajúce do kompetencie Kongregácie. Sú to vlastne kratšie obsahy správ a žiadostí biskupov, predstavených konventov, prefektov misií, priamo misionárov, rôznych cirkevných hodnostárov, panovníkov či nuncií obracajúcich sa na Kongregáciu. Na konci zápisov sa nachádza rozhodnutie Kongregácie v danej veci – *rescriptum*. Každý zväzok má na konci register – miestny a vecný, niekedy aj osobný. Súčasťou fondu je aj 14 zväzkový generálny index z rokov 1622–1829 a deväťzväzkový vecný index zachytávajúci obdobie 1622–1908. Z hľadiska dejín Slovenska a Slovákov obsahuje tento fond mnohé informácie o činnosti, úlohách a zámeroch Kongregácie v období rekatolizácie Slovenska ako súčasť Uhorska v období 17. a 18. storočia – správy z rokovanií Kongregácie o obnovení organizácie katolíckej cirkvi na našom území, o organizovaní misijnej činnosti, o vysielaní misionárov na územie Slovenska, o voľbe metód a prostriedkov misionárskej činnosti na tomto území, silne za-

siahnutom rozšírením myšlienok reformácie, o obnovovaní katolíckeho školstva a duchovného života vôbec.

Pre poznanie dejín Slovenska a Slovákov v 17. a 18. storočí sa podľa výsledkov výskumu v archíve Kongregácie ukázal ako najdôležitejší fond *Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali* (originály písomností, o ktorých sa rokovalo na generálnych kongregáciách, ďalej len SOCG). Fond má dve časti, prvá časť z rokov 1622–1668 je usporiadaná geograficky, druhá časť z rokov 1669–1892 je usporiadaná chronologicky. Fond, predovšetkým jeho druhá časť, veľmi úzko súvisí s fondom *Acta*. Tu sa totiž nachádzajú originály listov, správ a žiadostí všetkých tých, ktorí sa obracali na Kongregáciu a ktorých korešpondencia sa prerokúvala na jej generálnych zasadnutiach. V tomto fonde sa nachádza veľké množstvo dôležitých dokumentov týkajúcich sa dejín Slovenska. Fond SOCG bol systematicky preštudovaný do roku 1730 a v ďalšom období bude potrebné sústrediť sa na jeho dokončenie. Z obsahu písomností fondu SOCG je možné utvoriť si veľmi plastický obraz hospodárskych, politických, sociálnych a náboženských pomerov v našej krajine v období 17. a 18. storočia nielen v kontexte s dejinami Uhorska a celej Európy v danom období, ale na základe obsiahlych a veľmi konkrétnych správ biskupov, prefektov misií a misionárov reholí pôsobiacich na Slovensku aj konkrétny obraz o spoločenských pomeroch v jednotlivých mestách a regiónoch našej krajiny. Nachádza sa tu napr. list kardinála Petra Pázmaňa z roku 1634, v ktorom opisuje náboženské pomery v Uhorsku a zamýšľa sa nad príčinami šírenia protestantizmu na území Uhorska a Sedmohradska (SOCG, 76, fol. 244–245). Je tu veľa listov apoštolských misionárov pôsobiacich na západnom Slovensku (v Trnave) i na východe krajiny (Stropkov, Prešov, Levoča, Kežmarok). Pôsobivé sú správy o misionárskej činnosti apoštolského misionára Bonaventúru z Janova, ktorý dlhé roky pôsobil vo viacerých regiónoch Slovenska – v Stropkove, na západnom Slovensku, v Turci. Misionári pôsobiaci na území Slovenska opisujú veľmi podrobne aj životné podmienky obyvateľstva, jeho náboženskú skladbu, vzťah miestnych zemepánov ku katolíckej viere. Veľa listov hovorí o podmienkach, v akých sú misionári nútení vykonávať svoje poslanie na území tak veľmi ovplyvnenom protestantizmom, kde neustále hrozí turecké nebezpečenstvo a vojnové konflikty, kde sú kostoly v rukách protestantov a kde je nedostatok katolíckych kňazov, na území, kde „vlastne niet jediného katolíka“. Podľa mnohých dokumentov sa dá sledovať životná púť Jána Vanoviča, apoštolského misionára a neskôr prefekta misií rehole pavlínov v Uhorsku, ktorý väčšinu svojho života zasvätil misijnej činnosti na území Slovenska. V správe z roku 1675, ktorú poslal Kongregácii pre šírenie viery už ako prefekt apoštolských pavlínskych misií v Uhorsku, sa dozvedáme veľa o Uhorsku v 70. rokoch 17. storočia – hovorí o geografickej polohe misií a ich materiálnych podmienkach, opisuje tunajšie dopravné a poštové spojenie (pošta z Bratislavy do Košíc a Tokaja), opisuje politické pomery, keď časť územia Uhorska je pod nadvládou Turkov a časť patrí Habsburgovcom, hovorí o nevyhnutnosti jazykových znalostí misionárov, pôsobiacich v Uhorsku – musia vedieť po latinsky, maďarsky, nemecky, slovensky, chorvátsky, poľsky, rusínsky, srbsky, rumunsky a turecky. Uvádza, v ktorých stoliciach a mestách či

obciach už sú misie založené, hovorí o ťažkostiach pri zisťovaní počtu katolíkov, opisuje náboženské zloženie obyvateľstva, o úspechoch misijnej činnosti pavlínov na Spiši, zamýšľa sa nad príčinami rozširovania protestantizmu v Uhorsku a nad metódami a prostriedkami rekatolizácie tejto krajiny. Riešenie vidí v zakladaní seminárov, katolíckych škôl a v hlásaní slova Božieho „vel coactu, vel armis“. Celú jednu pasáž svojej správy venuje prehľadu náboženskej príslušnosti šľachtických rodov v Uhorsku. Správa obsahuje aj pokus o podanie prehľadu stavu majetku katolíckej cirkvi, o stave katolíckych a gréckokatolíckych kostolov a hodnotenie podielu uhorských biskupov na rekatolizácii krajiny. V závere ponúka Kongregácii aj návrhy riešenia niektorých problémov práve cestou zásahu Kongregácie. Celá správa má 59 bodov. (SOCG, 462, fol. 396–402). List ostrihomského arcibiskupa Selepcéniho z roku 1672 opisuje získanie kalvínmi zabraných katolíckych kostolov v Trnave a Skalici (SOCG, 433, fol. 674–675), jágerský arcibiskup František Segedi oznamuje Kongregácii získanie viac ako 200 kostolov, obsadených „heretikmi“ a zmieňuje sa o svojich plánoch na usadenie jezuitov, františkánov a pavlínov v jágerskej diecéze. Jeho list obsahuje aj zoznam 55 kostolov získaných od protestantov v Šarišskej stolici (tamže).

Nemenej dôležitým fondom, vzhľadom na obsah písomností, je pre dejiny našej krajiny fond *Scritture riferite nei Congressi* (SC). Písomnosti odzrkadľujú každodenný život misionárov v miestach ich pôsobenia. Z fondov bolo preštudovaných výberovo 6 zväzkov týkajúcich sa územia Uhorska a Sedmohradska v období 1622–1777. Nachádzajú sa tu správy o pavlínskych a františkánskych misiách v Uhorsku, či o obsadzovaní biskupstiev, napr. správa viedenského nuncia o vývoji problematiky uhorského episkopátu od 11. storočia z roku 1667 (SC, Tomus I., fol. 194–197). Zaujímavé sú správy pavlínskeho prefekta misií Jána Vanoviča o stave misijnej činnosti rehole pavlínov v Uhorsku, najmä o ich pôsobení v jágerskej diecéze a o organizácii a podmienkach vytvorenia pavlínskej misie na Spiši, konkrétne v trinástich spišských mestechách zálohovaných Poľsku (SC, Tomus I., fol. 44–51). Výnimočná je správa jedného misionára rehole pavlínov o pomeroch v spišských mestách, kde pôsobil – v Kežmarku, v Levoči a v Sabinove (SC, Tomus I., fol. 250–251). Širší význam má správa už spomínaného prefekta misií pavlínov v Uhorsku, Jána Vanoviča, z roku 1669 o pavlínskych misiách na Spiši, v Leviciach, Bratislave, Oponiciach, Trnave, Senci a v Trebišove. Tu presne uvádza aj mená misionárov a lokality ich pôsobenia (SC, Tomus I., fol. 254–258). Zo spisov a listov mnohých misionárov sa dozvedáme aj o stave katolíckej cirkvi na Orave, originálny je súpis obyvateľov podľa rodín a vierovyznania v Spišskom Štvrtku z roku 1675 (SC, Tomus II. fol. 109–118), či zoznamy konvertitov z roku 1685 vypracované jezuitskými kolégiami v Trnave, Bratislave, Skalici, Košiciach a v Prešove (SC, Tomus II., fol. 212, fol. 213, fol. 239).

Do fondu *Scritture riferite nei Congressi* patria aj menšie série písomností. Z nich bolo preštudovaných deväť zväzkov zo série *Missioni* a zo série *Miscelanea* z obdobia 1646–1740. Aj tu sa nachádzajú rôzne zaujímavé listy, žiadosti, správy a zoznamy misionárov reholí, pôsobiacich na území

Slovenska – piaristov, františkánov a jezuitov, prehľady apoštolských misií v Uhorsku, súpisy fakúlt udelených misionárom Kongregáciou pre šírenie viery, súpis pravidiel, podľa ktorých sa mali misionári pri svojej misijnej činnosti riadiť (SC, Missioni, Miscelanea 16 fol. 1–2), ako aj odporúčania metód a postupov pri teologických dišputách s veriacimi iných vierovyznaní.

Do fondu Scritture riferite nei Congressi patrí aj séria Collegi vari, z ktorej boli preštudované 4 zväzky z rokov 1573–1740. Tieto zväzky obsahujú písomnosti týkajúce sa záležitostí Nemecko-uhorského kolégia v Ríme – zoznamy jeho absolventov, spisy o hospodárení kolégia, o jeho histórii, sú tu katalógy jezuitského kolégia vo Viedni, kde boli alumnisti aj zo Slovenska.

Z fondu Congregazioni Particolari (CP) bolo preštudovaných výberovo 6 zväzkov z rokov 1664–1764. Partikulárne kongregácie riešili závažné odborné problémy v kompetencii Kongregácie a navrhovali Kongregácii ich riešenie. O konečných rozhodnutiach rozhodovala potom Kongregácia na svojich zasadnutiach. Na partikulárnej kongregácii sa riešila napr. situácia misií rehole pavlínov v Uhorsku, otázka postavenia prefekta misií voči provinciálovi rehole (CP, 21, fol. 64–71), rokovalo sa tu o situácii biskupstiev na území Uhorska (CP, 20, fol. 208–213), o záležitostiach veriach gréckokatolíckeho vierovyznania v Uhorsku (CP, 133, fol. 370–409).

Fond Istruzioni bol tiež preštudovaný výberovo. Bolo vybraných šesť zväzkov z rokov 1623–1841. Fond obsahuje inštrukcie posielané Kongregáciou pre šírenie viery nunciom, biskupom, predstaveným misií a pod. ohľadne organizácie misijnej činnosti, jej programu a metód. Nájdeme tu napr. inštrukciu Kongregácie z roku 1633 pre člena kláštora konventuálnych minoritov v Stropkove o tom, ako má vypracovať správu pre Kongregáciu o situácii katolíckej viery v Sedmohradsku a ako má viesť pripravovanú kanonickú vizitáciu (ako má vyzeráť vizitačná zápisnica, čoho si má všímať – stav kostolov, existenciu katolíckych škôl, pomery medzi Rusínmi, vzťah panovníka k jednotlivým vierovyznaniam (Istruzioni, 1623–1638, fol. 185–190). Viacero inštrukcií je vypracovaných priamo pre vizitátorov. Hovorí sa v nich nielen o tom, na ktoré veci sa majú zameriavať pri vykonávaní vizitácií (náboženstvo ľudu, jeho duchovné kvality, jazykové zloženie obyvateľstva), ale aj o prostriedkoch šírenia a upevňovania katolíckej viery.

Z fondu Lettere e Decreti bolo preštudovaných sedem zväzkov z rokov 1622–1736. Tu sa našli predovšetkým písomnosti týkajúce sa organizácie gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku. Zaujímavé sú listy Kongregácie ostrihomskému arcibiskupovi z rokov 1622–1625, v ktorých mu Kongregácia prejavuje vďaku za jeho horlivosť a snahu o obnovovanie katolíckej viery v Uhorsku (Lettere, 1, fol. 7, 21, 49, 71–72). Nájdeme tu inštrukcie Kongregácie z roku 1668 pre poľského nuncia v záležitosti misionárov pôsobiach na Spiši (Lettere, 47, fol. 320), či inštrukcie Kongregácie z roku 1669 pre viedenského nuncia ohľadne riešenia rôznych sporných záležitostí misionárov na území Slovenska (Lettere, 53, fol. 220–221).

Piati účastníci systematického výskumu v Archíve Kongregácie pre evanjelizáciu národov v Ríme v období 1996–2000 celkovo preštudovali 370 zväzkov písomností a získali okolo 1 400 registrov dokumentov týkajúcich sa priamo či nepriamo dejín Slovenska a Slovákov v 17. a 18. storočí.

Podľa odporúčaní účastníkov výskumu v Archíve Kongregácie pre evanjelizáciu národov v Ríme bude potrebné zorganizovať na pôde koordinátora výskumu pracovné stretnutie, kde by sa doterajší výskum vyhodnotil, dohodli sa jeho ďalšie ciele a postupy a posúdili možnosti prípravy výstupov z už prebádaných fondov. Veľmi reálne sa javí možnosť prípravy súpisu prameňov (resp. registára) práve z prebádaných fondov Archívu Kongregácie, ktoré boli opísané v tejto správe. Vzhľadom na dôležitosť nájdených dokumentov bude po dokončení výskumu iste reálna aj príprava prameňovej edície týchto dokumentov. Podobné práce pripravili už naši maďarskí kolegovia. Formou úzkeho výberu dokumentov bola publikovaná práca Jánosa Györgya Tótha *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania* (1627–1707), (Budapest – Roma 1994). Dokumenty tu publikované sa týkajú predovšetkým misionárskej činnosti františkánov na území Uhorska a Sedmohradska. O Slovensku, vzhľadom na to, aké dokumenty v Archíve Kongregácie pre evanjelizáciu národov existujú, je ich tu len veľmi málo. Obsiahlejšia je práca Jánosa Savaia a Gábora Pintéra *Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról*, (Szeged 1993). V tejto práci nájdeme publikované mnohé dokumenty týkajúce sa územia Slovenska. Táto edícia však obsahuje pramene z relatívne krátkeho obdobia počiatkov činnosti Kongregácie pre šírenie viery – z rokov 1622–1637. K pramenným edíciám maďarských historikov, ktoré možno pri štúdiu danej problematiky využiť ako doplnujúci materiál, pribudla v roku 1999 práca Lorenza Weinricha *Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli Primi Heremitae de urbe Roma, Instrumenta et priorum registra* (Roma – Budapest 1999). Podobne možno využiť aj štúdiu Antola Molnára *Olasz minoriták a XVII. századi Felső-Magyarországon* (Aetas, 3, Szeged 1992, s. 44–47), ktorá sa zaoberá viac-menej teologickými otázkami misijnej činnosti na území Slovenska.

Prvou štúdiou z pera účastníčky nášho výskumu v Archíve Kongregácie pre evanjelizáciu národov v Ríme je štúdiu Viery Morišovej *Z prameňov Kongregácie pre šírenie viery v Ríme. K dejinám rekatolizácie na Slovensku v 17. a 18. storočí* (Slovenská archivistika 1999/2, s. 89–99), v ktorej vychádza z vlastného štúdia fondov Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali, Scritture riferite nie Congressi a z fondu Lettere e Decreti.

Záverom možno povedať, že päťročné obdobie výskumu slovenských archívov v Archíve Kongregácie pre evanjelizáciu národov v Ríme hodnotíme ako veľmi úspešné. Sme si vedomí nemalého úsilia koordinátora výskumu – Odboru archívnictva a spisovej služby MV SR vynaloženého v súčasnej ekonomickej situácii na zachovanie kontinuity tohto výskumu.

Milena Ostrolucká

50 ROKOV MEDZINÁRODNEJ ARCHÍVNEJ STÁŽE V PARÍŽI

Rok 2000 bol aj jubilejným 50. rokom Medzinárodnej technickej stáže archívov v Paríži. Organizátor stáže, Správa archívov Francúzska, si túto mimoriadne významnú udalosť pre francúzskych i zahraničných archívárov, absolventov stáže pripomenula 20. júna 2000, pri príležitosti ukončenia ostatnej stáže. Slávnostnú atmosféru v hoteli Soubise, v prítomnosti čerstvých absolventov i starších stážistov, zástupcov diplomatických misií, poctila svojim príhovorom aj francúzska ministerka kultúry a komunikácie Catherine Tascaová. Ako pripomenul riaditeľ francúzskych archívov Philippe Belaval, stáž si našla svoje miesto v medzinárodnej archívnej kooperácii, umožnila porovnávanie a spoznávanie rôznych národných skúseností a rozvoj spoločnej reflexie medzi francúzskymi a zahraničnými archívármi.

Francúzska archívna správa vydala k tomuto výročiu dve nevelké, no obsahom a atmosférou pozoruhodné publikácie. Príručku účastníkov stáže z rokov 1951–2000 (*Annuaire des participants 1951–2000. Stage technique international d'archives. Direction des Archives de France. Paris, 2000. 70 s.*) a textovo – obrazovú publikáciu s absolventskými fotografiami stážistov z rokov 1952 až 2000 (*50eme anniversaire du stage technique international d'archives 1951–2000. Direction des Archives de France. Paris, 2000. 47 s.*). Medzinárodnú archívnu stáž v Paríži od jej založenia v roku 1951 absolvovalo viac ako 1 900 archívárov, z toho 1 200 zahraničných, zo 106 štátov z piatich kontinentov. Jej pôvodným zámerom bolo prehĺbenie teoretických a praktických poznatkov pre mladých archívárov, absolventov *Ecole nationale de chartes* a zahraničných archívárov.

Od roku 1968 sa pravidelne zvyšoval počet účastníkov zo zahraničia. Od roku 1993 sa zúčastňuje na stáži viac ako 90 archívárov z 25 až 30 krajín. Od roku 1991, keď francúzski študenti archívniectva získavajú svoje odborné archívne vzdelanie na *Ecole nationale du patrimoine*, sa stáže zúčastňujú len sčasti. Zmena výchovy francúzskych archívárov vyvolala zmeny aj v obsahovej náplni stáže, ktorá sa odvtedy viac zamerala na potreby jej zahraničných účastníkov. Tí si želajú spoznať francúzsky archívny systém.

Z dôvodov zvýšeného záujmu uchádzačov o stáž v rokoch 1996 a 1997 sa archívna správa rozhodla organizovať v rokoch 1998 a 1999 technickú stáž (apríl–jún) pre archívárov s praxou a praktickú stáž (september–november) pre začínajúcich archívárov. Uskutočnenie aj tejto druhej stáže umožnilo prijať v uvedených rokoch 60–65 zahraničných archívárov ročne. V roku 2000 sa však uskutočnila len technická archívna stáž.

Spomenutá Príručka účastníkov stáže tak poskytuje čitateľom exaktný zoznam účastníkov archívnej technickej stáže v rokoch 1951–2000, ako aj praktickej archívnej stáže v rokoch 1998–1999. Pripomína aj pozoruhodnú účasť 23 slovenských archívárov na tomto jedinečnom školiacom podujatí vo svetovej metropole kultúry a civilizácie v Paríži. Pripomeňme si ich: Michal Kušík (1969), Jozef Kočíš (1970), Jozef Watzka (1971), František Bielik (1972), Peter Kartous (1973), František Sedlák (1974), Marta Melníková (1975), Jana Kalesná

(1977), Mária Stieberová (1978), Ivan Chalupický (1979), Peter Draškaba (1980), Anna Buzinkayová (1982), Juraj Roháč (1983), František Žifčák (1984), Ladislav Vrtel' (1985), Peter Zoričák (1987), Peter Lebovič (1989), Ján Šulavík (1991), František Bokes (1992), Eva Jankovičová (1994), Veronika Nováková (1996), Helena Liptáková (1998) a Radoslav Ragač (2000).

Textovo-obrazová publikácia 50. výročie medzinárodnej technickej stáže archívov 1951–2000 má dve časti. Textová časť obsahuje po úvodných statiach francúzskej ministerky kultúry a komunikácie a riaditeľa francúzskych archívov aj fundovaný príspevok Jean-Pierre Defrancea, vedúceho školiaceho odboru a zodpovedného pracovníka riadiaceho archívneho orgánu za medzinárodnú archívnu stáž. Pripomína v ňom zrod stáže, jej ciele, obsah a zameranie. Analyzuje cyklus prednášok i študijných pobytov a ciest účastníkov stáže. Pozornosť venuje aj domácim a zahraničným účastníkom stáže, domácim a zahraničným prednášateľom. V závere poskytuje štatistickú bilanciu a hodnotí prínos stáže v kontexte medzinárodnej archívnej spolupráce. Pozoruhodné sú aj „svedectvá“ dvoch zodpovedných za stáž, a to Michela Le Moela (1976–1987) a Paule René-Bazina (1987–1994).

Nasleduje pôsobivá obrazová časť. Pred nami tak defilujú účastníci – absolventi parížskej archívnej stáže z rokov 1952 až 2000. Nám prichodí len konštatovať, že všetko sa mení, čas nestojí, len ľudia na fotografiách a dobová atmosféra srdečnej koležiality sa už nikdy nezmenia.

Je potešiteľné, a potvrdil to aj riaditeľ francúzskych archívov Philippe Belaval na tradičnom stretnutí účastníkov – stážistov počas Medzinárodného kongresu v Seville v októbri 2000, že francúzski organizátori stáže sú odhodlaní i v novom miléniu a 21. storočí pokračovať v organizovaní archívnej stáže na vzájomný prospech francúzskeho a svetového archívnictva.

Peter Kartous

COLLOQUIA JERZY SKOWRONEK DEDICATA

6. medzinárodná konferencia

Konferenciu organizovalo Generálne riaditeľstvo štátnych archívov Poľska v spolupráci s Výborom pre vedecký výskum, Asociáciou poľských archivárov a Archívom Nadácie Otvorenej spoločnosti (ďalej OSA) Stredoeurópskej univerzity v dňoch 13.–14. októbra 2000 vo Varšave, ktorej hlavná téma bola vyjadrená názvom Archívy bývalých medzinárodných organizácií štátov strednej a východnej Európy. Tohoročná konferencia nadväzovala na predchádzajúce konferencie v Poľsku. Bola súčasťou pripravovaného projektu Medzinárodnej rady archívov „Spoločné archívne dedičstvo krajín strednej a východnej Európy“, ktorého cieľom je vydávanie medzinárodných sprievodcov po archívnych fondoch.

Konferencie sa zúčastnili archivári, vedúci pracovníci archívov, ako aj zástupcovia riadiacich orgánov archívnictva a štátnych archívov hostiteľskej kraji-

ny, Estónska, Lotyšska, Litvy, Bieloruska, Ruskej federácie, Ukrajiny, Rakúska, Nemecka, Juhoslávie, Chorvátska, Slovinska, Bulharska, Macedónie, Maďarska, Rumunska. Z pohľadu uvedenej témy bolo dôležité, že konferencie sa zúčastnili aj zástupcovia archívov UNESCO, Historického archívu Európskych spoločenstiev a OSA.

Hlavnou témou prvého bloku prvého dňa boli archívy medzinárodných organizácií. Úvodný referát k tejto téme predniesol zástupca generálnej riaditeľky štátnych archívov Wladyslaw Stepniak. Vo svojom referáte sa všeobecne zameriaval na bývalé, ako aj v súčasnosti existujúce medzinárodné organizácie, na ich štruktúru z pohľadu ich postavenia (vládne, mimovládne, nevládne), ich funkcií (regulačné, kontrolné, operatívne), ich činnosti na rôznych úsekoch hospodárstva (priemyselné, obchodné, poľnohospodárske, finančné, dopravné atď.). Vo všeobecnosti analyzoval postavenie, činnosť a úlohy členských štátov bývalej Rady vzájomnej hospodárskej pomoci ako spoločenstva integrujúceho bývalé socialistické krajiny za účelom vytvorenia jednotnej spoločnej socialistickej ekonomiky pod hegemoniou Sovietskeho zväzu. Zdôraznil, že písomnosti Rady vzájomnej hospodárskej pomoci tvoria významnú súčasť archívneho kultúrneho dedičstva a z toho dôvodu je veľmi potrebné tieto písomnosti čo najskôr sprístupniť širokej bádateľskej verejnosti. To sa týka aj písomností vojenského zoskupenia bývalých socialistických krajín – Varšavskej zmluvy.

Jens Boel, hlavný archivár Archívu UNESCO, oboznámil prítomných so vznikom, významom a fungovaním UNESCO. V archíve tejto organizácie sa nachádzajú archívne dokumenty nielen z jej činnosti, ale aj z činnosti mnohých medzinárodných organizácií. Doteraz ich písomnosti bolo možné študovať iba podľa klasických archívnych pomôcok. Predstavil časť internetovej stránky UNESCO, na ktorej sa nachádza sprievodca po archívoch a archívnych fondoch medzivládnych organizácií umožňujúci záujemcovi získať informácie o prístupe k archívnym fondom, o ich spracovaní, o spôsobe využívania.

István Rév, riaditeľ OSA, sa vo svojom príspevku zaoberal prístupom k archívnym dokumentom Varšavskej zmluvy a na príklade USA, ktoré odtajnili písomnosti týkajúce sa tohto paktu uložené vo svojich archívoch, zdôraznil, že podobne by mala postupovať aj Ruská federácia a odtajniť archívne dokumenty Varšavskej zmluvy uložené v archíve Ministerstva obrany Ruskej federácie.

Leszek Pudlowski, vedúci archivár OSA, priblížil vznik, vývoj a úlohy Nadácie Otvorenej spoločnosti (ďalej OSF), ktorej nosnými aktivitami sú vzdelávanie, štúdium pôsobenia a vplyvu komunizmu a studenej vojny na spoločenskú situáciu a postavenie krajín strednej a východnej Európy, ako aj podpora spoločenských aktivít presadzujúcich demokratický vývoj v týchto krajinách. OSA v Budapešti uchováva vyše 3 tisíc bm archívneho materiálu týkajúceho sa uvedených aktivít, ako aj záznamy Rádia Sloboda a Rádia Slobodná Európa, hlavne ich záznamy z vysielaní a analýzy politickej, ekonomickej a spoločenskej situácie v príslušných krajinách. Archívne dokumenty sú prístupné po piatich rokoch. Okrem uvedených archívnych dokumentov OSA preberá a sprístupňuje aj písomnosti, ktoré vznikli z činnosti nadácie a Stredoeurópskej univerzity v Budapešti.

Margaret Fruthová, vedúca archivárka Spolkového archívu Nemecka, analyzovala archívne dokumenty ministerstiev, spoločenských organizácií a iných špecializovaných orgánov a organizácií štátnej správy a samosprávy Nemeckej demokratickej republiky. Zdôraznila, že z pohľadu archivára ide o desiatky km archívnych dokumentov, ktorých spracovanie nebude ľahkou záležitosťou, avšak už v súčasnosti možno v niektorých častiach archívnych fondov vyhľadávať archívne dokumenty a predkladať ich na štúdium.

Marek Konopka, zástupca Ministerstva kultúry Poľskej republiky, predstavil program UNESCO Pamäť sveta – Pamäť Poľska. V tomto projekte, ktorý sa vo viacerých bodoch dotýka aj projektu Spoločné archívne dedičstvo krajín strednej a východnej Európy, sa v súčasnosti nachádza rukopis diela Mikuláša Koperníka z roku 1520 *De Revolutionibus Orbium Coelestium*, diela Frederika Chopina a Archív Varšavského ghettá, tzv. Ringelblumov archív. Zároveň predstavil aj ďalšie dokumenty poľských archívov, ktoré boli navrhnuté do tohto projektu.

Maria Sliwinska, riaditeľka Medzinárodného centra Univerzity Mikuláša Koperníka v Toruni a zároveň členka poľského výboru Cultivate – CEE Program, vyzvala na spoluprácu archivárov a zároveň uviedla tento program, ktorý sa zaoberá digitalizovanými formami medzinárodnej vedeckej, kultúrnej a informatickej spolupráce na úseku propagácie a publikovania európskeho kultúrneho dedičstva.

Ewa Rosowska, pracovníčka Generálneho riaditeľstva poľských štátnych archívov, vyhodnotila návrhy krajín zúčastňujúcich sa projektu Spoločné archívne dedičstvo krajín strednej a východnej Európy. Niektorým krajinám sa návrh štruktúry jednotlivých registrov sprievodcu zdá príliš obsiahly, iné navrhujú jeho publikovanie na internete. V diskusii sa účastníci dohodli, že projekt sa bude realizovať podľa pôvodného, už raz prepracovaného návrhu s tým, že krajiny, ktoré majú technické a finančné možnosti, môžu publikovať svojich sprievodcov aj v digitalizovanej podobe. Taktiež sa zdôraznilo, že treba čo najskôr vydať nový archívny terminologický slovník, ktorý pripravuje Medzinárodná rada archívov, pretože terminologické odlišnosti spôsobujú ťažkosti pri vzájomnej spolupráci medzi účastníckymi krajinami samotnými, ako aj medzi nimi na jednej strane a ostatnými krajinami na strane druhej.

Druhý deň konferencie, 14. 10. 2000 jej účastníci rokovali o archívoch bývalých medzinárodných organizácií štátov strednej a východnej Európy.

Jean-Marie Palayret, riaditeľ Historického archívu Európskych spoločenských vo Florencii, vo svojom referáte objasnil vznik, postavenie, činnosť a perspektívy aktivít tohto archívu. Archív vznikol v roku 1985 a preberá archívne dokumenty, ktoré vznikli z činnosti rozličných európskych organizácií (EURATOM, Európske komisie, Európska únia a pod.). Z archívneho hľadiska uchováva tri typy archívnych fondov: fondy európskych inštitúcií, depozity a zbierky.

Elena A. Tiurinaová, riaditeľka Ruského štátneho hospodárskeho archívu, informovala o archívnych dokumentoch Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (ďalej RVHP) uchovávaných v tomto štátnom archíve. Archív RVHP oficiálne

vznikol až v roku 1962. Pri zániku tejto organizácie sa jej pôvodní členovia dohodli o voľnom prístupe k archívnym dokumentom. Do Ruského štátneho hospodárskeho archívu boli však prevzaté iba archívne dokumenty sekretariátu RVHP. Jeho písomnosti napriek tomu, že sú k nim vyhotovené pomôcky, nie sú v súčasnosti prístupné na štúdium, pretože pri spracúvaní písomností neboli dodržiavané žiadne archívne metodické postupy. Pomôcky sú veľmi neprehľadné a na štúdium archívnych dokumentov, resp. na ich vyhľadávanie nevhodné.

O písomnostiach týkajúcich sa činnosti RVHP referovali aj zástupcovia Maďarskej republiky (György Majtényi – riaditeľ Maďarského krajinského archívu a jeho pracovník Attila Seres), Rumunskej republiky (Corneliu M. Lungu – riaditeľ Rumunského národného archívu a jeho pracovníčka Margareta M. Chivaová), Poľskej republiky (Ewa Rosowska). Písomnosti sa nachádzajú v archívnych fondoch príslušných ministerstiev, prípadne vlád a ich komisií, hlavne plánovacích. Ide najmä o protokoly, plány a projekty spolupráce a ich realizácia a pod. Zo zachovaných dokumentov je zrejмый postupný prechod od voľnej vzájomnej spolupráce v medzinárodnom obchode v začiatkoch RVHP po prechod k úzkej vzájomnej previazanosti nielen obchodu, ale aj ostatných častí hospodárskeho života účastníckych štátov až k ich podriadeniu záujmom RVHP, ktoré boli totožné s veľmocenskými záujmami Sovietskeho zväzu a jeho komunistickej strany.

Tatiana Kleščenoková, pracovníčka Štátneho výboru pre riadenie archívov a spisovej služby Bieloruskej republiky, sa sústredila na písomnosti, ktoré vznikli z činnosti Bieloruska ako zakladajúceho, a aj aktívneho člena Organizácie spojených národov. Vyzdvihla množstvo a rozmanitosť archívnych dokumentov nachádzajúcich sa hlavne v archíve Ministerstva zahraničných vecí Bieloruskej republiky.

Waldemar Wójcik, zástupca riaditeľa poľského Ústredného vojenského archívu, informoval o dôležitosti písomností Varšavskej zmluvy ako základného prameňa štúdia vojenskej politiky Poľska počas obdobia studenej vojny. Tak isto ako v Československu v 50. rokoch, tak aj v Poľsku v tomto období, významné miesto v armáde zaujímali sovietski vojenski poradcovia, ktorí svoj vplyv využili na podriadenie vtedajších armád tzv. ľudovodemokratických štátov sovietskej vojenskej doktríne. Písomnosti týkajúce sa Varšavskej zmluvy sa nachádzajú nielen vo fondoch ministerstva obrany, ale aj v ministerstve obchodu, ministerstve priemyslu, či v bývalom Štátnom úrade plánovacím. Zo zachovaných a doteraz preskúmaných archívnych dokumentov je zrejmé, že konfrontačná politika a z nej vyplývajúce zbrojenie a zideologizovanie ozbrojených síl, napriek mnohým slovným deklaráciám o mierumilovnosti, viedli k zvyšovaniu medzinárodného napätia a pretekom v zbrojení. Z nášho pohľadu bola tiež zaujímavá informácia o archívnych dokumentoch (správy o politickej a spoločenskej situácii v Československu, operatívne dokumenty, dokumenty o rokovaní československej delegácie v Moskve a i.) týkajúcich sa invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968. Tieto písomnosti sú odtajnené a prístupné záujemcom na štúdium.

O málo známých represívnych akciách Titovho režimu voči tzv. predstaviteľom Informbyra v Juhoslávii počas prvej polovice 50. rokov informovali na základe archívnych dokumentov zachovaných v slovinských a čiernohorských archívoch Ljuba Dornik-Šubeljová (vedúca pracovníčka Štátneho archívu Slovinskej republiky) a Rajko Kalezić (riaditeľ Štátneho archívu Republiky Čierna Hora).

Z diskusie k uvedeným referátom a koreferátom vyplynulo, že hlavnou úlohou archivárov v súčasnom období nie sú žiadne politické ciele, ale starostlivosť o archívne dokumenty, o ich spracovanie a sprístupnenie širokej verejnosti na štúdium. Pri spracúvaní treba využívať možnosti počítačovej techniky. S nedostatkom financií na vybavenie archívov počítačovou technikou sa stretávajú takmer vo všetkých štátoch, avšak postupne sa situácia aj v tejto oblasti zlepšuje.

Poľská strana predviedla počítačový program evidencie archívnych fondov SEZAM v systéme Windows, ktorý umožňuje ich vyhľadávanie a ponúka zároveň aj informácie o ich mieste uloženia, množstve, obsahu a o vyhotovených archívnych pomôckach. Tento program je podobný nášmu programu ELAF v zastaranom systéme DOS. Taktiež bol predvedený program PRADZIAD v systéme Windows, ktorý eviduje a vyhľadáva cirkevné a občianske matriky uložené v poľských štátnych archívoch.

Na záver konferencie účastníci prijali rezolúciu, v ktorej požadujú urýchlené sprístupnenie a spracovanie archívnych fondov obsahujúcich archívne dokumenty z činnosti a o činnosti RVHP a Varšavskej zmluvy, vzájomnú odbornú pomoc a dôveru pri príprave medzinárodného sprievodcu po archívoch a návrhu jeho konečnej štruktúry. Účastníci sa v rezolúcii uzniesli, že hlavnou témou budúročnej konferencie bude stratégia komputelizácie v archívoch strednej a východnej Európy.

Milan Mišovič

6. KOLOKVIUM STREDOEURÓPSKÝCH ARCHIVÁRSKÝCH SPOLOČNOSTÍ V REGENSBURGU

V dňoch 8.–10. októbra 2000 sa konalo v nemeckom Regensburgu 6. kolokvium stredoeurópskych archivárskych spoločností. Jeho usporiadateľom bol Spolok nemeckých archivárov. Na kolokviu sa zúčastnili za Švajčiarsko Dr. Silvio Bucher, za Rakúsko prof. Dr. Peter Csendes, za Nemecko Dr. Martin Dallmeier, Dr. Diether Degreif, Dr. Norbert Reimann a Dr. Volker Wahl, za Českú republiku Dr. Vladimíra Hradecká, za Bosnu a Hercegovinu Damir Hukić a Dr. Azem Kožar, za Ukrajinu Dmitro Mješkov, za Chorvátsko Vida Pavličeková, za Poľsko Dr. Jarosław Poraziński a za Slovensko prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. Ospravedlnili sa zástupcovia archivárskych spoločností zo Slovinska a z Maďarska.

Po zoznamovacom spoločenskom stretnutí, ktoré sa uskutočnilo 8. októbra večer, sa odborné rokovanie kolokvia začalo na druhý deň ráno 9. októbra. Viedol ho predseda Spolku nemeckých archivárov Dr. N. Reimann. V rámci otvorenia zasadnutia informoval prítomných o práve skončenom 14. medzinárodnom kongrese archivov v španielskej Seville. Osobitne zdôraznil úsilie zástupcov nemeckej delegácie, aby sa jedným z oficiálnych jazykov na medzinárodných archivárskych fórach stala nemčina a potrebu inštitucionalizácie niektorých medzinárodných grémií archivárov vrátane kolokvia stredoeurópskych archivárov. Na margo organizácie a organizátorov kongresu v Seville sa vyjadril pomerne kriticky.

Prvú tému k problematike aktuálnych otázok pod názvom *Zlepšenie komunikácie medzi archivárskymi spoločnosťami a výmena informácií* uviedol prof. P. Csendes. Zdôraznil hlavne potrebu vypracovania stratégie medzinárodnej kooperácie profesijných združení archivárov v strednej Európe a potrebu včasnej a presnej informovanosti na stredoeurópskej úrovni o akciách v jednotlivých krajinách, aby sa ich podľa možnosti mohli zúčastniť aj zástupcovia zo zahraničia. Prítom to vôbec nemusia byť vždy iba predsedovia, respektíve poprední funkcionári príslušných národných spoločností, ale aj ich ďalší členovia, najmä ak majú bližší vzťah k prerokúvaným témam či problémovým okruhom. Pre zabezpečenie včasnej komunikácie je však ako jeden zo základných predpokladov nevyhnutný presný adresár spoločností a ich reprezentantov.

Z ďalších otázok sa prerokovala možnosť zriadenia internetovej stránky stredoeurópskych archivárskych spoločností. Odporučilo sa tiež jednotlivým národným organizáciám, aby si zriadili svoje vlastné webovské stránky. Ako nanajvýš aktuálny sa javí aj problém výmeny odborných publikácií.

V nasledujúcom priebehu rokovania vystúpil s referátom *Problematika obnovy archívnej služby v Bosne a Hercegovine* predseda Bosnianskeho združenia archivárov a riaditeľ Historického archívu v Tuzle Dr. Azem Kožar. Informoval o vojnových škodách, v dôsledku ktorých boli v krajine za posledné roky zničené nielen mnohé archívne fondy, ale aj celé archívy. Archívnictvo v Bosne a Hercegovine ako celok bolo prakticky paralyzované a až do súčasnosti sa ho ešte nepodarilo v plnej miere obnoviť. V tejto súvislosti požiadal všetky zúčastnené archivárske spoločnosti a ich prostredníctvom aj príslušné krajiny o materiálnu, ale aj metodickú a ďalšiu nevyhnutnú pomoc.

V nasledujúcej diskusii potom konkretizoval niektoré možné formy pomoci, ako napríklad ich účasť na medzinárodných odborných podujatiach archivárov a historikov i v jednotlivých krajinách; výmena časopisov a ostatnej odbornej literatúry; stáže archivárov a konzervátorov; spolupráca medzi jednotlivými archívmi; pomoc pri výchove archivárov; štúdiu odborných predmetov i pri výučbe cudzích jazykov atď. V Tuzle je filozofická fakulta, cez ktorú by bolo možné vytvoriť určité akademické kontakty aj smerom k archívnictvu, respektíve k vysokoškolskej príprave archivárov, ako napr. študijné pobyty a pod. Dr. A. Kožar predložil tiež niektoré publikácie bosnianskych archivárov, vrátane časopisu *Arhivistika v teoriji i praksi*.

V nadväznosti na predchádzajúcu tému sa medzi prítomnými rozvinula diskusia o sprístupňovaní archívnych fondov politických (straníckych) organizácií a štátnych (mocenských) inštitúcií. Hovorilo sa o situácii na Ukrajine, v Nemecku, Chorvátsku, Poľsku, Česku i na Slovensku. Výsledkom bol jednoznačný záver, že rozhodujúcim, ba v podstate jediným činiteľom by malo byť v tomto smere výlučne odborné archívárske stanovisko, teda bez akéhokoľvek politického ovplyvňovania.

S druhým pripraveným referátom vystúpil Dr. J. Poraziński. Bola to vlastne *Správa o činnosti Poľského zväzu archívárov v rokoch 1997–2002*. Značnú časť svojho vystúpenia pritom venoval otázkam financovania tohto profesijného archívárskeho združenia. V závere prezentoval úmysel, aby sa kolokvium stredoeurópskych archívárov v roku 2002 konalo v poľskom Štetíne.

Nato oznámil prof. P. Csendes, že 7. kolokvium stredoeurópskych archívárov sa plánuje na 11.–12. septembra roku 2001 vo Viedni. Dr. Reimann prezentoval svoj názor, že niektoré z ďalších kolokvií by sa mali konať napríklad v Bosne a Hercegovine alebo v Chorvátsku, aby sa aj takýmto spôsobom demonštrovala internacionálna podpora tamojšiemu archívniectvu.

Diskusné príspevky k referátu Dr. J. Porazińskiego boli vlastne výmenou informácií, ako je to s financovaním činností archívárskych spoločností v jednotlivých krajinách. Každá spoločnosť má určité špecifiká. Diapazón možností pritom siaha od výlučných zdrojov z členských príspevkov až po štátne dotácie. Ukazuje sa však, že s účasťou štátu na jej financovaní rastie aj úsilie o vplyv na jej činnosť. Niekde dokonca existujú aj možnosti samostatných ekonomických (podnikateľských) aktivít. Táto oblasť je vo všeobecnosti determinovaná príslušnou legislatívou a manažérskymi schopnosťami funkcionárskych aktívov národných spoločností.

Posledný bod pracovného rokovania kolokvia tvorili všeobecné otázky a problémy. V jeho rámci sa najviac pozornosti venovalo účasti odborníkov, t. j. samotných archívárov na riadení (vedení) štátnych archívnych organizácií a štruktúr. Aj v tomto smere sú podľa jednotlivých štátov značné rozdiely. V rámci spolkového usporiadania Nemecka sú rozdiely aj podľa jednotlivých spolkových krajín. V Chorvátsku nie sú dokonca t. č. na celoštátnej úrovni archívnej správy žiadni kvalifikovaní archívári, ide v podstate o funkcie obsadzované podľa politických kritérií. Účastníci kolokvia sa jednomyselne zhodli na názore, že na čele archívnych organizácií a v ich riadiacich štruktúrach by mali pôsobiť predovšetkým školení, respektíve pôvodne profesionálni archívári.

Inou otázkou, ktorá rezonovala na rokovaní, bola vedľajšia pracovná činnosť archívárov. Túto vykonávajú archívári všade tam, kde nie sú za svoju hlavnú pracovnú činnosť dostatočne finančne odmeňovaní.

Napokon bolo ešte oznámené, že nasledujúca medzinárodná konferencia archívárov je plánovaná na 29. mája až 2. júna 2001 vo Florencii v Taliansku.

Po ukončení pracovnej časti programu absolvovali účastníci 6. kolokvia stredoeurópskych archívárskych spoločností odbornú vychádzku po historických zaujímavostiach starobylého ríšskeho mesta Regensburg. Po nej nasledovalo ofi-

ciálne prijatie mešťanostkou (zástupkyňou hlavného mešťanostu) Regensburgu pani Hildegardou Ankeovou, v rámci ktorého jej boli osobne predstavení zástupcovia jednotlivých krajín.

Nasledujúci deň, 10. októbra dopoludnia, zorganizovali usporiadatelia kolokvia ešte odborné exkurzie do Ústredného archívu kniežacieho rodu Thurn und Taxis, do regensburského Biskupského ústredného archívu a do Archívu mesta Regensburgu. Tým sa program 6. kolokvia stredoeurópskych archívárskych spoločností skončil a všetci účastníci odcestovali spoločne z Regensburgu na 71. archívny snem do Norimbergu.

Leon Sokolovský

71. NEMECKÝ ARCHÍVNY SNEM V NORIMBERGU

V dňoch 10. až 13. októbra 2000 sa uskutočnil v kultúrno-spoločenskom centre Meistersingerhalle v Norimbergu 71. nemecký archívny snem. Usporiadal ho Spolok nemeckých archívárov. Zúčastnilo sa na ňom približne 900 archívárov z celej Nemeckej spolkovej republiky a hostia z 20 krajín Európy. Slovensko a zároveň Spoločnosť slovenských archívárov z poverenia jej výboru zastupoval prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc.

Prvou akciou tohto podujatia bolo dňa 10. októbra popoludní otvorenie odborného veľtrhu archívnej techniky pod názvom ARCHIVISTICA, ktorý potom trval počas nasledujúcich troch dní. Vystavovali na ňom nemecké firmy zaoberajúce sa špecializovanými činnosťami súvisiacimi s archívnu praxou od uložných a konzervačných zariadení cez reprodukčnú techniku, PC zariadenia, vydávanie odbornej literatúry až po tvorbu softvérových programov a pod.

Večer sa na norimberskom hrade Kaiserburg uskutočnilo oficiálne prijatie zahraničných hostí a vybraných domácich účastníkov snemu predstaviteľmi Slobodného štátu Bavorsko a mesta Norimberg. Na toto prijatie nadväzovala prehliadka pozoruhodnej výstavy archívnych dokumentov *Norenberc – Nürnberg 1050 bis 1806*, ktorá bola inštalovaná pri príležitosti 950. výročia prvej písomnej zmienky o Norimbergu. Práve toto výročie bolo hlavným dôvodom, prečo sa 71. nemecký archívny snem konal práve v tomto roku v Norimbergu.

Rokovanie 71. nemeckého archívneho snemu sa začalo dňa 11. októbra 2000 o 9. h. Otvoril ho predseda Spolku nemeckých archívárov Dr. Norbert Reimann. Po pozdravoch bavorského štátneho ministra pre vedu, výskum a umenie Hansa Zehetmaira a hlavného mešťanostu Norimbergu Ludwiga Scholza, vystúpil s úvodnou prednáškou nazvanou *Budúcnosť minulosti. Prehustenie komunikačnej siete a archívniectvo* filozof prof. Hermann Lübke zo švajčiarskeho Zürichu. Okrem iného v nej informoval o odhadoch britských archívárov, ktorí predpokladajú, že zo súčasnej administratívnej produkcie by sa po skartácii malo

dostať do archívov len cca 5–2 % dokumentov. Upozornil tiež na skutočnosť, že v dôsledku globalizácie vzniká veľké množstvo vládnych a nevládnych organizácií, intenzifikuje sa komunikácia medzi ľuďmi atď., a to sú zdroje archívnych fondov nového typu, ktoré rastú geometrickým radom. Archívničitvo sa bude musieť čo najskôr s dôsledkami týchto skutočností vysporiadať teoreticky i prakticky.

Nasledujúci referent Dr. Joan van Albada z Paríža sa vo svojej prednáške *ICA – medzi realizmom a idealizmom* zaoberal významom a aktivitami Medzinárodného komitétu archivárov (ICA). Konštatoval, že táto inštitúcia je zatiaľ pomerne málo známa a etablovaná v krajinách strednej a východnej Európy. Zároveň vyzval všetkých archivárov, aby sa stali členmi ICA. Ďalej sa zaoberal situáciou archívov a postavením archivárov vo svete. Pripomenul, že materiálne a duchovne sú archívy a archivári na požadovanej úrovni zabezpečení len v niektorých málo krajinách. Vo väčšine však majú vážne, niekde dokonca až existenčné problémy. Týmto by mali čo najviac pomáhať prosperujúce archivárske spoločnosti. Bolo by vhodné napríklad poskytovať im počítačové hardvérové aj softvérové vybavenie, pozývať ich na medzinárodné odborné stretnutia, stáže a pod. Inou aktuálnou otázkou, ktorou sa zaoberá ICA, je spracovanie národných odborných archívnych terminológií, na základe ktorých by sa potom vybudovala aj báza medzinárodnej odbornej archívnej terminológie. V tejto súvislosti rezonuje tiež požiadavka, aby sa popri angličtine a francúzštine stala tretím oficiálnym dorozumievacím jazykom nemčina.

Tretí referát na tému *Nemecké archívničitvo v medzinárodnom rámci* predniesol Dr. Klaus Oldenhage z Koblenzu. Podčiarkol, že Nemecko je aj v oblasti archívničitva rozvinutou krajinou a zodpovedá svetovému štandardu. Nemeckí archivári sú ako celok sebavedomý profesijný stav, aj keď medzi jednotlivými typmi archívov existujú určité rozdiely – súkromné a polosúkromné archívy sú na tom najmä ekonomicky, ale aj inak relatívne lepšie ako archívy verejné. Pre súčasný, pomerne uspokojivý stav nemeckého archívničitva bol rozhodujúci vývoj najmä v predchádzajúcich dvadsiatich rokoch. V tomto smere spolupôsobí niekoľko faktorov. Významnú úlohu zohrávajú kvalitné zákony o archívničitve, vďaka ktorým by sa malo dať zabrániť všetkým eventuálnym škodám. Jedno z prvoradých miest patrí odbornému vzdelávaniu archivárov zloženému z archívničitva, pomocných vied historických, počítačových technológií a samozrejme z histórie, voči čomu niet opodstatnenej alternatívy. V budúcnosti by sa mala zintenzívniť spolupráca medzi archívnyimi školami krajín strednej Európy. Tretím faktorom, dôležitým pre moderné nemecké archívničitvo, sú archívne budovy a zariadenia. Celková situácia je dobrá a aj určité nedostatky, ktoré v tomto smere existovali v spolkových krajinách na území bývalej NDR, sa dajú postupne odstraňovať. Dôležité úlohy stoja pred nemeckým archívničitvom v oblasti konzervovania a reprodukovania archívnych dokumentov. Tu je obzvlášť potrebná medzinárodná spolupráca v koordinácii s ICA a USA, ktorá by sa mala opierať o už pripravený Projekt na záchranu archívneho dedičstva. Pre rozvoj archívničitva je veľmi potrebná aj podpora zo strany politických predstaviteľov. V tomto zmysle sa za vzorové považuje Holandsko. Napokon ďalší roz-

voj archívniectva a osobitne archívnej vedy treba viesť cestou medzinárodnej spolupráce expertov založenej na platforme ICA, ale súčasne aj s využitím osobných kontaktov jednotlivých archívárov.

V diskusii, ktorá nasledovala po úvodných troch referátoch sa hovorilo o potrebe vytvoriť, respektíve dotvoriť regionálne skupiny krajín v rámci celého sveta, činnosť ktorých by koordinoval ICA. Jednou z nich by mala byť „Európa“ obsahujúca priestor od Islandu po Ural, ktorá má spoločné mnohé archívne špecifiká. Okrem angličtiny, ktorá je rečou mladej generácie, francúzštiny, španielčiny a taliančiny, by mala mať oficiálny status aj nemčina, ktorá tradične plní funkciu medzinárodného dorozumievacieho jazyka od Belgicka po Ukrajinu. Okrem toho tu zazneli návrhy, aby sa medzinárodné diskusie archívárov rozšírili z doterajšej úrovne vedúcich funkcionárov (šéfov rezortov a organizácií) aj na úroveň vlastných archívárov – odborníkov v jednotlivých špecializáciách, čím by sa stali nielen fundovanejšie, ale aj oveľa plodnejšie v priemete do archívnej teórie i praxe. Vážnou prekážkou pre takýto postup je nedostatok finančných prostriedkov potrebných na cestovné náklady.

Rokovanie 71. nemeckého archívneho snemu pokračovalo popoludní v štyroch sekciách zameraných na aktuálne problémy nemeckého archívniectva: I. Tvorba nových archívnych fondov na začiatku 3. tisícročia. Stav a štandardy. II. Ochrana a využívanie archívneho kultúrneho bohatstva – problémový vzťah? III. Archívna práca v meniacich sa rámcových podmienkach. IV. Archívne činnosti v digitálnom období.

Od 17. hodiny sa konalo tzv. *Forum Gehobener Dienst*, čiže zhromaždenie diplomovaných archívárov. Hovorilo sa na ňom o odbornej príprave, práci a problémoch stredného archívneho personálu. Účastníci kritizovali často skreslené údaje o ich povolani, ktoré sa publikujú v informačných príručkách pre absolventov stredných škôl hlásiacich sa po maturite na nadstavbové štúdium.

Večer od 19. hodiny sa potom konala recepcia a spoločenský večer osobitne prihlásených domácich účastníkov 71. nemeckého archívneho snemu a všetkých zahraničných hostí, ktorí boli naň pozvaní Spolkom nemeckých archívárov.

Pracovný program pokračoval vo štvrtok 12. októbra 2000 od 9. hodiny, keď na osobitných rokovaníach zasadlo osem odborných skupín. Tieto skupiny vytvorili archívári a ostatní záujemcovia podľa jednotlivých typov archívov a tak boli aj nazvané: 1. Archívári v štátnych archívoch; 2. Archívári v mestských archívoch a archívoch osobitných územných spoločenstiev; 3. Archívári v cirkevných archívoch; 4. Archívári v panských, rodových a domácich archívoch; 5. Archívári v hospodárskych archívoch; 6. Archívári v archívoch parlamentov, politických strán, nadácií a združení; 7. Archívári v archívoch masovokomunikačných prostriedkov; 8. Archívári vo vysokoškolských archívoch a archívoch vedeckých inštitúcií.

V čase od 11. hodiny sa konalo valné zhromaždenie Spolku nemeckých archívárov. Po ňom nasledovalo druhé plenárne zasadanie 71. nemeckého archívneho snemu zamerané na bilanciu desiateho výročia jednoty nemeckého archívniectva, ku ktorej došlo v dôsledku zániku NDR. V tom čase sa zahraniční a ostatní hos-

tia zúčastnili na rozličných exkurziách a iných sprievodných akciách. Na záver dňa a zároveň i celého snemovania sa v norimberskom gotickom dóme sv. Vavrinca uskutočnil slávnostný organový koncert.

Leon Sokolovský

KRONIKA

ŽIVOTNÉ JUBILEUM PhDr. MARTY MELNÍKOVEJ

Významného životného jubilea sa dožíva naša kolegyňa, archivárka a historička Marta Melníková, rodáčka z Hornej Nitry, narodená 2. februára 1941 v Novákoch, kde absolvovala základnú školu v rokoch 1947–1955. Maturovala s vyznamenaním na Jedenásťročnej strednej škole v roku 1958. V tom istom roku začala študovať históriu a archívniectvo na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Štúdium ukončila v roku 1963. Od 1. mája 1963 začala pracovať v Štátnom slovenskom ústrednom archíve v Bratislave (v dnešnom Slovenskom národnom archíve), ktorému ostala verná do súčasnosti. Pracovala od počiatku v oddelení feudalizmu ako odborná archivárka, ktorého vedúcou sa stala v roku 1988. Titul doktora filozofie získala rigoróznym pokračovaním v roku 1976. V rámci ďalšieho vzdelávania v profesii archivára absolvovala trojmesačnú medzinárodnú stáž v Národnom archíve v Paríži v roku 1976 a jedno-mesačnú stáž v Štátnom archíve v Benátkach v roku 1991.

Všestranná činnosť M. Melníkovej sa zameriava okrem archívniectva aj na históriu, kultúru a pedagogiku. Okrem vedenia odbornej archívnej praxe poslucháčov archívniectva vedie a posudzuje aj ich diplomové práce. Od školského roku 1995/96 prednáša poslucháčom 4. ročníka Katedry reštaurovania na Vysokej škole výtvarných umení cyklus prednášok na tému Historické pramene ako objekt reštaurovania. V súčasnosti pôsobí M. Melníková ako externý pedagóg na Univerzite Sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Aktivity Dr. M. Melníkovej sa prejavujú prevažne v odbornej archívnej činnosti, v rámci ktorej okrem tradičných archívnych prác pôsobí pri výchove mladých archivárov vo svojom oddelení aj v archíve. Množstvo poznatkov, ktoré nadobudla dlhoročnou praxou a sústavným sebvzdelávaním, užitočne uplatňuje v archíve v odbornej a organizačnej činnosti vedúcej oddelenia, v poradných orgánoch riaditeľa, vo Vedeckej archívnej rade, v Akvizičnej komisii, Vedeckej rade SNA, Metodologickej komisii MV SR, OASS a vo viacerých vedeckých radách, komisiách a spoločnostiach, aj ako členka redakčnej rady nášho odborného periodika.

M. Melníková vo vedeckovýskumnej činnosti v rámci štátneho plánu základného výskumu participovala na príprave pramenných edícií Poddanské pozostalosti 16.–18. st. (ukončená v roku 1988), taktiež na edícii Urbáre feudálnych panstiev zo 16.–18. st., ako aj na úlohe Typológia písomností z oblasti obecnej správy za feudalizmu (štúdiá z roku 1987). V publikačnej práci participovala na 18 knižných publikáciách z oblasti archívniectva a regionálnych dejín a dejín umenia (Barok na Slovensku), na Encyklopédii Slovenska, Slovenskom biografickom slovníku a Pedagogickej encyklopédii Slovenska, ako aj na medzinárodnej pramennej edícii Buda expugnata o vyhnaní Turkov z Uhorska (pra-

mene z fondov SNA). Z regionálnych dejín sú to monografie o dejinách obcí: Nováky, Prievidza, Krakovany, Tuchyňa, Koválov, Slatina, Čierne, Hrochoť, Nimnica, Sereď. Jej bibliografia okrem toho obsahuje 42 titulov odborných štúdií a článkov a 42 recenzií a lektorských posudkov, ktoré poznáme najmä zo stránok Slovenskej archivistiky.

Spolupracovala na scenároch dokumentárnych filmov, televíznych cyklov, aj na príprave výstav. Hodno spomenúť scenár k filmu *Slovacia mea*, svetovú výstavu v Seville; spoluprácu na televíznom cykle *Historické remeslá*; na filme *O štátnom znaku Slovenskej republiky*; na dokumentárnych filmoch o Karolovi Sidorovi a Jozefovi Tisovi; na filme *Južná hranica* pre štúdio ALEF; na scenári k výstave *Život a dielo J. Hašku, nitrianskeho biskupa*; na scenári k výstave *Dušan Jurkovič v SNG, Komárne, Galante, Krakove, Kodani, Ľubľane*; k výstave o Móricovi Beňovskom vo Washingtone; na scenári pre múzeum v Schallaburgu na výstavu *Lothringische Erbe*.

Mnohé aktivity M. Melníkovej tu nespomínam, nakoľko vymedzený priestor nepostačuje na všetko. Ako jej dlhoročný spolupracovník v archíve môžem azda spomenúť, že Marta Melníková patrí k dôstojným pokračovateľom tých archívnych tradícií, ktoré nám zanechala prvá veľká generácia archivárov z čias vzniku a formovania štátnych a verejných archívov na Slovensku. Ona je tým, kto sa usiluje archívne prostredie a neľahkú archívnu prácu, azda i nudnú a šedivú, kultivovať a vniesť do nej okrem odbornosti aj kultúru.

Nedá mi nepripomenúť pri príležitosti pekného a významného životného jubilea Marty Melníkovej verejnosti isto menej známu aktivitu, na ktorú muži často zabúdajú a ktorá je pre dôstojný život človeka takisto významná. Totiž, úlohu starostlivej manželky a matky, spoľahlivej udržiavateľky rodinného krbu.

Blahoželám k životnému jubileu, prajem našej kolegyni zdravie, spokojnosť v rodine a úspech v práci.

Elo Rákoš

PRÍLOHA

PRÍPRAVA MEDZINÁRODNEJ NORMY – POŽIADAVKY NA ULOŽENIE ARCHÍVNYCH A KNIŽNIČNÝCH MATERIÁLOV

O tom, že priestorové podmienky archívu limitujú celú jeho činnosť, netreba dnes už nikoho zvlášť presvedčovať. Veď množstvo nových archívnych budov, či adaptovaných objektov pre archívne účely, aj na Slovensku svedčí o veľkej pozornosti, ktorá sa tejto problematike venuje. Je však potrebné, aby sa pri takejto aktivite plne rešpektovali aj špecifické požiadavky, ktoré sa kladú na archívne budovy. Je pravdou, že noriem, ktoré by špecifikovali takéto požiadavky pre budovu ako celok, nie je veľa. U nás žiadna. Preto by som rád spomenul aspoň dve, ktoré v tejto oblasti platia – aj keď nie u nás. Prvou z nich je Britská norma odporúčani pre uloženia a vystavovanie archívnych dokumentov BS 5454 z roku 1989 (BS 5454: 1989 British Standard Recommendations for Storage and Exhibition of Archival Documents).

Táto norma sa pomerne podrobne zaoberá otázkami výberu miesta budúcej účelovej archívnej budovy, štruktúrou a materiálmi na jej výstavbu, otázkami uloženia a bezpečnosťou, protipožiarnymi opatreniami, osvetlením, zariadeniami a vybavením, obalmi pre uloženie, archívnymi materiálmi inými než papier a pergamen, problematikou vystavovania dokumentov, ako aj ich reprodukovania. Je možné, že sa s jej plným znením budeme môcť zoznámiť v budúcnosti aj na stránkach Fóra archívárov.

Druhou je Medzinárodná norma ISO, s prípravou ktorej sa začalo v roku 1997. V súčasnosti je k dispozícii len jej návrh, nie však ešte definitívna verzia. Pretože by však v prípade jej prijatia bolo vhodné aj u nás rešpektovať jej znenie, rozhodli sme sa predložiť verziu návrhu tejto normy aj našej archívárskej verejnosti. Okrem toho sa z nej dozvieme mnohé praktické záležitosti, ktoré budeme môcť využiť pri riešení problémov výstavby či adaptácie budov pre archívne účely aj u nás.

Rád by som však zdôraznil aspoň niektoré skutočnosti, ktoré sú rešpektované v súčasnosti vo svetovom meradle pri riešení priestorových potrieb archívov. Okrem samozrejmej požiadavky na bezpečnosť a ochranu pracovníkov je prvoradou požiadavkou bezpečnosť a ochrana dokumentov. Preto striktné oddelenie priestorov pre verejnosť a pracovných priestorov archívov je bezpodmienečne požadované i rešpektované.

Ak hovoríme o ochrane dokumentov, táto vychádza predovšetkým zo zabezpečenia vhodných klimatických podmienok v depotoch, t. j. teploty a relatívnej vlhkosti a maximálnej stability uvedených parametrov. Z toho sa obvyčajne odvíja aj veľkosť depotov tak, aby vo všetkých ich častiach bolo možné zabezpečiť rovnaké parametre teploty a vlhkosti bez veľkého kolísania ich hodnôt.

Toto je najdôležitejšia časť archívnej budovy a všade na svete sa jej venuje najviac pozornosti.

Samozrejme, že bezpečnosť a ochranu dokumentov treba mať na pamäti vo všetkých častiach budovy i pri celej logistike pohybu dokumentov, najmä pri ich využívaní, kde sú potenciálne najväčšie riziká ich poškodenia či nebodaj od cudzenia.

A ešte niečo by som rád zdôraznil, čo možno stále ešte nemáme celkom v krvi – a to nielen v súvislosti s budovami a archívnymi dokumentmi. To, čo obyčajne všade platí. Ak totiž už existujú normy a predpisy, tak sa nediskutuje o tom, či ich treba dodržiavať. Môžeme diskutovať o tom, či sú dobré, vhodné či menej vhodné, prípadne ako ich treba vylepšiť, aby plnili svoj účel a boli nám na osoh. Jednoducho sa však dodržiavajú.

Nuž posúdme, čo by sme mohli vylepšiť v našich podmienkach, aby sa nám i našim dokumentom „žilo“ lepšie a bezpečnejšie.

A ešte niečo, preklad predkladanej normy neprešiel terminologickou korektúrou. Je to zatiaľ jeho prvá verzia, ktorá chce poskytnúť informácie, ako sa svet uberá v tejto oblasti. Niekde sme možno ďalej, no nad mnohým sa asi budeme musieť zamyslieť. A nielen zamyslieť, ale mnohokrát aj konať.

Jozef Hanus

DRAFT INTERNATIONAL STANDARD ISO/DIS 11799 ISO/TC 46/SC 10

Information and Documentation – Document storage requirements
for archive and library materials

Informatika a dokumentácia – Požiadavky na uloženie dokumentov
pre archívne a knižničné materiály

Predhovor

ISO (the International Organization for Standardization – Medzinárodná organizácia pre normalizáciu) je svetovou federáciou národných normalizačných orgánov. Príprava medzinárodných noriem sa bežne vykonáva v ISO technických výboroch. Každý člen, ktorý sa zaujíma o daný subjekt, pre ktorý bol technický výbor založený, má právo byť reprezentovaný v tomto výbore. Medzinárodné organizácie, vládne a nevládne organizácie, sa v spolupráci s ISO tiež zúčastňujú na týchto prácach. ISO veľmi úzko spolupracuje s Medzinárodnou elektrotechnickou komisiou (the International Electrotechnical Commission) (IEC) vo všetkých záležitostiach týkajúcich sa elektrotechnickej normalizácie.

Medzinárodná norma ISO 11799 bola pripravená Technickým výborom ISO/TC 46, *Informatika a dokumentácia*, Subvýborom SC 10, *Fyzické uchovávanie dokumentov*.

Návrhy medzinárodných noriem prijatých technickými výbormi sú rozoslané členským organizáciám na hlasovanie. Aby sa mohla nejaká norma prijať a publikovať ako medzinárodná norma ISO, musí byť schválená minimálne 75 % väčšinou rozhodujúcich hlasov.

Prílohy A, B a C sú len informačnými a netvorí integrálnu časť tejto normy.

Úvod

Archívy a knižnice sú inštitúcie, ktoré boli vytvorené spoločnosťou, aby zhromažďovali, ochraňovali a sprístupňovali dokumenty určené na nahliadnutie / konzultáciu, priamym prezeraním alebo cez obrazovku, alebo – v prípade zvukových dokumentov – počúvaním.

Archívne a knižničné zbierky normálne obsahujú materiály širokej rozdielnosti formátov. Tieto sú hlavne na báze papiera – knihy, rukopisy, spisy, záznamy, mapy a grafické kolekcie, ale môžu tiež obsahovať pergamen, papyrus, film, fotografické materiály, audiovizuálne materiály, magnetické a optické médiá a strojovo čitateľné dokumenty. Všetky tieto materiály za ideálnych podmienok vyžadujú špecifické podmienky uloženia.

Písomnosti pre bežné používanie môžu vyžadovať iné podmienky uloženia ako dokumenty určené na dlhodobé alebo stále uloženie.

Táto Medzinárodná norma sa vzťahuje na dlhodobé uloženie archívnych a knižničných materiálov, berie však do úvahy aj to, že sa zároveň umožňuje aj využívanie týchto materiálov; z uvedených dôvodov je nevyhnutný istý kompromis medzi ideálnymi a reálnymi podmienkami dlhodobého uloženia.

V závislosti na podnebí a ekonomickej situácii krajiny je možno ťažko vytvárať a udržiavať ideálne podmienky pre dlhodobé uloženie archívnych a knižničných materiálov.

Čísla a množstvá udávané v odporúčaniach tejto medzinárodnej normy sú zamýšľané ako všeobecné medzinárodné informácie. Táto medzinárodná norma predstavuje niektoré fakty a všeobecné pravidlá, ktoré by sa mali brať do úvahy, ak sa projektuje a stavia nová účelová archívna budova, ak sa pre potreby archívu adaptuje stará budova postavená pôvodne na iné účely, alebo ak sa účelová archívna budova rekonštruje.

Informatika a dokumentácia – Požiadavky na uloženie dokumentov pre archívne a knižničné materiály

1. Rozsah

Táto medzinárodná norma špecifikuje charakteristiky účelových depotov používaných pre dlhodobé uloženie archívnych dokumentov a knižničných mate-

riálov. Zaoberá sa lokalizáciou a konštrukciou budov, ako aj inštaláciami a zariadeniami, ktoré sa budú používať.

Táto medzinárodná norma sa vzťahuje na všetky archívne a knižničné materiály uložené v účelových všeobecných depotoch, kde môžu byť spoločne uložené rôzne druhy médií. Nevylučuje vytvorenie separátnych priestorov alebo oddelení v rámci jednotlivých depotov, kde by bolo možné vytvoriť podmienky vyhovujúce pre potreby špecifických archívnych materiálov. Špeciálne požiadavky na dlhodobé uloženie materiálov s čiastočne alebo celkom inou podložkou ako je papier – napríklad pergamen, fotografické dokumenty alebo strojovo čitateľné dokumenty – nie sú predmetom tejto normy.

V mnohých prípadoch národné alebo miestne predpisy môžu určovať detailne také záležitosti, ako je konštrukcia, zabezpečenie a bezpečnosť verejných budov a budov, v ktorých sú uložené cenné objekty (protipožiarne opatrenia, bezpečnostné východy, zabezpečenie proti zemetraseniu, krádeži, vlámaniu, teroristickým útokom a pod.), ako aj servis a ich profesionálne vybavenie. Táto medzinárodná norma sa preto nezaobrá detailne pravidlami a nariadeniami z týchto oblastí, okrem tých prípadov, keď takéto odporúčania môžu byť dodatkom k uvedeným požiadavkám.

Norma nezahrňuje postupy manažmentu depotov.

2. Normatívne referencie (Odkazy na nadväzné normy)

3. Definície

Pre účely tejto medzinárodnej normy platia nasledovné definície.

3.1 archívne a knižničné materiály

– všetky typy dokumentov uložené v archívoch a knižniciach, hlavne knihy, rukopisy, spisy, mapy, grafické zbierky a ostatné dokumenty na papieri, ale aj pergameny, papyrasy, filmy, fotografické materiály, audiovizuálne záznamy, magnetické a optické médiá, ako aj knižné väzby a ochranný materiál.

3.2 dokument

– zaznamenaná informácia alebo materiálový objekt, s ktorým sa môže nakladať ako s jednotkou v dokumentačnom procese.

3.3 dlhodobé uloženie

– uloženie materiálu s trvalou hodnotou na obdobie s nedefinovanou dĺžkou.

3.4 depot

– budova alebo miestnosť konštruovaná alebo zariadená a používaná špecificky a výlučne na dlhodobé uloženie archívnych a knižničných materiálov.

4. Lokalizácia budovy

Miesto, kde sa nachádza archívna a/alebo knižničná budova by nemalo byť:

- ohrozené sadaním (prepadávaním) terénu alebo povodňami;
- ohrozené vplyvom zemetrasení, prílivových vln alebo zosunov pôdy;
- ohrozené možnými požiarimi alebo explóziami zo susedných (okolitých) miest/objektov;

- v blízkosti miesta alebo budovy, ktoré priťahujú hlodavce, insekty a iných škodcov;
- v blízkosti tovární alebo zariadení emitujúcich škodlivé plyny, dym, prach, atď.;
- v zvlášť znečistenej oblasti;
- neďaleko strategických zariadení, ktoré by mohli byť cieľom v prípade ozbrojeného konfliktu.

Ak nemôžu byť tieto požiadavky splnené, treba pri konštrukcii budovy urobiť špeciálne opatrenia, aby sa zabránilo uvedeným možným hrozbám.

Aby sa minimalizovali škodlivé vplyvy pôsobenia slnečného žiarenia, treba venovať veľkú pozornosť orientácii budovy, jej umiestneniu v teréne a mikroklimu lokality.

5. Konštrukcia budovy

5.1 Samostatnosť a bezpečnosť

Depot by mal byť zabezpečený proti krádeži, vlámaniu, vandalizmu a terorizmu. Bezpečnostné opatrenia by mali zabrániť podpaľáčstvu. Depot by mal byť buď účelovo postavená samostatná budova alebo samostatná jednotka v rámci budovy.

Pre návštevníkov by mal byť určený len jeden vchod (do priestorov vyhradených pre verejnosť). Na zamedzenie vstupu neoprávnených osôb inými vchodmi sa musia prijať bezpečnostné opatrenia.¹

Núdzové východy musia byť konštruované tak, aby ich bolo možné ľahko otvoriť z vnútornej strany, nemôžu sa však dať otvoriť z vonkajšej strany.²

V záujme bezpečnosti a klimatickej zotrvačnosti (tepelnej a vlhkostnej) a tiež aby sa archívny a knižničný materiál ochránil pred vplyvom škodlivého svetla, depoty by nemali mať žiadne okná. Ak sa tam predsa nachádzajú okná, musia byť inštalované takým spôsobom, aby sa vylúčilo priame denné svetlo (pozri tiež 6.5).

5.2 Klimatická zotrvačnosť

Depot by mal byť konštruovaný tak, aby poskytoval presné a stabilné vnútorné prostredie s minimálnou závislosťou na mechanických systémoch. Toto sa môže čiastočne dosiahnuť konštrukciou obvodových stien, strechy a podlahy budovy z materiálov, ktoré čo možno najviac izolujú interiér od vonkajších klimatických zmien. Steny, podlahy a stropy vnútri depotu by mali byť vyhotovené z materiálov, ktoré majú vysokú tepelnú kapacitu. V tých oblastiach sveta, kde relatívna vlhkosť neprekračuje odporúčané hodnoty v dlhom časovom horizonte, odporúčajú sa použiť stavebné materiály s vysokou hygroskopickou kapacitou. (pozri 6.7)^{3, 4}

¹ Viac informácií o opatreniach proti podpaľáčstvu sa nachádza v odkaze (1) v Bibliografii.

² Je možné aplikovať národné predpisy týkajúce sa núdzových východov.

³ Napr. tehla je materiál s vysokou tepelnou aj hygroskopickou kapacitou.

⁴ Viac informácií o klimatickej zotrvačnosti sa nachádza v odkaze (2) v Bibliografii.

5.3 Vnútorná štruktúra a zaťaženie

Z dôvodov požiarnej bezpečnosti a účinnej klimateckej kontroly by mali byť priestory, používané ako depoty, rozdelené na menšie časti (oddelenia).⁵

Steny (vrátane dverí), podlahy a stropy medzi jednotlivými miestnosťami a oddeleniami, a medzi depotmi a ostatnými priestormi budovy majú byť konštruované tak, aby zabránili rozšíreniu ohňa (a vody) do susedných priestorov. Odporúča sa minimálne ich dvojhodinová ohňovzdornosť. Dvere by mali byť samozatváracie a mali by byť zatvorené (normálna poloha). Ak je nevyhnutné mať otvorené dvere pri bežnom používaní, mali by byť vybavené magnetickým zariadením, ktoré ich drží v otvorenej polohe a uvoľní ich, aby sa mohli automaticky zatvoriť v prípade aktivácie požiaro-poplašného/detekčného systému budovy. Použitíu prahov dverí by sa malo vyhnúť, ak to nie je absolútne nevyhnutné (napr. pre prípad prevencie pred zaplavením).

Materiály použité na všetky vnútorné povrchy nemajú byť horľavé, nemajú emitovať, priťahovať ani zadržovať prach. V prípade požiaru alebo z iných dôvodov nemajú pri svojom rozklade uvoľňovať látky, ktoré by mohli škodiť uloženým materiálom, napr. kyslé plyny. Výber materiálov na povrchy má v prípade požiaru minimalizovať emisiu škodlivých látok, dymu a sadzí.⁶

Pri konštruovaní podlaží sa musí brať do úvahy, že husto uložený archívny a knižničný materiál môže mať značnú hmotnosť. Expert – statik by mal vypočítať a odporučiť požiadavky na zaťaženie podlažia na základe hustoty a množstva uloženého materiálu.

6. Inštalácie a zariadenie

6.1 Servis

Systémy na dodávku elektriny, plynu a najmä vody nemajú byť umiestnené v alebo blízko priestorov depotov, pokiaľ sa nevyžaduje ich prítomnosť pre nejakú špecifickú funkciu priamo spojenú s uloženými zbierkami. Inštalácie ovládajúce reguláciu tepla/vlhkosti, filtrácie vzduchu a ventilačné systémy majú byť napojené na centrálny zdroj. Táto miestnosť nemá byť umiestnená v tom istom požiarnom úseku ako depot a dáva sa prednosť jeho umiestneniu v separátnej budove.

6.2 Požiarny detekčný systém

Všetky časti budovy by mali byť vybavené požiarom detekčným systémom napojeným na centrálny monitorovací panel. Takýto systém má automaticky reagovať na prítomnosť ohňa detekciou dymu (dymové detektory) alebo ostatných produktov horenia. Tepelné detektory ako jediná metóda detekcie by mali byť inštalované len v takých priestoroch, ako sú energetické zdroje, kde sú ostatné typy detektorov nevhodné alebo nevyhovujúce. Všetky časti budovy majú byť navyše vybavené mechanickými hlásičmi požiaru, ktoré môžu byť tiež použité na indikáciu prítomnosti požiaru.

⁵ Maximálna veľkosť požiarneho úseku je obvyčajne daná národnými predpismi.

⁶ Metódy testovania povrchových charakteristík horľavosti stavebných materiálov (šírenie plameňa a vznik dymu) sú uvedené v Bibliografii (3) a (4).

Účinok detekčného systému má vyvolať:

- lokálny výstražný signál na ovládacom paneli s určením miesta, kde bol požiar zistený;
- zastavenie činnosti energetických systémov ako je klimatizácia alebo vykurovanie;
- automatický prenos varovného signálu na miestny požiarový útvar alebo centrálnu poplachovú stanicu;
- všeobecný požiarový poplachový signál v rámci celej budovy.

Centrálny požiarový poplachový ovládací panel by mal poskytovať možnosti sledovať všetky komponenty systému a mal by vizuálne ukazovať stav systému. Panely by mali byť umiestnené na výhodnom, centrálnom mieste, ktoré je sústavne sledované. Tam, kde nie je panel umiestnený pri alebo neďaleko pravdepodobného vstupu požiarnej jednotky, by mal byť umiestnený dodatočný panel pre potreby požiarnej jednotky.⁷

6.3 Požiarový hasiaci systém

Treba zvážiť výhody, ktoré ponúka automatický požiarový hasiaci systém. Požiarne hasiace systémy na báze plynu i vody sú akceptovateľné v depotoch.

Tam, kde sa používajú automatické požiarne hasiace systémy, tieto sa majú pravidelne prehliadať a udržiavať. Majú byť konštruované tak, aby minimalizovali poškodenie archívneho a knižničného materiálu v prípade požiaru a akcií na jeho uhasenie.⁸

Tam, kde sa bude inštalovať protipožiarový systém používajúci na hasenie vodu, mali by sa urobiť aj opatrenia na rýchle odstránenie vody zo všetkých chránených priestorov. Šachty, schodištia a ostatné odtoky by mali byť usporiadané tak, aby voda, ktorá uniká po hasení z jedného priestoru, nemohla vstúpiť do ďalších priestorov a ohroziť ich. Viacpodlažné objekty, v ktorých sa nachádzajú depoty, by mali mať vodotesné podlažia a nemali by prepúšťať vodu.⁹

Hasiace systémy na báze plynu by sa mali používať len pre menšie priestory, t. j. prerušované priestory, ktoré sa môžu vzduchotesne uzavrieť. *(Z hľadiska požiarnej bezpečnosti sa v odbornej verejnosti často odporúča veľkosť jednotlivých depotov maximálne do 200 m² – poznámka prekladateľa.)* Systémy použí-

⁷ Môžu sa aplikovať národné alebo miestne požiarne predpisy.

⁸ Správne konštruovaný, nainštalovaný a udržiavaný automatický systém hasiacich rozstrekovačov môže spôsobiť oveľa menej škody v prípade hasenia požiaru ako ručné hasenie v prípade, kde nie je nainštalovaný. Na druhej strane však jeho nesprávna funkcia môže spôsobiť veľmi vážne poškodenie dokumentov.

⁹ Vodné hmlové systémy, ktorých využitie pre archívy a knižnice je v súčasnosti predmetom výskumu, používajú malé množstvo vody pri veľmi vysokom tlaku a môžu poskytovať značné výhody v porovnaní s konvenčným systémom rozstrekovačov. Princípiálnou výhodou vodnej hmly je skutočnosť, že v prípade správnej konštrukcie a inštalácie všetka vystriekaná voda sa premení na paru a nezanecháva prakticky žiadnu zvyškovú vodu v kvapalnom stave.

vajúce halóny sú z dôvodov ochrany životného prostredia vylúčené. Oxid uhličitý by sa nemal používať pre priestory, v ktorých sa bežne nachádzajú ľudia.¹⁰

Tam, kde nebude použitý automatický hasiaci systém, malo by sa nainštalovať nasledovné:

- hadica na kotúči alebo stojanoch v takej pozícii, že všetky časti budovy sú v maximálnej vzdialenosti 6 m od striekacej hubice naplno natiahnutej hadice;
- hydrantový systém alebo stúpacie potrubie vo všetkých budovách vyšších ako 30 m alebo tam, kde jedno podlažie presahuje 1 000 m². Hydrant alebo stúpačka by mali byť umiestnené tak, že umožnia hasičskej jednotke napojiť sa na potrubie z vonkajšej strany budovy.

Takéto inštalácie sa odporúčajú ako záložný systém pre automatické hasiace systémy.¹¹

Prenosné hasiace prístroje musia byť k dispozícii vždy, dokonca aj v prípade, ak je inštalovaný automatický hasiaci systém. Tieto musia byť umiestnené na strategicky dôležitých miestach. Všetci zamestnanci by mali byť poučení a vycvičení ako ich správne používať. Ak sa očakáva, že pri hasení budú zamestnanci používať aj požiarne hadice, mali by byť vycvičení aj na ich správne používanie.¹²

6.4 Bezpečnostná signalizácia proti vniknutiu

Monitorovaná bezpečnostná signalizácia proti vniknutiu by mala byť v archíve nainštalovaná.

6.5 Osvetlenie

Poškodenie spôsobené svetlom je kumulatívne. Intenzita, doba osvetlenia a spektrálna charakteristika akéhokoľvek osvetlenia v depotoch by mala byť kontrolovaná, aby sa minimalizovala degradácia archívnych a knižničných materiálov vplyvom svetla.

Depoty by nemali byť osvetlené dlhšie ako je nevyhnutná doba na vybratie a vrátenie dokumentov. Priame slnečné svetlo by malo byť vylúčené. V budove, ktorá nie je pôvodne konštruovaná ako depot, ale je adaptovaná na tieto účely, v ideálnom prípade by mali byť okná zablokované, ale minimálne aspoň zatienené závesmi alebo žalúziami. Podobné zatienenie sa odporúča pre pracovne, verejné študovne a akékoľvek iné priestory, v ktorých sa pracuje s dokumentmi.

Osvetlenie by sa malo realizovať:

- žiarivkovým osvetlením, ktoré je vybavené difuzérmi na rozptýlenie svetla. Ak emitované žiarenie obsahuje ultrafialovú zložku v hodnote viac ako 75 µW/lm, každá žiarivka by mala byť vybavená ultrafialovým filtrom, ktorý zní-

¹⁰ Boli vyvinuté a stále sa vyvíjajú nové hasiace plyny bez škodlivých účinkov na životné prostredie ako pôvodné halóny.

¹¹ Odporúča sa inštalácia systému na odťahovanie dymu.

¹² Plyn a voda nie sú vhodné prostriedky. Vodné hasiace prístroje sa nikdy nesmú použiť na hasenie elektrických zariadení.

žuje relatívnu hodnotu ultrafialového žiarenia (s vlnovou dĺžkou pod 400 nm)¹³ pod túto úroveň; alebo

- žiarovkami, ktoré sú vybavené tepelnými absorbčnými filtermi. Minimálna vzdialenosť medzi lampou a objektom položeným na polici regálu by mala byť 500 mm; alebo

- osvetľovacím systémom optických vlákien, kde jednotka generujúca svetlo je umiestnená vo veľkej vzdialenosti od osvetľovaného objektu.¹⁴

Pre osvetlenie každej sekcie by mali byť separátne vypínače.

Na ľahko prístupnom mieste vonku z depotu by mal byť centrálny vypínač s indikáciou, či sú všetky svetlá a ostatné elektrické obvody v depote vypnuté.

6.6 Vetranie a kvalita vzduchu

Depot by mal byť vetraný takým spôsobom, ktorý umožňuje voľnú cirkuláciu vzduchu v celom priestore, aby sa zabránilo vytvoreniu miest „nehybného vzduchu“ so zvýšenou relatívnou vlhkosťou.

Ak toto nie je umožnené prirodzeným spôsobom, mal by sa inštalovať vetrací systém. Množstvo privádzaného čerstvého vzduchu závisí od lokálnych podmienok.

Osobitná pozornosť by sa mala venovať vetraniu okolo a vo vnútri regálov. Aby sa to mohlo zabezpečiť, minimálna vzdialenosť 150 mm by mala byť medzi podlahou a najnižšou policou regálu, ako aj medzi najvrchnejšou policou alebo horným okrajom objektu uloženom na vrchnej polici a stropom depotu. Rovnako medzi horným okrajom najvyššieho dokumentu (škátule) na každej polici regálu a spodkom police, ktorá sa nad ním nachádza, by mala byť minimálna vzdialenosť 50 mm. Uličky medzi regálmi tiež umožňujú vetranie (pozri tiež 6.8).

Vzduch v depotoch by nemal obsahovať škodlivé látky zo znečistenej atmosféry, kyslé a oxidujúce plyny a prach. Prijateľné maximálne limity najbežnejších látok znečisťujúcich vzduch sú uvedené v informatívnej prílohe A (Annex A). Je treba mať na pamäti, že niektoré materiály, ako napríklad plastické látky používané na zabalenie, farby a nátery stien a regálov atď., môžu uvoľňovať škodlivé látky nielen pri horení (pozri 5.3 a 6.8), ale tiež pri svojom rozklade a odplyňovaní.¹⁵ Pri výbere materiálov na stavbu budovy, nábytok a zariadenia treba brať do úvahy aj množstvo plynov, ktoré by sa takto mohli uvoľňovať. Istý časový posun (až do niekoľkých týždňov, kým je odplyňovanie nových materiálov najvyššie) by sa mal dodržať predtým, ako sa nové budovy, nábytok a zariadenia dajú do užívania.

¹³ Pomer medzi tokom žiarenia s vlnovou dĺžkou kratšou ako 400 nm (t. j. ultrafialové žiarenie) a celkovým svetelným tokom sa meria v mikrowattoch na lumen ($\mu\text{W}/\text{lm}$). Vzhľadom na ochranu dokumentov je maximálna akceptovateľná hranica pre ultrafialové žiarenie 75 $\mu\text{W}/\text{lm}$.

¹⁴ Dáva sa prednosť žiarivkovému vybavenému difúzermi alebo osvetleniu systémom optických vlákien. V súčasnosti je osvetlenie optickými vláknami jediné vhodné na výstavné účely.

¹⁵ Fotografické, audiovizuálne a magnetické médiá sú zvlášť citlivé na oxidačné znečisťujúce látky, prашný vzduch a/alebo ďalšie aktívne komponenty. Optické disky sú tiež citlivé na oxidačné činidlá. Odporúča sa separátne uloženie takýchto materiálov.

Kvalita vzduchu v depotoch by sa mala pravidelne monitorovať z hľadiska obsahu kyslíkych a oxidačných plynov a prachu. Frekvencia monitorovania by mala byť taká, aby umožnila objaviť zmeny počas ročných období či iné opakujúce sa zmeny v podmienkach kvality vzduchu. Takýto spôsob umožní jasnejšie vysvetlenie možných neštandardných zmien.

Ak sa používa systém filtrácie vzduchu, materiály použité na jeho filtráciu nesmú mať škodlivý vplyv na dokumenty. Filtračné systémy sa majú pravidelne udržiavať.

6.7 Klimatické podmienky v depotoch

Depoty pre archívne a knižničné materiály by sa mali udržiavať v chladnej teplote, v ideálnom prípade v budove konštruovanej podľa princípov klimatickej zotrvačnosti (pozri 5.2).

Relatívna vlhkosť vzduchu v depotoch pre archívne a knižničné materiály sa má udržiavať pod hodnotou, pri ktorej by sa mohla objaviť mikrobiologická aktivita.¹⁶

Rýchle zmeny a kolísanie teploty a relatívnej vlhkosti majú negatívny vplyv na archívne a knižničné materiály a malo by sa im zamedziť. Cieľom má byť dosiahnutie čo najstabilnejšej teploty a relatívnej vlhkosti ako je to len možné.

V priestoroch majú byť inštalované prístroje na sledovanie teploty a vlhkosti, predovšetkým registračné prístroje, ktoré zaznamenávajú podmienky v rôznych časoch a obdobiach. Senzory majú byť umiestnené tak, aby poskytovali hodnoty, ktoré reprezentujú podmienky v depotoch, treba však vziať do úvahy aj extrémne alebo abnormálne podmienky, ktoré sa môžu vyskytovať, napr. neďaleko vonkajších stien alebo v blízkosti tepelného zdroja alebo vetrania.

Monitorovacie prístroje sa majú kalibrovať a rekalibrovať podľa inštrukcií výrobcu.

Ak sa materiál vyberie z uloženia v chladných podmienkach, má sa podrobiť aklimatizácii. Aby sa zamedzilo jeho expanzii a kontrakcii, mali by sa vytvoriť také podmienky, ktoré zabezpečia, že materiál ani neabsorbuje ani neuvolňuje vlhkosť. Špeciálna pozornosť sa má venovať nebezpečenstvu približovania sa k rosnému bodu na povrchu objektu ak dochádza k jeho premiestneniu do teplejšej miestnosti, alebo vo vnútri vzduchotesného obalu (sklo, plasty) pri premiestňovaní takýchto objektov z chladných podmienok uloženia.¹⁷

¹⁶ Podľa súčasnej úrovne poznania existuje zvýšené riziko mikrobiologickej aktivity pri relatívnej vlhkosti vzduchu nad 60 % a zvýšené krehnutie pri nízkej relatívnej vlhkosti. O najnižšej prijateľnej hodnote vlhkosti pre dlhodobé uloženie archívnych a knižničných materiálov sa v súčasnosti diskutuje. Pre rôzne druhy materiálov sa odporúčajú rôzne limity, nie je však zatiaľ žiadna všeobecná dohoda ani o hodnotách teploty ani vlhkosti. Zistilo sa, že trvanlivosť materiálov je vyššia pri nižšej teplote a nižšej relatívnej vlhkosti. Ako návod sa môžu použiť údaje uvedené v informatívnej prílohe B (Annex B).

¹⁷ Pri premiestňovaní objektu z chladnej do teplej miestnosti sa uspokojivá aklimatizácia môže dosiahnuť jeho umiestnením vo vzduchotesnom obale s minimálnym objemom vzduchu, až kým sa teplota objektu nezvýši na teplotu okolia (izbová teplota). Pri premiestňovaní objektu vo vzduchotesnom obale späť do chladného prostredia by sa mal obal na istý čas odstrániť, až kým sa objekt neaklimatizuje.

6.8 Nábytok a zariadenie

V depote sa nemá nachádzať žiaden iný nábytok alebo zariadenia okrem toho, čo sa používa pri uložení alebo manipulovaní s dokumentmi. Používaný nábytok alebo zariadenie nemá mať ostré okraje alebo rohy, ani výčnelky na stranách kontaktu s uloženým dokumentom a nemá poškodzovať dokument pri kontakte.

Materiály používané na výrobu nábytku alebo zariadení nemajú byť horľavé, ani nemajú uvoľňovať, priťahovať alebo zadržiavať prach. Pri rozklade v prípade požiaru alebo z iných dôvodov nemajú uvoľňovať látky, ktoré sú škodlivé pre uložené materiály, napr. kyslé plyny. Výber materiálov má byť taký, aby v prípade požiaru minimalizoval emisiu škodlivých látok, dymu a sadzí.

Pre správne fungovanie princípov klimatickej zotrvačnosti (pozri 5.2), žiadny nábytok ani iné objekty sa nemajú umiestniť v tesnej blízkosti vonkajšej steny. Medzi objektom a stenou má byť vzdialenosť minimálne 200 mm.

Nosnosť musí byť dostatočná, aby zniesla zaťaženie plnej kapacity regálov (pozri 5.3). (Poznámka prekladateľa – POZOR – nosnosť musí byť taká, aby zniesla aj zaťaženie mokrého materiálu, ktorý v prípade hasenia vodou nasiakne a môže predstavovať až dvojnásobok hmotnosti suchého materiálu.) Regále majú byť dostatočne veľké, aby dokumenty neprečnievali za ich okraje.

Police pre normálne uloženie, napr. kníh, majú byť inštalované takým spôsobom, aby materiál mohol byť v prípade potreby uložený vertikálne. Materiál má byť uložený blízko pri sebe, nie však tak tesne, aby sa jednotliviny nemohli dať ľahko vyberať. Zariadenie na tieto účely má byť ľahko nastaviteľné. Pre knihy a papierové dokumenty bočný alebo vertikálny tlak na individuálny zväzok/dokument nemá presiahnuť 350 Pa pre bežné knihy a papierové dokumenty a 150 Pa pre elektrostatické kópie.¹⁸

Aby sa umožnil ľahký prístup pri normálnom používaní i v núdzových situáciách a aby sa umožnila dobrá cirkulácia vzduchu, dostatočný priestor by sa mal ponechať medzi samotnými regálmi (alebo blokmi regálov), ako aj medzi regálmi a stenami (pozri tiež 6.6). Ak je z dôvodov bezpečnosti prístup k regálom limitovaný, mali by sa na to použiť materiály umožňujúce cirkuláciu vzduchu, ako napr. mreže alebo dierované platne (steny).

7. Využívanie

7.1 Všeobecne

V depotoch pre archívny a knižničný materiál je prísne zakázané fajčiť, jesť a piť. Nemajú sa tu vykonávať činnosti, ktoré nesúvisia s uložením dokumentov. V takýchto priestoroch má byť uložený len archívny a knižničný materiál (s výnimkou materiálov a zariadení pre záchranu materiálov v prípade havárií a katastrof).

Z bezpečnostných dôvodov by malo byť v každom oddelení depotu telefónne spojenie alebo iné komunikačné systémy.

¹⁸ Tlak 350 Pa zodpovedá približne tlaku na horizontálne ležiacu knihu, na ktorej je položená kniha podobnej veľkosti s hrúbkou 45 mm.

7.2 Čistenie a dezinfekcia

Depot, jeho vetracie (vzduchotechnické) systémy a materiály v ňom uložené majú byť pravidelne čistené. Čistiace prostriedky nesmú byť škodlivé pre uložené materiály.

Materiály, ktoré sú uložené v depote, nemajú byť biologicky znečistené. Dokumenty, ktoré sú preberané prvý raz zvonka, majú byť pred uložením do depotov prehliadnuté. Každý objekt, ktorý je podozrivý z toho, že je znečistený, by mal byť očistený. Čistenie sa má vykonať pomocou vysávača vybaveného filtrom zachytávajúcím spóry plesní.¹⁹

Na prehliadku, čistenie a dočasné uskladnenie dokumentov, ktoré môžu byť infikované, sa má použiť izolovaná miestnosť.

7.3 Ochrana

Všetky dokumenty majú byť chránené. Stupeň ochrany závisí od stavu dokumentov a pravdepodobnosti frekvencie ich využívania. Vázby a škatule zhotovené na mieru, ako aj komerčné škatule, ochranné dosky alebo iné obaly poskytujú efektívny spôsob ochrany dokumentov. Akýkoľvek ochranný obal by mal uzatvárať a podporovať objekt, ktorý je v ňom uložený bez toho, aby vytváral naň neprimeraný tlak.

Papier na ochranný materiál v priamom kontakte s dokumentmi má spĺňať podmienky normy ISO 9706. Ochranné materiály nemajú obsahovať plastifikátor ani uvoľňovať kyslé a inak škodlivé plyny.²⁰

Žiaden povrchovo neupravený kovový povrch nemá prísť do kontaktu s uloženým materiálom. Povrchová úprava nemá byť horľavá, nemá uvoľňovať, priťahovať alebo zadržiavať prach. Pri rozklade v prípade požiaru alebo z iných dôvodov nemá uvoľňovať látky, ktoré sú škodlivé pre uložené materiály, napr. kyslé plyny. Výber materiálov má byť taký, aby v prípade požiaru minimalizoval emisiu škodlivých látok, dymu a sadzí.

7.4 Poloha uloženia

Knihy majú byť uložené vertikálne. Zväzky vyššie ako 400 mm by mali byť uložené horizontálne. Ak sú uložené na sebe, treba brať do úvahy ich hmotnosť. Na spodný zväzok by nemal pôsobiť nadmerný tlak (pozri Poznámku k 6.8) a kniha by sa mala dať ľahko vybrať a vrátiť späť.²¹

Jednotlivé listy (mapy, plagáty, grafiky, kresby) majú byť vždy dobre chránené. Veľké formáty by mali byť uložené horizontálne v ochranných obaloch, škatuliach alebo zásuvkách. Jednotlivé listy, ktoré sú veľké alebo sa môžu ľahko poškodiť, by mali byť umiestnené v individuálnych obaloch alebo podložkách

¹⁹ Všetky metódy dezinfekcie, ktoré používajú chemikálie alebo radiáciu, môžu pravdepodobne poškodzovať materiál. Zmrazenie pri nízkej teplote (deep freezing) by mohlo byť považované za metódu na elimináciu zamorenia insektmi.

²⁰ Na uloženie fotografických materiálov, na ktoré sa nevzťahuje táto medzinárodná norma, sa vzťahuje ISO 10214 (pozri Bibliografia č. 9). ISO 10214 sa môže aplikovať aj na iné kópie obsahujúce farbivá (napr. modrotlač).

²¹ Manipulácia nebude ľahká, ak budú na sebe uložené viac ako 3 zväzky a ak výška takého stĺpca presiahne 150 mm.

v rámci obalov. Veľkorozmerné jednotliviny, príliš veľké na to, aby boli umiestnené v takýchto obaloch, sa môžu zrolovať, ak je materiál dostatočne pevný, aby vydržal rolovanie.

8. Havarijný plán

Pre systémy dlhodobého uloženia by sa mal vypracovať havarijný plán a odhad rizikových faktorov pre príslušnú budovu a zbierky a mal by sa s ním oboznámiť každý pracovník inštitúcie.

9. Výstavy

Vo všeobecnosti sa pre výstavy aplikujú tie isté požiadavky týkajúce sa klimatických podmienok, bezpečnosti atď. ako pre depoty na uloženie dokumentov. Pretože výstavy predstavujú pre dokumenty zvýšené rizikové faktory, mali by byť obmedzené na minimum. Dokumenty by nemali byť trvalo umiestnené v expozíciách.

Pri výstave je povrch dokumentu vystavený dlhý čas účinkom svetla. Okrem toho poškodenie dokumentu svetlom má kumulatívny účinok. Preto oboje, intenzita a trvanie pôsobenia svetla na dokument má byť znížené na minimum. Táto požiadavka je nevyhnutná najmä pre najcitlivejšie objekty ako sú moderné písacie atramenty, kyslý papier s obsahom drevoviny, farebné fotografie, kolorované tlače a kresby a pod. Svetelná hladina 50 luxov na vystavených dokumentoch je dostatočná na ich prehliadku, ak je intenzita okolitého osvetlenia nižšia a oko návštevníka má dostatočný čas na to, aby sa prispôbilo na zníženú úroveň osvetlenia. Žiarovky, ani žiadne iné svetelné zdroje produkujúce teplo, nemajú byť umiestnené ani vo vnútri ani blízko výstavných vitrín.²²

Namiesto dokumentov, ktoré sa opakovane požadujú pre výstavy, by sa mali poskytnúť vhodné faksimile.

²² Záclony/závesy na vitrínach, ktoré sú otvorené len vtedy, keď návštevník prehliada vystavené dokumenty, môžu znížiť čas pôsobenia svetla. Vypínače svetla mimo vitrín alebo výstavnej miestnosti, ktoré môže návštevník po prehliadke vypnúť alebo sa automaticky vypínajú po istom čase, plnia ten istý účel.

PRÍLOHA A

(informatívna)

Maximálne limity pre znečistenie vzduchu

	častice / miliardu (objemové)
Oxid siričitý (SO ₂)	5–10
Oxidy dusíka (NO _x)	5–10
Ozón (O ₃)	5–10
	µg / m ³
Častice prachu	50

Poznámka – prvé tri číselné hodnoty sú prevzaté z citácie (5) v Bibliografii.

PRÍLOHA B

(informatívna)

Klimatické údaje pre uloženie archívnych a knižničných materiálov

Uvedené údaje sú prevzaté z niekoľkých zdrojov, hlavne z iných noriem. Pozri citácie [5], [6], [7], [8], [10] a [11] v Bibliografii, v ktorých sa nachádzajú detailné informácie o oblastiach aplikácie, alternatívnych podmienkach uloženia pre rôzne účely atď. Na zvýšenie užitočnosti tejto prílohy sa uvádzajú aj údaje o materiáloch, ktoré nie sú predmetom tejto normy.

	Teplota [°C]			Relatívna vlhkosť [%]		
	min.	max.	Prípustné zmeny	min.	max.	Prípustné zmeny
Papier, optimálne uloženie ¹	2	18	± 1	30	50	± 5
Papier, ľudia v depotoch, časté využívanie	14	18	± 1	30	50	± 5
Pergamen, koža ^{1, 2}	2	18	1° / h	50	60	3 % / h
Fotografický film čiernobiely, ester celulózy		< 21	± 2	15	50	zamedziť kolísaniu hodnôt
Fotografický film čiernobiely, podložka polyester		< 21	± 2	30	50	
Fotografický film farebný, ester celulózy		< 2	± 2	15	30	zamedziť kolísaniu hodnôt
Fotografický film farebný, podložka polyester		< 2	± 2	25	30	
Fotografické platne, čiernobiele		< 20		20	50	zamedziť kolísaniu hodnôt
Fotografické platne, farebné		< 2		20	50	
Fotografické papiere, čiernobiele	2	20	4 / deň	30	50	zamedziť kolísaniu hodnôt
Fotografické papiere, farebné		< 2		30	50	
Mikrofilm čiernobiely, podložka ester celulózy		< 21	± 2	15	40	zamedziť kolísaniu hodnôt
Mikrofilm farebný, podložka polyester		< 21	± 2	30	40	
Vinylové gramofónové platne		< 21			50	
Magnetické médiá (dáta, audio, video) ³	17	20		20	30	zamedziť kolísaniu hodnôt
Optické disky	Žiadne údaje nie sú zatiaľ dostupné.					

¹ Pri používaní uloženia s nízkymi teplotami sa musí zabezpečiť správna aklimatizácia materiálov, pozri [6, 7].

² Pre zbierky so zmiešanými médiami, napr. papier a pergamen uložené spolu, treba nájsť kompromisné hodnoty teploty a relatívnej vlhkosti.

³ Alternatívne kombinácie teploty a relatívnej vlhkosti pre uloženie sú uvedené v norme ISO 12606.

PRÍLOHA C

(informatívna)

Príprava na havarijnú situáciu

Odporúča sa, aby havarijný plán zahrňoval nasledovné oblasti:

- Spojenie s pohotovostným hasičským útvarom tak, aby poznali špecifické postavenie archívov a knižníc z hľadiska poškodenia ich zbierok vodou;
- Plán alebo náčrt budovy;
- Detaily miesta uloženia najvzácnejších a najdôležitejších materiálov, alebo kde sa môžu koncentrovať takéto materiály;
- Kontaktné telefónne čísla na koordinátora v prípade havárie;
- Kontaktné telefónne čísla na expertov z oblasti konzervovania, ktorí pracujú v alebo pre inštitúciu;
- Kontaktné telefónne čísla na osoby, ktoré sú kvalifikované pre poradenskú činnosť pri záchrane poškodených archívnych a knižničných materiálov;
- Mená a telefóny zamestnancov inštitúcie, s ktorými je potrebné skontaktovať sa mimo normálneho pracovného času;
- Telefónne čísla spoločností a inštitúcií, ktoré by boli ochotné poskytnúť ďalšie pracovné sily v prípade havárie, napr. susedné inštitúcie, milícia;
- Telefónne čísla spoločností a inštitúcií, ktoré sú schopné poskytnúť kontajnery vhodné na prenos a zamrazenie poškodených materiálov;
- Telefónne čísla spoločností a inštitúcií, ktoré sú schopné poskytnúť možnosti zamrzenia;
- Telefónne čísla spoločností a inštitúcií, ktoré sú schopné poskytnúť zariadenia na odvlhčovanie;
- Telefónne čísla spoločností, ktoré ponúkajú obalové materiály.

Tento zoznam nie je vyčerpávajúci.

Pre ďalšie informácie pozri citácie [12] až [15] v Bibliografii.

Bibliografia

1. National Fire Protection Association (NFPA; Quincy, MA, USA) Standard 909: Standard for the Protection of Cultural Resources (Libraries, Museums, Places of Worship and Historic Properties) 1997.
2. CHRISTOFFERSEN, Lars D. – Zephyr: Passive climate controlled repositories: Storage facilities for museum, archive and library purposes. Lund: Lund University, Department of Building Physics, 1996. 139 pp. ISRN LUTVDG/TVBH-96/3028-SE (1–139). ISBN 91-88722-06-6.
3. National Fire Protection Association (NFPA; Quincy, MA, USA) Standard 255: Standard Method of Test of Surface Burning Characteristics of Building Materials.
4. American Standards Test Method (ASTM) Designation E 84.
5. WILSON, William K. – Environmental guidelines for the storage of paper records: a technical report sponsored by the National Information Standards Organisation (USA). Bethesda, Maryland: NISO press, 1995. 21 pp. NISO Technical Report: 1. ISRN NISO-TRO1-1995. ISBN 1-880124-21-1.
6. ISO 3897: 1997 – Photography – Processed photographic plates – Storage practices.
7. ISO 5466: 1996 – Photography – Processed safety photographic films – Storage practices.
8. ISO 6051: 1997 – Photography – Processed reflection prints – Storage practices.
9. ISO 10214: 1991, Photography – Processed photographic materials – Filing enclosures for storage.
10. ISO 12606: 1997, Cinematography – Care and preservation of magnetic audio records for motion pictures and television.
11. PICKETT, Andrew G. – Preservation and storage of sound recordings: A study supported by a grant from the Rockefeller Foundation, by A. G. Pickett and M. M. Lemcoe. Washington, DC: Library of Congress, 1959, 74 pp.
12. ANDERSON, Hazel and MCINTYRE, John E. – Planning manual for disaster control in Scottish libraries and record offices. Edinburgh, National Library of Scotland, 1985.
13. BARTON, John P. and WELLHEISER, Johann G., (eds.) – An ounce of prevention: a handbook on disaster contingency planning for archives, libraries and record centres. Toronto, Toronto Area Archivist Group, 1995.
14. BUCHANAN, Sally – Disaster planning, preparedness and recovery for libraries and archives: a RAMP study with guidelines. Paris, UNESCO, 1988. vi, 187 pp.
15. FORTSON, Judith – Disaster planning and recovery: a how-to-do-it manual for librarians and archivists. New York, Neal-Schuman, 1992. ix, 181 pp. ISBN 1-55570-059-4.

Preklad z anglického jazyka Jozef Hanus

OBSAH

Kartous, Peter – Španková, Mária: Archívy a informačná spoločnosť v budúcom tisícročí. 14. medzinárodný kongres archívov (Sevilla 21.–26. septembra 2000)	3
---	---

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Rákoš, Elo: Osobné archívne fondy a archívne zbierky (Úvaha)	11
Bakošová, Zora – Kuzmíková, Miriam: Fondová príslušnosť archívnych dokumentov tvoriacich komplex archívnych fondov rodu Pálfi (Príspevok k metodike postupov určovania proveniencie archívnych dokumentov)	23
Šotník, Stanislav: Hospodárske a majetkovoprávne vzťahy pri správe fár na Slovensku do polovice 14. storočia	41
Spiritza, Juraj: O počte a postavení zvonov na Slovensku	59
Fórišová, Marta: Bratislavskí knihári v 16.–17. storočí	73
Liptáková, Helena: Politické snahy Slovenska vo francúzskej diplomatickej korešpondencii z rokov 1932–1939	88
Graus, Igor: Náčrt vývoja faleristického bádania s osobitným zreteľom na Slovensko (3. časť – obdobie rokov 1918–1969)	99

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov (Juraj Roháč)	115
Kronika 20. storočia (Juraj Roháč)	119
Csáder, V. a kol.: História a súčasnosť Univerzity Komenského v Bratislave 1919–2000 (Júlia Ragačová)	123
Pamätnica Ekonomickej univerzity v Bratislave (Júlia Ragačová)	125
Hoffmannová, J. – Pražáková J.: Biografický slovník archivářů českých zemí (Jana Schullerová)	127
Házi, J.: Pozsony vármegye középkori földrajza (Juraj Žudel)	129
Szczeciński informator archiwalny (Dušan Škvarna)	133

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík

The American Archivist 2000/1 (Peter Draškaba)	135
Der Archivar 2000/1–4 (Peter Kartous)	137
Archiven pregled 1999/1–2, 3–4 (Slavko Churý)	140
Archivní časopis 2000/1–2 (Gabriela Ripková)	142

Archivum XLV (Peter Kartous)	144
Izvestija na dáržavnite archivi 75 (Slavko Churý)	146
Levéltári Közlemények 1999/1–2 (Mária Stieberová)	147
Levéltári Szemle 2000/1–2 (Elo Rákoš)	150
Sborník archivních prací 2000/1–2 (Mária Stieberová)	151

SPRÁVY

4. archívne dni Slovenskej republiky (Zuzana Kollárová)	154
Správa o štúdiu archívnictva na Filozofickej fakulte UK v školskom roku 1999/2000 (Leon Sokolovský)	155
Čo s registratúrami národných výborov? (Mária Mrižová)	159
Správa o systematickom výskume v Archíve Kongregácie pre evanjelizáciu národov v Ríme v období 1996–2000 (Milena Ostrolucká)	162
50 rokov Medzinárodnej archívnej stáže v Paríži (Peter Kartous)	168
Colloquia Jerzy Skowronek dedicata (6. medzinárodná konferencia) (Milan Mišovič)	169
6. kolokvium stredoeurópskych archivárskych spoločností v Regensburgu (Leon Sokolovský)	173
71. nemecký archívny snem v Norimbergu (Leon Sokolovský)	176

KRONIKA

Životné jubileum PhDr. Marty Melníkovej (Elo Rákoš)	180
---	-----

Príloha

Príprava medzinárodnej normy – Požiadavky na uloženie archívnych a knižničných materiálov (Jozef Hanus)	182
--	-----

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XXXVI – Číslo 1 – 2001

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívnictva a spisovej služby

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 43.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v marci 2001, vytlačené
v máji 2001.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk